

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ђорђе Д. Радовановић

СРПСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ И ЕТНИЧКИ
СУКОБИ У ОКВИРУ САВРЕМЕНИХ
ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2023.

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ђорђе Д. Радовановић

СРПСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ И ЕТНИЧКИ
СУКОБИ У ОКВИРУ САВРЕМЕНИХ
ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2023.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA TEMPORARILY SETTLED IN
KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Đorđe D. Radovanović

SERBIAN-ALBANIAN RELATIONS AND
ETHNIC CONFLICTS IN THE FRAMEWORK OF
MODERN SOCIAL CHANGES IN KOSOVO
AND METOHIA

Doctoral dissertation

Kosovska Mitrovica, 2023.

УНИВЕРСИТЕТ В ПРИШТИНЕ ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КОСОВСКА МИТРОВИЦА

Джордже Д. Радованович

СЕРБСКО-АЛБАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И
ЭТНИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ В РАМКАХ
СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ
ИЗМЕНЕНИЙ В КОСОВО И МЕТОХИИ

Докторская диссертация

Косовска Митровица, 2023.

Ментори:

- проф. др Љубиша Митровић, професор емеритус, ужа научна област Социологија,
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

- проф. др Иван Башчаревић, ванредни професор, ужа научна област Социологија,
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет

СРПСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ И ЕТНИЧКИ СУКОБИ У ОКВИРУ САВРЕМЕНИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

РЕЗИМЕ

Аутор у раду је настојао да прикаже српско-албанске односе, посматране кроз призму теоријског модела етничких група и нација, додатно анализиран историјским сагледавањем међуетничке сарадње, односно сукоба две етничке групе на простору Косова и Метохије. Бујање албанског национализма током 19. и 20. века, заувек је оптеретило српско-албанске односе, који су се до почетка слабљења Османског царства на територији средњовековне српске државе, темељили на сарадњи и кохабитацији. Сви каснији покушаји да се две етничке групе интегришу у једну заједничку државу или у једну заједничку покрајинску управу, резултирали су несарадњом и етничким набојима, који су, у зависности од дејства спољног фактора (*углавном Запада*), по правилу, резултирали ратом и етничким чишћењем. С обзиром на то да је овај однос до почетка преговора био оптерећен међуетничким насиљем, посебан изазов био је анализирати међуетничке односе у новом амбијенту-амбијенту сарадње и званичног „помирења“ у оквиру бриселских преговора и коначне „нормализације односа“.

Предмет истраживања базирао се на испитивању међуетничких односа Срба и Албанаца на КиМ са циљем утврђивања социјално-правног положаја српске заједнице, имајући у виду чињеницу да је она била предмет дугорочног послератног насиља од стране Албанаца, која још увек учествује у процесу интеграције у „косовско друштво“. Генерална хипотеза истраживања утемељена је на претпоставци да се „насиље над српском заједницом наставило упркос преговорима о нормализацији односа и помирењу, те да су међуетнички односи и даље обликовани нетрпељивошћу, што је посебно изражено континуираним насиљем над српском заједницом и њеним наслеђем“. Зато се и циљ рада заснива на испитавању међуетничких односа, манифестацијама и карактеристикама насиља, усмерених према српској заједници и њеном културно-националном наслеђу на КиМ. У проучавању уследило је комплементарно прикупљање података методама анализом садржаја и полуструктурираним дубинским интервјуом, са циљем квантитативно-квалитативне анализе „насиља“ као основног карактера међуетничких односа у постратном

миљеу.

Закључак до којег је аутор дошао у истраживању, у вези је пораста и интензивирања албанског насиља над Србима и српском национално-културном баштином, што потврђује број кодираних јединица анализе садржаја, али и садржај добијен полуструктурисаним дубинским интервјуом. Добијени резултати потврђују да се етничко насиље над Србима манифестује готово кроз све његове форме, од културног, структурног и интерперсоналног насиља, па до његових подврста, које се тичу материјалног и симболичког, те политичког насиља усмереног на укидање свих врста људских права, културног и интелектуалног интегритета, па до институционалног насиља које достиже ниво депримираности. Затим, интерперсонално насиље над Србима испољава се кроз све своје форме, најчешће кроз физичко, вербално и сексуално насиље, а неретко је заступљено насиље над приватном и друштвеном имовином српске заједнице на КиМ, које је у дугом процесу трајања, не само оптеретило процес „нормализације“, већ и усмерило српску заједницу ка иселјавању и исчезавању са аутохтоног боравишта.

У раду надаље се тврди, да је процес дијалога и „нормализације“ односа од стране албанске заједнице, искоришћен у промовисању и имплементирању етно-националистичких програма, у пракси и свакодневном животу Срба, манифестованих кроз свеобухватно прекомпоновање старе српске државе у албанско-муслимански национални простор, са претензијама за прекрајањем званичне историографије. Најжалосније је што се тзв. нормализација односа одвија под медијацијом „промотера“ светске демократије, САД-а и ЕУ, под чијим се наклоном и врши „културни геноцид“ над српским народом и његовим православним наслеђем.

Кључне речи: Срби, Албанци, међуетнички односи, насиље, „нормализација односа“, Косово и Метохија, Србија, „Косово“, западни део Међународне заједнице, САД, ЕУ

Научна област: Социолошке науке

Ужа научна област: Социологија

УДК: 316.47/8(=163.41:=18)(497.115)(043.3)

323.1(497.115)(043.3)

SERBIAN-ALBANIAN RELATIONS AND ETHNIC CONFLICTS IN THE FRAMEWORK OF MODERN SOCIAL CHANGES IN KOSOVO AND METOHIA

SUMMARY

In this research paper, the author tried to display Serbian-Albanian national relations, observed through the prism of the theoretical model of ethnic groups and nations, which was additionally analyzed by historical overview of inter-ethnic cooperation, the conflict between two ethnic groups in Kosovo and Metohija. The rise of Albanian nationalism during the 19th and 20th centuries forever affected Serbian-Albanian relations, which were based on cooperation and cohabitation, until the beginning of the decay of the Ottoman Empire on the territory of the medieval Serbian state. All following attempts to integrate two ethnic groups into one common state, or into one common provincial administration, resulted in non-cooperation and ethnic impulses, depending on the effect of an external factor (mainly the Western countries), which in the end resulted in war and ethnic cleansing. Considering the long-term conflicts, a particular challenge was to analyze inter-ethnic relations in the scope of new circumstances of cooperation and official "reconciliation", as a part of the Brussels negotiations and the final "normalization of relations".

The object of this research was based on the examination of inter-ethnic relations between Serbs and Albanians in Kosovo and Metohija, with the aim of determining the position of the Serbian community, given the fact that it was the subject of long-term post-war violence by the Albanians, and is still participating in the process of integration in "Kosovo Society". The main hypothesis on which the research is based is an assumption that violence against the Serbian community continued despite negotiations on the normalization of relations and reconciliation, and that inter-ethnic relations are still formed by intolerance, which is particularly expressed by the continuous violence against the Serbian community and its heritage. Therefore, the aim of the paper is based on examining inter-ethnic relations, manifestations and characteristics of violence directed towards the Serbian community and its cultural and national heritage in Kosovo and Metohija. The research includes complementary data collecting using methods of content analysis and in-depth interviews, with the aim of quantitative-qualitative analysis of "violence" as the basic feature of inter-ethnic relations in the post-war milieu.

During the research, the author came to conclusion related to the increase and

intensification of Albanian violence against Serbs and the Serbian national-cultural heritage, which is confirmed by the number of coded units of content analysis, but also the content obtained through a semi-structured in-depth interview. The obtained results confirm that ethnic violence against Serbs is manifested in almost all its forms- from cultural, structural and interpersonal violence, to its subtypes such as material and symbolic, as well as political violence against all types of human rights and cultural and intellectual integrity, but also institutional violence that reaches the level of depression. Interpersonal violence against Serbs manifests itself in all its forms, through physical, verbal and sexual violence, and often violence against the private and social property of the Serb community in Kosovo, which affect the process of "normalization", and also led to the emigration and disappearance of the Serbian community from their autochthonous inhabitation.

The paper further presents that the process of dialogue and "normalization" of relations by the Albanian community was used in the promotion and implementation of ethno-nationalist programs. That is evident and manifested in practice and in the daily life of Serbs through the comprehensive recomposition of the old Serbian state into the Albanian-Muslim national expanse, with pretensions to rewrite the official historiography. The most unfortunate fact is that the so-called the "normalization" of relations is under the mediation of the "promoters" of world democracy, the USA and the EU, with their patronage over the "cultural genocide" against the Serbian people and its Orthodox heritage.

Keywords: Serbs, Albanians, inter-ethnic relations, violence, "normalization of relations", Kosovo and Metohija, Serbia, „Kosovo“, the western part of the International Community, USA, EU

Scientific field: Sociological sciences

Specific scientific field: Sociology

UDK 316.47/8(=163.41:=18)(497.115)(043.3)

323.1(497.115)(043.3)

СЕРБСКО-АЛБАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И ЭТНИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ В РАМКАХ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В КОСОВО И МЕТОХИИ

РЕЗЮМЕ

В своей работе автор стремился изобразить сербско-албанские отношения, рассматриваемые через призму теоретической модели этнических групп и наций, которая была дополнительно проанализирована историческим взглядом на межэтническое сотрудничество, то есть конфликт между двумя этническими группами в области Косово и Метохия. Рост албанского национализма в 19 и 20 века, это навсегда напрягло сербско-албанские отношения, которые до начала ослабления Османской империи на территории средневекового сербского государства основывались на сотрудничестве и сожительстве. Все последующие попытки объединить две этнические группы в одно общее государство, или в одну общую провинциальную администрацию, заканчивались отказом от сотрудничества и национальными обвинениями, которые в зависимости от воздействия внешнего фактора (в основном Запада), как правило, привели к войне и этнической чистке. Учитывая долгосрочные конфликты, особой задачей было проанализировать межэтнические отношения в новой обстановке - атмосфере сотрудничества и официального "примирения" в рамках брюссельских переговоров и окончательной "нормализации отношений".

Соответственно, предметом исследования стало изучение межэтнических отношений между сербами и албанцами в Косово с целью определения положения сербской общины, учитывая тот факт, что она была предметом многолетнего послевоенного насилия со стороны албанцев, которые до сих пор участвуют в процессе интеграции в «Косовское общество». Общая гипотеза, на которой основано исследование, основана на предположении, что насилие в отношении сербской общины продолжалось, несмотря на переговоры о нормализации отношений и примирении, и что межэтнические отношения по-прежнему формируются нетерпимостью, что особенно выражается в продолжающемся насилии против сербской общины и ее наследия. Вот почему цель работы основана на изучении межэтнических отношений, проявлений и особенностей насилия, направленных на сербскую общину и ее культурное и национальное наследие в Косово и Метохии. За исследованием последовал дополнительный сбор данных с использованием методов

контент-анализа и углубленного интервью с целью количественно-качественного анализа «насилия» как основного признака межэтнических отношений в послевоенной среде.

Вывод, к которому пришел автор в ходе исследования, касается роста и усиления албанского насилия в отношении сербов и сербского национально-культурного наследия, что подтверждается количеством закодированных единиц контент-анализа, а также содержанием, полученным в результате полуструктурированного углубленного интервью. Полученные результаты подтверждают, что этническое насилие в отношении сербов проявляется практически во всех его формах, от культурного, структурного и межличностного насилия до его подвидов, которые касаются материального и символического, и политического насилия, направленного на отмену всех видов прав человека, культурных и интеллектуальной честности, вплоть до институционального насилия, достигающего уровня шока. Затем межличностное насилие в отношении сербов проявляется во всех его формах, чаще всего в виде физического, вербального и сексуального насилия, и нередко представлено насилие в отношении частной и социальной собственности сербской общины в Косово и Метохии, которое в течение длительного периода времени не только напрягло процесс «нормализации», но и направляло сербскую общину к эмиграции и исчезновению с автохтонного места жительства.

Далее в документе утверждается, что процесс диалога и «нормализации» отношений со стороны албанской общины был использован для продвижения и реализации этнонационалистических программ, которые проявляются на практике и в повседневной жизни сербов через комплексное преобразование старого сербского государства в албанско-мусульманское национальное пространство с претензиями на перестройку официальной историографии. Самое печальное, что т.н. нормализация отношений происходит при посредничестве «пропагандистов» мировой демократии, САД-а и ЕУ, под покровительством которых осуществляется 'культурный геноцид' против сербского народа и его православного наследия.

Ключевые слова: сербы; албанцы; межэтнические отношения; насилие; "нормализация отношений"; Косово и Метохия; Сербия; "Косово"; западная часть международного сообщества; США; ЕВРОСОЮЗ.

Научная область: Социологические науки

Более узкая научная область: Социология

УДК: 316.47/8(=163.41:=18)(497.115)(043.3)
323.1(497.115)(043.3)

МОЈИМ ПРОФЕСОРИМА

Митровићу, Башчаревићу и Анђелковићу

СУПРУЗИ

Данијели

ОТАЏБИНИ

БОГУ

САДРЖАЈ

1. ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	21
1.1. Етницитет (етнички идентитет, етничка припадност).....	21
1.2. Национализам.....	30
1.3 Нација и држава.....	39
1.4. Теоријска расправа о „прапочелу“ нација.....	45
2. ИСТОРИЈСКА ПОЗАДИНА СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА.....	71
2.1. Етнодемографска смена становништва на Косову и Метохији.....	73
2.2. Косово и Метохија у првој половини 20. века и рађање албанског национализма.....	80
2.3. Српско-албански односи у периоду између великих ратова.....	86
2.4. Колонизација, аграрна реформа и српско-албански односи.....	87
2.5. Континуитет несталности - идеја сецесионизма и унутрашња превирања.....	91
3. СРПСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ У КОМУНИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ; ПЕРИОД ДО БРИОНСКОГ ПЛЕНУМА.....	95
3.1. Српско-албански односи у комунистичкој Југославији; период након брионског пленума.....	101
3.2. Изазови паралелног живота и клице настанка такозваног Косова.....	109
3.3. Интензивирање сукоба.....	114
3.4. Неке шире друштвенополитичке околности косовског сукоба.....	124
4. МЕЂУНАРОДНА ЗАЈЕДНИЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ.....	130
4.1. Међународна заједница на Косову и Метохији - настајање „привремених институција самоуправе“.....	133
4.2. Промена политичког курса након етничког чишћења Срба 17. марта 2004. године...	139
4.3. „Стандарди и статус“.....	141
4.4. „И Европа и Косово“.....	151

4.5. „Технички споразуми“.....	160
4.6. Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа.....	171
5. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	191
5.1. Предмет и проблем научног истраживања.....	191
5.2. Циљ, хипотезе, методе и узорак истраживања.....	193
5.3. Дефинисање и класификација јединице анализе садржаја.....	199
5.4. Етничко насиље, облици и форме.....	208
5.5. Усмереност истраживања.....	219
6. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА.....	221
6.1. Приказ резултата истраживања у оквиру ширих друштвенополитичких околности на Косову и Метохији.....	221
6.2. Структурна димензија насиља.....	264
6.3. Културна димензија насиља.....	304
6.4. Директна димензија насиља.....	339
6.5. Насиље над приватном и друштвеном имовином.....	347
7. СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ НАКОН ИНТЕГРАЦИЈЕ И ‘ПОМИРЕЊА’.....	374
7.1. Свакодневица српске заједнице	374
7.2. Економска перспектива.....	379
7.3. Планирање будућности.....	385
7.4. Питање безбедности.....	391
7.5. Друштвенополитичка атмосфера.....	395
8. ЗАКЉУЧАК.....	403

9. ЛИТЕРАТУРА.....	411
10. ПРИЛОЗИ.....	439

1. ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Етницитет (етнички идентитет, етничка припадност)

Категорије попут етницитета, етничке припадности и било којих термина везаних за појам „етније“ уврстило је у научне дискурсе позамашну дифузију када је у питању прецизирање искустава на које се ови термини односе. Посебна разилажења око наведених термина изазвала је, не само научна, већ и практично-политичка употреба појмова, несумњиво доводећи до његове позитивно/негативне дихотомизације. Како је то лепо запазио Тесар, уколико неко говори о етничкој музици, на уму има нешто сасвим позитивно, док, уколико говори о етничким конфликтима, зна се да мисли на његову негативну конотацију (Тесар 2019). Такви призвучи несумњиво долазе из чињенице да су ови термини и после неколико деценија па и векова њихове научне обраде заиста несхватљиви и нејасни, чему доприноси емоционални и идеолошки однос, који се према њима заузима, те отуда и оптерећеност и изопаченост термина, што се односи и на његове сроднике нацију и национализам (Ђордано 2001).

Термин је ушао у употребу како с научне, тако и из практичне сфере, с почетка, као истраживачки појам тзв. Чикашке школе, изучавања популарне али неагресивне поделе унутар америчког друштва, да би се касније његова употреба проширила ван западног дела цивилизације и усмерила на изучавање нечега што ће од средине 20. века бити обележено као изучавање трибализма, конфронтизма, недемократичности, расизма, вандализма, варваризма и сличних категорија углавном означаваних као неки облик сецесионистичких покрета, усмерених на нарушавање званичног међународног и национално-правног поретка.

Нагла експанзија етницитета код бројних аутора модернистичког правца, па и пионира социологије какав је Вебер, пробудила је имагинацију да ће етницитет а са њиме и национализам ишчезнути временом. Како је настао, дакле развојем индустријализације, онда ће и нестати под утицајем модернизације и индивидуализације (Вебер 1976). Наведени став се поистовећивао са идејом да ће друштвено благостање пласирано из централноамеричких кругова, избрисати потребу за „етничким“ везама, те да ће након тога друштвене акције бити само рационално усмерене, без емоција и осећања за свој род и

историјско порекло (Sprajić-Vrkaš 1995), али је насупрот томе, пракса показала „бумеранг ефекат“, крећући се ка томе да модернизација и „наметање“ култура производи „етничку обнову“, неретко са радикалним и нерешивим захтевима. Да би се на најадекватни начин разумела проблематика потребно је у анализи поћи од корена настанка етницитета.

Реч етнос потиче од грчког порекла (*ethnos*), касније, (*ethnikos*); давнашњи је појам, коришћен за означавање ‘других’, односно оних који нису били Грци, дакле (не)Грци или *пагани*. На другом делу континента, на енглеском говорном подручју од средине XIV па до средине XIX века, овај термин се користио као ознака за људе *црне боје коже* (*расна сагрегација*) и свакако током Другог великог рата као погрдна етикета за противнике Трећег рајха, какви су били Јевреји, Ирци и др. (Eriksen 2004), чиме је термин постао општеприхваћен у намери сагрегације и омаловажавања; нпр. за нехришћане, муслимане, католике и сл, па је његова *prima facie* била и јесте да идентификује „другоразредне народе“ (Malešević 2009). Бројни аутори, (нпр. Dejzings 2005), сматрају да је захвалније говорити о идентитетима него о етницитету, управо због чињенице његове флуидности. Етнички идентитет само је један од идентитета личности, поред осталих (род и сродство), који као и етнички идентитет, морају стално да се обнављају и учвршћују.¹ Дакле, истовремено говоримо о класификацији са другима (деоби МИ/ОНИ) и поистовећивању себе (или других) са неким или нечим другим (Dženkins 2001). Идентификовање себе или других са нечим представља идентификацију са обичајима (*ethos*-обичај), што је својевремено у старој Грчкој, а и данас, усмеравало на уску повезаност између личности/заједнице и изворне културе.

Развојем интеракција између Грка и других „заједница“ етнос се све више идентификовао са народом представљајући етницу развијенију од племена, коју је карактерисала развијенија политичка организација са друштвеном хијерархијом и заједничким пореклом утемељеном на крви и земљи (*Blut and Boden*) (Tesar 2019). Све у свему, дихотомизација ми/они нема неку сушту објективистичку разлику, већ се заснива на односу између две групе са тенденцијом (*зарад уоквиравања политичких граница, ресурса и др.*) да формирају стереотипе о суседима сматрајући да су културно различити. Тако да се

¹ Дејзингс наговештава да су “локални, регионални и верски идентитет(и) (...) и даље веома важни, упркос чињеници да их данас прекрива обухватнији (етнички и национални) идентитет. (...) са херуистичког и аналитичког становишта“, етнички и национални идентитет су само једно од обележја појединаца и група које су њима својствене (Eriksen 1993; Banks, 1996; Cohen, 1985, cit. u. Dejzings 2005: 37).

дискурс о етницитету односи на мањине у једном колективитету, но то никако не прецизира да су већински (доминантни) народи мање „етнички“ од њихових „надређених других“ (Eriksen 2004). Тесар указује на све различитости које са собом носи израз етнички, те како би га што боље разумели он износи следеће дихотомије: народ-етнија; хришћани-пагани; град-село (у ширем и ужем смислу); Европљани-остали (2019).

Сматрало се, посебно код примордијалистичких аутора или у периоду када су примордијализам и есенцијализам биле *main stream* социологије, да етнос припада категорији природних појава, те да заједништво специфичних културних и традиционалних особина представља неодвојиву везу између народа и тла на коме живе (Suprek 1989), да би касније, све примордијалистичке тезе „пале у воду“, када су кренуле масовне миграције са развојем процеса глобализације и учесталим масовним сукобима који су посредни наведеног конфликта имале нит етничности. Како наводи Марковић Савић, актуелност овог појма, из сфере непознатог, у дојам актуелног, експлодирао са популаризацијом нове врсте савремених „конфликата који су названи ‘етничким’“ (Марковић Савић 2018: 46). Како даље наставља Марковић Савић, суштина у објашњавању етничких сукоба јесте да се они манифестују како у најразвијенијим тако и у најсиромашнијим земљама категорисаних као „земље трећег света“. Поводи за етничке сукобе су на различитим странама света заиста различити, али им је суштина иста, она се изражава у „нетрпељивост(и) према етнички другом“ (Марковић Савић 2018: 46).

Невоља са појмом се додатно актуелизовала у пост-хладносратовском периоду када је свака етнија захтевала национална права, а националне државе, као још увек стабилне „конструкције“ настојале су да етикетирају мањине (етније) као неприхватљиве „друге“, као сепаратисте, варваре, трибалисте или као етничке друге. Малешевић указује да је томе додатно допринео пропаст колонијалног света половином прошлог века што је донело још више забуне код питања раса, културе и етницитета. Прилив имиграната, затим слом комунизма и распад федерација (међу којима је и СФР Југославија) углавном се одвијао по „етничким границама“, а тамо где тај принцип није било могуће поштовати, применио се модел „етничког чишћења“; од тог периода (институционализације етницитета), се може рећи да је сам термин постао додатно проблематичан (op. Malešević 2009). О недовољној прецизности и разнородности појма етницитета говори Isajiw, који је 1974. године изнео 65 дефиниција посвећених етницитету, где већина није садржала ништа конкретно што би

категоријално морало да се односи на етницитет, а бројне дефиниције појма биле су неодређене и неадекватне, са тенденцијом да се тај тренд настави и надаље, упркос све већој употреби овог појма. Зато бројни аутори не користе неку проширену дефиницију етницитета, већ наглашавају просто да је оно само одлика или својство групе. Ипак, с једне стране, етницитет се може односити на скуп својстава које му припадају; језик, религија, обичаји, порекло, или култура уопштено, док с друге стране истичу се такозване субјективистичке карактеристике по којима је једна заједница (народ), стекао самопоимање о себи, те да је такво осећање способан испољити ка другима (Putinja & Sref-Fenar 1997: 96-99).

Тиме је етницитет у историјском континуитету доживео бројне промене, од појма којим су се означавале групе животиња, па до појма одношеног на групе људи и њихове заједнице. Од појма који је посве имао негативно одређење, па до појма са неутралним призвукотом; „од означавања биолошко-културне посебности развио се у ознаку религиозне, (...) да би се данас више померио ка политичком значењу, (...) постао је универзална одредница за све појаве исте врсте; јављао се и у смислу крвно сродничке групе и у смислу територијалне групе“. „Односио се на разноврсне појаве које се подводе под појам етничка група (...) а често се употребљава за означавање не само мањина, него и већина“ (Nedeljković 2007: 14).

У анализи појмова етницитета развили су се различити правци, међу којима су се као адекватнији показали (*бар према једном општеприхваћеном ставу*) етносомболизам и интеракционизам, које су неретко у некој врсти комплементарне употребе (нпр. Bakić 2006), не би ли се тиме на адекватнији начин приступило објашњењу проблематике која се везује за настанак, развој и сукобе међу етничким групама. Осим теорија о етницитету, за које се усталио став да су превазиђене због њихове крајности, огледајући се на инсистирању става да је припадност етницитету „исконско“ својство народа (*примордијалисти*), дато им по природи ствари (по рођењу); са њим и другог правца, који наглашава етничку трансисторичност, многовековност и миленијумски континуитет (*перенијализам*), развиле су се адекватније и комплементарније теорије настојећи да пронађу средње решење са циљем пружања одговора на проблематику изазвану етничким сукобима. Такве теорије настоје да дефинишу широк сијасет детерминизама утичућих на формирање етничких група и нација. Ове фундаменталне историјске силе су, осим културних, и организационе, нпр.

стварање државности, војске, државне религије, политичке заједнице, (Veber 1976; Smit 1998), обавезујуће државно-правне бирократије принуде, насиља и сила идеологизације (Malešević 2011), укључујући ратовање и војну мобилизацију (Smit 1998), чиме се подразумева историјска интеракција чланова група (Bart 1969; Eriksen 2004; Dženkins 2001; Tesar 2019), које „стварају“ или боље рећи уобличавају етничке заједнице (ur. Smit 1998).

Наведене детерминанте у историјском развоју цивилизација код група стварају осећај колективног културног континуитета препуног митова, сећања, симбола и вредности. Скуп вредности и симбола чини групе посебним у односу на друге групе које располажу сопственим културним вредностима, па се тај осећај привржености надаље изражава кроз љубав према култури старе земље, традицији и поносу, чак без неке преке потребе да се она стално обнавља (Gans 1979). Осим уважавајућих објективистичких елемената, они аутори који у дефинисању етничитета истичу субјективистичке елементе, инсистирају на томе да нас објективни елементи могу довести у заблуду и на схватање да се границе међу групама одржавају на основу изолације, које групама дају *разлике у култури* и тиме занемарују кључни елемент *интеракције* који дефинитивно доводи до кристализације различитих етничких група (Bart 1969: 13). Зато се појам етничитета неретко везује за Бартова (F. Barth) истраживања око чега се често прави подела углова из којих се посматра овај појам. Наиме, ‘пре Барта’ (*не треба заборавити велики допринос Широкогорова*) аутори су углавном истицали објективистичке стране етничитета које се тичу њихових културних карактеристика чинећи их јединственим и посебним (*језик, начин живота, порекло, религија, физичке одлике, историја, навике у исхрани и сл*), где је култура прецизирана као својина групе (v. Smit 1998).

Како уочава Малешевић, бити Француз у културном смислу значи не бити Енглец, или бити Немац уједно не значи бити Француз (Malešević 2009). „Борба метода“ (*Methodenstreit*) када је у питању етничитет, коначно је резултирала тиме, да разлике између две културе нису пресудне за критеријум етничитета (Eriksen 2004; Barth 1969), већ да:

„(...) готово пресудну улогу, има друштвени контекст у којем се врши међусобно општење чланова различитих етничких група или нација, јер се етничитет заснива и потиче од облика друштвене интеракције. Оно није својство инхерентно припадности (стечено одмах по рођењу), него је *континуиран процес дихотомизације* између чланова групе и „аутсајдера“ који се отврђује у друштвеној интеракцији“ (Коковић и Ристић 2012: 1511).

За одржавање етничких карактеристика примарна је *етничка граница* која дефинише групу, а не култура, јер етничка граница ствара, одржава и развија разлику међу групама само кроз интеракцију са другима, па француство постаје француство само у додиру са енглеством (и обратно), при чему добија свако идентитетско значење (ур. Malešević 2009: 15). Како је својевремено говорио Ф. Барт треба ставити акценат на то да су етничке групе „катеорије приписивања и индентификације од стране самих актера, те стога имају карактеристику организовања интеракције међу људима“ (Barth 1969: 10). Кључно је запазити да су се етничке групе и њихови идентитети развили у међусобном односу група, дакле у додиру, а не у изолацији (ур. Eriksen 2004). Свакако, обратимо пажњу и на критику усмерену на интеракционистички приступ Фредерика Барта, који фокус ставља на индивидуализам, занемарујући друштвене структуре и њихов утицај у формирању интеретничких односа. У том смислу је веома значајна инструменталистичка теорија јер наглашава да је етницитет ефикасно средство политичке мобилизације. Отуда етнички конфликти имају рационалну основу јер се у његовом ангажману позивају на снажне емоције које су повезане са примарним/нерационалним приврженостима (Bell 1975, према, Putinja & Stref-Fenar 1997), али, рекло би се и са етносимболистичким елементима које наглашавају Смит и Армстронг.

Тако оснивач етносимболизма (Smit 1998: 39) наглашава „историјске и симболично културне атрибуте етничког идентитета“, према коме „етничка група је тип културног колективитета, тип који ставља нагласак на улогу митова о лози и историјских сећања, и који се препознаје по једној или више културних разлика, рецимо по вери, обичајима, језику или институцијама“. Тако се у оквиру овог правца истичу неки конститутивни елементи етничке групе: 1. име колективитета (заједнице), 2. идеја о заједничким прецима, 3. историјско памћење, 4. заједничка култура, 5. осећање домовине и солидарности. Наведени објективни елементи описују одређене етничке групе и према Смићу, наступају тек онда када се успоставе различити културни елементи препознатљивих код чланова група. Највидљивији су језик, вера, културни обичаји, боја коже, па и сам изглед одређене популације што несумњиво не зависи од саме воље појединаца. Међутим, веома је важан и субјективни осећај припадности одређеној етничкој групи чиме се појачавањем тог осећаја добија на кохезији и самосвести чиме се учвршћује етнички идентитет (Smit 1998: 43). Међутим, оно што је такође кључно за ову прилику јесте појаснити како настају етничке

групе, како се формирају и шта их одржава у историјском трајању? Видели смо да је за интеракционисте то била граница на којој се сусрећу и комуницирају припадници различитих група, нешто слично томе износе и етносимболисти.

Према Смиту, то су процеси *срастања и дељења* група. Оне условно настају онда када постану видљиви у историји, а везују се за процесе асимилације једне од стране друге групе или њеним дељењем приликом секташког раскола (1998: 44). Бодрожић наводи типичан пример православне и католичке цивилизације чија је деоба последица раскола јединствене хришћанске цркве на два дела, Римску цркву на Западу и Православну цркву на Истоку (Бодрожић 2008: 89). Други важан елемент према Смиту је скуп неповољних спољних чинилаца који доводе до конституисања различитих етничитета. Међу њима су: стварање државе, војне мобилизације и организоване религије. Стварање државе и политичко организовање и према Веберу била је кључна ставка у креирању заједничког идентитета. Трећи елемент такође је значајан, а везује се за Бартов приступ изучавања етничких граница, а то је међуетничка „комуникација“ успостављена ратовањем. Рат је један од кључних фактора за дефинисање етнија, и то не само сукобљених страна већ и трећих играча. Осим тога, улога рата значајна је и за формирање етничке историје која служи успомени на заједничке жртве, славну историју и поразе који остају у сећању и служе као средство „добављача митова и сећања за будуће генерације“ (Smit 1998: 49).

Када је у питању организована вера, она је у спрези са верским књигама према коме су одређени народи изабрани за васпостављање Божије воље на земљи. Такође, на основу верских списа често се одређена популација сматра за „слуге Божије“, што уз широку лепезу идентификација, Светих литургија, религијских текстова, молитава, цркава и манастира, одваја групе једне од других чиме се конституише етнички идентитет. Коначно, као последња, кључна тачка етносимболиста јесте култура, формирана под утицајем свих изнешених елемената. Култура се обнавља посредством „чувара традиције“-„свештеници, писари и песници, који тај фонд етничких митова, сећања, симбола и вредности, похрањен у светим, и дубоке народне поште достојним традицијама, записују, чувају и преносе, кроз храм и цркву, манастир и школу, у сваки град и село на простору дотичне културне заједнице“ (Smit 1998: 50). Касније ће се показати да, за одржавање етничких група, веома значајну, ако не и конститутивну улогу игра *самовоља* појединаца припадника одређене групације. Дobar пример за то је експеримент проучавања племена Луе, где аутор (Moerman

1965) настојећи да оцрта границе између других етничких група и племена Луе, уз помоћ „објективистичких“ мерила (језик, политичка организација, територијална целовитост, култура) не успева да их разграничи, управо због чињенице да се сви објективни критеријуми преклапају и недовољно разликују, те Моерман нерадо закључује да је неко припадник етничке групе Луе „зато што верује да је Луе, зато што зове себе тако и зато што се понаша тако да може да потврди своју припадност групи Луе“ (Моерман 1965: 1219, према Eriksen 2004: 30). Наведена граница која је дефинисала племе Луе у односу на друге је оно што аутор назива *емском аскриптивном категоријом* а односи се на сопство групе или на њену *вољу* да буде припадник одређене заједнице, како ће касније рећи Ренан (Ренан 1907). Уз то, занимљиву дефиницију етнице даје Ханс Улрих Велер (2001: 46), када каже да је она:

„Самостална форма заједнице коју карактерише стабилно поимање солидарности и уз то се одликује заједничким симболичким митом о пореклу (*који опет у великој мери почива на „измишљеним традицијама“*), живом свешћу о заједничким историјским искуствима и изразитом везаношћу за одређену територију. Етнички отуда нема расно значење, него се тим појмом обухвата једна, у социјално-културном смислу дистинктивна популација са сопственим обликом друштвеног живота.“

Унеколико прецизније, етничку групу Фредерик Барт генерално схвата као 1. популацију, у великој мери биолошки самосталну, 2. да њени чланови деле главне културне вредности, 3. њени чланови, односно она сама је у контексту комуникација и интеракција, и коначно 4. она поседује чланство које се самоидентификује, са могућношћу да га и други идентификују, као категорију различиту од других категорија истог реда (Barth 1969: 10-11). Може се рећи да је у неким општеприхваћеним дефиницијама превладало неколико елемената неодвојивих од дефинисања етничитета. На такве елементе етничитета указују даље поменути аутори. Примера ради, Ериксен тврди:

„Етничитет је аспект друштвеног односа између актера који себе сматрају културно различитим од припадника других група с којима имају макар минимални и редовни контакт (с обзиром на то), „ако у контакту између припадника различитих група културне разлике постану важне (наставља Ериксен), друштвени однос има етнички елемент. Етничитет покрива и губитке и добитке који настају у том контакту, и значења која настају у процесу стварања идентитета, утолико он има политички, организациони аспект колико и симболички“ (Eriksen 2004: 32).

Барт објашњава етницитет као скуп веровања, симбола, обичаја и свих културних елемената, који имају тенденцију да се преносе генерацијама. Етницитет се надаље ствара из међудејстава етничких група на основу чега има тенденцију да се мења и преображава, што изискује разлике међу групама, које њени чланови издвајају као важне, чиме се одржава одстојање или граница. Границе које наглашава Барт су осим симболичких које оцртавају различите културно-обичајне црте, али и територијалне друштвене границе које су опет границе сукоба (Putinja & Stref-Fenar 1997: 210-255). Унеколико је прецизнији Ричард Џенкинс када каже да је:

-Етницитет у првом реду колективна идентификација утемељена на видљивим културним разликама;

-Етницитет се тиче културе (примљене од заједнице) али извире у социјалним интеракцијама, нарочито међугрупним;

-Етницитет није непроменљив и статичан, исто као што нису непроменљиве и статичне ни култура нити ситуације у којим се социјалне границе формирају;

-Етницитет, како колективни тако и индивидуални, се према вани испољава у институцијама и узорцима социјалних интеракција а према унутра у особеној самоидентификацији;

-Етницитет је, без обзира на непотпуност која егзистира у покушајима његовог дефинисања, један од основних људских идентитета. (...) на нижем нивоу друштвене и економске лествице јаче је доживљаван, нпр. међу досељеницима, међу мањинама, у забаченим, економски слабо развијеним крајевима, као и у патријархалним друштвима (Jenkins 1997, prema, Eriksen 2004: 79-80).

1.2. Национализам

Да би се схватиле предности, али и мене национализма, или националних покрета, као и временске димензије његовог зачећа, потребно је расчистијати све његове везе са традиционалним етницима, са модерним заједницама (*нацијама*) и са модерним покретима који су, употребљавајући националну идеологију неретко инструментализовали са културним особеностима етничких група. Да је све то веома захтеван посао илуструје чињеница заснована на томе да је национализам као идеолошки покрет уградио у главама модерног грађанства некакве термине „замишљене“ или „измишљене“ заједнице, за коју су они спремни жртвовати свој живот.

Поглед на средњовековље модерним очима, посведочио би нам да средњовековни држављани нису свакодневно поимали о категоријама и елементима, о којима ми данас готово свакодневно говоримо или их увиђамо у некаквим невидљивим, да позајмимо термин Мајкла Билинга, ‘баналним’ облицима. У истом духу говори и Seton-Watson (1977) када каже да највећи део данашњих житеља Енглеске и Француске, пре настанка национализма нису о себи мислили као о Французима, Енглецима, Немцима итд. Иако националистичка идеологија није била развијена, средњовековне заједнице имале су развијен осећај о сопственом етничком постојању, о својој заједници-држави, њеној територији, религији, обичајима и култури, али, упркос томе, нису себе поимали на данашњи ‘националистички’ начин, у оној мери у којој би своје животе положили за одређен појам територијалне нације дугујући јој „оданост јачу од самог живота“ (Bilig 2009: 46). Захвалност за такво поимање сопства и нације дугује се превасходно национализму. Зато се треба упустити у темељније објашњење тог термина и одговорити на питања, шта је национализам, на чему се заснива и у чему је његова снага да мобилише масе грађанства зарад остваривања одређених циљева?

Као и етницитет, и термин национализам у науци је изазвао проблематику углавном везану за феномен нације. Они се односе на дилему, да ли је нација продукт национализма или је национализам последица постојања нација (Башчаревић 2016) и њихове жеље за самодетерминацијом и конституисањем, па и сувереним разграничењем од других нација. Но, ово питање како то воли да каже Ериксен (2004) оставићемо љубитељима расправе о томе да ли је ‘кокошка настала из јајета или је јаје настало од кокошке’. Глави теоријски

приступи национализму и нацијама настоје да укажу на сијасет детерминишућих елемената којим се настоји објаснити национализам од чега и зависи дефиниција самог термина. Уз то, све је више аутора који заузимају средишњи став, између струја које стоје на дијаметрално различитим становиштима, дакле између тзв. објективиста и субјективиста у поимању појма национализма. Бакићево разматрање ове проблематике је вредно помена где се каже:

„Док ће они који сматрају да нација постоји од искона или бар много векова, сматрати да нација претходи национализму, дотле ће модернисти, постмодернисти и интеракционисти сматрати да се нација јавља као производ политизивања етничке везаности (*ethnicity*) и етничких својстава крајем XVIII и почетком XIX века и да представља последицу национализма, а етносимболисти ће, пак, сматрати да малобројне нације постоје и пре национализма, док се већина нација јавља после национализма, те да међу њима нема узрочно-последичних веза.“ (Бакић 2006: 250).

Ернест Гелнер, један од водећих *модерних* теоретичара нације и националиста, дефинише национализам пре свега као „политичко начело које тврди да политичка и национална јединица треба да буду истоветне“. Дакле, може се уочити да национализам Гелнер везује за *покрет* и *осећај*, али и да је тај осећај испуњен гневом, постакинут кршењем начела те у коначници буди осећање задовољства након испуњења његових циљева (Gellner 1998: 21). По Гелнеру, национализам се јавља, тек по увеликом постојању државе, па и нације (уп. Bilig 2009), или како би рекао Брубекер, „национализам је драма у којој главну улогу играју нације“ (Brubaker 2003). Сходно наведеној дефиницији национализма, такође модерниста, Андерсон, наводи: национализам је као и нација, самозамишљени имагинарни политички конструкт, која је као таква резултат идеологије национализма. Будући да припада правцу конструктивиста, као и Гелнер, Андерсон не подразумева нацију као *de facto* „измишљену“, већ као посебну уобразиљу присутну код свих грађана припадника једне нације, који, немајући контакт са својим далеким сродницима-припадницима нације, имају осећај да припадају истој имагинарној „замишљеној“ заједници, коју творе захваљујући оделогји национализма (Anderson 1991).

Наведене дефиниције у први план истичу национализам као идеологију или покрет, више као инструментални него „природни“ факат за мобилизацију одређених снага за одређене циљеве. Речено језиком модерниста, између етницитета и национализма нема знака једнакости, те се национализам као такав разликује од осталих етничких идеологија

(Dženkins 2001) и последица је развоја савремених друштава под утицајем развијања писмености, капиталистичких постројења (Gellner 1998) и верских заједница са династичком (Anderson 1998) и државничком принудом (Malešević 2009). Зато Тесар каже, да је за модернисте национализам органски повезан са стварањем модерних нација (Tesar 2019), а то је један од разлога за формирање става да ће национализам, а са њиме и нација, нестати са формирањем неке транснационалне организације (нпр. Европске уније?)

Наводећи Гелнера, Башчаревић запажа да је национализам као идеологија карактеристичан за три сфере за које се људи везују. То је прво само „веровање да људи поседују националност и да она представља централни део њиховог бића. Друга је њихова тежња да живе са људима исте националности и изнад свега да избегну да њима владају људи друге националности. Трећа компонента је веровање у исправност свега тога“ (Гелнер 1997, цит. у. Башчаревић 2016: 74). Према овој традицији национализам представља модерну појаву насталу са покретима модернизације и опште писмености, као последица општег кретања људског друштва (Goody 1997, према Dženkins 2001: 245). Теоретичари модернизације сматрају да су бројне традиције створане са ентузијазмом зарад политичких и државничких потреба организованих у политичке покрете и од стране друштвених група које нису имале политичких и државничких одлика, али су им намере стварања традиција били исте, а то је свесно политичко организовање. Идејама националних удруживања са институционалним ангажманом „трансформисало је људе у грађане одређене земље“, како би рекао Хобсбом, они су прешли трансформацију „од сељака до Француза“ (Хобсбом 2002: 385). У сличном маниру, Андерсон, говорећи о национализму, каже да би га најјасније разумели и објаснили, требало би га повезивати не само са политичким идеологијама, већ са културним системима који су му претходили, а то су према њему верска заједница и династичко краљевство. Оба културна оквира су према Андерсону својевремено била референцијалност баш као што је и данас национализам (Anderson 1998: 23).

Ерик Хобсбаум (E. Hobsbawm) прве клице национализма препознаје у његовој пучкој (грађанској) култури заснованој на традиционалним врстама национализма претендујући да грађане држи на окупу на основу верских личности које су повезивале и повезују грађане. Пучки национализам се с тога позивао на мобилизацију људи који верују у иста божанства, нпр. Богородица је била један од облика грађанске идентификације који је одређену групу људи држао на окупу, али је исто тако за одређене групе на пример био

својствен Св. Јануарије у кога су веровали грађани одређене државе (1993: 53). Други облик национализма у предмодерном добу према Хобсбауму је био онај произилазашао из државних институција средњовековних кнежевина за кога се везује велика снага популаризације и ширења идеје, али он свакако није потпуно подударан модерном национализму из кога су проистекле модерне нације (Hobsbaum 1993: 53).

Према овој концепцији, веома је тешко објаснити од чега се састојао пучки национализам, јер је он како наводи исти аутор, био својствен становништву које није било, или не у већој мери писмено, јер се радило само о делу писмених особа чије су идеје утицале на шире грађанство само преко говорне речи, не и преко нечега што се зове „национални језик“. Следећи Хобсбаумово мишљење о национализму, може се закључити да он у суштини разликује две врсте национализма, иако каузално не изводи један из другог. Углавном, његова пажња је усредсређена и на средњовековље које је такође имало одређене идеолошке снаге окупљања људи око неких покрета за уједињењем. Следствено наведеном, и Хантингтон је разликовао два облика национализма различито га означавајући, својствено периоду и поднебљу где је он настао. Главна подела је на грађански и етнички национализам, али се поред њега могу наћи и „политички и културни, револуционарни и племенски, либерални и интегрални, рационално-асоцијативни“ с једне стране и с друге, „органско-мистични, грађанско-територијални и етничко-генаолошки“, у духу националног својства и врсте национализма подељеног од стране Хангтингтона на патриотизам и национализам (цит. у. Башчаревић 2016: 74).

Оно што се може закључити на основу изнешених теоријских мишљења јесте да је национализам једна врста патриотизма насталог готово искључиво у модерним друштвима (Gelner 1998: 157), али да истовремено своју идеју националног уједињења дугује одређеним историјским детерминизмима какви су институционални развој и верске идентификације грађанства које су неминовно довеле до категорисања одређених група и њихових култура (Hobsbaum 1993: 53). Подела и општедруштвени развој су омогућили популаризацију националних идеја и њихово ширење и усвајање на основу масовног описмењавања. У том смислу национализам одликује неколико категорија које су његове неизоставне пратиље. Оне су везане за оданост коју му људи пружају, идеја национализма је заснована на високој култури коју поткрепљује систем образовања, унутар њега не постоје круте групе, већ флуидни и покретни грађани припадајући му директно, а не на

темељу етничког припадништва (Gelner 1998: 157).

Насупрот томе, друга група аутора међу њима најистакнутији Ентони Смит и Џон Армстронг, као припадници етносимболистичког правца, постављају питање каква је веза између национализма и етничитета? Да ли је национализам (*као конструкција елита*) само инструмент за деловање или ипак има неких веза са етничитетом и културном сфером етничких група, тј. да ли су нације, као апстрактне, замишљене, конструктивне заједнице различите од пређашњих групација утемељених на родбинско-обичајним везама?

Е. Смит каже да се приликом разматрања национализма мора узети у обзир и културни идентитет одређене групе људи замишљајући се као заједницом или потенцијалном нацијом (Smith 1991). Смит наглашава да је за разумевање национализма преко потребно упустити се у историјска проучавања из којих је могао да настане један такав посве неодољив правац, ма какве год он последице стварао. Тврди се да је и данас у условима глобализације, национализам реактиван управо због чињенице да своје корене пружа у дубоку прошлост нација и етнија. А „то значи да најпре морамо схватити премодерне претходнице модерних нација и повезати национални идентитет и национализам с питањима етничког идентитета и етничке заједнице“ (Smith 1991: 6). Акцент се дакле ставља на историјску димензију коју Смит примењује и у случају проучавања национализма, чиме показује да национализам заиста помаже стварању нација, од којих су многе само привидно „нове“.

Затим, исти аутор изражавајући сагласност са модерним истиче да је национализам модерна појава XVIII века, али и да нације и национализам нису конструкти модерничког схватања, те да нису ништа „измишљеније“ од других врста културе, друштвене организације или идеологије, јер национализам као појава *de facto* је везана за постојање ранијих митова, која се поред сврставања у идеологију и покрет може уврстити и у облик културе неизмерно дужан прошлости премодерних етнија и постепеном јављању националних држава на Западу (Smith 1991: 116). Исти аутор дефинише национализам као „идеолошки покрет за постизање и одржавање самоуправе и независности у корист скупине за коју неки њени припадници мисле да је актуелна или потенцијална ‘нација’“ (Smith 1983a: 171, према, Smit 2003: 192). Ово тумачење које износе Армстронг и Смит инсистира на томе да нације посматра као динамичне, дугорочне историјске процесе који структурирају облике модерности (Özkerimli 2007: 5) и према томе сведоче о трајном

карактеру нација који је уткан у етничким заједницама у историји. Етносимболисти не инсистирају на томе да је модернизација услов национализма, већ наглашавају да, ако већ постоји континуитет између предмодерних организација етнице и савремених нација, национализам није нужан услов стварања модерних нација, нити је нужна последица модерности и индустријализације (уп. Јовановић 2012). Како указује Јовановић, код етносимболиста пажња је пре свега усмерена ка проучавању страсти које подстичу национализам.

Шта је то што изазива толику пожртвованост народа што га уједињује у борби за нацију? Одговор не може по њима бити заснован на просто економским бенефитима елита и економске кохезије широких маса. Одговор се налази у томе да се национализам као такав ослања на историју одређене заједнице, обликује је у форми смисленог одржавања заједничког идентитета што му даје снагу за историјским одржавањем. Према овом приступу, национализам може бити заснован на нетачним и романтичарским тумечењима историје са претераном митологизацијом догађаја, али је суштина у његовој моћи самоидентификовања људи са националистичком доктрином (Јовановић 2012: 96). Како је то уочио Армстронг, треба одговорити на питање, зашто људи који чине једну етничку групу уопште реагују на одређене идеје национализма, на одређене сигнале које им овај шаље, митове и историјска сећања, а да упркос томе, неприпадници његове групе на исте те симболе и сигнале остају хладни и равнодушни? (Armstrong 1982, и. Smit 1998: 190).

Разлог томе је каже Смит, зато што су људи у одређеном историјском интервалу стекли засебна заједничка искуства, заједничку културу богату различитим вредностима, коју национални митови успевају да актуелизују као чин уједињавања заједнице заснованог на емоцијама. У том смислу култура представља међугенерациску баштину-основу национализма темељеног на „митовима и симболима који служе томе да неку скупину људи уједине заједничким искуствима и сећањима и разликују их од оних вани“ (Smit 1998: 190). Посматрајући национализам из овог угла, уочава Ериксен: „(...) веза између организације и етничког идентитета (...) сада постаје сасвим јасна. Према већини националистичких идеологија, политичка организација треба да има етнички карактер утолико што она заступа интересе одређене етничке групе. И обрнуто, национална држава свој политички

легитимитет умногоме црпи² из тога што успева да убеди народне масе да она њих стварно заступа као посебну културну целину“ (Eriksen 2004: 175). Пишући у истом стилу, Љобера, каже „„ако хоћете да створите нацију, „прво што вам треба јесте резервоар етничког потенцијала““ (Ljobera 1994: 214, cit. u. Dženkins 2001: 245).

Најбитније је, каже Хачинсон (Hutchinson 2007: 21), то да се и у етносимболистичком правцу потенцира теза да су нације модерни феномени приликом чијег стварања националисти користе историјски миље како би формирали модерне нације и тиме збацили етничке традиционалисте. У том смислу идеја националне државе је мит, а националну државу националисти могу предложити или наметнути преко државе, али ће њена суштина бити у трајном формирању „одоздо“. Уз наведено, потребно је истаћи да етносимболисти тврде да ће етничке групе са идејом стварања националне државе вероватније дуже живети уколико су националне идеје уграђене у институције, посебно цркве, војне и правне системе и институције државе. Наравно, наставља даље Хачинсон, да би националисти били успешни потребан је читав сијасет модерних инфраструктурних елемената како би се изградила модерна национална држава. Међу њима конституисање националног језика, који омогућава националистима да се разумеју са њиховим бирачима а уз то и читав сијасет институционалних елемената, од кључног је значаја за успех национализма. Међутим, карактер нације може објаснити само доминантан идеолошки програм омогућавајући интеракцију између националиста и њихових бирача темељећи се не само на популарној идеји, већ и на заједничка осећањима националиста и грађана (Hutchinson 2007: 22).

Национализам дакле, на први поглед крут и неприлагодљив, *stricto sensu* усмерен на остваривање грађанске демократије, веома је брзо манифестовао своју флексибилност, пошто је показао да је у стању да улази у компромисе са различитим снагама, па и са оним реакционарним. Потврда за тако нешто можда се најјасније показала код марксистичких политичара који су, наизглед левичари, животе заложили за укидање економске неједнакости својствене капиталистичкој буржоазији, наједном постали гнусни националисти десничари укидајући не само социјалистичку једнакост, већ и право на живот

² Како указује Билиг, „национализам обухвата начине мишљења - обрасце свакодневног дискурса - захваљујући којима се ‘нама’, који боравимо у свету нација, та омеђеност и монополизовање присиле чине природним. Тај свет - ‘наш’ свет – јесте место у којем нације имају своје званичне војске, полицијске снаге и целате; у којем су границе строго одређене; и у којем грађани, а нарочито мушки грађани, могу бити позвани да убијају и гину у одбрани пограничних утврда“ (Bilig 2009: 45).

мањина. Ипак, национализам не треба делити на левицу и десницу, јер он нема леву или десну оријентацију (Keduri 2000), већ га треба посматрати као непринципијелну индоктринацију својствену како апсолутистичким монархијама, тако и кнежевинама, републикама, па и савременим демократијама. Како указује Велер (Hans-Ulrich Wehler), национализам се:

„(...) у немачким државама (се) на пример, повезивао са касним облицима апсолутистичке или просвећене кнежевске власти, са царевином, са републиком, па и са диктатуром; у Француској се повезивао и улазио у савез са републиком, са Наполеоновом монархијом (...) као и са ауторитарним председничким системом Де Гола. Нарочито је 20. столеће потврдило његову политичку поливаленцију. Национализам је поготово у савременом друштву показао да је у стању да прескочи све политичке границе и да буде свачији слуга или господар“ (Велер 2001: 64).

Његова практично-политичка суштина тиче се подела на „нас и њих“, као по правилу одразила се и на научне поделе национализма које су, како уочава Seton-Watson (1977) имале за сврху да покажу дихотомију на ‘нас’ „цивилизоване грађане“ (*мисли се на западно американство*), и ‘њих’, све друге, укључујући ту и Француску нацију. Како запажа Суботић (Subotić 2007) Конова типологија национализма је и Француску нацију сврстала у „нецивилизоване“ нације, јер је у национализам уградила емоционалну сферу преузету из религије, обичаја, културе, језика и пре свега етничког порекла, по угледу на етничке нације Истока. Наведена типологија карактеристична је за Ханса Кона (Kohn 1994), који је национализам поделио на „добар“ и „лош“ национализам, дакле *западни*³ и *источни* тип, где је „западни“ грађански рационалан модел, а „источни“ органски и ирационалан (уп. Марковић Савић 2018: 47). Наведена подела одраз је типологије нација успостављених у овим државама, иако је Француска нација грађански либерални модел нације, Кон је није уврстио у тзв. западни тип национализма, па је на крају типологија више била одраз Коновог идеолошког усмерења него адекватне дихотомије. Суштина поделе је у томе да грађански политички национализам тежи да обезбеди грађанска права и индивидуалну слободу насупрот власти државе (најизразитији облик либерализма), док с друге стране етнички

³ Западни тип национализма се третира као модел просвећености, инспирисан грађанским друштвом и индивидуалном слободом, посве светли западноевропско северноамерички национализам, а други (источни) је одраз ауторитарности, етничко-расистички, посве мрачан средње-и источно-европски национализам (Велер 2001: 65).

национализам, према немачком моделу, заједницу (нацију) ставља изнад приоритета појединаца коме су најбитнији колективни интереси насупротив индивидуалним (Кесмановић 2004: 147). Запажање Рејмона Арона (Aron 2001: 309) веома је значајно где се каже да национализам представља само још једну идеолошку фазу у подели човечанства са задатаком да продуби већ постојеће поделе вековима налажене у цивилизацијама или сложеним друштвима. У периоду пре настанка савремених националних покрета није било једног јединог заједничког именоватеља који би на најјединственији начин ујединио политичку и културну заједницу. У том смислу „начело националности намножило је прилике за сукобе у истој мери као и династичко начело“ (Aron 2001: 310), али уједно, разграничавајући етно-културне границе са страним националистима, није допринело томе да се границе у оквиру једне националности могу тако јасно разлучити. Примери су бројни.

„У средњој и источној Европи, осим уз пресељавање становништва, ниједна држава није могла бити национална. Чехословачка није била ништа мање вишенационална од Аустроугарске. Југославија је обухватала словенско становништво, чије су групе имале мало различите језике, које су прошле кроз сасвим другачије историјски токове, нису биле исте вере и нису се све осећале лојално везане за нову државу, теоријски израз њихове заједничке воље“ (Исто 310).

Следећи Арона (2001: 310) може се закључити да је национализам само још једна у низу идеолошких подела која ствара осећај да се „судбина култура решава на бојном пољу као судбина провинција“. С тим у вези, дајемо Велерову класификацију четири типа национализама формирану на основу критеријума развојних фаза у којима су се одвијали и његовом регионалном делотворношћу: 1. Први тип карактеристичан је за Европу, Северну Америку и Француску, „интегрирајући“ национализам који је у својој првој фази на основу унутрашње државне револуције створио националну државу; 2. Други је „унифицирајући“-ујединитељски или препородитељски национализам који је од делова једне нације, од различитих етних створио националну државу (Немачки Рајх и Италија); 3. Трећи, „сецесионистички“ национализам довео је до распада велика царства (Аустроугарско, Османско) и тиме створио националне државе; 4. И четврти „трансфер-национализам“ се са Запада пренео на друге етнице некадашње колонијалне државе међу њима је и преображај Јапана; пример једног од успешнијих „трансфер модела“. Наравно, између ових модела могуће је пронаћи различите мешовите форме национализма (Велер 2001: 66-67).

1.3. Нација и држава

Када би неки посматрач настојао да разуме појам људског друштва, од периода који се назива савремено доба, не би то успео уколико не би проучавао термине као што су нације и државе и из њих изведене терминологије. Такво настојање отежано је не само из непознаница које нам долазе од временског интервала настанка нација па и држава, већ и из саме терминологије ових појмова. На која искуства и чињенице би ти термини требало да се односе и шта би под тиме тачно смели подразумевати?

Додатну конфузију уноси претходно објашњавани појам национализма јер се он у различитим теоријским правцима рачуна као претходница, односно последица нација-држава. Главна нејасноћа долази отуда, како уочава Сетон Вотсон, да могу постојати државе чији становници не чине ни једну нацију, а постоје истовремено случајеви да у једној држави њено становништво припада већем броју нација, затим није изузетак ни случај да се нација и држава поклапају у потпуности, односно да скуп њеног становништва твори једну нацију, али и једна нација може бити подељена између више држава (Seton-Watson 1977). Важно је одбацити редуцирајуће дефиниције нације због тенденције свођења термина на један или више њених елемената и саставних делова. Разлог томе се налази у сложености појма, али и његове комплексности као друштвене појаве. Треба навестити свакако да не постоји једна општеприхваћена дефиниција нације, нити један једини задовољавајући истраживачки приступ овој проблематици. Мада постоје бројне сагласности, постоје и размимоилажења у зависности од којих истраживачких питања полазе различити приступи (Bakić 2006).

Постоје покушаји да се нација сведе на политичку или културну димензију, али проблем са тиме много је шири управо из чињенице што се становници једне такве политичке или културне заједнице (*нације*) могу идентификовати као нпр. Јевреји, да не деле ни религију, ни језик, да не поседују исту културу, традицију, историју, порекло, а ни став према јеврејској држави (Hobsbaum 1993: 11). Уколико следимо најактуелније теорије о држави-нацији, може се рећи да су државе постојале давно пре нација, али да истовремено постоје и нације старије од неких савремених држава (Seton-Watson 1977: 25), па неки аутори (нпр. Smit 1998: 81) сматрају да се државе као феномени могу пронаћи још у старој Грчкој и Израелу. Демистификовање појма нације, те његово дистанцирање од термина

државе помоћи ће томе, што уз термин нације неизоставно иде сјасет елемената које је чине посебном и специфичном. На пример Кар (1945) и О'omen (1997) истичу језик као сушаствени елемент који нације разликује од етнија, те уз језик кажу да је неодвојива и територија-домовина која припада нацији (cit. u. Tesar 2019: 81). Даља проучавања овог термина довела је до тога да се нацији придодају елементи који се тичу осећања, природности, народне свести; па ће краћа дефиниција нације гласити: „нација је народна заједница чији су чланови повезани осећајем солидарности, заједничком културом, и националном свешћу“ (Seton-Watson 1977: 25).

Како указује исти аутор, та два термина (*нација и држава*) неретко се изједначавају како у америчкој тако и у европској пракси. Неретко се у америчкој јавности може чути опаска „*широм нације*“, што ће у њиховом смислу речи значити широм државе, односно, у европској традицији би термин „*односи међу нацијама*“ значио „*односи међу државама*“. Најадекватнији приказ наведеног размимоилажења представља процес учлањења у Организацију Уједињених Нација, према чијем начелу би требало да се учлане све нације, али се чланство у овој организацији ограничило на владе појединих држава. Суштина је у томе да све нације (*сви народи*) нису могле да постану државе, како се очекивало у времену председника Вилсона (Wilson), односно „претпостављало се да ће државе обухватати нације; да ће пучанство сваке државе творити нацију; и да ће, напослетку, у златно доба самоопредељења које је управо свитало, сваки народ имати своју државу“ (Seton-Watson 1977: 25).

Тим следом, за поимање нације, згодно је пронаћи ‘најмањи заједнички именилац’ и рећи: „нација је политички организована заједница чијим припадницима је заједнички висок степен свести о међусобној сродности. Припадници нације свесни су своје различитости од осталих нација и без стварног личног искуства, па чак ако с њима ни не долазе у додир“ (Tesar 2019: 81). Гелнер, слично Ситон-Вотсону, да би дефинисао нацију настоји да је разграничи од државе, па наводи да је за постојање неке државе непобитна чињеница постојања друштвене поделе рада, али да свака специјализација не ствара државу, већ за њу је осим специјализације потребна и концентрација одржавања реда. Према томе, држава представља скуп институција чијим се настојањем на одређеном простору спроведи ред и закон, чему су намењене институције полиције и судства, одвојених од остатка друштвеног живота (Gelner 1998: 24). Готово сличну дефиницију националне државе, иако

мислећи пре на државу него на нацију, даје Ентони Гиденс, који каже, да када се говори о термину нације такође се ради о скупу институција који има „монопол над територијом с утврђеним границама, а чија је власт санкционисана законом и непосредном контролом над средствима унутрашње и спољашње присиле“ (Giddens 1987: 171). Можда се у Гиденсовом примеру дефинисања националне државе могло на најбољи могући начин уочити недовољна дистинкција између нације и државе, односно њихово готово подразумевано поистовећивање, а заправо је повлака која спаја ова два термина, како прецизира Брубејкер, однос имагинарне заједнице нације и државе као територијалне организације. Таква дистинкција потребна је за оне државе чија је нација утемељена на култури и језику, те се оне сматрају засебним феноменима, па је држава у том случају институционална владавина над одређеном територијом (Brubaker 2009: 120).

Посматрано из угла модерниста, нације и државе су само тренутни историјски артефакти, њихово постојање је само могућност али не и нужност. И Хобсбаум и Гелнер држе да су нација и држава усмерене једна на другу, иако су како државе тако и нације могле да настану у различитим историјским периодима, дакле, нису условљене једна другом. Но, њихово временски неправилно појављивање коначно у одређеном тренутку, с појавом национализма, довело је до тога да се оне допуњују па и да буду намењене једна другој (Gellner 1998: 26), односно да се подупиру од периода када их је национализам „спојио“ у одређеном историјском интервалу где је кључан елемент „артефицијелности, измишљања и социјалне манипулације присутног у стварању нација“ (Hobsbawm 1993: 12). Зато, наглашава Хобсбаум, да ће се већина аутора (*модерних теоретичара нације*) сложити са чињеницом да о њеном постојању нисмо могли да говоримо пре појаве националног језика, пре појаве масовних штампарија, школовања и образовања (стр. 13).

Тако ће Гелнер и дефинисати нацију као „природни, богомдани начин класификације људи, (чија) инхерентна (...) политичка судбина, јесу мит (и) национализам, који понекад већ постојеће културе претвара у нације, понекад их измишља, и често брише већ постојеће културе; то је стварно стање ствари“ (Gellner 1998: 48), на шта додаје, да појединци јесу припадници исте нације, само ако су културно обједињени, што по Гелнеру обухвата скуп идеја, знакова, понашања и комуницирања, ако се унутар нације препознају као њени солидарни припадници, те ако по том основу једни другима признају заједничка (грађанска) права (стр. 27). Артефакти који се приписују нацији у виду скупа идеја и елемената, чинећи

њену садржину, нису спорни у дефиницијама ни еволуциониста ни конструктивиста. Припадници конструктивистичког правца више инсистирају на томе да је нација својеврсна „артичока“ (Özkirimli 2012), не би ли тиме нагласио њен модеран и привремен дизајн, односно свесно конструисан феномен, те да пре нације није постојало ништа слично томе. Ђокица Јовановић (2012: 91) стоји на сличном становишту и даје једну општију дефиницију нације, па се:

„Нација може схватити као самоосмишљавање, самоидентификовање једног етничког или политичког колективитета. Та колективна самоидентификација произилази из промењене шеме интереса, премрежене самопрепознатим интересима слојева и појединаца. Или још горе, ради се о аутоактуелизацији сопствених интереса (групних, колективних, појединачних)“.

Посматрано с друге стране теоријског приступа, један од (*joш увек*) најактуелнијих теоретичара нације и националиста Ентони Смит, уз Фредерика Барта (ур. Вакић 2006), сматра, попут деобе коју је правио Ханс Кон, да су у различитим историјским интервалима „настале“ (*речено Смитовим речником, пре би се могло рећи рођене или произашле из етнице као њена нужна последица*) две врсте нација. Једна је модел савременог Запада и она је грађанска, док је друга Источна и она је етничка. Попут Гелнера и он сматра да западни модел нације садржи основне елементе који чине њену суштину, а они се по Смићу односе на историјску територију, културу, идеологију и правно политичко уређење које гарантује једнакост њених грађана (Smit 1998: 26). Оно где Смит прави дистинкцију између грађанског и етничког модела нације налази се у одређеним њиховим елементима.

Уопштено, осим симболички одређене територије митски повезане са њеним грађанством, битан је осећај домовине где превладава замисао припадности људи одређеној територији и то не било којој, већ оној обележеној значајним историјским догађајима за ту нацију. Домовина тиме, подједнако како код етничког тако и код грађанског модела наглашава своја географска (реке, језера, планине, историјска сећања) и света места (места мучеништва и молитве њених предака, библијски текстови), а идеја *патрије*-политичке заједнице закона, правне једнакости и институција јој даје извесну грађанску идеологију, скуп идеја и сентимената који повезује становништво једне нације. Примери наведених грађанских нација су по Смићу САД и Холандија (Smit 1998: 23-24 и даље), док према другим ауторима се у наведени модел могу убројати и Француска, делимично и Енглеска нација (Суботић 2007).

Друкчији модел нације развио се на Истоку (Источна Европа, Азија), а *differenza specifica* у односу на западни модел састоји се у наглашавању да је нација заједница рођења и родне културе заснованог на органском природном пореклу или лози једног народа. Док на Западу пракса је установила да се појединац (*усељеник*) било ког порекла може изјаснити да је својевољни припадник одређене нације, етничка нација не допушта такву врсту слободе јер је она одређена рођењем, те њени припадници носе њен жиг као генаолошки наследници својих предака (Smit 1998: 26). Такође карактеристично за овај модел је да се нације не одређују по правилу територијално, већ етнички, што неретко доводи до повремених, али и константних сукоба око територије где је настањено становништво одређене етничке државе, а често и због претпоставке да је на одређеној територији рођена њена нација, што је производ интелектуалаца и елите.

Снага 'идеологије порекла' толико је снажна да су националисти овог модела превазишли сукобе унутар различитих класа и група позивајући се на народну вољу у остваривању одређених циљева неретко инструменталистички употребљених од стране националиста. За разлику од западне грађанске нације, неки аутори користе и термин „француски“ модел нације (Nedeljković 2007: 19), у којој примат има политичка воља грађанства; етнички источни модел инсистира на генаологији, вернакуларним језицима, обичајима, традицији и религији (v. Smit 1998: 27-28 i dalje), па опет за разлику од грађанског за овај модел се може рећи да је нација изграђена еволуционистичким путем, од етнице до државе или пак „од нације к држави“ (Smit 1986, prema, Smit 1998: 76).

Према бројним ауторима ово је у одређеном историјском раздобљу била „судбинска“ одлука, да одређене, пре свега европске земље (Немачка, Италија и Шпанија), буду изузете у развоју модерне свести о држави-нацији (Plessner 1997: 53). Уз наведене моделе изградње и дефинисања нације треба уважити и модел који наглашава да је до формирања модерних нација довео *историјски континуитет државности са својим апаратима укупне бирократске принуде и центрифугалне идеологије*, чији је резултат био креирање микросолитарности-националности код грађанства. Додуше, Малешевић не даје неку конкретнију дефиницију нације али може се закључити да је према његовом моделу, нација бирократизована централна организација заснована на чврстој идеологији национализма, инсталираног „у џеповима“ грађанства, која на основу правне и бирократске принуде представља модерну али и историјски условљену нацију дугог трајања (Malešević

2017, prema, Lazić 2018: 202 i dalje; up. Malešević 2011; up. Марковић Савић 2019). Нешто опширније, Шнапер бележи да је нација:

„Нарочити облик политичке јединице, одређен својом сувереношћу која се врши како унутар ње, како би се интегрисало разноврсно становништво које она обухвата, тако и према спољном свету, како би се потврдила као историјски субјект у светском поретку заснованом на постојању и односима између различитих нација као политичких јединица. Но, основна одлика нације јесте управо њена делатност интегрисања појединаца у модерну заједницу грађана“ (Шнапер 1996: 33, цит. у. Башчаревић 2016: 79).

Смит каже, да би нацију најбоље било дефинисати као „скупину људских бића која има заједничке и разликовне елементе културе, јединствени економски састав, грађанска права за све чланове, осећај солидарности који настаје из заједничких искустава и која заузима исту територију“ (Smith 1973a: 18, 26, prema, Smit 2003: 192). Ситон Вотсон закључује да није могуће дати универзалну дефиницију нације, а оно што се као нужно може издвојити јесте:

„Да нација постоји када знатан број људи у некој заједници сматра да твори нацију, или се понаша као да је твори. Није нужно да то осећа целокупно пучанство, или да се тако понаша, и није могуће догматски прописати минимални постотак пучанства које тиме мора бити обухваћено. Кад нека значајнија скупина прихвата то уверење она поседује „националну свест“ (Seton-Watson 1977: 29).

1.4. Теоријска расправа о „прапочелу“ нација

Посматрајући историјски след догађаја у коме су се смењивали доминантни теоријски оквири, може се запазити да су теорије о етничким групама и нацијама у великој мери пратиле главне друштвеноекономске токове, везаних за либерализам, (нео)либерализам, на крају за глобализам. Изгледа да није најновији случај да доминантан теоријски правац следи актуелне политичко-економске токове и у складу са тренутним (гео)економским интересима елита, промовише пожељан друштвено-формацијски оквир. Половином XX века, доминантан правац у светској политици (и науци), везивао се за тренд који је сматрао да ће у будућности националне државе коначно створити „златно доба“ (ур. Seton-Watson, 1977) и тиме створити мир у међународном поретку и уједно решити узроке алијенације код куће (Keduri 2000).

Тада је подела и сецесија од већ успостављених нација и неретки присилни трансфери становништва изгледала одвратно са становишта либерализма или модерног социјализма (McGarry & O'Leary 1993). Но, идеологије „створене за ту намену“ (*пре свега национализам*) изненадиле су чак и оне верујуће актере (*политичаре, научнике*) да ће ‘привременост’ нација бити само прелазна фаза ка неком бољем транснационалном и постнационалном поретку, које ће ишчезнути под потисјем модернизације и глобализације. Између осталог, како запажа Арон (2001), осећања и идеологије некадашњих националних заједница у одређеној мери су се промениле, бар у неким модернијим заједницама. Један од узрока томе јесте сигурно да нација као феномен *модерне* није ослободила људе, већ их вратила сукобима и ропству. „Пошто су се суверене нације упустиле у надметање у сили, стварање нових држава није ни издалека смирило супарништво, већ је само распламсало освајања“ (...), с тога, „оптужба нација изгледа данас исто толико убедљива колико и оптужба коју су Атињани или Спартанци могли подићи против градова у II веку пре Исуса Христа“ (Aron 2001: 311).

Међутим, бумеранг ефекат десио се под утицајем западне „модернизације“, и веома брзо је ‘отрезнио’ светске умове предочивши им чињеницу да нације, етничке групе, а са њима и национализам, ипак имају нечега укорененог у историји, како би рекао Смит (Smith 1992), или се с друге стране, рекао би неко други (да проширимо Андерсона), дешава то да су нације ипак темељно замишљане у историјском континуитету, те да их глобализација са глобализмом и американизацијом ипак није успела ‘растворити’. Овај се тренд свакако

може више уочити у оним нацијама које је Смит назвао етничким, мада се и поједине европске нације (Мађарска, Шпанија, нпр. на последњим изборима у Италији је победила десничарска партија италијанских националиста, затим постоје наговештаји да је и Француска нелегитимно потиснула десни блок на последњим изборима) одупиру глобалној култури истичући националну. О безначајности националних и етничких елемената најпре су сведочили марксисти, истичући да ће економске неједнакости превладати националне поделе, те су се културна разноликост и етничка неједнакост третирале и користиле као резидуални производи (Ђордано 2001: 5), све до оног тренутка када су њихови актери присвојили улогу националиста, а њихове социјалистичке заједнице постале предмет сецесија и подела (Совјетски Савез и Југославија).

С тим у вези, уочавање да су националне државе још увек конститутивни елементи 'глобалног села', увиделе су и транснационалне корпорације и промотери глобалног друштва, онда када су националне границе почеле да стварају потешкоће глобализованом кретању оружја, новца и идеологије; онда се активније почело са промовисањем идеје да је национализам болест, нарочито када је реч о туђем национализму (Арадурaj 2011: 38-39). Мада то није ослабило чињеницу, да су националне државе постале оболели безкичмењаци неретко интегришуће у наднационалне уније. Можемо слободно рећи да је с почетком XXI века било очекивано да ће се са отварањем граница и промовисањем новог светског поретка 'истрошити', (да се послужимо Смитовом категоријом), не само етнички национализам, него и националне државе, идентитети, па и национализам уопште, и да ће тзв. постмодернистима остати „да прогласе смрт националне државе због свеобухватне комбинације политичке зависности, економске глобализације, масовних комуникација и културне хибридизације“ (Smit 1998: 217).

За такве инсинуације имали су повода. Под утицајем глобализације и наметања глобалне западне културе, масовних емиграција, промоција интернета и глобалних трендова, националног утихнућа у веку демитологизације и рационализације (Vulović 2022; Попић 2021), не само нације, већ и етничке групе су почеле да „кључају у лонцу за топлење нација“. Међутим ту није крај нацијама. Бројни аутори, нпр. Herbert J. Gans (Gans 1979) сматрали су, како се мешовити бракови настављају увећавати, а тиме и број парова (родитеља) из истих етничких група опада, те да ће у будућности доћи до масовног укрштања припадника различитих етничких група, које неће имати своје конкретно етничко

обележје. У том смислу се предвиђало да је већина америчких етника хибридна и да ће имати потешкоћа у развоју етничког идентитета, чиме ће се губити осећај припадности одређеним заједницама, па ће мешовити бракови довести до формирања пан-етничких група. То би довело до ситуације да родитељи своју децу одгајају као „неетничку“ што би се под утицајем савремене модернизације пренело на читав „неетнички свет заједница“ (Gans 1979).

Такве су се прогнозе делимично оствариле на северно-америчком континенту, али када је у питању онај део света називаног етничким, глобализација и културно, посебно економско разарање или оно што би (Lash & Urry 1987) назвали „дезорганизовани капитализам“ и ратно профитерство, довели су до прожимања и интеракција нација које су створиле напетост између културне хомогенизације и културне хетерогенизације (cit. u. Araduraj 2011: 54 i dalje), па је проблем етничког отцепљења, националног препорода и ревитализације нације поново на дневном реду. У том смислу предмет етничких сукоба постао је поново централни елемент, не само за научна објашњења, већ и за изналажење решења на глобалном нивоу. Како би се уверили да је ревитализација нације под утицајем „модернизације“ још увек „популарна“, довољно ће бити да приметимо да појмови нације и национализама доминирају у светској и научној јавности готово од почетка њихове актуелности па до данашњих дана. Како наводи Катунарић (Katunarić 2003), ова проблематика присутна је у савременом друштву међу целокупном људском популацијом, њеном свакодневном животу, а да притом није изгубила на својој актуелности. До сада се није одгонетило каква то магична сила нације и национализама, посебно оних заснованих на етницитету, својом снагом окупира умове сељака, радника, па и врхунских интелектуалаца савременог друштва.

Још увек су актуелна питања, бар у тренутку када је конструктивистичка теорија мало изгубила на снази (Subotić 2004), да ли је нација настала са рађањем људске историје, затим, које детерминанте су је подстакле па се она јавила у одређеном историјском тренутку? Какву улогу у свему томе је имао национализам и државне структуре и држава уопште? Да ли је нација само последица модерног доба и модернизације или заиста има неке везе са пређашњим етничким заједницама? (уп. Башчаревић 2016: 67). Односно, да ли се о нацијама може говорити као о категоријама дисконтинуитета, да ли су оне привремене и краткотрајне, само производ модерне, па ће са престанком модерне и оне ишчезнути или

им историјски етнички континуитет омогућава истрајавање? Како наводи Узелац, категоризација прати теорије о етничким групама и нацијама и заснива се на временској димензији периода када настаје нација? те су поводом тога и приступи подељени по временском интервалу који придају њиховом рађању и то на: примордијалне, перенијалне, етносимболистичке, модернистичке (Uzelac 2003: 128), а след се може надопунити и са постмодернистичким теоријама које кажу да је термин „нација“ већ ишчезао феномен или је већ дуго на том путу (Ђордано 2001). Сви наведени теоријски правци, имају различит приступ, али ипак настоје да утврде услове постојања нација, на основу једног или више конститутивних елемената (Uzelac 2003), односно, да утврде како су о томе једном приликом расправљали Гелнер и Смит, да ли нације имају пупак?

Гелнер према одговору на ово питање, теоретичаре нације је поделио на два правца, „оне који, попут њега, сматрају да су нације створене крајем XVIII века, и да оно што се дешавало раније није од суштинске важности за разумевање њиховог настанка, те оне који, попут његовог опонента Смита, управо ову предмодерну прошлост нација сматрају веома важном“ (Subotić 2004: 180). Приступимо надаље разматрању основних теорија нација и национализма са тенденцијом да њихово представљање следи Гелнерову временску категоризацију теорија и усмери се на њихову анализу од краћег приказа примордијализма и перенијализма, као приступа релативно изгубљеног херуистичког капацитета, да би се садржајније усмерили на модернистички, посебно интеракционистички и етносимболистички приступ, по узору на проф. Јову Бакића (Bakić 2006). Комплементарно наведеним приступима у краћем обиму биће уважен теоријски оквир који нуди Сениша Малешевић (Malešević 2011; Malešević 2009), у оквиру „државо-бюрократизујућег модела присиле“ у изградњи нација, уз уважавање приступа Е. Ренана (Ренан 1907) и других који дају свој допринос интеракционистичком и етносимболистичком приступу као приступима који су показали већи херуистички капацитет од модернистичких парадигми (v. Subotić 2007), посебно на изучавању етничких национализма.

Примордијалисти заступају један од ‘најнесавитљивијих’ правца у оквиру теорија о етничким групама и нацијама. Они тврде да су етнички идентитети судбоносно дати људима, те су у том смислу непроменљиви. Као такви различити идентитети друштвених (*етничких*) група неизбежно доводе до сукоба, јер *de facto* етничитет није плод интеракција и искустава, већ „првобитни, оригинални, прастари или темељни“ атрибут (Hardin & Shils

1957: 142, cit. u. Zdravković 2005: 87) придодат групама при рођењу. Заступници овог правца тврде да нација настаје заједно са настанком људске врсте, те како је заснована на породици и постоји од датости људског друштва она је „свеприсутна, најдуготрајнија и најважнија друштвена група“ (Вакић 2006: 232). Једноставно речено, сматрало се да етнос припада категорији природних појава, као такав он је инхерентно својство група, које, опет као природне датости поседују своје заједничке културне традиције, па је веза земље и народа који је настањује мистична (Supek 1989) и у великој већини случајева везана је за религијска народна поимања (*нпр. Јевреја о земљи својих отаца и праотаца*) (Smit 1998).

Пошто је примордијализам једна од најстаријих и најдуготрајнијих истраживачких традиција, велики прој антрополога и социолога припадник је ове традиције, а један од разлога за такву тврдњу јесте и дугорочно испитивање америчких усељеника и њихове адаптације и асимилације, у чијим се истраживањима показало да је етнички идентитет постојан и до четврте генерације имиграната (Башчаревић 2016), што је објашњавало његову постојаност и дуговечност, иако је и етничитет као такав зависио од других елемената. Примордијализам је својевремено био подстакнут развојем националних држава и великом улогом националиста у том периоду; темељен на немачком национализму био је органски, заснован на романтичарским осећањима према нацији, а имао је основа како у немачком народу, тако и у немачкој филозофији (Бодрожих 2008). Такво мишљење, данас саставни део промотера националних држава и националиста, држи да је нација органска заједница, организам који је кључан актер историјских дешавања. Нација је у том смислу, веома чврстом везом повезана са државом, те губљење државне независности доводи до губљења националне свести, али пошто је природно дата нација је веома флексибилна за њено поновно буђење и стицање националне независности као дело националиста. Притом су и културне разлике њена органска датост (Pearson 1993, према Smit 1998: 150).

Основна аналитичка јединица на којој се заснива примордијалистичка теорија јесу *примордијалне везе* њених чланова, а не везе, контакти и интеракција са другим групама. Родоначелник овог приступа (Shils 1957; касније, Gertz 1976, i dr) кључну тачку теорије ставио је на квалитет који припадници групе дају примордијалним везама, независно од стварних односа. Такве везе препуне су значењима и осећањима придатих породичним везама, солидарности, те емоцијама светог повезаног са њима (Putinja & Stref-Fenar 1997: 98).

„Осећања, дакле, имају главну улогу у примордијалистичкој тези о етничком идентитету, посебно када се ради о сукобу. Пошто се идентитет посматра као дихотоман, осећање заједништва ствара свест о другим заједницама и о њима даје компаративно вредновање, а све то може да се претвори у сукоб око материјалних или нематеријалних добара“ (Horowitz 2002, prema, Zdravković 2005: 88).

Наведене примордијалне везе чланова заједнице почивају на скупу или појединим везама из тог скупа засноване на крвним, фенотипским цртама: религији, језику, обичајима или регионалној припадности појединца. Како примећује Geertz (1963), те везе попримају облике пароксијализма, трибализма и расијализма; располажу већом дозом лојалности међу појединцима и њиховом односу према групи, те у стању су да конкуришу другим везама као што су партијске, класне, професионалне и синдикалне, чак су у стању да конкуришу и националним везама (*грађанским принципима*) и да покажу већу чврстину (u. Putinja & Stref-Fenar 1997: 99). Путиња и Стреф Фенар виде ове Шилцове примордијалне везе у рангу са Диркемовим механичким везама које почивају на „природном праву“. Солидарност произашла из тих веза заснива се на крвној сродности, везаности за тло, претке и заједничке обичаје. Стари народи и њихове државе, Грци, Римљани, Египћани, само су старији модел нације које су веома сличне савременим, а почивају осим на природним својствима и датости групе и на социобиолошким везама где нација настаје као продужена група породице на основу генетичке еволуције човечанства. Етноцентризам се тако за Van den Bergea јавља као генетички укоренењен примат коме су наклоњени чланови групе у процесу друштвене репродукције и опстанка етнија (Bakić 2006: 233).

Перенијализам само је једна од врста примордијализма, а бројни аутори је (нпр. Zdravković 2005) сврставају у систем примордијалистичких теорија имајући у виду да наглашавају историјски, неретко и миленијумски континуитет националне заједнице. Суштинска разлика у односу на примордијализам јесте да према перенијалистима нације нису рођене, већ створене у одређеном историјском тренутку, а тај тренутак, посматрајући из угла савремености је несагледив. Нације су према њима историјска категорија у коју се, као и код примордијалиста, убрајају и најстарији народи. Како показује Смит, ипак нису сви перенијалисти примордијалисти, па се за перенијализам може рећи да се односи на:

„Историјску старост оног типа друштвене и политичке организације који је познат као „нација“, на то да постоји од памтивека или вечно. Према том гледишту, етничност и националност

готово се не разликују: нације и етничке заједнице су сродне, па и истоветне појаве. Перенијалист спремно прихвата да је национализам као политички покрет и идеологија модеран, но у нацијама види или осавремењене верзије етничких заједница или колективне културне идентитете који су заједно са етничким заједницама постојали у свим епохама људске историје“ (Smit 1998: 163).

Како указује Бакић (2006: 234) овом приступу кључно је континуирано постојање нације везано за њено културно обележје, чиме се добија способност опстанка у дужим временским интервалима, са тенденцијом обнављања, уколико дође до прекида свести о нацији код њених грађана. Ситон Вотсон један је од представника перенијализма. Чувена је његова подела нација на: старе (оне које су створене пре национализма) и нове (оне које је потакнуо национализам). Оне нације потакнуте национализмом не припадају старим нацијама. Додуше, овде се не увиђа да многе нације које су створене национализмом заправо имају дугу историју пре његове појаве, међу којима су и Срби, Мађари и Пољаци (ур. нрг. Hobsbaum 1993). Етничка заједница или нација је за представнике овог правца људска и друштвена појава и тиме је стално и континуирано обележје друштва у готово незапамћеном историјском интервалу. То је разлог, истиче Смит (1998: 163), што нације и етничке групе њихови припадници поимају као исконске, али је чињеница да су осећања произилазашла из поимања заједничких предака и родбинских веза пријемчива за инструментализацију ових група од стране националиста, за које Конор (1994) каже да су то искористили како Хитлер и Мусолини с једне стране, тако и Мао Це тунг и Хо Ши Мин с друге стране, који су, користећи се политизацијом крви и сродства мобилизовали снаге за своје циљеве. По Конору, све данашње нације су изданци својих претходних етничких група, према чему припадници одређене нације верују у своје заједничко порекло (Конор 2004, према, Smit 1998: 165).

Као настојање да се формулише једна сасвим нова парадигма **модернистички** приступ био је инспирисан различитим разлозима за упуштање у расправу о томе која је детерминанта превасходно утицала на ‘рађање’ нација. Модернисти на челу са Гелнером признавали су перенијалистима и примордијалистима одређену сферу нација на коју су се они примарно позивали, а која се тиче постојања разлика међу етничким групама и постојања њихове историјске свести о различитим језицима, обичајима и културама, они су готово занемарили ову историјску „базу“ за грађење своје теорије. Свест о сопственој културној јединствености била пријемчива како народима који су живели у малим групама

(племенима), тако и онима који су живели у градовима и царствима. Класичан пример јесу Јевреји који су имали свест о сопственој изабраности (Gelner 1998). Такви су били и Вијетнамци и Корејанци, Хелени и Римљани, али то не значи по Гелнеру, да национализам и нација вуку дубоке историјске корене и да су оне „проузроковале“ настанак савремених нација.

Да је то тако указује и Гелнеров саговорник Мајкл Билинг наводећи да се средњовековне војводе нису позивале на идеје савременог национализма у одбрани свог народа које се тичу остваривања циљева на националну и територијалну независност или пак само ради заштите начела националности (Bilig 2009: 13). Шта више, снага национализма доказана је тиме што наш век сведочи о масовном затирању људи ради конструисаних разлика, а велики део тог насиља се чини у име нације, независности, сецесије и сл. (Berlin 1991), па је моћ мобилизације национализмом обележила једну нову епоху (*модерну*) и са тиме нација и национализам не могу бити епитети средњовековних држава (cit. u. Bilig 2009: 13-16). То је навело модернисте да сматрају да нације нису исконске и да за то нема конкретнијих доказа, већ су оне само чин вере у њену древност.

Затим, нација није датост као што су тврдили њихови претходници, већ су нације посве појаве модерне, а то се да утврдити на европским и афричким земљама, па зато се ни постојање модерних нација не сме приписивати ни осећајима предмодерних колективитета, већ рационалности и планске мобилизације могућој тек у савремености, јер су је омогућили услови из модерног доба. Тако су модернисти засновали своју теорију на анти-историјским, а у том смислу и анти-примордијалистичким и анти-перенијалистичким ставовима. Главне поставке тичу се истицања да су нације политичке заједнице у којој је препозната активна улога грађана и њихових вођа (националиста) у националном конституисању. Потискују се све досадашње тезе и каже се да се нације заснивају на политичким и правним везама међу грађанима, остале везе (религијске, обичајне, породичне) подређене су грађанском начелу и као такве резултат су развоја модерне инфраструктуре промета, бирократије, језика, школовања и сл. (Smit 1998: 18 - 20). Речено Гелнеровим речима, кључна категорија за изградњу модерних нација јесте културна деоба између ниске и високе културе која је подразумевајући коришћење савремених средстава ширења комуникација и писмености, за разлику од ниске културе у којој се нико није бавио прометом, јер: ‘док је Адам копао, Ева је морала да тка’. Суштина је у томе да је „индустријализација (је) изнедрила покретно и

културно хомогено друштво које је због тога имало егалитаристичка очекивања и тежње какве су обично недостајале у пређашњим стабилним, раслојеним, догматским и апсолутистичким аграрним друштвима“ (Gelner 1998: 93 i dalje), па се национално питање не налази у аграрним друштвима, већ у модерним, онда када се у истој тачки сусрећу политика, технологија и друштвена трансформација. Тако да се о нацији не говори само као о резултату француске револуције, већ и као о последици технолошког и економског напретка, јер до појаве националног језика није могло доћи пре појаве масовних штампарија и капиталистичких устројства (Hobsbaum 1993: 12).

Индустријски, уз њега и сваки други развој, довели су до тога како каже Хобсбаум да се нација формира одозго, да се конструише за потребе грађана, али се превасходно не може разумети уколико њена анализа и разумевање не иде одоздо, дакле управо од потреба, интереса и жеља самих грађана, обичних људи, који нису по природи ни националисти ни национални (Hobsbaum 1993), већ су они били продукт одређених настајућих идеологија за потребе индустрије, па је доминација либералних установа и либералне идеологије чинила да измишљања традиција постану хитнија како би се у пракси омогућио економски тријумф (Хобсбаум 2002: 390). Теза да национална свест није присутна код нижих слојева друштва присутна је код свих модерниста, па тако и Е. Вебер (1979) показује то на примеру формирања француске нације. Према Веберу, код француског становништва ниске (*вернакуларне културе*) како би се изразио Гелнер, национална мисао није постојала до пред крај XIX века и она је, бар у Француској, потакнута захваљујући држави и њеним установама (школи и војсци) које уважавају и остали модернисти као кључне за настанак националне свести (према, Вакић 2006: 236).

Према модернистима, најистакнутији национални детерминизам налази се у политичким чиниоцима, који се превасходно огледају у нормативним елементима, најбитнијим за постојање политичке аутономије или државе, а неки (прг. Schnapper 1996) кажу да је нација квалитет само уколико представља „модерну заједницу грађана“ тако да људи уживају читав сијасет законске једнакости и грађанских права (стр. 236). Зато, вели Брубејкер, не треба се питати у наведеним теоријским разматрањима шта је нација, већ „како се национално као политичка и културна форма институционализује унутар једне државе и између држава“ (Brubejker 2003: 287). Једна од фаза у институционализацији националног, истиче Јовановић позивајући се на Гелнера, јесте се одвијала на преласку из

аградне у индустријску⁴ фазу, те је тако сијасет народних веза у конституисању националног замењен утицајем модернизације. У преиндустријским друштвима, по модернистима, није било ничега националног. У њему су мале заједнице биле фокусиране једна на другу, а захваљујући међусобној оданости и поверењу које је почивало на специфичном односу међузависности њима није била потребна „грађанска везаност“. Индустријализација је такве односе заменила и наметнула да они сада почивају на народној покретљивости и конкуренцији, те је модерна друштвеност заснована на грађанским уговорима који располажу са одређеном дозом безличности и необавезујућих спона међу његовим члановима реконструисала старе везе и тиме закорачила на пут националне грађанске везаности (Gelner 2000, према, Јовановић 2012: 94).

Модернизација заснована на капиталистичком развоју је, како указује Башчаревић, омогућила да се у том историјском тренутку изгради нација као модерна заједница грађана, а кључни атрибут који је допринео уједињењу грађана на истој основи јесте тај, што је национализам својом снагом укинуо дотадашње феудалистичке регионалне исцепканости и коначно је укинуо феудалне односе који су подређеност грађана темељили по основу рођења, наслеђених односа или односа који су „Богом дани“. Нација је успела да интегрише већину својих грађана у јединствену заједницу, али то *de facto* не значи да се поред главних струја национализма нису јавили сукоби који су доводили до разграничења (Милосављевић 2002: 28-29, према, Башчаревић 2016: 76), јер је веома брзо схваћено да је борба за стварање националне државе „(...) борба за монопол над средствима принуде. Оно што се ствара - национална држава - и само је средство принуде. Победа једног национализма се ретко постиже без пораза алтернативних национализма и других представа о припадништву заједници“ (Bilig 2009: 60). Наводећи Француску као пример исти аутор наглашава да се чини да је она настала на идентитету вековима негованом а уврстен је у чувеној Декларацији о правима човека и грађанина. Француско грађанство било је суочено са различитим типовима национализма и различитим схватањима о француском

⁴ Разматрајући периоде људског друштва у којима је могла да се јави нација, Гелнер уочава да у епохи ловаца и сакупљача није постојала ни држава ни нација, у другој фази, постоје према њему државе и различити облици друштава. У овој епохи је постојала могућност да се створи нација али се она напосто није десила, док је трећа фаза, фаза у којој у оквиру држава настају нације као продукт модернизације и развоја капитализма, а то значи образовања, ширења писмености, конституисања нове високе културе, и на крају стварање властите државе је крајњи циљ ширења национализма (Gellner 1998), или како би рекао Мајкл Билинг (2009), свака национална групација има тежњу да присвоји монопол над средствима насиља које се превасходно оличава у државним структурама.

заједништву. Пораз других струја довео је до конституисања француске нације, али је то значило да су Бретонци и Окцитанци морали бити принуђени да постану Французи, па су и њихове националне тежње том победом затрете (стр. 60). Следећи модернисте, нације су последица индустријализације са тенденцијом, како то децидно говори Гелнер, да их националисти 'измишљају чак и тамо где оне не постоје'. Ово је можда била кључна тачка по којој је сам Гелнер за себе говорио да је конструкциониста и по томе је чувен у модернистичкој струји, која осим „измишљања“ нација тежи и да их „замисли“, „измашта“, „створи“ (Anderson 1998).

Тако је према Андерсону, „замишљена политичка заједница“ само заменила дотадашњу легитимност старог режима темељеног на божанској вољи, да би се оснивањем нације засновао на заједничком поимању припадности грађана једној политичкој заједници. Наведено размишљање засновано је на политичкој, грађанској основи, оно уважава све њему подређене атрибуте: заједничку културу, обичаје, религију, сродство и сл. И Андерсон као припадник модерног правца, наглашава различите капиталистичке формације које су условиле настанак нација, пре свега штампарско устројство омогућивши штампање верских књига (*Лутеранства*), а затим и читав подразумевани след модернизацијских тековина: образовања, друштвене мобилности и секуларизације које су омогућиле настанак идеологије национализма, да би он допринео „измишљању“ или „замишљању“ нација (Anderson 1998).

Зато, тврди Томић, кључна категорија која је повезала модернистичке теоретичаре јесте идеја да је нација конструкт или творевина, замишљена или измишљена заједница грађана, која у том облику не постоји пре XIX века и да је као правна грађанска спона јача и одржајнија од свих етничких веза које су постојале до тада. Иако признавши да су етничке везе и етничке заједнице постојале пре формирања нације, не указују да нација своје корене вуче из прошлости што јој омогућава да у одређеном историјском тренутку, у постмодерни, промени свој облик или нестане (ур. Томић 2008). Основна културна деоба о којој говоре модернисти десила се са секуларизацијом друштва, односно, онда када је висока култура прожелала ниску вернакуларну културу. Зато, наводи Гелнер, национализам је заменио религију, па је оно што је у вернакуларној култури било обавезно за све грађане (*верска симбиоза*), постало само форма или декларативност, а могло се назвати и неозбиљном активношћу „недељних одела за неке“. По изостанку религијске везе верска спона је

надомештена национализмом, па је универзално духовништво замењено језичким идиомом (писане) културе који није био резервисан за одређене слојеве, већ за читаву нацију (Gellner 1998: 98).

Наглашава се да традиционалне односе, карактеристичних за вернакуларе, руши процес модернизације који је направио општи раздор традиционалног живота и уверења на којем је егзистирало старо друштво. Анархија због тога настала међу сељаштвом довела је до бројних миграција ка великим индустријским центрима, а њихов начин живота тражио је нову „идеолошку“ основу за конституисање друштвености темељених на језику и култури, па је свако био присиљен да ступи у процес масовног образовања, не би ли надоместио старе улоге новим пословима чиновништва и институционалних кадрова, надзираних и плаћених од државне бирократије, и тако је сваки држављанин испунио очекивања која су од њега потраживана, а то је да постане грађанин. „Људи постају националисти“, закључио је Гелнер, из „истинске, објективне, практичне потребе, како год била мутно препозната, зато што потреба за растом рађа национализам, а не обратно. На тај начин национализам осигурава да свет буде подељен у састав брана и делује као заштита од неке нове империјалне тираније“. У том смислу, нације су производ воље и културе грађанства (Gellner 1964, према, Smit 1998: 27-29).

Томић (2008: 11) наводи један пример Мирослава Хроча о томе како се национализам ширио у широке народне масе у три фазе. Прва се тиче „национализма учених људи“ а односи се на младу популацију која је за сврхе науке и образовања почела долазити у додир са идејом нације, књижевношћу, језиком и сл, да би при повратку у своје место рођења почели пропагандно да шире националне идеје међу круговима тзв. патриота.

Друга фаза, подразумева да се идеја нације проширила међу мањим групама партија и удружењима настојећи да је пренесу нижим слојевима преко штампе, издањима текстова у различитим часописима, те креирањем летака са идеолошким садржајем чији је циљ формирање јасних политичких (националних) циљева, оличених у конституисању државе. државу. То је фаза „агитације“. Трећа фаза, подразумева широку народну подршку националне идеје чиме се патриотама, партијама и удружењима даје легитимитет за касније стварање „слободне“ националне државе. Како наглашава Томић Хрочов модел није потпун у свом објашњавању али једним делом (као и сви други модели) има значаја за објашњавање настанка нација код „малих народа“.

Неке значајније примедбе модернистичкој теорији упућене су превасходно из разлога што не уважава етничку основу нација која поседује читав низ културно-симболичких атрибута дате јој у прилог (Бакић 2006: 236). Затим, пренаглашено истицање конструктивизма према коме је национални идентитет само конструкција савремености и да према томе није раније било људи који су могли да уоче сопствени идентитет у националном смислу (Zdravković 2005: 102).

„Наиме, немогуће је, тврде критичари, створити нацију ни из чега, већ се нација може створити само на основу претходно постојећих етничких веза и својстава која се онда политизују с циљем стварања нације“ (Бакић 2006: 237). Још једна важнија ствар уочена код модерниста, јесте да они не увиђају „да је етничка група старија појава како од капитализма тако и од радничке класе“, чиме је систематски занемарен сијасет међуетничких односа у предкапиталистичким друштвима, као и дотадашње образовање (социјализација) „у преношењу етничких стереотипа са колена на колена“, а уз то ни национализам није покрет који је нужно везан за индустријализацију и модернизацију потпорену капиталистичким устројством, већ има случајева да су национални покрети „никли“ и тамо где га индустријализација и штампарски капитализам нису нужно детерминисали (Бакић 2006: 242). Балкан је такво европско подручје пркосно модернистичком правцу и када је у питању појава стандардизоване високе културе насталој без подршке државе и њеног масовног образовања под чијим су утицајем „претварани“ сељаци у грађане и чиновнике, већ висока култура настаје и насупрот империји у којој су грађани затечени, те је етнички национализми третирају као „туђу и непријатељску“ (Subotić 2007: 62).

Постојаност модернистичких претпоставки на одређени начин одржавала је релативна стабилност модерне, која је под развојем и побољшањем животних услова грађана у западном делу човечанства, својевремено обећавала да ће затрти све етничке везе и конституисати друштво које неће имати потребе за „примордијалним“ везама „(...) и да ће друштвене акције одређивати само рационална начела и лични интерес, па се о томе говорило као о „природној“ друштвеној промени“ (Spajić-Vrkaš 1995: 274). Но, изгледа да су прецизнији теоретичари који наглашавају, да се не треба уздати у рационалност и интерес појединаца и заједница, јер су заједнице у својој суштини засноване на ирационалним начелима. Везе које окупљају људе у одређене заједнице, па и државе, „(...) могу бити историјске, верске, племенске“, искуствене и сл, али, „у свим временима религија

и веровања су кључни чинилац идентитета. Највећа је илузија веровати да се људи првенствено руководе рационалним разлозима у којима доминантно место заузимају интереси“ (Бодрожић 2012: 111).

Дебата између модерниста и етносимболиста о томе да ли су нације стварне или измишљене окончана је сагласјем да нације попут зграда или уметничких дела настају, додуше током генерација, и стога морају бити стварне или замишљене, остало је да се разјасни главнина питања које се односи на то какав је однос нација са њиховом претпостављеном прошлошћу? (Smith 1996). Да би се објаснила наведена веза нације и њене прошлости, историје која јој је претходила, развиле су се теорије које су одбациле идеју нације као рационалне конструкције (Томић 2008), али и примордијализма као друге крајности и настојале да формулишу правац наглашавајући историјске и симболично-културне атрибуте ових заједница (ур. Smit 1998). Како У. Х. Велер настоји објаснити, у теоријама је указано на различите облике нација и национализама, на њихову камелеонску промену, ипак треба рећи да води у заблуду „пуко измишљање једног „замишљеног поретка“ нације и свих у њој садржаних традиција“. Насупрот томе што се нација и национализам често схватају као модерне појаве не треба занемарити чињеницу да националисти нису могли потпуно „измислити“ читаву конструкцију нације, „него су је великим делом сачинили од елемената историјске традиције, враћајући се на историју оних облика владавине у којима се национализам развијао“; тако је национализам затекао етничке заједнице са мноштвом својих традиција (Велер 2001: 45-46).

Према нашем мишљењу, темељнији теоријски приступ утврђен је од родоначелника историјског етносимболизма (v. Subotić 2007; Bakić 2006); Е. Смит наглашава да је у модернистичким анализама превасходно занемарена историјска улога етничких група и њена веза са модерним политичким нацијама и национализмом, управо из просте чињенице која сведочи да је у историји познато постојање етничких мањина, етничких већа, па чак и етничке државе. Посебан значај у формирању савремених нација надопуњује историјско богатство ових етничких група, што ће се показати главним културним ресурсом националиста, а кључне тачке ових група као што су порекло, победе и порази, света места и територије основа су континуитета створеног кроз колективно памћење ових заједница. Прецизније, „етније не настају на темељу физичког порекла, него на осећају континуитета, заједничког осећаја и колективне судбине, тј. културној сличности утеловљеној у митовима,

сећањима, симболима и вредностима које одржава дана културна јединица популације“ (Smith 1991: 29, prema Smit 2003: 195).

Као што се може запазити, **етносимболисти**, укључујући ту Армстронга и Хачинсона (2007), признају модерност нацији и национализму, али је како уочава Суботић, то учињено како би се дало једно прикладно дескриптивно временско лоцирање појаве нације у историји. Тако да се не ради о њеној објашњавајућој функцији по коме би онда нација била последица или производ модернизације и капиталистичке индустријализације. Такво објашњење сматрано је као недовољно, јер не узима у довољној мери прошлост нација и због тога није у стању да на адекватан начин објасни и разуме „генаологију нација“ (Subotić 2004: 194-195). Бројни аутори наглашавају да поред своје модерности, нације и национализми вуку нешто из историјских корена или се позивају на њих. Слично наведеном, Велер (2001: 46) наводи да су националисти могли да црпе велики део „сировине“ која постоји у историји етничких заједница за циљеве формирања нације; јер су у историјским, средњовековним и рано средњовековним временима ове заједнице поседовале читав низ „објективних“ атрибута по којима су се разликовале једне од других. Такви су на пример већ постојећи облици друштвености доминантних као средишња категорија одржања етничких заједница, као што су језик, заједничка култура и осећања, обичаји, порази и победе, одевања, исхрана, специфичан стил градње градова.

Како указује Суботић, то је скуп „сировина“ добијен као готов „производ“ који је у историји дугог сећања утемељио разлике између дотадашњих етничких група. Тако да, „замишљени поредак“ нације није настао у безваздушном простору. Но, мудри трик национализма састојао се у томе да етничку историју прикаже као националну, тако да се створи осећај континуитета не етничке групе, него националне државе, црпећи из историје етнице оне категорије које су пријемчиве за формирање истоумља, а оне се неретко позивају на положене жртве и на проливену крв. Мада за модернисте овај историјско симболички садржај није имао суштинску важност у изградњи нација, етносимболистима је он представљао „пупчану врпцу“, којом су савремене етнице повезане са преднационалним заједницама и у том смислу сведоче о историјском континуитету ове две заједнице. Нација је посве модерна појава, истовремено укорењена у старијим групацијама те од њих преузима читав низ наследних категорија попут: истог имена, симбола, сећања (сада национализованог) што је постало окосница савремених нација (Subotić 2004: 197). У

истом духу стоји и запажање Јовановића (2012: 96), да етносимболисти истичу оне факторе које други нису запазили и тиме постављају питање шта би било тако примамљиво људима да своје животе полажу за нацију, ако је као што наводе модернисти, национализам само потреба мале интересне групе за освајање економских бенефита? Одговор се налази управо у наглашаваном континуитету етничких заједница које су посредством националистичких средстава поимале своју блиску прошлост, а она се оцртавала управо у искуственим чиниоцима који су се тicali њихових светковина, обичаја, културе, заједничких вредности, религије, сећања на ослобођења, сеобе и златно доба, на своје јунаке, свеце и мудраце (Smit 2003: 195). Како запажа Башчаревић, веома битна реторика националиста у процесу конституисања нација везивала се за:

„(...) главна географска места“, места на коме су се догодиле значајне битке, битне за одређену заједницу, на којима су страдали њихови најбољи јунаци, који у том процесу неретко могу бити и измишљени, али је кључно да су они обележили историју на коју се поноси цела заједница, па су поводом тога битни датуми који се тичу победа или пораза што националистичком употребом етноисторије доводи до ширења пропаганде и претварања етнице у нацију (Башчаревић 2016: 69).

Следствено томе, етницитет и национализам не искључују једно друго, а могло би се тврдити друкчије, да постоје малобројни примери у којима између ова два феномена нема јасне везе. Најочитији пример тога јесу САД, где национални идентитет егзистира самостално у односу на етнички идентитет, а то се можда најочигледније приказује у чињеници да етнички идентитети не утичу на то да грађани идентификују себе и друге као „Американце“ (Žužek 2016: 66). Осим наведеног, инсистирање на етничком дисконтинуитету, који је наводно створила индустријализација и модернизација, не значи да је по правилу модернизација прекинула сваки други континуитет у коме су учествовале етничке заједнице, те се не мисли да су све сфере дотадашњег живота „револуционисане“, чиме је могла бити прекинута веза између савремених и историјских заједница. Пре ће бити како каже Суботић (2004: 66) да је модернизација утицала на потребу заједнице да у одређеном сегменту задржи континуитет социјалног живота, превасходно културну и симболичку сферу садржаја који трају у виду сећања на „признату прошлост“ или се наново откривају. У том је смислу веза између старих (етнија) и модерних заједница (нација) непрекинута бар у симболичком смислу. Како тврди Смит, у томе неизмерно помажу

митови о заједничком пореклу и сећање на златно доба, уз то, веома је важно за етнички опстанак обнављање и неговање мита о етничком избору. Дакле, кључна категорија се по етносимболистима везује за верска схватања и поимања сопствене заједнице, чак се наводи да је пракса показала да су оне заједнице које су успеле да очувају наведено уверење својих грађана очувале специфичан колективни живот својих чланова током дугог времена, што је свакако утицало да игноришу друге заједнице, чак и да их презиру (Smith 1992: 438).

Кључ етносимболизма јесте да „гроздови митова“ једне заједнице настају из заједничких искустава и одређених културних елемената из којих су настале етничке групе. Мада је „самосвесна заједница“ као финални резултат била последица спољних чиниоца као што су грађанска култура, периоди групне мобилизације међудржавних ратова, организованих религија са светим књигама, спољних напада на државу или на њихове обичаје, након чега је следио одлучан етнички отпор (Smit 2003: 195-196). Сходно томе, наставља Смит, нације се могу пронаћи и пре индустријализације и ширења капитализма, Гутенбергове штампарије и Лутерове Библије, а она настаје с краја XIV на XV век када се запажа развој књижевне етноисторије а са њима и елитног национализма што је означило период преображаја етничких заједница у нације. Тиме су постављени темељни приступи етносимболиста који истраживања настанка нације и националиста усмеравају ка изучавању:

„(...) етничких и религијских митова о пореклу етничке групе, као и митова о изабраном народу и златном добу, који су постали основа доцнијих националних митова. Кроз сложену комбинацију митова, колективних сећања мање или више удаљених од стварне прошлости етничких група, те стварне прошлости коју је забележила домаћа и страна критичка историографија, ствара се једна нација“ (Bakić 2006: 242).

Веома значајно за проучавање и разумевање међуетничких односа и конфликта јесте референтна тачка на којој се сусрећу наведени приступи етницитету. Армстронг уводи једну значајку касније је додатно разрађује Барт, а то је *граница етничког искључења*, односно граница између „нас“ и „њих“, што се односи на *однос* са странцима. У том су смислу, етничке границе и културне границе одређене групе постале друштвено омеђене категорије које се стичу приписивањем од стране других, односно сопственог перципирања (Armstrong 1982, према, Smit 2003: 185). Исти аутори сматрају да симболи делују као „*граничари*“ и тиме деле „нас“ од „њих“, али граница се посматра као симболичка граница

која делује дуго времена између група са тенденцијом да се учвршћује с надолазећим нараштајима. За Барта (Putinja & Stref-Fenar 1997) етницитет је друштвено омеђена категорија у чијем се проучавању нагласак ставља на границе група и својства које други или оне саме себи приписују, ипак се темељни идентитет њој препознатљив, односи на њену културну симболику, обичаје, начин одевања или стил градње који јој историјски пристаје (уп. Barth 1969; 14; Smit 2003: 185).

Ф. Барт не прецизира на који начин је етнија битна за конституисање нација и да ли су оне везане „пупчаном врпцом“, његово разматрање важно је јер међуетничке супротности повезује са супротностима етничких група (нација), које се повезују са симболичким и културним атрибутима групе. Још једна важна претпоставка интеракциониста јесте да се њихов приступ везује за континуитет односа међу етничким групама, што значи да су разлике, сукоби и несугласице међу групама (*нацијама*) усађене у историјским периодима, и да су се као такве пренеле на савремене нације односно њихову интеракцију (уп. Коковић и Ристић 2012: 1511). Попут Смита и Барт истиче да је за интеракцију међу етнијама/нацијама, и грађења граница међу њима, важна међуетничка сусретања: „ратови, политичка нестабилност вишеетничких империја или других политичких заједница, промена међународних околности, друштвена потчињеност извесних друштвених група у односу на неке друге у неком друштву“ (Putinja & Stref-Fenar, 1997, cit u. Vakić 2006: 244). Овим се наглашава да извор несугласица и сукоба међу етнијама не произилази из *културних разлика* група, већ из *културне комуникације* међу њима (Putinja & Stref-Fenar 1997: 138) чиме се успоставља граница међу групама.

Различити приступи се баве супротним питањима у својим теоријама, мада они јесу у одређеном смислу комплементарни те поседују аспект прожимања и у том се смислу, како наглашава Томић (2008), може говорити о њиховом допуњавању и надограђивању. Наведеним приступима блиска је и теорија „државотворне бирократизујуће идеологизације“ С. Малешевића јер наглашава историјску димензију дугог трајања помоћу које су се конституисале „модерне“ нације. Да би се разумело како је национално осећање постало „део нас“ у модерном добу, најбитније је пратити историјски континуитет државне организације од периода ловаца и сакупљача, племенских конфедерација, краљевства, преко модернизирајућих империја па до савремених нација држава. Према овом моделу, држава је на основу средстава бирократских обавеза принуде над грађанима и идеолошке

компоненте у дугом историјском трајању наметнула етнички национализам као доминанту консеквенцу модерне политичке заједнице (Malešević 2009, prema Lazić 2018: 202). Државоцентричне теорије закључују да је доминантна етничка група, коју је држава настојала да учврсти кроз средства идеолошке принуде, као што су образовање са акцентом на једнојезичношћу, са својим институцијама, војском, државном организацијом и сл, спровела националну идеологију одређене етнице како би легитимизовала одређени модел политичке заједнице (уп. Марковић Савић 2018: 49 и даље) и тиме креирала микросолидарност на етничком нивоу грађана.

То је онај пут до националности кога Смит назива *бирокупатском инкорпорацијом*. Она се односи на преношење, да се послужимо Гелнеровим изразом, високе културе у ниску, условљеном надметањем владара за одређене територије и ширење своје власти, што је принудило припаднике високе културе, да мобилизирају средње класе и радништво, чиме се национална култура која је била својство више класе пренела на ниже и тако постала „култура народа“. „У тим је случајевима сама бирокупатска држава сковала нацију, продирући из етничког језгра у спољна подручја и низ друштвену лествицу“ (Smit 2003: 197). Бирокупатизујуће теорије проглашавају себе за модерне упркос томе што се приликом објашњавања настанка модерних нација пружају у разумевање идеолошких доктрина и вредности које су биле својство предмодерних етница, односно предмодерних организација, чиме истичу историчност државне организације као њихов конституивни чинилац. Наведени континуитет према њима није културни, ни биолошки, већ идеолошки и организацијски и у свом фокусу ставља нагласак на бирокупатску принуду, идеологију и начин утицаја на формирање микросолидарности међу грађанима (Malešević 2009, prema, Lazić 2018: 202).

Национално-културну хомогенизацију и солидарност створила је принуда државног апарата због своје принуђености константним сукобима са суседним државама, те да би очувала независност и егзистенцију држава је морала да улаже у образовне и војне системе и читаву модернизацијску инфраструктуру. Национализам је идеологија од почетка намењена националној индоктринацији грађана једне државе, чиме је постала главна државотворна идеологија чији је циљ широка мобилизација маса и готова спремност грађана за националну одбрану (уп. Марковић Савић 2018: 51). Систем државне организације захтевао је идеолошко оправдање за ширење државних апарата у виду

бирокупатског насиља укључивајући тиме широко грађанство. Држава је с друге стране била принуђена да створи идеологију која је требало да оправда ширење државничког устројства па је код грађана морала да створи осећај колективног јединства, за шта је послужио национализам. У ту сврху, држава је, сматра Малешевић (2011) користила *центрифугалну идеологизацију* чиме је надоместила осећај јединства грађана изгубљеног у старом систему вредности. Ширењем национализма помоћу државног апарата држава је омогућила повезаност и националну јединственост карактеристичну за пређашњи облик родбинске заједнице. Националистичка идеологија током XVIII и XIX века била је у рукама елите, у савременом добу она се прожима кроз процесе кумулативне бирокупатије принуде и центрифугалне идеологизације (ур. Lazić 2018: 205) интензивираних у облику баналног национализма (Bilig, 2001). У том смислу, Малешевић признаје да:

„Иако државе нације немају историјски преседан, у њима је присутан организацијски континуитет зачет у претходним облицима политичких заједница. Подвлачи да успоставом државне-нације национализам надвладава друге идеолошке доктрине и постаје доминантном оперативном идеологијом модерности. Доминација и ширење национализма у модерном добу потиче из организационе превласти државе-нације, која је данас готово универзалан модел владавине у свијету“ (Malešević 2009: 214, cit. u. Lazić 2018: 206).

Након свега изнешеног треба се запитати који је најконституитивнији елемент савремених нација? Искуство је показало да се савремене нације не заснивају на заједничком пореклу и генаологији народа, тај приступ је данас готово потпуно одбачен. Заједнички језик је, сматрало се, требало да буде доказ крвне везе и заједничког порекла, међутим, велики резултати науке о језику нису разрешили националну проблематику (Бодрожић 2008: 22). На следећем месту су атрибути религије и заједничких интереса грађана, који су се показали као недовољни за конституисање и одржавање савремених националних држава, упркос својим моћним везама оне не успевају да буду кључни елементи нације. То нису ни раса ни географија ни територија. Како указује Ренан, ствар је у *субјективности*, ни „језик (ни) интереси, религиозна средства, географија, војни обзир“ нису довољни да се створи духовни принцип нације (Исто 32). Нација се, поред објективних елемената састоји од кључног субјективног, а он се тиче *духовног начела*. Њега чине две ствари:

„Једна је заједница богатих успомена, друга, садашњи пристанак, жеља за заједничким животом, воља да се сачува вредност наслеђа које је примљено неподељено (...) нација као и појединац, ограничена је дугом прошлошћу напора жртава, и излагања у опасности. Обожавање предака је најлегитимнији култ. Општа национална мисао приказана је у Шпартанској песми: Оно смо што сте и ви били; бићемо оно што сте, то је скраћена химна сваке отаџбине“ (Ренан 1907: 33-34).

Наставља у истом стилу Бодрожић (2008: 26) „воља људи да живе заједно и за будућност, то је „солидарност створена од осећаја и жртви што се стварно догодише и оних које смо вољни поднети“. Спремност људи да чине жртве чини нацију, а не некакви или ма какви интереси, „царинска унија није домовина“. Уважавањем објективних атрибута нација, као што су: језик, територија, култура, граница, раса, религија, токови река и палнинских венаца, Ренан наглашава да „човек није роб ни своје расе ни свога језика, ни своје религије“, већ је нација *вољни* скуп људи који на основу својих историјско-културних и других објективних чиниоца „ствара моралну свест која се зове нација“ (...) „воља нација је, најзад, једини легитимни критеријум коме се свагда треба обраћати“ (Ренан 1907: 35-37). Износећи главна начела поменутих теорија о настанку савремених нација могу се извући консеквентни закључци комплементарни у свим понуђеним моделима, они се тичу тога да:

1. Нације треба третирати као савремени феномен који има своју историјску основу, а она се налази у етничким културним обрасцима, етничким границама и организационим структурама државе.
2. Национализам је према свим наведеним теоријама модерна појава и настала је као последица модернизације, али је уједно користила досадашња искуства и културно-историјске симболе етничких група не би ли у новонастајућу организацију, која се заснива на националности, пренела доминанте културне и организационе вредности.
3. У читавом процесу формирања савремених нација учествовала је доминантна етничка група користећи своје културне и организационе способности за опстанак у савременом свету држава-нација.
4. И поред културних и организационих способности да се одржи једна доминантна култура у оквиру датих државотворних граница потребна је *културна комуникација* међу различитим етничким/националним групама, чиме се одржава разлика између 'нас и њих'.

5. Осим наведених објективних чиниоца нације (језик, религија, територија, политичка култура и грађанска једнакост, заједнички интерес, војне обавезе и сл.) неодвојиво је народно исказивање *воље* грађана за опстанак одређене нације, „јер је воља нација најзад једини легитимни критеријум коме се треба стално обраћати“ (Ренан 1907).

Сумирајући различите теоријске концепте који настоје да научно објасне деконтаминацију међуетничких односа на Косову и Метохији између српске и албанске етничке групације, можемо закључити да се они не могу свести на теоријске закључке *примордијализма*, по којима би наведени сукоб био последица *примарности*, тј. природности група склоних убијању и жртви. Етницитет се у том својству своди на „обесхрабрујућу деструктивну силу, утолико жалоснију због снаге привржености (етничкој групи) која се тиме подразумева“ (Horowitz 2002: 74, cit. u. Zdravković 2005: 88). Сходно томе, овај правац подложен је инструментализацији и идеолошкој легитимацији која има лошу страну у историји човечанства и у том смислу је изгубио (или губи) на својој херуистичкој вредности објашњавања етничких сукоба (Bakić 2006).

Посматрано кроз призму *модернистичких теорија*, сукоб национализама на Косову и Метохији никако не проистиче након периода индустријализације и модернизације Балканског полуострва, нити развоја капиталистичких устројстава (Bakić 2006), јер је у времену настанка сукоба читав Балкан припадао феудалном систему привређивања и феудалним односима из кога није могла произаћи модерна држава и модерни национализам. Недостајао је и образовни систем и интелектуална елита као незаобилазни чиниоци у стварању нације и национализама. У том смислу, такође, можемо закључити да ни модернистичка теорија није погодна за објашњавање сукоба на тлу Балкана, у овом случају сукоба на простору Косову и Метохији (уп. Subotić 2004: 192). Због тога, за објашњење дуготрајних етнонационалних сукоба на простору Косова и Метохије, треба имати у виду низ комплементарних, прожимајућих и надопуњавајућих теорија као што су: етносимболизам, ‘теорија државотворне бирократизујуће идеологије’ и Бартовог приступа о етничким границама. Имају у виду ставове ових теорија могу се издвојити неколико чинилаца који су произвели етнонационалне сукобе и допринели његовом одржавању до савременог доба. Теоријско објашњење ових сукоба везује се за процес колонизације српске

средњовековне државе на КиМ од стране Османског царства на чијим темељима је почела петовековна изградња колонијалне управе засноване на другим етно-конфесионалним обрасцима, а у вези следећих карактеристичних чињеница:

1. Освајање српске средњовековне државе од стране Османлија заувек је обележило овај однос крвљу, жртвама и јунацима посебно симболизованих у српској национално-културној и верској баштини. Наведени однос базира се на етничкој граници/ратној комуникацији (Bart 1969) последично чему су етничке групе изградиле културне обрасце (Smit 1998) трајно обележених епитетима ‘другости’, нарочито религије (вере) и културе (Дејзингс 2005). Посебно треба запазити чињеницу да је ‘ратна комуникација’ између Срба и Османлија трајала стотинама година пре ‘симболичке’ Косовске битке, те је предзнак ‘другости’ дуго обележавао наведени однос, чији су културни елементи уграђени и у малобројној албанској етничкој групацији интегрисаној у састав српске средњовековне државе и војске (Шутовић 2013: 52), а то показује обичај упражњаван и практикован у албанској традицији да се празнује дан када су Срби „поражени“ на Косову Пољу због чега се тог дана не започињу нови послови (Vicars 1998, према Hondus 2007: 6).

2. Развој, али и деструкција Османског царства у континуитету је захтевала ангажовање снага у својој бирократско државној структури које би, сходно процесима асимилације учествовали не само у систему центрифугалне идеологизације војних и образовних стројева (Малешевић 2011), већ и у планираним ратовима са ‘другим’ народима међу којима су и Срби. За те потребе су на Косову и Метохији (*територији средњовековне српске државе – етничке државе (Смит 1998)*), довођени Арнаути као „природни наследници“ (Шутовић 2007) Османског царства чиме је њихова колективна свест подлегла уграђивању националних мотива (религија, обичаји, историјска свест, језик), темељених на „етничком резервоару“ (Dženkins 2001), креирајући тиме микросолидарност на етничком нивоу грађана (Малешевић 2009) али и основе за изградњу државотворне свести код Албанаца (Смит 1998).

3. Довољно блиска етничка граница (Bart 1969) са ‘другим’ заједницама (Србима) омогућила је изградњу културних вредности темељених на већ постојећим ‘етничким цртама’ (Смит 1998) усавршаваних и изграђиваних кроз константну етничку комуникацију - односе бирократске надређености колонизатора и колонизованих, обележених

дуготрајним трвењима између албанске заједнице као бирократског наследника Османског царства са тежњом да консолидује своју (албанску-османску) управу на ‘наслеђеним основама’ и српског народа као вечитог ослободиоца средњовековних граница у више наврата међународно признатих. Према датом теоријском моделу може се рећи да је ангажовање Албанаца и њихово учествовање у бирократско-идеологизацијском систему (Малешевић 2011) Османског царства заувек направило непремостив јаз између ‘нас и њих’ (Срба и Албанаца).

4. Такође, додуше у ограниченим околностима, долази до израза и Ренанов (1907) термин ‘слободне воље’, према чему су припадници обе заједнице могли да се одлуче којој ће етничкој заједници припасти. Разуме се, у колонизованом односу снага базираном на принудном и обавезном процесу асимилације (потурчивања), као одлучујућег фактора опстанка и живота ‘других’, пре свега српског народа; ‘слободна воља’ као основни чинилац етничке групе имала је сасвим резидуалну улогу у етничкој опредељености, али се не сме ни занемарити, с обзиром на то да је до данашњих дана (*слободна воља или духовно начело*) била кључ за одржавање непремостивог верског и етничког јаза, како у средњовековљу тако и у условима (де)етницизације и рационализације (уп. Бодрожић 2012), а она се своди на жељу за одржавање заједничког живота, односно вољи да се сачува вредност наслеђа које је примљено неподељено (Ренан 1907: 33).

5. Заједничко искуство, одређени културни елементи, али и крајња самосвесност ових етницитета производ је спољних чиниоца: периоди групне мобилизације, међудржавних ратова, организованих религија са светим књигама, спољних напада на државу или на њихове обичаје, након чега је следио одлучан етнички отпор (Smit 2003: 195-196), што доводи до формирања „гроздова митова“ и основе за стварање модерних нација. Ово је случај, како показује Смит, да се нације (пре свега српска) могу пронаћи и пре индустријализације и ширења капитализма, Гутенбергове штампарије и Лутерове Библије, а она настаје с краја XIV на XV век када се запажа развој књижевне етноисторије а са њима и елитног национализма што је означило период преображаја етничких заједница у нације.

6. Коначно, када се наведени теоријски модели примењују на објашњавање настанка етнонационалних културних и државних заједница на простору на коме се и данас сукобе,

неизоставно је рећи да је српска етнокултурна заједница (нација)⁵ настала на темељима-границама своје средњовековне ‘Немањине’ државе (1166. г. XII) век, односно на светосавском и косовском заветовању (*вољи*) (Ренан 1907) за одржавањем православне заједнице (*цркве*), да се она сачува у наслеђеним границама (Хобсбаум 1993). Српска нација је „етничка нација“ (Смит 1998) или „заветна светосавска нација“ настала далеко пре европских модерних нација (Хобсбаум 1993: 53); насупротив ‘империјалним нацијама’ утемељена на православним начелима народне државе и принципа неосвајања туђих земаља ‘Библијско начело’ (Смит 1998), познатог у слогану: „Не иде народна држава докле може мач, него мач само до границе отаџбине (...) иначе (...) држава престаје бити отаџбином и постаје империјом (...) добија територијално, али губи морално (...) покорити или бити покорен једнако је катастрофално за државу националну“ (Велимировић 2014: 305-318). У наведеном се огледа ‘духовни принцип’ нације (Бодрожич 2009) односно ‘воља’ грађана да га исповедају (Ренан 1907).

7. С друге стране, албанска етнокултурна заједница на Косову и Метохији конституисала се на етнокултурном наслеђу Османског царства у оквиру чије бирократско центрифугалне идеологизације је изградила културне епитете базиране на ‘етничком резервоару’ исламске конфесионалности, касније учвршћених на националности матичне Албаније створене 1912. године. Услед недостатка средњовековне албанске државе, албански романтичари настоје да у појединим исламизованим хришћанским (српским) борцима прикажу „албанске јунаке“, на чијим успесима се темељи национална борба и конституисање етнокултурне заједнице Албанаца, укључујући и оно становништво које је остало да живи на територији Србије по ослобођењу од Османске колонизације у Балканским ратовима. Додатну националну афирмацију ова етничка заједница добија током 20. века, уз

⁵ Потребно је, ради прецизности разјаснити разлику између народа и нације, јер се ови појмови данас често поистовећују. Под утицајем Просветитељства, од 18. века, почео је да се користи назив нација за европску западну категорију заједнице народа. Наравно он је наметнут и прихваћен и од источних народа. Тако назив „нација“, користимо и као назив за нашу заветну заједницу, мада је наша заједница (светосавска нација) настала далеко пре европске нације. О томе је посебно значај рад „Национализам Светог Саве“ владике Николаја Велимировића, који успоставља јасну и оштру разлику између империје, с једне стране и праве народне државе с друге: „Не иде народна држава докле може мач, него мач само до границе отаџбине (...) иначе (...) држава престаје бити отаџбином и постаје империјом... добија територијално, али губи морално (...) покорити или бити покорен једнако је катастрофално за државу националну“ (Велимировић 2014: 305-318)

асистенцију страних фактора (Аустрије, Немачке, В. Британије и данас САД). Дато теоријско објашњење ће у наредним редовима добити историјску конотацију.

2. ИСТОРИЈСКА ПОЗАДИНА СРПСКО – АЛБАНСКИХ ОДНОСА

Историјска пракса показала је да проблематика косовског сукоба почиње релативно скоро, те до распламсавања сукоба на релацији два ентитета долази под утицајем различитих фактора. Они су се кретали од неких природних детерминизама који укључују природни размештај народа, па до планског пренапучавања становништва, укључујући разноврсне политичке и војне репресалије над домицилним живљем, чији ће резултат и те како служити за каснија ‘политичко-научна’ уопштавања, зарад прекрајања многобројних историјских чињеница не би ли се на тај начин остварили неки савремени политички бенефити у виду прекрајања граница и једностраног проширења етникума. Однос Срба и Албанаца на КиМ није одувек почивао на непомирљивим антагонизмима, историјским неразмирицама обележених крвљу, већ је сведочио и о односима који су карактеристични по кохабитацији и сарадњи.

Примера ради, Хорват наводи да је цар Душан, у замени за услуге и оданост Албанцима, приликом освајања територија Грчке, додељивао поседе земље у Епиру и Тасалији (Horvat 1988: 84 према, Hondus 2007: 5). Шутовић наводи да су се Албанци иако малобројни, током битке на Косову Пољу борили на страни кнеза Лазара Хребељановића против Османског царства у саставу српске војске (Шутовић 2013: 52). Између осталог, Албанци су били саставни део српске кнежевине, српске средњовековне државе, а то показује и обичај упражњаван и практикован у албанској традицији, да се празнује дан када су Срби „поражени“ на Косову Пољу и да се тог дана не започињу нови пројекти (Vicars 1998, и. Hondus 2007: 6). Наведена међуетничка кохабитација се губила временом. Њу су потакле тектонске друштвенополитичке промене тог доба, које су у вези освајања и колонизације средњовековне српске државе од стране Османског царства, те крајњег слабљења српске државе у другој половини XV века.

С тим у вези, од кључног је значаја нешто прецизније рећи о крупним историјским променама које се тичу пројеката ‘планског расељавања’; пренапучавања досељеника; те друштвенополитичких и структурних промена које су утицале да се српско-албански односи пренабрегну до конфликтних ареала који трају до данашњих дана. Оно је посебно битно због савремених политичких међуетничких несугласица око „косовског питања“, где бројне политичке па и научне аспирације за разним унутаретничким акцијама проналазе

своје идеале у историјском миљеу овог доба, које неретко почивају на идеолошким елементима, те сходно томе, изазивају обнављање сукоба на релацији два ентитета. Наведене претензије, произашле из сукоба Срба и Албанаца везују се за питања бројности албанског становништва (*етнички интегритет*); надаље, питања ‘правног наслеђа’ након деколонизације (*државотворни-институционални интегритет*); те на концу и питања територије (*територијални интегритет*) као обједињујући чинилац прва два. Када је о томе реч, Богдановић наглашава да:

„Област Косова у најширем смислу речи, све до краја XV века историја приказује као чисто српску земљу (...) али свагда и без икаквих ограда српску. Ниједном се у овом преломном историјском раздобљу Косово не јавља као албанска земља, нити се да наслутити да би оно могло то да постане. Настањено Србима, са безначајно малим процентом несрпског становништва (међу којима су и Албанци, прим. аут.), са најмоћнијим, најактивнијим и најважнијим центрима српске духовности, културе и политичког програма за будућност, Косово је у XV веку класична српска земља“ (Богдановић 1986: 42).

Између осталог, и након Османског освајања простора Косова и Метохије, етничка слика старе српске државе остала је готово непромењена; катастарски пописи турских власти из 1455. године сведоче да је простор Косова и дела Метохије чисто српски. Од 646 насеља која су обухваћена пописом прави је изузетак наћи несловенско име становника овог подручја (Petrović 2017: 38). Такав однос би се процентуално могао изразити са 98% Срба и само 1% Албанаца;⁶ да би након веште од четири века, или након 416 година турске експлоатације становништва, плодова, добара и српског идентитета, од културног па до религијског живота српског живља, дакле 1871. године, према аустријским подацима на Косову и Метохији могло наћи 32% Албанаца, наспрам којих је опет обитавала већина, односно 64% Срба (Танчић 2010: 293-294). Довољно је рећи да, према попису у овој области, тек 0,26% имена има албанско порекло, што би на популацији од хиљаду становника било само 2,6%. О томе неизбежно говоре и топоними којих у наведеном периоду у области Бранковића нема с називима типичне албанске антропонимије. Такође

⁶ Мали проценат Албанаца који је коегзистирао са Србима у средњовековној српској држави је свакако био захваћен процесом интегрисања у српско друштво, велика већина њих је већ носила српска имена, те је како наводи Антонијевић, само још по које име оца асоцирало на њихово порекло, на пример (Богдан, син Арбанаса; Божић, син Ђона), и тд. али је турско освајање означило крај овог сабитавања и свакако у наредних сто година долази до промене етничке слике овог поднебља (Антонијевић 2015: 30).

дефтери неоспорно сведоче о 14.662 носиоца домаћинства која су српског порекла (Oblast Brankovića 2007: 4).

Један барски надбискуп Марин Бици приликом пролажења кроз Косово, у свом извештају записао је да се на овим просторима, у Јањеву, могу наћи само католици српско-хрватског језика, али у опису Косова, нема речи о становништву католичких или поисламљених Арбанаса, већ аутор говори о лепоти добро обрађених поља која су пуна православних села тј. села са православним становништвом (Урошевић 1965: 70). Српско-турски однос се од почетка колонизације базирао на сукобима или прећутној нетрпеливости дугог трајања, где се у српском народу баштинила тежња за ослобођењем територија Старе Србије и поновно успостављање слободе и независности. Те насупрот Албанцима, Срби нису турску власт признавали, и према томе, сматрали су је за колонизаторску, робовску и тлачитељску, те је таква свест посреди овог односа све до коначног ослобођења 1912. године (уп. Богдановић 1986), када место и улогу турских тлачитеља преузима већ пренасељено албанско становништво са свешћу „правног наследника“ Отоманске империје (уп. Шутовић 2007).

2.1. Етнодемографска смена становништва на Косову и Метохији

Бројни аутори наводе да је најкарактеристичнији део насилне емиграције био из области Црног Дрима, дубоком преседлином између Шар планине и Кораба. Та су подручја махом позната по злу, нарочито по крађи стоке који се у једном маху кретао и до 5.000 брера, где је учестала неретка и формална борба, чиме су српске планине пале у руке Арнаутима (Николић 1914: 110-111). Брзина и начин освајања српских територија углавном су зависили од трајности додирне линије између српског и арбанашког елемента, тако су прве ударне области биле оне на рубним крајевима Косова и Метохије какви су Опоље, Гора, Подримље, па западно ка Ђаковици и Призрену у којима је позната судбина српског елемента. Различити су ставови истраживача о главним струјама албанских емиграција. Николић наглашава да су судбоносне године биле у другој половини 17. века, у периоду између (1688-1690) када Арбанаси заузимају крајње западне српске крајеве (Николић 1914: 110). Према другом наводу, у 1590. години Ђаковица се описује као градско насеље са 45 хришћанских и 8 муслиманских кућа у коме су Арнаути Јеласупашићи над српским живљем

спроводили велики зулум чије су последице биле око 2.000 погубљених хришћана, да би након неког времена арбанашки елемент у централним деловима Ђаковичке вароши постао доминантан, што је де факто последица масовних миграција арбанашког елемента са планина данашње Албаније ка плодним ободима косовске равнице чије је главно „оружје“ за доминацијом била исламизација српског православног и католичког становништва. Притисци за променом вере утицали су на целокупну етничку (де)конфигурацију Срба, чиме су временом прихватили језик и обичаје Арбанаса (Виријевић 2011: 199, 200). Неретко се наглашавају неки споредни чиниоци који су безусловно доводили до пресељавања арбанашког становништва на подручје Косова и Метохије, као што су примера ради привредни и демографски „узроци“⁷ описани као метанастазичка кретања (Цвијић 1922), те се наводно услед пренасељености у Северној Арбанији тражио одушак који је пронађен на косовским равницама. Или, да су таква сељакања потакли социјални чиниоци који су произишавали из избегавања крвне освете међу арбанашким родовима (Урошевић 1965: 81-82).

Треба рећи да се наглашавањем мањих струја, на крају свођених и на појединачна сељакања⁸, „потпуно заташкава једна битна чињеница; да су албанском колонизацијом током последња два века натеране на исељавање и прогнане огромне масе српског народа, и да то никако није насељавање „ретко насељених и пустих“ подручја,⁹ већ управо инфилтрација, разбијање и денационализација компактних и густих насељених области“ (Богдановић 1986: 89-90). Посебно су на етничка померања на подручју Косова и Метохије

⁷ Како је то својевремено уочавао Николић, та су се расељавања вршила плански, јер, поставља се логично питање, зашто су се Албанци населили у области које су биле густо насељене Србима, а не у насеља која су била ређе насељена или без насељености? Одговор проналази у томе да је циљ ових насељавања био да би се на одређеном подручју насељавањем Албанаца прекинуле везе између северних и јужних српских области, и да у случају рата насељено становништво представља бедеме за српско војно напредовање (Николић 1914: 110 и даље).

⁸ Таквим исељавањем знатно се ослабио српски елемент. Примера ради, село Доброште било је најпре чисто српско село са 80 српских кућа и 7 арнаутских, да би након неког периода било око 100 арнаутских, а 33 српске куће (Николић 1914: 11).

⁹ Један пример Новог Села на Шар Планини ће веома сликовито описати међуетничке односе и наведене констелације из датог периода: „Преци становника овога села били су сточари, село је имало на 40.000 брва. Данас тога нема (...) стоке не смеју чувати од Арнаута, арамија из блиских западних крајева. Силазило је по 100 њих и одводило сву стоку сеоску, једни су отимали и гонили стоку, а други се борили. Пре десетак година, једнога дана из Новог Села погинуло је 14 Арнаута, који су покушали да врате стоку од својих саплеменика арамија. Човек од 45 година зна да су у његово доба девет пута сеоска говеда изишла на пашу и нису се вратила. Обично и чобане и говедаре отерају, па ако се успротиве побију. Са српских бачија на планини Бистри било је случајева да су отерали по 3-4000 брва ситне стоке. Краву и коња ретко да је ко могао очувати више година у тим селима ближе Љуми и Дебру (Николић 1914: 12).

утицали Астроугарско-турски ратови, након којих је, у циљу одмазде за српско саучесништво на страни Аустроугарске кажњавано најгорим мерама исламизације и убирања пореза, на шта је огромна већина српског становништва одговарала избеглиштвом у два наврата (сеобе Срба 1690. и 1739), што даље бележи масовније спуштање Арбанаса са планина у релативно напуштену земљу (Павловић 2016: 116).

Поред узрока (привредни, социјални и демографски) који су временом подстакли арбанашке миграције ка северу, не треба посебно пренаглашавати те детерминанте јер су оне углавном коришћене за маскирање главних разлога расељавања Срба, које су апропо тих навода имале, мало другачију позадину. Главна дужност арбанашких колониста се према Трифуноском (Трифуноски 1954) тичала усмерене борбе,¹⁰ заједно са турском војском против Срба, за шта су Арбанаси као „колонисти“ имали војну организацију на челу са својим барјактарима, чији је циљ био да држе под контролом и експлоатацијом хришћанско становништво (рају); поред „бенефита“ који су се подразумевали (бесплатна земља, шуме и пасишта). Уз то, политички утицај имао је одлучујућу снагу ових колониста, те је Чубриловић наглашавао да је политичко расељавање и насељавање становништва најбитније средство разних држава за освајање територија и ширење свог етникума као припрема за наредне ратове и ширења државе матице (Чубриловић 1930, према Богдановић 1986: 99).

Богдановић наглашава да је посебно важно истаћи да није дошло до потпуног исељавања српског народа са Космета, те да су том приликом Арбанасима остављене празне и опустошене плодне земље, већ, су Сеобе са собом повлачећи значајан број становништва ипак оствиле незанемарљив број грађана подвргнутом даљим немилосрдним тортурама Турака и Арбанаса (Богдановић 1986), а број присилно исељених се код различитих аутора разликује због непотпуних података о Сеобама,¹¹ чије бројке Руварац процењује да се могу

¹⁰ Занимљиво је једно објашњење у вези „расељавања“ Арбанаса чији је узрок био „сиромаштво“: „Њихова матична област за време Турака није била пренасељена и Арбанаси су улазили у полошка села чије је становништво хришћанско и словенско. Примећено је сасвим тачно да је на пример, Качаничка клисура својим природним и привредним особинама доста слична пределима у северној Арбанији, и да због тога муслимански досељеници пореклом из Албаније нису долазили привучени јаким економским узроцима, већ што су њихову миграцију у ову важну стратегијску и средишњу балканску област Турци нарочито упућивали. То важи и за скопски Дервен, који није повољнији од многих предела у Арбанији“ (Богдановић 1986: 99).

¹¹ У албанској историографији постоји дужа историјска тенденција да се пренебрегну бројни догађаји који се тичу уништавања и систематског уклањања српског живља са простора Косова и Метохије, па је у неку руку незахвално користити се албанском историографијом због недостатака бројних историјских чињеница које и данас заправо служе како би се оправдала чак и савремена политика која је у континуитету

кретати од 80.000 па до 500.000 душа, или око 37.000-40.000 породица (Влаховић 1996: 12). Према истом аутору, након сеоба, становништво Старе Рашке и Косова и Метохије сведочио је о својој проређености, што су сликовито приказивала српска села, чиме се коначно 'удовољило' константним притисцима Турака и Арбанаса за исламизацијом и арбанашењем српске средњовековне државе, због чега је од српских села остала само бројна топографија задржавши српски идентитет и након великих ратова (Влаховић 1996: 12).

Топографија српских села се свакако одржала, а то је показатељ да није дошло до потпуног исељавања српског елемента, већ је увек остајао извешан број српског живља претежно у брдско-планинским пределима (Богдановић 1986; Влаховић 1996). Новонастале прилике ће Арбанаси искористити као историјски тренутак демографске и територијалне експанзије усмерених ка централној Србији, што ће касније користити као основу за активни иредентизам и изискивање самосталности (Танчић 2010: 293-294). Осим присилних миграција српског становништва, велики утицај истовремено је вршила и насилна исламизација преосталог становништва, под чијим притиском је учињена потпуна етничка арбанизација метохијских Срба. Према бројним наводима, сматра се да је у том периоду само у околини Приштине опустошено 360 села. Подаци говоре о томе да је тада на подручју Аустрије избегло више од 37.000 српских домаћинстава, што би оквирно износило најмање 185.000 људи (Несторовић 2014: 179). Но, један од „одговора“ српског живља на насилну исламизацију био је и „добровољно“ приступање исламу, јер је то био и остао једини начин да Срби стану „на исту ногу са појединим арбанашким суседима“ и спасу се арбанашких насртаја или се бар привремено одбране од њега (Урошевић 1965: 102).

Како наводи Урошевић у истом истраживању, о таквом присилном „турчењу“ отворено говоре Арбанаси из Нике, који кажу да су њихови преци присилили на промену вере претке из садашњег рода Потура у њиховом селу, такав начин живота се задржао чак до краја 19. века када је неки „Адем из Неволана силом превео у ислам свога чобанина Гвоздена (Исто). Исламизација је за веома кратко време метастазирала у етнички обојену исламизацију када је почело ширење мухамеданства. Ширење арнаутлука дошло је до те границе да је и оно становништво православне конфесије, које се одржало насупрот свим наметима, примило говор арнаутски и њиме се служили у кући и ван ње, с тим да српски

од више векова настојала да прикаже косовско-метохијски простор као етнички потпуно чист или у коме у континуитету преовладава албански етнички елемент (уп. Здравковић 2021: 198).

језик нису знали, већ по коју реч (Николић 1914: 8). Почетна насељавања Арбанаса била су блажег карактера, да би се касније интензивирала и прерасла у плански и организовано колонизирање Косова и Метохије са употребом различитих средстава за протеривање аутохтоног становништва. Пример таквог насељавања описује Николић када каже да су се први Албанци насељавали углавном насилном и умешном преваром, јадни и жалосни појединци долазили су сами и преклињали становнике у селима да их приме на конак, да се потом, Арнаути не би удаљавали од дома где су коначили. „Чим му стигне породица, смести се у кући, избаци све, што му не треба, па ће онда рећи ономе, који га је примио на конак: ‘Ја идем чак из Малесије, сад иди ти!’“¹² На тај начин су се насилнички засељавали и Арнаути из блиских села, посебно у пограничним деловима (Николић 1914: 16).

Том приликом, прво су страдали сељаци и сточари српски, водиле су се јаке борбе око пашњака и земље, приликом чега је било значајног отпора Срба, али временски период је учинио да ипак они посустану пред Арбанасима (Богдановић 1986: 93). Арбанизација српских подручја имала је „устаљену форму“ продирања у српске крајеве чије је ратне операције Томић (Томић 1913) сликовито описао као ратне операције у три таласа: Метохија, затим Косово и Рашка, а потом и у осталим регионима:

„Иако је из другог појаса отишло 1739. много људи, он је и даље остао више српски него први појас (Метохија и Призренски крај), али колико је тај други појас српских крајева према правој Арбанији одолевао пустоносној арбанашкој реци, утолико је догађај из 1739. године био више кобан по судбину српског православног живља на првом појасу, граничним са правом Арбанијом. Све док је други појас са својим српским живљем представљао озбиљну препону арбанашкој пустоносној реци, он је уједно био наслон православног живљу првог појаса и мост преко кога је тај живаљ са првог појаса одржавао везу са једнородним живљем на даљем, трећем, терену где је у компактној маси био српски живаљ“ (цит. у. Несторовић 2014: 6).

Крај 19. и почетак 20. века карактеристичан је по најављеној „смени власти“ на Косову и Метохији, где се, опадајућа снага Османског царства све више препустала Арбанашким главарима на управљање и одлучивање, сматрајући да се на тај начин; још

¹² Пример је „породица, у чију је кућу Арнаутин дошао, звала се, а и данас се зове Добарци. У њихову кућу дошао Арнаутин са породицом и молио, веле: „Да коначимо чорбаџи!“ Ови их примили на конак, али се Арнаути нису хтели више удаљавати из куће. Добарци остану и даље у својој кући, али им Арнаути убрзо убију оца, те они побегну из села и дођу у Врање, где и данас живе (...)“ (Николић 1914: 16).

увек задржавајући исламизам, задржава каква-таква управа Турака. Наведени процес је у већој или мањој мери наговештавао да су Арбанаси од елемента који је вршио исламизацију за „турску ствар“ све више прерастао у ентитет који је почео да поприма елементе етничитета те да у складу с тим захтева своја права на независност, у почетку у оквиру Османског царства (Павловић 2016: 118 и даље).

Опадање моћи Османског царства је с друге стране мотивисала Арбанасе на устанке за независност, Србе на ослобођење Старе Србије, а велике силе, попут Аустроугарске и Немачке на спровођење својих интереса на овом делу Европе. Но, етничке тензије у српско-арбанашким односима нису престајале ни на прелазу у нови век, већ су се заоштрале тим пре што су се створиле могућности за њихово деловање. Посебно се интензивирало насиље Арбанаса над преосталим српским живљем, а један од упечатљивих података који је служио Србима за евентуалну одбрану или смањење насиља јесте мимикрија,¹³ што је довело до поистовеђивања Срба са Арбанасима у смислу одевања жена и мушкараца, попримања културе и вере, која је код Срба преузимања ради опстанка или ради одлагања одсељења на просторе централне Србије (уп. Виријевић 2011: 202).

Од периода када се најављује стварање албанског етничитета српска држава а посебно српски народ на Косову и Метохији бива изложеније притиснут арбанашком дивљаштву чије су се акције изводиле по самовољи Албанаца, те је у једном тренутку како наводи Павловић, албански терор „прерастао у општи покрет за истребљење српског народа у Старој Србији“ (Самарцић 1989: 251, цит. у. Павловић 2016: 118), а оно је свакако било с једне стране последица настојања Србије да финансирањем и наоружавањем, те мотивисањем на борбу српског народа против тренутне власти на Косову, поради на отпочињању устанка за ослобођењем својих територија, на шта је албански екстремизам појачао акције, због чега су њихова дејства и од европских извештача препознате и обележене као погром над Србима (Derens 2008: 48). У периоду након великих Сеоба и вековног насиља обележеног исламизацијом и арнаућењем српског живља на Косову и Метохији се и даље задржава велика већина Срба, што показују статистички подаци из

¹³ Како наводи Филиповић, осим мимикрије која се задуго задржала као једини могући начин опстанка српског живља на Косову и посебно на Метохији, где су мушкарци углавном попримили арбанашку ношњу, те носе беле вунене чакшире, црвен појас, џамадан или талаган и бело кече, такође су се српске жене у Метохији (Пећ, Ђаковица, Призрен) сличну католичким арбанашкињама, коју карактеришу шалваре са широким ногавицама и капутић са крзном (Филиповић 1937: 441).

друге половине 19. века. Према Гелџфердингу, у Пећи је 1858. године било 4.000 муслиманских и 800 хришћанских домова, Подримље је пописано са 3.000 арбанашких и 300 хришћанских (православних) породица, Ораховац је имао већину српских породица и то 100 напрема 50 арнаутских, Средачка Жупа такође сведочи са 300 српских, напрема 200 арбанашких породица, призренски Подгор више од 1.000 муслиманских, 20 арбанашких католика и 300 православних, Вучитрн је имао 250 муслиманских и 150 православних породица (Nedeljković i Jović 1999: 245). Нешто касније, према новодима аустријског генералштаба, мајора Петера Кукеља из 1871. године на КиМ има 318.000 Срба, 161.000 Албанаца и 2.000 Османлија (Petrović 2017: 406); процентуално изражено 62% Срба напрема 32% Албанаца (Танчић 2010: 294).

Према другим наводима, након 25 година етничка слика Косова и Метохије добила је сасвим други облик, на штету српског живља, те је у том периоду на Косову настањено 350.000 Албанаца и око 120.000 Срба (Imami), унеколико већи број се наводи у турском попису из истог периода (1894. године-132.134) Срба, да би почетком 20. века Јован Цвијић записао да на Косову и Метохији има 26.338 српских породица, што би према Димитрију Богдановићу било од 131.690 до 210.704 становника. Други аутори су крајем 19. века записали да је Срба на Косову и Метохији било најмање 260.000 (цит. у. Павловић 2016: 120).

Наведени период према бројним ауторима обележио је велике сеобе српског становништва, подстакнутим и насељавањем черкеза на Косову, а сматра се да је од 1876. па до 1912. године из Старе Србије и Македоније расељено око 400.000 људи који су пребегли у централну Србију (Nedeljković i Jović 1999: 246). Континуирано умањење српског живља на Косову и Метохији резултат је вековног притиска што од Османског царства, што од арбанашких герила које су, посебно у периоду распада царства вршили непрекидна зверства над Србима настављених и у 20. веку под нешто друкчијим околностима.

2.2. Косово и Метохија у првој половини 20. века и рађање албанског национализма

Стицање независности Србије и Црне Горе Берлинским конгресом 1878. године међународним актима признају се њене територије укључујући и новоослобођене делове Старе Србије, али то у суштини не доприноси у решавању дуготрајних еничких сукоба на Косову и Метохији. Проблем се додатно усложњавао тиме што је крајем 19. и почетком 20. века званично каналисано насиље албанских дисидентских покрета, када је основана Прва призренска лига као национални покрет (идеја) Албанаца за уједињењем у заједничку државу.

Основни проблем решавања етничких односа на ослобођеним територијама Отоманског наслеђа огледао се у томе што је Србија континуирано настојала да ослободи делове своје средњовековне државе и према томе *de jure* и *de facto* конституише националну државу (Батаковић 1996: 185), основаној на историјском и међународном праву¹⁴. У тим настојањима наилази на активан отпор албанског живља који је бранећи етничко (демографско-популационо право) стечено у времену колонизације Османског царства, настојао да прошири границе своје матице Албаније на уштрб суседних балканских држава, пре свега Србије, Црне Горе, Македоније и Грчке (уп. Гаћиновић 2019: 330). Од тог момента, у политици, па и у науци, настају расправе о томе „које је право доминантије“, историјско и уставно с једне и етничко (популационо-демографско), с друге стране. Бројни аутори, на пример Patrik Hondus (Hondus 2007), теже да релативизују ‘косовски проблем’ и сведу га на борбу за територију која је под спором српске и албанске националистичке идеологије за чије се освајање користе историјски митови. Међутим, неретко наведеном реториком ниподаштавају се историјске околности које су довеле до релативно савремених сукоба, те у том смислу ратни програм или националне циљеве Србије не треба третирати као:

„(...) експанзионизам и присвајање туђих националних територија, јер је у питању ослобођење сопствених земаља, преплављених насиљем једног страног елемента. Ратни програм Србије и Црне Горе тежио је ка томе да ликвидира стање вековне окупације и успостави свој национални суверенитет, да заштити и ослободи српски народ, подвргнут систематском геноциду“ (Богдановић 1989: 116).

¹⁴ Међународно признање Берлинским конгресом 1878. године.

С тим у вези треба рећи да је албански народ на Косову и Метохији или Старој Србији, представљао „оружје окупатора“, те се ослободилачка борба против Турске уједно водила и против албанског елемента. У том периоду албански елемент нема изграђену националну свест (Nedeljković 2014: 401), те борба за циљане територије није строго борба албанског народа, већ програм¹⁵ који је формиран у емигрантским круговима у Румунији, Италији, Египту, Цариграду и пре свега Аустроугарској монархији. Албанска заједница имала је бројне недостатке у формирању своје нације, оне су били упадљиви у самом народу који је бројао три вероисповести, а недостатак историјске традиције, додатно је отежавао посао Аустроугарске за изградњом једном новог ентитета на простору Балкана (Фундић 2018: 55).

Како налази Фундић, од тада је Аустроугарска¹⁶ активно радила на уједињавању албанског народа, те улагала значајна средства за изградњу националне свести, састављање мемоара који су садржали акције ка увећању популарности Аустроугарске, објављивањем текстова за национално уједињење, подршке најсиромашнијим, повећање активности конзула у албанским срединама, те њихово обучавање у Бечу за експреснији утицај међу албанским становништвом (Фундић 2018: 55-59). Идеолошка подељеност се осликавала међу становништвом Албаније, па су једни, (*православци*), везивали своје претензије за Атину и Букурешт, муслимани су остали везани за Цариград, док се римокатолички елемент природно везивао за италијанску и хабзбуршку фракцију (Батаковић 1996: 188).

Учешће иностраних фактора утиче да се временом формира албански идентитет и да албански народ своје циљеве за уједињењем истиче у својим националним организацијама, од Прве призренске лиге, касније, Пећке лиге, Косовског комитета, Националног фронта Албанаца, и то све са циљем да дискредитују српску власт на просторима Старе Србије, те остваре идеју етнички чисте Велике Албаније (Гаћиновић 2019: 331). Она би укључивала територије независних међународно признатих балканских држава, а њене претензије сликовито се могу видети на мапи Велике Албаније:

¹⁵ Касније назван програм Призренске лиге.

¹⁶ Главне претензије на територију Албаније имале су Аустроугарска и Италија које су у борби за покровитељством над арбанашким народом склопиле споразум о заједничким интересима на овом простору чиме није дозвољено другим силама да се мешају, где је поред Аустроугарске Италија проширивала утицај међу Албанцима финасирајући културни покрет Итало-Албанаца (Батаковић 1996: 190).

Слика 1-Мапа „Велике Албаније“. Извор: (Здравковић 2014: 161).

Албанске амбиције за територијама које су припадале независним међународно признатим балканским државама нису имале основа из неколико објективних разлога. Од историјских и уставних права којима располажу ове државе, па до етничког права, јер је у времену снивања Прве призренске лиге албански елемент био заступљен у овим областима тек 44% од целокупне популације, посебно на подручјима Косова и Метохије, Битоља, Скадра и Јањина (Nedeljković 2013: 403), где нису имали ни релативну већину становништва, „штавише, били су то простори на које су и због компактних целина

насељених њиховим сународницима и због непрекинутих историјских традиција, полагали право Србија и Црна Гора, државе чија је национална идеологија, упоредо са начелом народности, почивала на „косовском завету“ - историјској мисији о „освети Косова“, где је протеривање Турака било први предуслов свесрпског уједињења“ (Батаковић 1996: 189).

Наведене друштвенополитичке конфронтације додатно су пооштриле сукобе на релацији српско-албанских односа те је свака будућа обострана политика усмерена ка подручју Косова и Метохије наилазила на контра отпор. По моделу етничко-војне доминације, која је зависила од ширих геополитичких околности, условљавале су се промене етнографске структуре становништва на српско-албанској граници. Континуирано сукобљавање српско-албанске стране наставило се под идејом ослобађања Старе Србије, односно ослобађања колонизованих територија Османске империје од стране Арбанаса. Подразумева се, Србија Берлинским конгресом добија право на конституисање националне државе, укључујући и територије Старе Србије, али не успева да консолидује институционалне механизме на својој целокупној територији (Свирчевић 2013: 165), због активног отпора албанског елемента, који се, имајући у виду да је српска војска ослободила делове Старе Србије, осећао као протеран из земље коју му је обећала отоманска властела. Отуда и долази освета над Србима, јер је пораз Турске и губљење територија Берлинским конгресом изазвао побуне Албанаца из којих ће нићи национални покрети чија ће последица бити око 60.000 хиљада расељених Срба са севера Космета, а са целе територије око 150.000 хиљаде становника (Словић 2009: 213-214).

Програми колонизације српске владе опустелих простора Косова и Метохије црногорским становништвом, као елементом који је требао да покаже пркост и непопустљивост у очувању српске земље, по моделу Васе Чубриловића, није дао жељене резултате, посебно због чињенице да се истовремено поред десетина хиљада српских колониста на Косову насељава око 30.000 Арбанаса, Черкеса, и још неутврђен број муслимана из Босне и Херцеговине и Црне Горе, када се по инерцији око 40 хиљаде Срба иселава ка централној Србији (Nedeljković i Jović 1999: 242). Албанци су у Србији препознали хегемонијални елемент који је након ослобођења Старе Србије угрожавао интересе и албанску идеолошку потпору конституисаној у Призренској лиги, те су се немири и врења албанског покрета у косовском округу одражавали на Србију у виду бројних инцидената (Јагодић 2004). Иако је албански ентитет тек касно демографски

„победио“ Србе на Косову и Метохији, то није утицало на већ формирану „националну мисао“ по којој би, читава територија Косова и Метохије требало да припадне Албанцима, јер им је она отуђена раније, са ослобођењем од Турака. Примера ради, албанског живља на Косову и Метохији 1871. године има за 30% мање него Срба, али се тај проценат услед планског концентрисања албанског становништва преокреће у корист Албанаца 1921. године, да би их током прве четвртине 20. века имало чак 66% од укупног становништва на Косову и Метохији, чији се проценат свакако увећавао континуираним насиљем над Србима, што је резултирало масовним миграцијама, како би се у том периоду проценат српског становништва свео на тек 26% (Танчић 2010: 294).

Огорченост према Србима Албанци стичу за време Отоманске империје, подржавајући их за „своју ствар“, која се огледала у спречавању Србије да изађе на Јадранско море и тако постане морска сила. Турци су користили Албанце као војнике унапређиваних у бирократским заслугама за константан притисак према Србима (Nedeljković i Jović 1999: 243), чиме су у свест Албанаца уградили аутономистичке идеје на бази чега се оснива комитет за одбрану албанских права, албански национални програми као и лиге (Славковић 2014: 12), које ће бити идеолошки извор претензија за освајањем старе и јужне Србије. Осим тога, арбанашки отпор се разбуктавао досељавањем Срба (Црногораца и Херцеговаца) на подручје Косова и Метохије, што је са српске стране брањено у име демографске равнотеже и етничког баланса, али се тиме код Арбанаса створио осећај колонизације и поробљавања имајући у виду чињеницу да је Србија осим насељавања државне земље уједно и откупљивала земљу Албанаца по ‘доброј цени’, како би разбила утемељене албанске масе (Танчић 2010: 304), те је колонизација код Албанаца створила осећај поробљавања „својих земаља“.

Карактеристика прве колонизације заснива се на поштравању етничке мржње јер је дуж границе, пошто ту није било државне земље за насељавање колониста, одузимана приватна земља Албанаца, без обзира да ли њихова породица може опстати на оно мало обрадиве површине која има је остављена (Богдановић 1989: 151). С тим у вези, историјско искуство „вечитих колониста“ уградило је у Албанском етницитету нарав која није била склона асимилацији од стране других народа који нису изражавали особине те етнице, „зато се нису смиривали ни у једној (страној) државној традицији, нити тежили идејама политичког помирења, верујући да су угроженији и запуштенији у односу на друге народе“

(Šutović 2006: 68), зато је држава Србија (касније и Југославија) тешко могла добити присталице међу Албанцима на Косову. У том смислу, „етничка обнова“ била је процес за којим су тежили и Срби и Албанци на територији КиМ што је константно представљало извор сукоба два ентитета. Уз то „од самог настанка југословенске државе, суседна Албанија, уз необичну подршку Италије, оспоравала је њен (*српски*) суверенитет над крајевима насељеним албанским живљем. И сама Краљевина СХС примера ради имала је претензије на део територије Албаније (*пре свега на Скадар*)“ (Бјелица 2006: 412).

Оснивањем Призренске лиге ¹⁷ 1878. године формирају се Албански националистички циљеви за уједињењем свих земаља у којима живе Албанци у пројекат „Велике Албаније“ (Denda, Micić i Vjeljac 2018: 217). Као плод дуготрајних сукоба формира се чувени „Качачки покрет“ (Маликовић 2005), који је уз војну подршку италијанских корпуса нападао са територије Албаније под руководством тзв. косовског комитета (Бјелица 2006: 412). Од тада, у свим платформама албанских савеза се безпоговорно од Србије тражи да евакуише све крајеве које је „противправно окупирао“. Мисли се на просторе на којима је Србија населила њено становништво, ослобођеног од турских колониста. Главни одбор Призренске лиге употребљава појам „противправне окупације“ не би ли вештом манипулацијом међу албанским живљем проширио страх од најезде других народа, пре свега Срба (уп. Словић 2009: 211).

Заоштрени међуетнички односи у периоду с краја 19. и почетком 20. века добили су основу за даље сукобљавање и континуирано насиље обострано правданог историјским или етничким принципима и у том смислу је представљало турску етничку зону где су етнички набоји достигли врхунац, па су сва каснија настојања за споразумом и примирјем заправо, исчекивала веће геополитичке промене како би, учествујући у новим конфликтима пронашли разлог за проширење свог етникума.

¹⁷ Од каналисања идеолошких циљева у албанским националистичким круговима српско становништво је све више изложено константним нападима арбанашких група, убиства, пљачке, силовања и паљевине су биле свакодневна појава, нарушавања културно уметничке баштине су била општа ствар, а скрнављење православних манастира је дошло до те мере да су претварани у коњушнице (Nedeljković 2013: 405).

2.3. Српско-албански односи у периоду између великих ратова

За веома кратак период након ослобођења делова Старе Србије српско-албански набоји су се у неку руку примирили, да би се након одређеног периода поново усмеравали и каналисали ка сукобима са одређеним идеолошким циљевима. Од нарушавања међуетничких односа током турске владавине на Косову и Метохији ниједна наредна управа српске државе, касније Југославије, није успела да консолидује институционалне механизме на подручју новоослобођених крајева, а институционализацију је надаље успоравало и ометало неколико чиниоца, међу којима је сукоб војне и цивилне власти, као и Велики рат, који је наново обновио сукобе на нивоу читаве Европе и шире (Свирчевић 2013:165).

Између осталог, део институционализације који је у одређеној мери спровођен, више као обавезни национални пројекат, јесте аграрна реформа и колонизација¹⁸ ових области, посебно Косова и делова Метохије. Аграрна реформа и колонизација у почетном периоду од стране Албанаца виђена је као пројекат „реконквисте давно изгубљених земаља“ (Радовановић 1934, цит. у. Јовановић 2019: 98), те у првом покушају за такве планове Србије није било простора, због непрестаног оружаног отпора и насиља косовских Албанаца (Богдановић 1986: 142). Територија Старе Србије готово у континуитету након ослобађања од турске власти остала је интересна сфера великих сила, пре свега Аустроугарске и Немачког Рајха, што је посредно или непосредно наговештавало српској администрацији да ће процес интеграције ових крајева бити веома компликован. Посебно је томе доприносила свакодневна ситуација из новоослобођених области, са чијим границама се нису мирили преостали Арбанаси тежећи да наведене области прикључе својој матичној држави Албанији (Ристановић 2012: 191).

Како сугерише Богдановић (1986), треба указати у промишљању постратних међуетничких односа на Косову и Метохији да се нова српска (југословенска) држава нашла пред тешким задатком интеграције косовских Албанаца у српској држави. Имајући у виду

¹⁸ Колонизација Косова и Метохије је била интегрална политика Краљевине СХС (Југославије), те се спроводила у два наврата, од 1922 – 1929, према уредби која је донешена 20. 11. 1920. године, да би се након тога спровела по други пут у периоду од 1933 – 1938. године, по закону који је донешен 11. 06. 1931. године у коме су колонисти добили тек 5% обрадивог земљишта, остало је била државна и општинска земља која је углавном била неплодна и запуштена. Изграђено је више од три стотине насеља и села са хиљадама приземних стамбених објеката, педесетак школа и на десетине цркава (Антонијевић 2015: 60).

историјске односе изграђених у времену Османског царства, односи страха и неповерења владали су не само код преосталог албанског становништва, већ и код Срба који су у континуитету и непрестано били изложени страдању, организованог од стране албанских качака. Зато је било веома тешко успоставити мирно стање, разрешити вековне неразвијености, те уз то, успоставити институционалне механизме на мултиетничком карактеру. Оптерећеност прошлих времена је уз наставак сукоба одржавало висок ниво свести код обе стране да примирја неће бити на дужи рок, јер су се убиства и отмице још увек памтиле и рачунале (Богдановић 1986: 146).

2.4. Колонизација, аграрна реформа и српско-албански односи

Осим Првог великог рата¹⁹ у коме су албанске снаге имале здушну подршку великих сила, дестабилизација српско-албанских односа се наставила и у постратном периоду, а њу је коначно потакла аграрна реформа и колонизација ослобођених области. Основни манифестни циљ ових процеса били су вишеструки. У манифестне циљеве су се рачунали реформа поседовних односа, укидање феудализма, те поновна расподела плодног земљишта становништву из периферних области Краљевине (СХС) Југославије: Црне Горе, Херцеговине, Босне, Србије и из недовољно плодних и пренасељених области (Павловић 2008: 220). Наведени процеси су решавали и проблем опште пауперизације становништва, те се новом прерасподелом рачунало између осталог и на опцију социјалне мобилности осиромашеног народа који је углавном насељаван (Јовановић 2019: 101).

Наведеним пројектима спроводили су се и национални интереси Србије за које, како наводи Павловић, албански аутори тврде да је све било усмерено ка спровођењу националистичких интереса српске буржоазије чији је циљ био потискивање албанског елемента (Павловић 2016: 121). Главни циљ колонизације заиста је био насељавање српског и црногорског живља ради уравнотежавања етничког дисбаланса начињеног на Косову и Метохији у име албанског становништва. Према попису из 1921, године арбанашко становништво чинило је 65% од укупног становништва. Колонизацијом је вршено

¹⁹ Земљишни односи су се у Србији значајно погоршали када је након ратова (Балкански и Први св. рат), остала без четвртине становника око милион и двеста педесет хиљада људи старости од 15 до 55 година (http://www.restitucija.gov.rs/doc/pojmovnik/Pravnoistorijski%20okvir_2.pdf).

насељавање са циљем повратка српског живља, а таква политика је била средство борбе против угњетавачког елемента на Косову и Метохији (Павловић 2008: 221).

Насељавање српског живља на Косову и посебно Метохији, треба посматрати и из угла „надметања за територију“ између Србије и Албаније, имајући у виду чињеницу да постратни период никада није претендовао да пређе у мирнодопско стање. О томе сведочи континуитет убацивања качака преко границе са албанске територије, који су подржавали косовске појединачне немире не би ли на тај начин дугорочно инсистирали на протесту због припајања Косова Србији, да би с друге стране, као одговор на константне притиске албанских диверзаната, колонизовано становништво представљало бедеме за одбрану територија Старе Србије од устаљених албанских притисака (уп. Богдановић 1986: 151). У вези тога спровођен је и национални план исељавања албанског становништва са КиМ, у више наврата по споразуму са Турском, као најадекватније решење косовског проблема спровођеног са циљем „брисања“ Арбанаса са Косова, чију је земљу требало да заузму нестрпљиви колонисти. Како налази Јовановић, осим званичних легалних споразума са турском у намери да се реши план исељавања Албанаца, југословенске власти неретко су инсистирале на „прећутним споразумима“ чиме су муслиманском живљу додељивани пасоши без права на повратак, што је у одређеном периоду у четвртој деценији 20. века отишло до те мере да је за „иступ из држављанства било довољно давање изјаве, док се у име неписмених могао потписати било који чиновник Посланства“ (Јовановић 2007: 89, cit. u. Јовановић 2019: 101-102).

Албански историографи истичу угрожавања албанских права за време Краљевине СХС (Југославије). У то име треба рећи да та теза није у потпуности тачна, јер је Србија преузела међународну обавезу заштите верских мањина (члан 35) који је подразумевао и признавање осталих грађанских и политичких права (в. Богдановић 1986: 147), али је у практичној делатности, због различитих превирања у свакодневним међуетничким односима долазило до конфротација које су ометале спровођење било каквих закона и међународних обавеза према мањинском делу становништва, јер је политика качака потицала такву ситуацију у континуитету до Другог великог рата (Танчић 2010: 303). О свакодневном стању на Косову и Метохији из тог периода саопштавао је независни лист из Приштине „Косовски Гласник“ под насловом „*Ово није Србија*“:

„Страни агенти, као у турско време, бодрили су лаковерне Албанце против југословенске државе и на непослушност тамошњим властима. Они су им убијали сваку наду у могућност даљег опстанка такве државе, говорећи отворено и јавно како то није Србија, већ једна трула држава, која мора пропасти, јер ће Кемал Ататурк са својим савезницима Бугарима поново доћи да ослободи Косово, па албанско становништво не треба да се сели ни у Турску ни у Албанију. Овакве вести најчешће су по Косову и Метохији пропагирани агенти које је из Албаније на ту територију упућивао Косовски комитет, на чијем су челу стајали Хасан Приштина и Бајрам Цури са својим синовцем Исинијем“ (Маликовић 2003: 239).

Неоспорно је то да су поред бројних чинилаца из историјског наслеђа, међуетнички односи нарушавани и колонизацијом неретко спровођеној и ван законских ареала. Подразумева се, законом је било забрањено да се одузима приватно власништво над земљом, посебно власништво Албанаца (Антонијевић 2015:60), али то се ипак чинило под утицајем самовоље државних чиновника, која је била карактеристична по непромишљености и злоупотреби, па је услед недостатака државне или општинске, одузимања и земља сељака Албанаца (Богдановић 1986:151) за коју су насељени колонисти често плаћали животима јер су их протерани Албанци сматрали узурпаторима и насилницима. Посебно су страдали они колонисти који су избегавали званичне процедуре насељавања и у том процесу се ослањали на сопствене или на полицијске органе који су их населили на одметничка или напуштена имања, јер су многи „безземљаши“ колонисти, нечекајући да се законски регулишу ствари, заузимали земљу становника који су исељени у турску, те су сами запоседали албанска имања (Obradović 1981: 31-33). Однос албанског становништва према колонистима неретко је био и пријатељски и добронамеран али се тај однос разликовао према онима који су населили имања која су откупили путем слободне продаје, док су остали третирани као отимачи и према њима је вршено насиље, посебно над оним живљем које се замерило са албанским становништвом (Obradović 1981: 33).

До 1937. године на просторима Косова и Метохије колонизацијом је насељено 10.894 породица (Урошевић 1937: 832), да би се коначан број колонизованих на крају треће деценије 20. века свео на 12.000 породица или око 60.000 Југословена (Богдановић 1986:151). Према проценама студијама и анализама Републичког завода за статистику Србије број становника Косова и Метохије у 1940. години износио је 666.600, од чега је, према проценама Милована Радовановића било 268.000 Срба са српским муслиманима,

католицима српског језика и православним Ромима (40,2%), затим 369.000 Албанаца са муслиманским Ромима (55,4%) и 28.000 Турака са нешто преосталих Черкеза (4,2%) и 1.600 осталих (0,2%) (Радовановић 2015:195). Колонизација и аграрна реформа носиле су са собом различите недостатке због чега је у одређеним тренуцима долазило и до злоупотребе и непромишљености у њеном спровођењу. Потребно је рећи да је у глобалу колонизовано становништво према закону Краљевине СХС Југославије насељавано на државној и општинској земљи која је у 95% случајева била јалова и захтевала је додатну обраду, јер је углавном додељивана земља са утринама и шикарама. Приватни поседи Албанаца које су запосели колонисти износила је тек 5% од укупне насељене површине (Антонијевић 2015:64).

Колонизација је тек унеколико повратила направљени етнички дисбаланс који се у протеклих 100 година вршио у корист албанског елемента. С друге стране, албанско становништво које је са Косова и Метохије према својим захтевима пресељавано у Турску, чије су миграције у једном периоду делимично и институционализоване,²⁰ посматрало је емиграцију ка истоку као шансу за нови почетак у идентитетски сличној заједници. Између осталог, размештај становништва био је природан у складу са пропашћу Османског царства, које је и само сматрало да ће се албанско становништво боље адаптирати у Турској, углавном због исте или сличне народности, те су емиграције, посматрано из тог угла чиниле логичан подухват (Богдановић 1986).

²⁰ „Према неким подацима привремена миграција из југословенских области у Албанију износила је 1921. године око 40.000 лица [...] рачуна се да је до тридесетих година у Турску исељено највише до 45.000 лица албанске, или турске и циганске народности [муслимана]. Након тога исељавање је престало јер је турска влада одбила да даје улазне визе“ [...] Након неколико покушаја склапања споразума са Турском о исељавању албанског становништва, процене су се кретале око 200.000 сродних народности, за које је увиђена потреба због нерасположења према ослобађању српске територије на Косову и Метохији, те је емиграција Албанаца посматрана и са српске и са турске стране као примарни безбедоносни и социјални програм који се безпоговорно мора обавити. Међутим, сви договори су „пали у воду“ јер Турска није била спремна да сноси свој део трошкова због програма наоружања, а југословенска влада није успела да исфинасира сама цео пројекат. Занимљив је опажај турског министра који још оновремено уочио да би погранична мањина Албанаца касније могла да послужи иридентистичкој акцији која би била подржавана из Италије (Богдановић 1986:154-156).

2.5. Континуитет несталности - идеја сецесионизма и унутрашња превирања

Независно од наведених процеса аграрне реформе, колонизације, те исељавања муслиманског живља у Турску, држава СХС Југославија је перманентно настојала да конституише институционални живот на територији КиМ. Иако непрестано и у континуитету код албанског становништва егзистира идеолошка замисао осамостаљивања и отцепљивања ове територије (Филиповић и Цветковић 2019), у локалним албанским заједницама на КиМ постојала је политика уважавања и толерантност српског режима. У прилог етничкој толеранцији говори чињеница да је „у Косовској Митровици која је имала 62% српског становништва, они [Албанци] су имали 43 кмета, док су сви остали имали 29. О толерантности режима очито говори податак да су у та тела бирани и они албански прваци који су до ослобођења области били на челу сурових антисрпских погрома, какви су били на пример: Цафер Дева и Ферат бег Драга“ (Антонијевић 2015: 72).

Међутим, и поред задовољавајуће интеграције албанског становништва постојала је јака иредентистичка мисао коју је одржавао качачки покрет и косовски комитет из Албаније, а у косовској свакодневици се поред главних струјања Качака тај захтев манифестовао у појединачним акцијама заступљених код албанског цивилног становништва. Ови напади су се пре свега одражавали на српске колонисте током размеђе два Велика рата, што је довело до тога да се перманентно свакодневни живот не консолидује од првих сукоба у време Османског царства па до данашњих дана, за шта је албанска историографија оптуживала југословенско руководство, под којим је албански живаљ на Косову и Метохији третиран као другоразредни елемент (Павловић 2016: 121). Као саставни део отпора колонизацији, што је идеолошки подржано иредентистичким духом и качачком организацијом, Албанци су у знак протеста и општег незадовољства како би спречили насељавање Срба, преко ноћи рушили, палили и уништавали насеља подигнутих за колонисте, или појединачно или у мањим групама под оружјем узнемиравали досељенике, а неретко је било и смртних исхода (Obradović 1981: 199).

Свакодневица у односима Срба и Албанаца била је реликт једне шире политике вођене у односима на државничком нивоу, па су примера ради, идеолошке промене албанских првака и укључење у Мусолинијеву антијугословенску политику, обнављали и потицали активност албанских качака (Антонијевић 2015: 73), а тиме и обичног човека који је попримао иредентистичке анимозитете. С друге стране, више или мање као одговор на

насталу ситуацију и српски жандарми злоупотребљавали су своје положаје и у том смислу хушкали српске колонисте против Албанаца, неретко пљачкали или убијали без икаквог разлога. Дешавало се да:

„Жандарми распоређени у групама 10-15 људи по жандармеријским станицама, врло често нанесу више штете него користи. Они су били састављени од разних елемената, без довољно спреме и љубави према служби и држави, дешава се да пљачкају, да без разлога убијају, да брутално и тешко вређају. Понашају се већином сувише арогантно према народу у вршењу јавне службе“ (Obradović 1981: 201).

Општа борба косовске емиграције се уклапала у ширу политичку слику тог времена, подршке и форсирања из Италије, под чијим ингеренцијама су функционисали албански качаци и косовски комитет. Реликти такве политике нису прикривани, а нешто од тога је записао италијански Гроф Ђано, који бележи: „Морамо успавати Југословене. Али касније, наша политика мора да се живо позабави Косовом. То ће одржати живим један иредентистички проблем на Балкану, привући пажњу Албанаца и представљати нож уперен у кичму Југославије“ (Аврамовски 1964: 123-137, цит. у. Богдановић 1986: 153). У духу времена када се Други велики рат ‘осећао у ваздуху’, превирања на српско-албанској граници интензивније су долазила до изражаја. Иако су неки политички договори резултирали распуштањем албанских екстремистичких група (Маликовић 2003: 244), бројне групе укључујући и качачку наставиле су да раде у илегалу, са подршком „Џамијет“-а и студентска организације „Беса“ на заједничком програму да Косово и Метохију прикључе Албанији (Богдановић 1986: 153).

За ту прилику припремане су групе које би у случају избијања рата својим акцијама омогућавали напредовање албанске војске, чиме би се албанском народу те диверзије приказале као ослобођење од Југославије. У наведеним предратним околностима долазиле су исте или сличне акције од званичне југословенске владе, те је команда треће армије из Скопља предлагала да „у оквиру тога треба „смишљено, систематски, али и енегрично“ спроводити ову акцију; доводити српски елеменат, настојати да се у што скорије време јаке компактне масе арнаутске разбију, довођењем у њихову средину бар 50% нашег живља“ (Хадри 1967, цит. у. Танчић 2010: 304). У складу са политичким превирањима зависио је и свакодневни живот Срба и Албанаца на простору КиМ. У зависности од преваге снага, и једном и другом елементу ускраћивана су основна елементарна права, посебно је на то

утицала чињеница да је албански елемент од укључивања у заједничку државу константно и од почетка заузимао антидржавни став према институцијама југословенске државе, те их је то унапред етикетирано као елемент на који се није могло рачунати у изградњи стабилности и јединства (Танчић 2010).

Паралелно са тиме, подривање југословенске државности чинила је и сама комунистичка партија Југославије, блиска протагонистима отцепљења, као елемент који је подржавао одсецање територије Старе Србије са идејом припајања Великој Албанији, што ће неколико деценија касније ‘спровести у дело’, путем неколико уставних промена. У том контексту колонизација Косова и Метохије, вршена од стране српске буржоазије, оцењена је као „хегемонистичка политика српске буржоазије“. Од тог времена почела је чувена пропаганда, што је био један од аката успона КПЈ, да српска буржоазија, односно Србија спроводи терор над Албанцима на Косову и Метохији (уп. Бјелица 2006), што ће касније под федеративним системом бити етикетирано као српски унитаризам, са идејом да се Србија развија на уштрб осталих федерација. Између осталог, КПЈ није одустала од планова за предају територија српске средњовековне државе Албанцима ни када је касније историјска наука доказала да су такве чињенице неутемељене, те је и после 1945. заступала ставове да је на Косову и Метохији српска буржоазија „отимала албанску земљу у име великосрпске политике“ и „искорењивања Албанаца“ (Вукадиновић 2020: 182).

Политичка подршка комунистичке партије се само присјединила иностраним и арнаутским пројектима о стварању друге албанске државе на Балкану, након чега је у албанским уџбеницима, у складу са протагонистичким циљевима идеологије форсирана теза, да су Арнаути ослободиоци Косова а да је српска војска окупаторска; такве мисли о Балканским и Првом великом рату могу се наћи и код наших историчара (Вукадиновић 2002: 274). Предратно нарастање набоја у пограничним деловима коначно је добило полет по избијању Другог великог рата када су Албанци, под идеолошком и војном помоћи терорисали и протеривали српско становништво са Косова и Метохије, а насиље се свакако испољавало и у чишћењу и спаљивању читавих насеља. Посебно су платили колонисти и новоизграђена насеља. О стравичним догађајима сведочили су и странци, такође окупатори, о чему примера ради говори изјава Карла Умилте из тог времена забележивши „да су између Ђаковице и Пећи сва села била спаљена, а да су лешеве људи лежали на ледини“ (Пејин 1944, према Павловић 2016: 122). Без сумње, насиље је буктало и од стране југословенске

војске у чему ће stradати не само албанске дивизије већ и цивилно становништво у коме ће рат учрвати вечне трауме српско-албанских односа. Други светски рат је демолирао међуетничке односе који су, нерешивши „косовски проблем“ насиљем, додатно прокопали јазове, чиме се утирао пут деценијским набојима са веома малим шансама да се на овом поднебљу конституише међуетнички живот на помирљивим начелима.

3. СРПСКО-АЛБАНСКИ ОДНОСИ У КОМУНИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ; ПЕРИОД ДО БРИОНСКОГ ПЛЕНУМА

Послератно наслеђе уградило је усвести албанског становништва нацистичко-фашистичку одбојност према српској-југословенској држави, те је у складу са тиме, веома споро текла реинтеграција Албанаца у КПЈ што је посебно отежавала чињеница да Косово, бар привремено, мора остати у југословенској држави. На отпор албанској интеграцији у КПЈ на просторима Косова и Метохије снажно је доприносио виталан фашистички покрет из албанских редова, атакујући према Хоциним речима на албанско становништво да се и даље боре за своју ствар због чега је касније чланство КПЈ садржало велики број непоузданих Шиптара (Вукадиновић 2020: 97). Неповерљивост Албанаца осликала се и на бројчано стање у КПЈ, те их је до 1941. године било минималних 20 чланова.²¹ Тиме су Албанци показивали отпор према политици да Косово мора да остане у Србији. Због тога су Албанци остали у ‘прикривеном сагласју’ са врховним вођом КПЈ да би Косово у блиској будућности требало прикључити албанској држави, што је коначно дефинисано на Бујанској конференцији (Гаталовић 2018: 17), Од тог периода територија Косова и Метохије коначно је скројена према ранијим циљевима КП, а то је да по први пут постане посебна управна територија, што је било у складу са пређашњим становиштем да Југославију (Србију) треба разбити (Словић 2012: 300).

Наведени мотиви КПЈ почивају на ранијој идеји према којој је тзв. „великосрпска државна политика“ представљала главну препреку успону илегалне КПЈ и у том смислу су државна достигнућа Србије посматрана кроз лупу „великосрпског хегемонизма“, који је требало рушити након Другог великог рата а на супрот њему подржати све народе на отцепљење укључујући и косовске Албанце (Николић и Цветковић 2014: 27). Како наводе исти аутори временом ће се формирати две струје са деловањем у правцу отцепљења Косова. Једна са нацистичким наслеђем радикално остаје доследна својим ставовима а

²¹ Регрутација косовских Албанаца у КПЈ је између осталог текла успорено јер је сам комунизам према њима био повезан са повратком југословенске владавине. У свом настојању да стекну албанско поверење комунисти су признавали да је Косово албанско и да ће бити припојено Албанији након Другог светског рата (Zdravković 2005:49).

друга је интернализована у КПЈ ²² чији су представници сматрали да је народноослободилачка борба на Косову била борба за припајање Косова и Метохије Албанији. Најпознатији из ове групе су Фадиљ Хоџа и Џавид Нимани (Николић и Цветковић 2014: 30).

Проблем планираног отцепљења Косова и Метохије у врху КПЈ зависио је од личних Титових амбиција а оне су се кретале, између страха да Срби као најбројнија нација престану да верују комунистичкој партији и тиме угрозе његов положај врховног вође и зависности од личних афинитета за стварањем Балканске федерације,²³ када би према Титовим идејама косовска сецесија била лакше изведена (Vickers 1998, према Zdravković 2005: 50). Зато је и одлучено да се косовска сецесија одложи на дужи рок, што је Титу омогућавало да обећавањем независности Албанцима и даље остане њихов миљеник, чиме је код Срба утврдио мишљење да је он упркос „великосрпском хегемонизму“ ипак оставио Косово и Метохију у саставу Србије (Вукадиновић 2020).

Такав став је уосталом и сам Тито држао на састанку са Е. Хоџом. На Хоџину констатацију да Косово припада Албанији и да би решење тог проблема (присједињење Албанији) требало да реше у оквиру партије; Тито је јасно рекао: „*слажем се са вашим гледиштем, али за сад то никако не можемо учинити, јер нас Срби неће схватити*“²⁴

²² Оно што је у великој мери одржало албански сепаратизам у КПЈ јесте реорганизација националних покрета, на којима су доношене одлуке да се људство инфилтрирају органе југословенских власти и косовских органа на основу чега је план отцепљења Косова и Метохије планиран на „легалан“ начин преко званичних институција. Примери иредентиста који су се инфилтрирали у органе КПЈ јесте случај Халма Затрићија „председника СНОО у Србици који је био члан НДШ (национална демократик шипгаре) функционера народне власти у Ораховцу Рифата Краснићија који је формирао илегални комитет НДШ за срез ораховички, као и Ђона Серечија који је био професор Приштинске гимназије и организатор формирања Централног комитета НДШ-а у Скопљу“ (Гаталовић 2014: 40-41).

²³ „Разговор о Косову и Метохији и повезивање ове теме са идејом балканске федерације откривају суштинске интересе албанског и југословенског вође у билатералним односима две земље. Хоџа је настојао да прошири територију Албаније, али истовремено и да задржи њен државни суверенитет и међународни субјективитет због чега је имао одбојност према идеји балканске федерације. С друге стране, Броз је био заинтересован за уједињавање Југославије и Албаније како би проширио територију државе којом влада, не марећи притом за територијалну целовитост и интересе Србије. Зато је индиректно понудио Хоџи припајање Косова у случају формирања балканске федерације“ (Вукадиновић 2020: 152).

²⁴ Формирање аутономних покрајина на територији некадашње Југославије је пре свега зависило од личних Брозових афинитета. То су показала савремена историјска истраживања где је на раскршћу југословенског централизма и сам Тито све више губио југословенски идентитет, те је једном приликом и сам изјавио да је Хрват. О његовом односу према распарчавању територије Србије говори и једна занимљива опуска Дидијера када је Моша Пијаде крајем 1942. Године затражио од Тита да формира српску аутономна област у Хрватској. „Пијаде је у селу Дрнић, где је боравио са Владимиром Дедијером, на основу пописа становништва из 1931. године, нацртао мапу и написао Статут српске аутономне области у Хрватској. Потом је овај план однео Јосипу Брозу, који се налазио у неколико километара удаљеном Босанском Петровцу. Према Дедијеровом

(Гаталовић 2014: 39; наг. аут). У складу са идеологијом да ће у будућности доћи дан када ће се Косово припојити Албанији, текао је даљи развој КП на Косову и Метохији са интензивнијим чланством косовских Албанаца, иако „прилив чланства у КПЈ није значио и сузбијање национализма“ (Николић и Цветковић 2014: 44), већ су се национални програми котирали у врху косовских органа, успевајући тако успоставу везе са члановима балистичких партија из Албаније последично чему се подривао интегритет Југославије.

Пракса је показала да је сам чин оснивања АКМО²⁵ 1945. године био само почетак рада на конституисању ‘потпуног аутономаштва’ Косова у континуитету подржаног од његовог иредентистичких група, које су због свог активног подривања југословенског интегритета остале под константним надзором Удб-е. Постојала је тенденција да се у југословенском руководству константо говори о томе како је НОБ решила национално питање свих југословенских народа и мањина, мада је пракса сведочила да се српско-албански односи погоршавају порастом албанског национализма и континуираног насиља које је било узрок перманентном исељавању српског живља са Косова и Метохије (Ристановић 2018: 17- 18).

Политичка атмосфера која се преливала са политичких врхова КПЈ на свакодневни међуетнички живот безпоговорно је утицала на међуетничке односе и бујање албанског национализма. Примера ради, Едвард Кардељ, уз Броза један од главних заступника ‘политике отцепљења’, ‘на сва уста’ је прокламовао тезу како на Косову има више Албанаца и да се планира уступање територије уколико се за то створи одговарајућа међународна подршка (Вукадиновић 2020: 153; Базић 2018), чиме се јавно подстрекивало албанско руководство на челу са Фадиљом Хоџом, на концепирање ‘политике отцепљења’ која је у косовској свакодневици све више уклањала југословенство и у први план истицала идеју албанског национализма.²⁶ Тако је албански сецесионизам постао најпопуларнија

сведочењу, Пијаде се „вратио два пута брже него што је отишао“ (Дедијер 1981, цит. у. Вукадиновић 2020: 137).

²⁵ Оснивањем две покрајине на територији Србије, које су заједно чиниле чак четвртину њене територије али и њеног људства, комунисти су поставили могућности за даљу поделу и уцељивање Србије у наредним временима (в. Вукадиновић 2014: 140).

²⁶ Фадиљ Хоџа је само један пример да је КПЈ на челу са Брозом радила на интеграцији албанских шовиниста у врхове КПЈ, како би на тај начин бар прокламовано презентовала своју платформу комунистичке идеологије, а у пракси се наведена мимикрија одражавала све већим порастом шовинистичко-сецесионистичким пројектима који су били својствени како албанским члановима КПЈ на КиМ, тако и балистима из редова албанског становништва. Нпр: Ф. Хоџа је веома брзо напредовао у својој политичкој каријери да је иако изворно идеолог великоалбанског покрета, постао прво члан Обласног комитета КПЈ за

политичка тема која је чекала своју имплементацију у пракси, јер је на терену уз Титово одобрење деловала јака репресија Удб-е против националистичких и сецесионистичких група спровођених под надлештвом Брозовог трећег човека министара унутрашњих послова А. Ранковића. Насупрот прокламованој идеји сецесионизма, Ранковић је уз Титово ‘климање главом’ остао доследан централиста у служби Целовите Југославије и јединствене Србије (up. Zdravković 2005: 50 i dalje). Без обзира на прокламовану централистичку политику Југославија је све више тежила формирању лабаве конфедерације, што је представљао још један дезинтеграциони процес који је омогућавао децентралистичким снагама да остваре своје интересе базирани на идеји ‘политике одвајања’ (Терзић 2012: 282), да би у оквиру наведених процеса све више јачале аутономије у Србији који ће је након Устава из 1974. довести у положај подређене републике зависне од својих покрајина (Derens 2008).

Након педесетих година 20. века у југословенском друштву се под утицајем различитих, углавном националистичких снага створила атмосфера где је југословенство и комунистичка идеологија служила остваривању етничких циљева, те што се више говорило о бризи за заједничком државом, то су испод плашта били израженији интереси сепаратистичких група. Тако је, без обзира на прокламовано пријатељство и економску сарадњу, Албанија на просторима Косова и Метохије деловала са својим илегалним националистичким организацијама са подршком у КПЈ (Терзић 2012: 292). Њихове акције су, укључујући и Призренски процес,²⁷ оштро третиране од стране Удб-е уз Титову дозволу (Вукадиновић 2020), што ће се при промени смера југословенске политике користити као манипулативни случај за оптуживање Србије на челу са Ранковићем за наводни „обрачун са шиптарском мафином“ (Терзић 2012: 293). Сходно наведеном, Косово је као АКМО

КиМ да би притом био „унапређен у чин пуковника упркос директне одговорности за оружану побуну око 20.000 припадника профашистичке организације „Бали Комбтар“, децембра 1944. године, на челу са својим вођама Шабаном Полужом и Мехметом Градицом из Дренице.“ (Терзић 2012: 281, 282).

²⁷ Призренски процес ће послужити за оптуживање и смену А. Ранковића из КПЈ под оптужбом да је на његову личну иницијативу злоупотређивао службени положај како би се борио за „своју ствар“, централизовану Југославију. Његова смена ће означити коначну децентрализацију и нарастање национализма посебно на Косову и Метохији што ће неколико година касније довести до масовних демонстрација Албанаца за отцепљењем и уједињењем са Албанијом. Заправо, како се касније сазнало, из извештаја полицијског архива, најглавнији разлог због кога су Албанци поседовали толику количину оружја је да је „добар број Шиптара непријатељски расположен“ и „оружје чува да би га употребили у борби против наше власти са намером прикључења Космета Албанији“ [...] откривено [је] неколико непријатељских организација, које су биле прилично бројне, а крајњи циљеви тих организација били су припрема шиптарског живља за дизање на устанак у једној за то погодној ситуацији“ (Терзић 2012: 294).

напредовала на лествици самосталности преко АПКМ па до САП Косово.²⁸ Бирократски успон самосталности насупрот очекивањима, није довео до нормализације међуетничких односа између Срба и Албанаца, већ је шира аутономија и уважавање мањинских права детерминисала бујање албанског сепаратизма и национализма. О међуетничким односима тог времена, катастрофалној ситуацији и напетости израженој у српској свакодневици редовно је извештавао блаженопочивши патријарх Павле.

Примера ради, 1958. у свом извештају Светом синоду СПЦ, наводи како су све учесталија опустела српска огњишта на Косову и Метохији, како под различитим шиптарским репресалијама за продајом српских имања и кућа Срби долазе да понуде манастиру земљу на откуп, јер су у супротном приморани да је продају Шиптарима. 1960. године у извештају стоји да се власт на Косову брутално обрачунава са имовином СПЦ, а да Шиптари неретко у договору са српским комунистима фаворизују своје сународнике ка исељавању Срба, те поред економских миграција, постоји забрињавајућа претња да се угасе и последња српска огњишта (Извештај са Косова 2008). Између осталог косовско-метохијска свакодневица лепо је описана од самих становника примораних на исељавање. Најраније замисли о исељавању српског становништва јављале су се већ крајем педесетих и почетком шездесетих година, знатно пре смене „Ранковићеве политике“.

Како извештавају Петровић и Благојевић, замисао о исељавању Срба због различитих видова притисака Албанаца се јавила већ 1958. године, да би се интензивирала како је Косово добијало већу аутономију, а његови представници значајније друштвенополитичке положаје. Етничка дискриминација је према томе били иницирана у зависности од учешћа Срба у одређеној општини или насељу. Тамо где је био мањи проценат српског становништва етничка дискриминација је била у порасту, да би се након Брионског пленума одступило од наведеног правила и насиље преусмерило ка већим насељима и градовима (Петровић и Благојевић 1989: 218-223). Резултат друштвенополитичких одлука које су доношене у врху партије имао је бумеранг ефекат у пракси на Косову. Само прокламовано тежило се да уставним променама, новоуспостављена самосталност покрајина и република, допринесе бољим међунационалним односима и смиривању тензија, а заправо се у пракси изрежирао јачање

²⁸ Статус Аутономне Покрајине, Косово је добило Уставом из 1963, да би Уставним законом из 1969. преименовано у Социјалистичку Аутономну Покрајину Косово.

република и покрајина на уштрб федерације у којима је национализам прерастао у главну идеологију (Базић 2018: 1151). Отварањем националних питања шездесетих година хрватски, словеначки и албански националисти препознали су Кардељеву намеру да земљу доведе до дезинтеграције (Димић 2001), чиме је политичка елита подељена на централисте и децентралисте. Убрзо су и међу грађанима истицани захтеви за отцепљењем који су посебно били актуелни међу косовском интелигенцијом, просветним радницима и учитељима „Енвер Хоцине“ историје у складу са националистичким потребама где су Албанци представљени као сталне жртве и херојски борци (Fisher 2002, Lubonja 2002, Standish 2002, prema Zdravković 2005: 53).

Једина политички потискивана тема из јавности је био проблем принудног исељавања српског становништва са КиМ. То су између осталог показала и два извештаја²⁹ на терену спроведена на иницирање српског руководства СК под вођством Д. Марковића и В. Лукића, извештавајући да је притисак који се врши над Србима и Црногорцима озбиљан политички проблем. Од 1948. па надаље, често су у јавности понављане речи: „све ћемо вас Србе најурити у Србију. Овде вам није место. Ако нећете милом-хоћете силом“³⁰ (Терзић 2012: 299-301). Исељавање Срба и Црногораца званично је прикривано плаштом кривице наследства „српског хегемонизма“, „унитаризма и централизма“.

²⁹ Како сведочи Војин Лукић посебну активност за убацивање диверзантских група је имао и НАТО пакт, осим тога познато је да су на територију Космета убацивали своје листове као што су: „Киндреса Шиптаре“, „Беса“, „Перјекја Косоваре“, „Слободна Албанија“, „Фламури“ и др, где годишње шаљу на адресу појединца или установе око 1500 примерака (Извештај В. Лукића, према, Терзић 2012: 515).

³⁰ Још један пример који наводи В. Лукић говори о међуетничким односима кад су у питању службени положаји на Косову и Метохији, заправо се радило о насилној смени Србина (то је само један случај) М. Шолевића који је био један од најбољих судија у Области, на чије је место постављен нешколован Албанац, да би након протеста Срба председник Општине рекао да је и Ј. Броз необразован, али је ипак на челу власти. „Ми се овде не можемо придржавати закона, јер су прилике на Космету другачије“ (Извештај В. Лукића, наведено у Терзић 2012: 536).

3.1. Српско-албански односи у комунистичкој Југославији; период након брионског пленума

Дуго очекивани услови за промовисање албанске државе на Косову створили су се под окриљем Комунистичке партије Југославије, под чијим бирократским окриљем је серијом уставних уступака коначно дат додатни мотив албанском иредентизму. Прекретница у југословенској политици десила се смењивањем централиста на челу са Ранковићем,³¹ чиме је заобиђена могућност да се српско национално питање постави као дугогодишњи проблем на дневном реду у СКЈ. Тиме су се створили услови да се на бази „братства и јединства форсира вештачка национална равноправност са толеранцијом националне неживљености свих нација осим српске“ (Гаталовић 2014: 328), у складу са начелом да је „за снажну Југославију потребна слаба Србија“ (Derens 2008: 75). Шездесете године обележене су бујањем националних интереса, па је 1968. отворено затражена Косово Република са признавањем свих елемената државности укључујући и признавање албанске заставе (Башчаревић 2016). Етничко питање је доспело до тога да је на једној владиној седници на очиглед свих:

„Испред имена сваког функционера навођена и његова национална припадност, а известилац изборне комисије је Јосипа Броза означио као Хрвата (sic!). Да се не ради о грешци известиоца потврдио је и сам Броз који је, приликом саопштења имена чланова најужег руководства, за себе рекао да је Хрват. Према сведочењу Добрице Ћосића, у хали је настала nelaгодност, пошто је већина присутних до тада била убеђена да је Тито Југословен“ (Ђукић 2014, цит. у. Вукадиновић 2020: 356).

То је навело бројне ауторе да о Југославији говоре као о пројекту који је континуирано радио у корист српске штете јер је Југославија као ‘политичка израслина’ настала у главама домаће и иностране елите³² (интелектуалне и политичке) пре него воље

³¹ Иако је принудно пензионисан под оптужбама за шпијунажу Тита и „деформацијама“ у раду службе, „Ранковић је био оличење политике чврсте руке и централистичке идеје и зато је морао да буде уклоњен“ (Ристановић 2018: 19).

³² Један од мотива иностраног фактора за стварање једне јаке вишенационалне државе каква је била Југославија, и поред свих проблема који су били очигледни још у том периоду, огледа се у томе да је након великих ратова ипак југословенска унија имала снаге да одговори на неку наредну немачку инвазију. „То је одговарало потреби стварања кордона против немачке експанзије на југоисток Европе, што је био први разлог за шта су силе победнице после I светског рата подржале стварање Југославије (Hayden 1992, prema Gibs 2001: 179).

народа југословенске заједнице, чији је посредни или непосредни резултат био, како је говорио Дучић, да су ‘Хрватице рађале Хрвате, а српкиње Југословене’ (Анђелковић 2018: 255). У таквом амбијенту политичка неправилност у потенцирању нација једних над другима створило је код српских комуниста неку врсту изоморфности, где су им се ‘код очију’ отимале вековне територије под идеолошким плаштом „самоуправног комунизма“ где је „право на отцепљење“ почивало на ‘праву из НОБ-а’ из Другог светског рата. Подељеност и ускогрудост српских комуниста је у страху од политичке освете супротних оријентација у партији, утицало на то да се допусти да се Албанци „боре за остваривање интереса своје нације и да албанско питање, засновано на тежњама за креирањем етнички чистог Косова и његовом припајању матици Албанији гурну у први план“ (Гаталовић 2014: 328), што је створило утисак да Србија нема „аргументе против ових парола и тежњи и да се можда са њима прећутно мири(мо)“ (Николић и Цветковић 2014: 46). Срби са Ранковићем на челу оптужени су за недела која нису могла да се обаве без Титовог знања; био је то чин на основу кога би се преоријентисала југословенска политика а Срби етикетирали као „вековни хегемонисти“, да би на Косову јавно мњење већ било обавештено да је факат за „ослобођење Косова“ (Терзић 2012: 312),.

Захваљујући реформама у полицији³³ и КПЈ на Косову омогућено је фаворизовање албанског национализма (Петровић Пироћанац 2013), што је веома брзо допринело избијању шиптарских демонстрација са шовинистичким карактером, са циљем издвајања покрајине из састава Србије³⁴ (Шуваковић и Стевановић 2019: 1102). Актуелна је била и идеја за њеним конституисањем као самосталне републике унутар Југославије, чиме би се у други план ставила чињеница да је Косово саставни део Србије. Ипак Косову није додељен чин републике како не би изазивали провокацију у Београду (Hofbauer 2009:71). Отварање

³³ У периоду раскринкавања Удб-е је једном приликом Ф. Хоца „на вечери поручио да је сада изванредан моменат да се преко Удбе компромитује политика Србије, која је од ослобођена према Космету била великосрпска и шовинистичка“. Хоца је тада предложио масовно раскринкавање Удбе на Косову и Метохији као „великосрпских националиста“ и поручио да се „овај моменат не сме испустити“, ако се жели већа самосталност за албански народ, пошто се у новонасталој ситуацији томе нико из Србије не сме супротставити“ (Видачић 2000, према, Вукадиновић 2020: 367).

³⁴ Албанске демонстрације 1968. су биле први јавни наступ на улицама на којима су представљена национална обележја Албанаца, чиме је обележено 500 година од смрти Скендербега, што је уз претходно национално трвење код широких маса створило одбојност према свему што је српско и југословенско. Између осталог ни сами Албанци то нису крили, истицане су пароле: „Тито партија“, Хоћемо Републику“, Хоћемо устав“, Живала Албанија“ и то у свим већим градовима – Приштини, Урошевцу и Гњилану (Вукадиновић 2020).

националних питања било је актуелно у свим републикама осим у Србији.³⁵ Ако је и било неких помена они су се политички гушили. Зато је према сведочењу Ф. Хоџе руководство Косова и Тиране инсистирало на успостављању што чешћих веза, свесни својих бенефита да је Тито (етнички Хрват) континуирано користио политичку ситуацију око Косова „као чиниоца у слабљењу Србије и њеног утицаја у Југославији“ што је требало искористити до његове смрти (Вукадиновић 2020: 402).

Након што се у пракси показало да албанска интелектуална елита подржава националну борбу албанског народа, дошло се до сазнања да су неправедне оптужбе упућене на рачун Ранковића³⁶ и да је деловање Удб-е било проузроковано нарастањем и диверзантским понашањем националистичких и шовинистичких група. Између осталог, новембарске демонстрације су потакнуте са Филозофског факултета а припремали су их просветни и културни радници како би обезбедили право на самоопредељење и отцепљење (Башчаревић 2016). Тиме је шира јавност, укључујући и Тита, коначно спознала да Срби, на челу са Ћосићем и Марјановићем нису ‘бадава’ говорили о ‘демографском геноциду’ над српским народом са системским облицима (ур. Hofbauer 2009: 72).

Повећавањем аутономних права Тито је омогућио Албанцима да на Косову инсталирају националистичко бирократску номенклатуру која је све више деловала као непотистичка каста у ширењу албанског национализма (Петровић-Пироћанац 2013: 29). Косовско руководство је добивши могућност измена закона било рестриктивније према Србима (Hofbauer 2009), да би с временом почело да извршава чистке и репресију у виду судских и полицијских прописа (Дејзингс 2005). Иако се није веровало, томе је значајно допринело отварање Филозофског Факултета у Приштини³⁷ (1960) и Албанолошког

³⁵ Добрица Ћосић је међу првим Србима који је јавно говорио о феномену забране борбе за српски национални интерес од стране КПЈ, чиме је српско питање потиснуто из институционалног оквира у „кафански миле“. С тим у вези је и била појава „србијанства“, што је био феномен српских комуниста и уопште КПЈ чија се мисао сводила на то да Србе треба свести на ужу Србију, тј. простор од Ужица до Земуна (ур. Гаталовић 2014).

³⁶ Изјава А. Ранковића поводом његовог принудног пензионисања је гласила: „Ја сам морао да одем из руководства земље, јер поред мене и са мном не би могли овако да ослабе Србију и да донесу Устав 1974. Не би могли да створе државе од Војводине и Косова. Од VII Конгреса и новог Програма СКЈ, ишло се ка конфедерацији. Ја сам се томе одлучно супротстављао...Морали су да ме уколне да би остварили свој циљ“ (Ћосић 2001: 247).

³⁷ Нова националистичка интелигенција која је формирана на Универзитету у Приштини преузима у своје руке деловање албанских покрета за самосталност. „Идеја албанских националиста била је да трансформишу Космет у етнички хомогену земљу, уз помоћ метода често блиских тероризму, нагонети тиме српску и црногорску мањину да напусте Космет. Почетком 1971. готово 70.000 српских и црногорских породица одлази из Покрајине. Од 1450 села на Космету тада 650 постаје етнички „очишћено“, што буквално

института чиме је започета права албанска национална ренесанса (Zdravković 2005) у стварању свеопштег албанског идентитета са огромном подршком Тиране (Hofbauer 2009). Додатни мотив за националну рецесију над Србима, Косово је добило уставом из 1974. године поводом чије свечаности није позван ниједан представник Републике Србије (Ристановић 2018). Крајње неповољан за Србију Устав је дефинисао да „косовски Албанци ни под каквим условима нису могли да добију републику да не би једног дана стварно покушали да искористе то уставно право“ (Repishtii 1984; Shoup 1984, prema Zdravković 2005: 52).

Упркос томе, криза од иредентизма је свакако постојала и на њу се перманентно указивало, али се од таквих указа константно оглушавало. Сецесионистички покрет је изнудио у уставу 1974. све што је било могуће изнудити, па је Југославија „овим уставом *de facto* и *de jure* организована као конфедерација чији се крај већ назирао. Покрајине су добиле још веће надлежности, међу којима је нарочито била спорна да имају право вета на одлуке Републике Србије у органима федерације“ (Шуваковић и Стевановић 2019: 1152-1153). Уставом су остварене почетне амбиције албанских националистичких покрета за сувереном Републиком Косово у оквиру федералних граница (Башчаревић 2016: 101).

Након овог чина са свих републичких обележја на подручју Покрајине, како у документима тако и на институционалним и фабричким патформама, систематски је уклањан натпис „Србија“ (Ристановић 2018), чиме је бар за Косово и Албанију незванично проглашена независност у оквиру федеративног система. Тиме се прикривала чињеница да Косово као покрајина припада саставу СР Србије. Устав је покрајину и конституисао као чинилац федерације, али и као неотуђиви део РС, што је додатно компликовала чињеница да је сувереност била утврђена у корист покрајине (Савовић и Прља 2008) за шта је посебно

значи да у њима искључиво живе косметски Албанци. У питању је ирационални национализам који, међутим, даје плодове“ (Fejto, Chirstich, Meier 1998, цит. у. Петровић-Пироћанац 2013: 34).

везано а према томе и дискутабилно питање права³⁸ на самоопредељење.³⁹ У периоду након доношења устава, све је активнија нелегална прекогранична „сарадња“ између Албаније и Косова, преко које је стизала подршка новоформираним ‘узаврелим’ главама албанске омладине у виду уџбеничке литературе, која је романтичарском злоупотребом, науку претворила у догму, а систем образовања у квази ослободилачки национални пројекат (уп. Башчаревић 2018).

Примера ради, институционални притисци за албанизацијом покрајине, уз насилне миграције српског становништва су након устава довели до тога да остатак Срба у Ђаковици буде насељен у улици „Емин Дураку“ која је пре била позната као „Српска улица“ (Ристановић 2018: 102). Пројекти градске урбанизације су брзо попримили национални карактер. Албанизација је била карактеристична за сваку другу акцију на Косову и из тог периода, од запошљавања па до партијског чланства. Примери су бројни. Под градским уређењем центра Ђаковице, на месту порушених српских кућа никле су модерне куће Албанаца (Исто 102). Сплет креираних околности који је обликовао друштвенополитички живот Срба на Косову готово се преко ноћи преокренуо у Албанску корист. Васпитани од Албанске стране у пројектном смислу национално романтичарског духа, подржани од Немачке у виду масовне штампе летака са романтичарско идеолошким садржајем (Башчаревић 2018), Албанци су, добивши ‘ветар у леђа’ користили сваку прилику за подизање међунационалних тензија,⁴⁰ производивши је узурпацијом имовине, наносом пољске штете, насилничким понашањем, шиканирањем Срба од стране нових службеника

³⁸ С тим у вези, „Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије из 1974. већ у основним начелима декларира право сваког „народа“ на самоопредељење (не и државе) „до отцепљења“(...) али се морају поштовати национална сувереност и равноправност, (а) Косово је пак у „саставу Србије“. Република се заснива на суверености народа. А чланак 5. је ипак недвосмислен: територија СФРЈ је „јединствена“ и састављена од република и не може се мењати без пристанка републике/а“; покрајине, елементи федерализма који своју сувереност дугују и остварују и у републици „чији су саставни делови и значајан чинилац стабилности кохезије Србије, која је, као и друге републике, у основи национална држава (Шутовић 2004) „српског народа и делова других народа и народности, који у њој живе и остварују своја суверена права“ (Зечевић, 1971, цит. у. Шутовић 2004: 142).

³⁹ Како закључује Шутовић, „углавном је преовладало становиште да народи као целине могу бити субјекти права на самоопредељење, а не делови народа који су остали изван граница својих матичних држава“ (Šutović 2011:46), јер „доследним провођењем права на самоодређење „свих“ људи отишло би се пак у бесмисао и анархију јер би то право ишло логички до свакога „блока кућа“ и не само градова, енклава и улица, него и до појединих кућа и „кућних савета“ или до задњих соба у њима за које би се могле тражити своје „слободе“ (Marušić 2017: 92).

⁴⁰ Злоупотреба уставно-правног статуса се најбоље огледала у недозвољавању покрајинских власти српској полицији да уђу на територију Косова и Метохије како би спречиле насилне демонстрације Албанаца. Због тога су српске полицијске јединице морале да се „интегришу“ у строј југословенских јединица у „борби против тероризма“ на КиМ (Стевановић 2008, цит. у. Шуваковић 2019: 1208).

али и вербалним нападима на градским улицама (Башчаревић 2016; Ристановић 2018), не би ли на тај начин допринели масовним миграцијама српског становништва са Косова чиме створили широк степен територијалне, политичке и административне аутономије (Миливојевић 2002). Политичка свакодневица осамдесетих година на Косову је приказана лепо у часопису „Дуга“ из 1981. године, паролом: „Туђи професори, туђи учбеници-домаћи саучесници (...) из Албаније је подметано кукавичје јаје, али на Косову су му правили гнездо!“ (Башчаревић 2018: 163).

Каснија заинтересованост ‘про-српски’ оријентисаног албанског становништва за иредентизмом произилазила је из чињенице да је Косово било најсиромашнија област у СФРЈ, где је и поред енормног федеративног улагања у привредни развој остала закључана у кавезу неконтролисаног трошења редистрибутивних средстава са изразитим демографским растом, због чега су се републички финансијски фондови користили као улагање у политичко осамостаљивање и демографску експанзију Косова (Буквић 2005). Осамдесетих година приметни су почети распада СКЈ а могућност опозиционог организовања најављивало је рушење СФРЈ чије су главне противнице постале националистичке партије (Башчаревић 2016). Преломни тренутак за то најпре су потврдиле шовинистичко-сепаратистичке демонстрације Албанаца 1981, поспешиваних изјавама солидарности и подржавања од стране покрајинских политичких органа (Шуваковић 2019). Паралелно са унутрашњим федерацијским комешањима, на сцени је била како указује Митровић (2019), имплозија нове глобалне парадигме развоја која је утрла пут бројним ратовима и етничким поделама.

„Под притиском снага монопартијске владавине и деловања снага разоблушеног полицентричног републичког-покрајинског етатизма, који се противио органској интеграцији југословенског друштва (...) по мери удружених радника. Системска криза подстакнута уставним променама из 1974. г. довела је до лабаве конфедерације у земљи, а ова утрла пут републиканизму и аутономаштву које су идеолошки прикриване харизматичном улогом Јосипа Броза Тита“ (Митровић 2014: 96).

Озбиљност кризе је посебно подупрta Титовом смрћу, због чега се очекивала ескалација на Косову. Озбиљност у припремама демонстрација прогнозирала је дугорочну „међуетничку кризу“ са примарним задатком урушавања СФРЈ и Србије. Пароле које су истицали албански демонстранти: „уједињење албанских крајева“, „хоћемо да се политички

осуђеници врате на Косово“, „тражимо затворене другове“, „данас са песницама - сутра ћемо се одупрети пушкама“ (Ристановић 2018: 201), „докле по подрумима“, „вечерас овако сутра другачије“ (Шуваковић 2019: 1204), као и „доле великосрпски шовинизам“, „ми смо војници Енвера Хоџе“, „желимо јединствену Албанију“, „Косово република“ (Derens 2008: 74), наговештавале су да је рат већ почео.

Башчаревић наводи да је с друге стране кључну улогу у отварању српског питања осамдесетих година имала интелигенција, укључујући и покрет Срба са Косова Поља (*догађање народа*), који је перманентним указивањем на насиље и бујање албанског национализма на Косову коначно актуелизовао косовски проблем и тиме активирао политичку елиту поводом овог проблема. Тиме „је први пут после 1981. године поништена једна лажна оцена о ‘стању које се из дана у дан поправља’, лицемерни политички оптимизам, и почела да се конституише воља народа као покретач укупног друштвеног система“ (Башчаревић 2016: 279). Наравно, уз јачање националистичких елита, како с једне тако и с друге стране, распаду/разбијању Србије, односно читаве Југославије, доприносила је укупна клима глобалних односа након пада Берлинског зида „политика Хладног рата и губљење интереса Запада да Југославију чува као геополитичку тампон зону између Запада и Истока“ (Митровић 2014: 96).

Томе је доприносило континуирано насиље над Србима на челу са случајем Мартиновић што је додатно посложило међуетничку мржњу наговештавајући да је дијалог са Албанцима готово немогућ. Српски народ је тражио одлучну и чврсту акцију против албанског угњетавања што ће изнедрити „тврдолинијашку политику“ Слободана Милошевића. Истовремено, српски градови преплављени протестима којима се захтевао радикалнији приступ нараслим проблемима, подржаних и у САНУ (Меморандум), поводом чега су најважнији захтеви упућени у правцу измене устава из 1974. и рационализације политике у Србији (Базић 2018: 1155). Ревидирање Устава из 1974. и укидање аутономија у СР Србији 1989.⁴¹ године, изведено је уз гласање већине чланова скупштине под старим

⁴¹ Неретко се јављају нејасноће када је у питању Устав Србије из 1989. године, посебно зато што се различито тумачи са српске и албанске стране, али треба нагласити чињеницу коју износи Џурлјанић, а она је у вези остваривања људских права која су везана за наведени Устав, и уједно за права Албанаца на Косову и Метохији. Поводом тога се каже, „покрајинска аутономија је, у општем теоријском погледу, осим отворености, обележена и асиметричношћу, што је додатни показатељ да се право грађана на покрајинску аутономију не мође третирати у контексту тзв. класичних људских права и слобода. Јер, у суштини сваког људског права лежи принцип једнакости, који не мора бити нужно присутан у темељу права грађана на покрајинску аутономију“ (Џурлјанић 2017: 9).

моделом ауторитарних притисака и замене кадрова (Ристановић 2018: 710; Николић 2012: 173), коју већина косовских Албанаца није прихватала, чиме је одмах на улицама Приштине изражено незадовољство,⁴² а таква акција довела је до продубљивања национализма и радикалнијег заостравања ситуације на Косову и Метохији.⁴³

Амбијент институционалне неиздрживости са читавом серијом политичких несугласица брзо се рефлексивно преносио на међуетничке сукобе и насиље у косовско-метохијској свакодневици. Мада су дуго очекане уставне промене за разлику од дотадашњих „козметичких фарси“ (Базић 2018) наизглед обећавале да ће се на Косову коначно умирити албански сепаратизам, и изазвале наду код српског народа да ће Косово остати у Србији. Том осећају је посебно доприносила чврста политичка реторика С. Милошевића. Заиста, Србија је овим радикалним преокретом вратила државност и сувереност на читавој територији. Покрајинама је умањена али не и укинута аутономија, а устав из 1990. вратио је појам Метохије у називу Покрајине (Ђокић 2015) и коначно на себи својствен начин, актуелизовао питање Срба у Југославији. Наведено политичко усмерење није било усамљено, имајући у виду да су националистичка идеје поникла и у другим федерацијама, Словенији, Хрватској, Македонији, Босни и Херцеговини, чиме је „рат све више био на видику“ (Базић 2018).

Уставотворне промене извршене ‘без адекватног учешћа’ косовских Албанаца допринеле су радикализацији међуетничких конфликта на Косову. Штрајкови косовских албанаца обухватили су све велике градове и значајне институције. Познат је штрајк рудара из Старог трга, а између осталог косовски Албанци су тражили смену косовске делегације која је пристала на промену устава; како је извештавао Кољгеци (Koljgeci) на Косову је тиме фактички изазвано ратно стање. „Ово је побуна, насиље, рушење и употреба оружја, граничи се са устанком“ (шире в. Николић 2012: 181-187). На распуштање Скупштине и ИВ Косова 1991.⁴⁴ године, чију је иницијативу спроводила Влада Србије (Петровић 2012: 566),

⁴² Како наводи Ристановић (2018: 740): „спорови око Косова и Метохије у Србији и Југославији су вођени кроз политички дијалог, методама које нису биле демократске али се ни по чему нису разликовале од начина на који је вођена политика у Југославији“.

⁴³ Иако је у Србији ширено уверење, „да постојећа ситуација може веома дуго да се одржава, да косовски проблем у суштини не постоји и да је албански сепаратизам у суштини поражен“ (Николић 2017: 293).

⁴⁴ Терзић сматра да су Албанци „злоупотребили тај максимално могући оквир аутономије, изнад свих европских стандарда, и потпуну власт коју су имали искористили су за индоктринацију албанског становништва и нарочито омладине шовинизмом према Србима, великоалбанском националном идеологијом

косовски Албанци су одговорили масовним напуштањем српских институција чији је циљ био:

„(...) интернационализација косовског проблема“. Јер, како су захтеви Албанаца били све радикалнији и имали сецесионистичко обележје), ипак „нису могли анимирати српску страну на активно деловање против протеста. Пасиван став владајућих елита, при чему не мале заслуге сноси и недостатак политичке озбиљности опозиционих партија, цивилног сектора и интелигенције, довео је до тога да се крајем 1990-их косовски проблем све више радикализује, те да се у циљу његовог решавања укључује и међународни фактор“ (Башчаревић 2016: 322).

Тада су се створиле повољне политичке околности за конкретније „уплитање прстију“ иностраних фактора, јер је зона некадашње Југославије још увек за настајуће мултинационалне компаније представљала извор „еколошке чистоте“, те су интереси економских магната били у сагласју са политичким визијама америчких стратега о моделима разбијања мултинационалних држава по етничким и верским шавовима у сврху нових ратних похода на Исток и Русију. Некадашња Југославија, а тиме и Србија, била је само у позицији „између две ватре“ између Запада и Истока. У том су се контексту свезали интереси иностраних елита са домаћим сецесионистичким снагама чиме је започето разбијање/распад Југославије и Србије (Митровић 2014: 99-100).

3.2. Изазови паралелног живота и клице настанка тзв. Косова

„Ми смо у НАТО да нас не би хуманитарно бомбардовали“

(Вацлав Дворжак)

Међуетничка ће се нетрпељивост, посебно код Албанаца покренути када ће Србија затражити промене уставног положаја из 1974. Овим уставом, Србија је била ограничена у доношењу државотворних одлука, имајући у виду то да је већина ставова била контрадикторна са оним из косовске делегације. Додуше, намера укидања устава није била да укине покрајине, већ да их на друкчији начин integriше у Републику Србију, јер по дотадашњим принципима „Србија није могла да функционише као држава“ (Шутовић 2004:

која [је] грађена на чудовишној мрежи према Србима и свему што је српско, па чак и словенско“ (Терзић 2012: 343).

137). Проблематика око измене устава на Косову је другачије прихваћена. То је додатно усложњавало међуетничке односе и претворило Косово у турсну етничку зону на којој је емиграција Албанаца постала свакодневна пракса. Након деведесете године уставни сукоби и политичка неслагања су се у косовској свакодневици одразили на институционални бојкот Албанаца према државним структурама Србије, што је с друге стране довело до различитих облика санкција према албанском живљу, те прерасло у принуду и покорност Албанаца на оно што они нису желели (уп. Јањић 2005). Политичка нестабилност⁴⁵ настала деведесетих година двадесетог века, попримила је код грађанства различите облике страха и несигурности, мањка ресурса услед енормног ‘национално мотивисаног’ нарастања албанског живља; скривеног кључања националног незадовољства, на крају су готово по правилу, морале да доведу до отвореног етничког насиља и рата (уп. Šutović 2011). С друге стране, како указује Павловић, укупним стањем на Косову деведесетих година створена је опасна атмосфера:

„(...) у којој као да се свака изговорена реч против српског национализма доживљава као попустљивост према албанском сепаратистичком национализму. Иако је нови устав на први поглед осигурао опстанак Југославије, таква радикална промена је у бумеранг ефекту произвела велике међуетничке нетрпељивости у Србији и покрајинама. У српским државним структурама је измена устава и сужавање аутономије Косова, посматрано као казна за албанску непослушност привременим мерама према просветним органима и укидањем финансирања образовања на албанском језику. Но, такве мере су условиле формирање институционалног паралелизма, укључујући формирање образовних програма⁴⁶ у складу са „Качаничким уставом“ са садржајем који је требало да обнови албанско-косовску државност, као и борбу за аутономију и независност Косова под ауторством Демаџија (Demaci), Фисте (Fista), Колиџија (Kolicic), Требушине (Trebusine) и др.“ (Gojđić 1996, цит. у. Павловић 2016: 313).

⁴⁵ Озбиљнији подухват заговарања самосталности Албанаца на Косову, који је уз подршку Контакт групе водио преговоре деведесетих година на челу са Руговом је одбијен од Владе СРЈ, јер је она сматрала да је „Косовски проблем“ њено унутрашње питање. Већ од тада је Контакт група имплицитно или експлицитно инсистирала на праву на унутрашњем самоопредељењу Косова, и да то право није осигурано у СРЈ (Tierney 2015: 86).

⁴⁶ Афирмација приватног школства почела је у августу 1990., а одржавала се у пракси у приватним објектима у којима је за то било икакве могућности. Да је читав систем образовања планирао своју истрајност говори и чињеница да су били обезбеђени бирократски услови од књижица па до диплома „Републике Косово“ (Гојђић 1996).

С почетком деведесетих година међуетнички живот на Косову и Метохији коначно је, наочиглед комунистичкој елити и Међународној заједници предочио оно што су деценијама подржавали. Грађанска подељеност српског и албанског живља се напokon изразила изласком Албанаца из југословенских институција, а формирањем паралелне државе, само је у јавни домен ушла криза из читавог комунистичког периода. Предводник тзв. ‘ненасилног албанског покрета’ (1991), на челу са И. Руговом (LDK), била је само форма ‘језичке козметике’, која је требало косовске Албанце да подсећа и указује да су савремене клике деведесетих само продужетак албанских националистичко-шовинистичких покрета, основаних у времену идеолошких покрета о „Великој Албанији“ (ур. Lina Veka 2008). Између осталих и паралелне институције образовања биле су продужена рука комунистичког наратива у оспособљавању албанске омладине за националну борбу на Косову. Тиме је омогућено да се у паралелном образовању (1992) „озваничи та расколничка историја, која је сачувана у предању“ (Derens 2008: 64), али не само у предању, већ и у дугогодишњем систему образовања из комунистичког периода (Вукадиновић 2020; Башчаревић 2016). Kostovicova наводи да је у једном уџбенику историје из 1966. писало:

„Уједињење Косова и других албанских области са Албанијом, иако су га спровели фашистички окупатори,⁴⁷ створило је економске, политичке и духовне везе међу различитим деловима одвојеним од матице. Иако није било свеобухватно, национално уједињење је представљало испуњење древних жеља албанског народа за етничком Албанијом“ (Kostovicova 2005, према Derens 2008: 64).

Дакле, читава ‘међуетничка политика’ се деведесетих година испољила као последица комунистичке ускогрудости. Оснивањем владе чије је седиште на почетку било у Љубљани до 1992, касније у Бону и одржавањем председничких и парламентарних избора на Косову, створена је „паралелна приватна држава“ чији је председник био Ругова (Златановић 2018), а основни циљ албанског покрета је зависио од шире друштвенополитичке ситуације у тадашњој Југославији. Циљеви косовских Албанаца зависили су од опције ‘Међународне попустљивости’. Јула 1990. Албанци су заговарали

⁴⁷ Упореди претходни одељак о српско-албанским односима у комунистичком периоду, посебно део о међуетничким односима након тзв. Брионског пленума (стр. 83).

модел конституисања Републике у саставу СФРЈ - модел седме федерације, како су иначе Косово посматрали према уставу из '74. Међутим, како су се ствари мењале у осталим федерацијама а с тиме и у Југославији и Косово је 'играло на карту' сецесије (Здравковић 2005), али не и рата као Словенија и Хрватска, с обзиром на то да за такав покрет још увек није било ширих предуслова; способности, наоружања и подршке Међународне заједнице, пре свега САД. Пак, неретко се говори да су Албанци на Косову деведесетих година доживљавали системску сагрегацију која се изједначава са апертхејдом. Треба рећи да су Албанци, уз ограничену аутономију која се новим законом сводила на права и могућности из '71. године (Батаковић 1998), својим учествовањем на републичким изборима могли легално да смене владавину С. Милошевића и тиме доследно и принципијелно обезбеде аутономна права која им по заслуги припадају (Džuda 2002: 102), односно, права која су изгубили ревидирањем устава, а могли су да их добију у складу са међународним стандардима о мањинама. То би значило да би етнички Албанци освојили власт у 24 од 29 општина на Косову, те минимум 24 посланичка места и 12 у Савезној скупштини (Janjić, Lalaj & Pula 2010: 282). Но, вековни отпор и 'герилски менталитет' косовских Албанаца, наговештавали су да ће, како закључује Tim Judah, Косово постати нерешив проблем са којим треба научити играти за читав наредни век (Džuda 2012).

У оквиру радикалних санкција према етничким Албанцима уведених 1990. године, као одговор или казна за неадекватно понашање Албанаца, које се испољавало застрашивањем и исељавањем Срба са Косова, српски парламент донео је пакет мера усмереног на обнављање српске заједнице на Косову и формирање српских већинских општина. Донет је и рестриктивни закон забрањивања Албанцима купопродају земље и некретнина без посебних дозвола, као и укидање оних институција које су Албанци злоупотребљавали за ширење великоалбанског национализма. Укидање дневног листа Рилиндја (*Rilindja*) и Академије наука и уметности Косова последица су тих мера. Чланом 17. предвиђено је да се смене сви албански руководиоци који су учествовали на демонстрацијама, што је последично условило напуштање радних места у свим секторима. Чак 90% радника је дало отказе из рударског сектора, индустрије, образовања, културе, полиције и око 50% из администрације и финансијских институција (Derens 2008). Колективно напуштање институција (Orlović 2007), ишло је уз снажне притиске албанских националиста за масовним бојкотом Србије (Janjić, Lalaj & Pula 2010). Уз то, рестриктивне

мере Београда нису имале претераног утицаја на албански живаљ јер је, примера ради, настављена куповина српских имања мимо закона,⁴⁸ што је „била и остала кључна чињеница о коначном запоседању територија“ (Orlović 2007: 38), чиме је представљено да се ради о етничком сукобу чији је циљ контрола територије, доминација над њом и њена институционализација (Janjić 2007).

Стварањем паралелних институција на Косову не значи да институције Републике Србије нису функционисале на овом подручју. У значајно отежаним околностима ванредног стања и константног војног и политичког контролисања опште социјалне климе у покрајини, институције Србије су, укључујући значајан број Албанаца који су несметано наставили да раде у државној администрацији, функционисале свакодневно, додуше без једног дела популације ангажованог у противрежимским покретима. Циљ ненасилног покрета Албанаца био је свакако смишљен по босанском моделу „додворавања“ Међународној заједници о угрожености и сагрегацији која се спроводи из Београда. Користили су основна дозвољена средства, а то је бојкот српских институција и патриотски настројен пораст наталитета као средства легитимних притисака, сматрајући да ће се на тај начин коначно изборити за федерацију Косово или Косово Републику (Павловић 2018: 129).

Све до половине десете деценије, српско-албанска политика одиграла се на двојаким аршинама. Албанци су рачунали да ће се Међународна заједница након готово петогодишњег протествовања смиловати и заштитити их као што је „заштитила“ Србе у Босни. Такво очекивање је ‘пало у воду’ након Дејтонског споразума јер је Међународна заједница исправно сматрала да је косовски проблем унутрашње питање једне суверене републике и у складу са тим спроводила политику ‘немешања’. С друге стране, исцрпљујући ратови у Хрватској и Босни довољно су потрошили могућности Владе у Београду, те је стављање још једног етничког конфликта на дневни ред представљало додатно оптерећење. Између осталог, „безконтактна политика“ са косовским Албанцима још увек није доводила у питање сувереност државе Србије, због чега је релативно миран бојкот косовских Албанаца толерисан као концепт паралелне државе, да би се читав друштвенополитичка ситуација око Косова користила у дневно политичке сврхе владајуће

⁴⁸ О „обичајима“ на које су Албанци куповали српска имања видети у претходним поглављима. Посебно видети истраживање спроведено 1985-1986. године (Петровић и Благојевић 1989), као и (Вукадиновић 2020).

елите у Београду (Radojković 2014). Касније неучествовање Албанаца на српским изборима омогућило је Милошевићу да његов СПС обезбеди већину места у савезним и републичким органима што је био други разлог толерисања албанских демонстрација све до тренутка када њихово постојање није угрожавало животе обичног света (Troebst 1999).

3.3. Интензивирање сукоба

Како Дејтонски мировни споразум није разматрао међуетнички конфликт на Косову Албанци су, веома разочарани, почели да реконструишу своју „ненасилну политику“. Томе је посебно допринела чињеница да је ЕУ након Дејтона признала трећу Југославију са свим својим покрајинама и Црном Гором у њеном саставу, а недуго затим, Немачка је отпочела са репатријацијом косовских Албанаца из своје земље, чиме је у једном маху враћено око 130.000 људи у Србију. Немачка репатријација је била у корелацији са рађањем радикалнијих покрета који су „схватили“, да је за остваривање независности Косова потребан још један „Маркале“. Дејтон је изродио три главне политичке струје: пацифисте, активисте и милитанте који интензивирају своје напоре (Troebst 1999).

Бројни аутори сматрају да је косовски преседан још једном показао неспособност Међународне заједнице у решавању конфликтних ситуација ван својих граница и својом наводном неактивношћу по први пут у дотадашњој историји актуелизовала питања националног суверенитета, карактер и функције међународног права, оправданост употребе силе у међународним односима, идеје о оправданости „хуманитарне интервенције“ у одбрани људских права и спречавању њихове злоупотребе (Bojadžieva 2003). Несугласице произашле из проблематике даљег вођења „косовске политике“ су између пацифиста (Руговина Лига-LDK) и активиста, изрониле постојећи студентски покрет на челу са Бујаром Дугољијем (Bujar Dugolji) и Албином Куртијем (Aljbin Kurti). Њихово ангажовање је „најнепосредније указало на одсуство политике „активног ненасилног отпора“ LDK, предлажући да се она замени „активним ненасиљем“ (Derens 2008: 87). Акције покрета су се манифестовале у низу демонстрација уз подршку социолога и филозофа из Приштине. Кренули су масовни протести под називима „петиција за демократију“ и „против насиља“ предвођене Куртијем и Дугољијем, поводом чега су демонстранти носили празне ковчеге, настојећи да куцањем у празне шерпе и звецкањем кључева, укажу на неслагање са

званичном политиком полицијског часа. Ситуација је почела да се ломи онда када је све већу акцију на улицама преузимала герила (Derens 2008), након чега су демонстације ненасиља морале да утихну (Janjić, Lalaj & Pula 2010: 55).

Према бројним ауторима, наведена прекретница у „косовском друштву“ изродила је три струје са потпуно другачијим плановима и борбе са Милошевићем. Амбијент подељености Албанаца представљао је плодно тло за акцију Међународне заједнице. Таква ситуација изнедрила је три могућности у даљем решавању косовског проблема нуђена Међународној заједници као на длану. Требало је само одабрати на који начин је најадекватније решити „косовски чвор“. С једне стране, Међународна заједница је бар до 1995. године проблем Косова третирао као унутрашње питање Републике Србије и у складу са тиме бар транспарентно, остајала неутрална. С друге стране, повратак албанских емиграната из Немачке и признавање суверенитета СРЈ са својим покрајинама Косовом и Војводином, за велику већину албанског становништва, укључујући и представнике ЛДК и Студентског покрета са Куртијем на челу, пружали су могућности за демократичније решење овог питања. Као трећа могућност, Међународној заједници и Албанцима се отворено понудила српска опозиција на челу са Миланом Панићем и каснијим опозиционарима (ДОС, Заједно, Отпор). Тиме је показана заинтересованост за преговоре са Албанцима уз посредовање NVO и Међународне заједнице, чији је план био свргавање српских социјалиста и промена политике према Албанцима на Косову. Било како било, избор начина даљег решавања косовског чвора преузела је Међународна заједница (Janjić, Lalaj & Pula 2010; Boyadjieva 2003; Derens 2008).

У пракси, преламање косовске политике превасходно се одразило на грађане Косова како на Србе тако и на Албанце. Док је Руговина Лига осуђувала про-српски оријентисане Албанце за ‘колективну издају’ и убирала порез као милостињу на добровољној бази од стране лојалних Албанаца, појава „ОВК“ (*Ushtrria Çlirimtare e Kosoves - UÇK*), преокренула је праксу и коначно, албанско становништво, како у иностранству тако и на Косову, упознала са „герилским правилима“. Од тада, сваки Албанац који није желео да плати данак „убирачима пореза“ морао је да осети на „властитој кожи моћ мафије“ (Hofbauer 2009:98). Званична појава „ОВК“ бораца 1993. године, била је само продужена рука оних структура које су изводиле демонстације 1981. године (Zdravković 2005: 68). Млади герилци су окупљени у „ОВК“ групу поводом две идеје. Њих је ујединила како мржња према Ибрахиму

Ругови, тако и нестрпљивост ненасилне политике према Србима. Започео је период дискредитације Ругове и његове политике према Србима. Пропаганда која је уследила имала је за циљ да прикаже „мекоћу“ Руговине политике, због тога су га често називали и „Руговић“, што им је служило за етикетирање „про-српске“ оријентације „меког карактера“ (Derens 2008: 89).

Актери и идеолози овакве пропаганде и увођења политике насиља били су између осталог и доскорашњи премијери Косова Хашим Тачи и Рамуш Харадинај.⁴⁹ Радикалне струје косовских Албанаца напосто су имале пример у окружењу на који су могле да се угледају не би ли тиме „привукли пажњу“ Међународне заједнице. Пошто је насиље „створило независну Босну и Херцеговину и у њој Републику Српску, насиље ће створити и независно Косово“ (Радојковић 2014: 37). Или другим речима, Међународна заједница разуме само језик „оружаног сукоба“ али не и ненасиља и демократије (Janjić, Lalaj & Pula 2010). Са стварањем таквих радикалних идеја, посебно са неким помацима Међународне заједнице на косовском терену, незванично почиње дуго очекивана интернационализација косовског проблема. Њу су несумњиво потакле Резолуција СБ УН (9. август 1993) поводом које су југословенске власти одбиле ангаживање КЕБС-а на Косову, Санцаку и Војводини, а у истом правцу је деловао притисак за потписивање споразума Милошевић-Холбрук (1. септембра 1996), да би се криза додатно интензивирала 1998. године (Bojadjeva 2003).

Споразум Милошевића и Холбрука о враћању ђака у школске клупе само на тренутак је показао да могућности за компромисом постоје. Ту могућност „сахранила“ је појава „ОВК“ терориста која је уз један део албанске популације споразум оценила као водиљу за оно што се зове аутономија, а не независност. Промена ненасилне парадигме нагласила је Влади у Београду али и Међународној заједници да је рат почео (Derens 2008). Добивши логистичку, војну и техничку подршку од својих албанских ментора, касније и од војних званичника из западних земаља (Zdravković 2005: 69), „ОВК“⁵⁰ коначно је могла да

⁴⁹ „Поред српских институција на нишану су наредних година били посебно Албанци сарадници Београда јер их је косовско-албанска герила сматрала за издајнике сопствене етничке заједнице пошто није могла да их ангажује за своје циљеве. Све до данас не постоје никакви статистички подаци о жртвама УЋК албанског порекла. Ђамил Гаши, посланик у скупштини и члан СПС, био је једна од ових жртава. УЋК је преузео одговорност за његово убиство. Ово поглавље историје косовског отпора не само да је једно од најмрачнијих већ је и најопасније. На те трагове указује и почетак 2008. када је ликвидиран сведок против једног од бивших вођа УЋК Рамуша Харадинаја. Судије у Хагу нису могле да пронађу никога ко би био спреман или би желео да саопшти исказ против једног од најмоћнијих људи УЋК“ (Hofbauer 2009: 99-100).

⁵⁰ „Према налазима познатог аналитичара Кристофера Дебиса, амерички и британски официри потајно су обучавали терористе ОВК, а када је почела побуна на Косову снабдевали су их оружјем. Немачка

почне са оним дуго очекиваним. Наступио је факат када је требало намонтирати злочине „какви су почињени на ратиштима у Босни и Херцеговини и Хрватској, језик насиља је заменио институционалну борбу и ненасилни отпор“ (Radojković 2014: 37). Исценирање масакра за који би могли да вежу акције Међународне заједнице, а самим тиме увуку НАТО у одбрани косовске независности, био је део плана за који су Србија и Милошевић коначно требали да буду оптужени.

Прве акције кренуле су већ 22. априла 1966. године у бројним градовима Косова, означени као „пробни напади“. Након две године појединачна убиства прерасла су у озбиљне оружане сукобе, убијајући полицијске службенике и чишћењем неких подручја са незнатним бројем Срба, наступило се са праксом убијања Албанаца „про-српског режима“ чиме је представљен модел другима, да је обавезна лојалност терористичком покрету (Janjić, Lalaj & Pula 2010: 297). Од тог тренутка је, пошто се рат у Босни завршио, Косово могло да дође на дневни ред. Пред новим изазовима се нису налазили само представници Косова, већ и Србије и Међународне заједнице којима је наговештено да је период хладноратовског сукоба одавно прошао (Gow 2010: 302). Косовско друштво у том периоду захватила је тотална подела „владајућих елита“, а под утицајем „одлива мозга“ због катастрофалне ситуације државничке послове није имао ко да каналише у правом смеру ненасиља и компромиса. „Ту није могао ствари да промени ни инострани новац који се сливао као подршка сецесионистима, каква је била финансијска подршка америчког шпекуланта мађарског порекла Џорџа Сороса у оквиру „Програма за развој албанског образовања“ (Hofbauer 2009: 97).

Суштина је у томе да су на „новој“ политичкој сцени Косова наступиле снаге које су сада имале (осим прокламоване „бриге за људска права“ и „очување суверенитета“) за циљ остваривање сопствених интереса. Идејна подељеност и на Косову и у Србији пружала је могућности за компромисним решењима, мада је таква оција на време скрајнута. Све је указивало на то да је један општи рат на подручју Југославије ипак био потребан. Већ мање популарни Руговин (Rugova) и Куртијев (Kurti) покрет, како се ситуација заоштравала, промишљали су могућности неког облика консензуса са Србијом у оквиру Југославије, док је Адем Демаћи заступао стару идеју Балканије у оквиру федеративне Југославије (Janjić,

обавештајна служба још раније је била повезана са ОВК, како би обезбедила утицај своје земље на овом простору“ (Аврамов 2006: 22).

Lalaj & Pula 2010). На том плану било је помака и код српске опозиције где је осим свргавања ауторитарног режима у Србији у плану било проналажење компромиса са Албанцима и Међународном заједницом, додуше опет у оквиру стандарда Међународног јавног права. Вук Драшковић је предлагао вишестепену аутономију, Војислав Коштуница - ограничену локалну децентрализацију, а ДСС Зорана Ђинђића - регионализацију (Исто 2010). Али то што је нудила српска опозиција није било довољно за потпуну независност Косова. Предлози опозиције су према албанском мишљењу били можда и радикалнији од самог Милошевића и његовог приступа, који је био релативно флексибилнијег ангажмана од једног дела опозиције; на пример В. Шешеља и В. Драшковића (Troebst 2010).

Дакле, могућности је ипак било. Уз актуелне притиске Међународне заједнице који су могли бити каналисани и ка приштинским структурама а не само према влади у Београду, решење⁵¹ је могло бити на помолу. Но, неспособност Међународне заједнице (Boyadijeva 2003) и њено деловање пре свега у правцу спровођења сопствених геополитичких интереса на Балкану, уз шта је приде ишао огроман албански лоби, указала се згодна прилика да, како каже Паула Добрински (Paula Dobrinski)⁵² инсистирање на људским правима постане главни чинилац америчке спољне политике (Dobrinski 1992: 69, према, Orlović 2007: 42). У том тренутку било је јасно да америчка спољна политика добија нове замајце на Балкану. Очигледно је било да рат као феномен постаје инструмент новонастале хегемоније (Чомски 2000), а да се на простору некадашње Југославије од почетка деведесетих година он остварује у виду комбинације лобирања и насиља „дезинтеграцијом сложених држава, изазивањем етничко-сецесионистичких сукоба, тобож у име заштите људских права, пучевима и обојеним револуцијама од 2000.“ године (Митровић 2022: 142).

Преломни тренутак се десио. Албанци на Косову су добили савезника у одбрани „своје независности“. Од тада, све дипломатске активности које су у Вашингтону однеле превагу у корист албанске стране сматрале су „да ће им Албанци на Косову у будућности

⁵¹ Посредовање италијанске НВО Ст. Edigio показала је да са тренутним политичким преговарачима нема помака. То је, с једне стране, „ометала“ српска чврстина у настојању да очува територијални суверенитет, дакле према стандардима јавног међународног поретка, и према томе јој је полазна тачка била (како позицији тако и опозицији), да је КиМ неутуђиви део Србије, што албанској страни није одговарало (Sic!). Но, тада није било елана да се уочи фрустрација косовске омладине која је желела да се врати у школе, која је протествовала као трећа независна страна са компромисним потенцијалима. Међутим, неуважавање ненасилних протеста гурнуло је косовску омладину у редове УЋК (ур. Јапјић, Lalaj & Pula 2010: 292).

⁵² П. Добрински је била заменик помоћника државног секретара за људска права и хуманитарне послове за време Реганове и Бушове администрације.

бити блиски савезници“ (Hofbauer 2009: 104), што ће показати да општи циљ бомбардовања Србије јесте било лишавање Србије њене јужне Покрајине и инсталирање нове марионетске албанске државе на Балкану (Аврамов 2006). Након више оружаних окршаја ликвидирањем терористичких група на челу са Адемом Јашаријем, настрадали су и цивили, чланови његове породице у специфичним околностима, чиме је створена прва „симболична жртва“ над којом је „косовска нација“ могла да прикаже своју виктимизацију⁵³ (Zdravković 2005) и тиме пропагандно утиче на убрзану интернационализацију косовског питања али и на обмањивање светске јавности да је на Косову од стране српске полиције вршен геноцид и етничко чишћење (ур. Janjić, Lalaj & Pula 2010).

„Прекомерна употреба“ војно-полицијске интервенције Владе из Београда у обрачунавању са терористичким покретом на тлу Косова је, „типично за сваки рат“ морала да рачуна на оно што је касније Међународна заједница прокламовала као „колатералну штету“. На то је упозоравала српска опозиција са Косова. Владика Артемије и отац Сава Јањић из манастира Високи Дечани већ су предвиђали нестанак Срба са Космета на који је посебно утицала Милошевићева политика (Zdravković 2005: 72). Када је дошло до готово потпуног уништења албанских терориста ангажовала се Међународна заједница са ‘васкрсавањем’ некадашње босанске контакт групе под именом „косовска контакт група“ уз вођство САД, Француске, В. Британије, Немачке, Италије и Русије, са 1.400⁵⁴ својих посматрача у оквиру ОЕБС и ОУН-а. У оквиру предратних операција НАТО је издао Београду упозорење пред активирање („Activation Warning“) са наименовањем Вилијема Вокера (Vilijem Voker), „генерала од поверења“, које је стекао као 37-годишњи службеник Стејт департмента и ЦИА-е, у неколико осетљивих мисија у средњој Америци. У оквиру мисије, САД, Немачка, Француска и Енглеска су припремиле борбену готовост авиона у италијанском Авијану, Средоземљу, као и у Македонији у случају брзе интервенције (Hofbauer 2009: 105).

Осим ОЕБС-а, КВМ (Косовска верификациона мисија) имала је надлежност надгледања привременог примирја између Србије и косовских Албанаца. Примирје је

⁵³ Како наводи Радојковић, „овде није био проблематичан сам покушај хапшења Јашарија, већ чињеница да су приликом његовог хапшења, којем се опирао, страдали цивили који су били у истој кући. Ово је била значајна пропагандна победа за ОВК која је у комбинацији са притиском светских медија довела до слања Косовске Верификационе Мисије (КВМ) ОЕБС-а од стране Међународне заједнице“ (Radojković 2014: 38).

⁵⁴ Требало је према споразуму да приступи њих 2200.

наступило пошто је српска полиција у целости потиснула терористичке организације са Космета, међутим, претерана употреба силе је изазвала велики број избеглих и расељених лица (Павловић 2016), што је поред немилог догађаја иселјавања нејачи, веома често злоупотребљено у светској јавности као модел „намерног етничког чишћења са циљем извршавања геноцида над цивилима“ (ур. Radojković 2014).

Све у свему, главна карактеристика Међународног надзора огледала се у чињеници константног јачања и снажења „ОВК“ и његове (ре)актуелизације на територији са које се према споразуму о примирју повукла српска војска. „Босна“ се понављала! Како запажа Хофбауер (2009) све је указивало на то да је америчка бирократска елита једва дочекала погодан тренутак да пошаље своје авио-бомбардере. 15. јануара, на исти дан када се у Рачку десио сукоб, америчка министарка иностраних послова Мадлен Олбрајт (M.Olbrajt) на састанку са својим штабом изјавила је да споразум између Милошевића и Холбрука може „сваког тренутка да буде прекршен“, што ће између осталог касније потврдити Ludger Vogmer⁵⁵: „САД су желеле дакле да Рачак-као већ раније масакар на Маркалама у Босни, искористе за војну интервенцију“ те су изопштавањем првобитног немачког става „Мадлен Олбрајт и њен британски колега Робин Кук преузели (су) узде светске политике у своје руке и повели ‘међународну заједницу’ директно у рат“ (Hofbauer 2009: 109-110). Исценирање Рачка⁵⁶ омогућило је Међународној заједници да покрене преговоре у Рамбујеу, чији се

⁵⁵ Државни секретар у немачком Министарству иностраних послова.

⁵⁶ „15. јануара 1999, дакле, један дан пре инспекције Вилијама Вокера, српске полицијске снаге су упале са тешким оружјем у ово место, где су се налазили укопани герилци УЋК. Београдске јединице је пратила ТВ екипа агенције Асошијетед прес и један новинар француског дневног листа „Le Figaro“. После вишечасовних окршаја на лицу места остало је 15 мртвих активиста УЋК. Екипа ОЕБС која је још истог дана дошла у инспекцију да би видеела ситуацију, нашла је поред мртвих герилаца још два повређена становника села. Наредног јутра село је поново заузео УЋК, доведени су Вокер и пратиоци на место где су лежала 45 леша. Становници села су тврдили да су претходног дана српски полицајци ишли од куће до куће, извлачили становнике на улицу и многе од њих касније поубијали на пропланку близу села. То је у супротности са оним што су забележили репортери листа „Figaro“ Рене Жирар и чланови телевизијске екипе АП. „Полиција Србије није могла ништа да крије јер је око пола девет позвала ТВ екипу да сними операцију. Обавештен је и ОЕБС а послата су и два возила са америчким дипломатским знацима“ – пише новинар Рене Жирар у „Figarou“ о српској акцији изведеној претходног дана која је послужила – према званичном тумачењу Београда – хватању пет терориста“ (Le Figaro, 20. 1. 1999. Cit. U. Hofbauer 2009: 108). „Како се 45 леша преко ноћи нашло на ивици пољане, ко их је тамо допренио, остаје нејасно. У листу „Figaro“ 20. јануара појавио се увидник у којем је темељно доведена у сумњу Вокерова верзија масакра: и „Mond“ и „Gardian“ наводе изјаву посматрача ОЕБС који су дошли у село после окршаја када нису могли да виде ни трага од некаквог масакра над цивилима – мада су становници села као у хору, очигледно по договору, ширили верзију о масовном стрељању. „Да ли је УЋК, питао се Жирар који је присуствовао тој акцији, преко ноћи довео лешеве убијених од српских метака и сакупио их на гомилу да би исценирала хладнокрвно убијање““ Која је страна одговорна за смрт ових људи, да ли је реч о албанској провокацији српском масакру, остаје све до данас неизјашњено“ (Hofbauer 2009:

коначан резултат према бројним ауторима знао унапред (Чомски 2000). Албанска делегација одбацила је план Рамбује јер је „ОВК“ унапред рачунала на свесрдну подршку САД у томе.⁵⁷ Српска делегација је подржавала аутономију али не и неки други облик независности или треће републике уз одбацивање присуства страних трупа у својој земљи. Неки аутономистички помаци су се назирали али је споразум прекинут (23. фебруар) баш када се чинило да је могуће пронаћи неко заједничко решење (Derens 2008: 102).

Поводом споразума српски председник је изјавио: „да се свих 17 дана у Рамбујеу осећао да су га варали: „била је то превара. Уопште се није желео никакав споразум. Цело позориште је организовано са сврхом да прихватимо нешто што је неприхватљиво или ако не прихватимо, бићемо бомбардовани“ (Hofbauer 2009: 114). Речено другим речима, да се послужимо стилем Ноама Чомског „или потпишите или ћете умрети“! (Чомски 2000). Иако су преговори настављени у Авенији Клебер усред Париза, судбина Југославије је ‘испрограмирана’ у Европи. Анекс Б споразума предвидео је „размештање НАТО снага на Косову и њихово слободно кретање по читавој територији Југославије“ (Derens 2008: 102). То је омогућило Хашиму Тачију преурањено стављање свог потписа на споразум јер, „сада више није било ни речи о потпуној демилитаризацији „ОВК“, напротив, требало је да се југословенске снаге сведу на симболичну меру и то једино на самој граници. За три године предвиђало се у тексту предлога, био би одржан референдум о државности Косова“ (Hofbauer 2009: 115). Но, према речима Жан Арноа Деренса, споразум је садржао клаузуле за које се знало да су неприхватљиве Београду, јер, „циљ „игре“ и јесте био да се одговорност за неуспех преговора свали на Србију“ (Derens 2008: 102).

Бесомучни рат 19 најразвијенијих НАТО држава на челу са САД-ом, изазвао је коначно праву хуманитарну катастрофу свих заједница на Косову и Метохији. Разлог који је довео до општег расељавања српских и албанских цивила, јесу НАТО бомбе. Према извештају ОЕБС-а број избеглих лица се кретао око 863.000 људи, а само током бомбардовања Косово је напустило 46% Албанаца и 60% Срба. Како указује Павловић, то

108, 109). Сличне верзије о злочину в. (Zdravković, 2005; Павловић, 2018; Radojković, 2014; Derens 2008; Gow, 2010)

⁵⁷ Југославије ја у току преговора била у ситуацији коју је адекватно описао Х. Кисинџер: „Од Југославије, суверене државе, захтева се да [...] преда контролу и суверенитет над покрајином са својим националним светилиштима страном војсци. Аналогно томе могло би се од Американаца захтевати да дозволе да стране трупе умарширају у Аламо да би се град предао Мексику, јер је поремећена етничка равнотежа“ (Welt am Sonntag, 28.2.1999, према Hofbauer 2009: 114).

је доказ да масовно избеглиштво Албанаца није било проузроковано репресијом српских снага са наводном намером „етничког чишћења“, већ страхом од НАТО бомбардовања (Павловић 2018: 133). Осим копненог рата вођеног на терену између српских снага и „ОБК“ групе забележено је присуство британских специјалних јединица SAS (Special air Servis) са пољским јединицама GROM (Grupa reaganiana operacyjno-manewrowego) (Hofbauer 2009: 120). То је условило радикално снажна дејства српске војске са тактиком „чишћења терена“, чиме је једино била могућа борба против „ОБК“ терориста. Сценарији су се понављали. „Жртве пљачки и протеривања били су Срби, али и Роми, Ашкалије и Египћани, који су свуда били изложени нетрпељивости Албанаца“ (Derens 2008: 107).

„Бомбардовање Србије било је интензивно, јер је више од 60% циљева било стављено у категорију циљева са двоструком наменом, тј. били су коришћени у војне и цивилне сврхе“ (Zdravković 2005: 76), али је био и енорман број цивила и цивилних објеката попут мостова, зграда телевизије, складишта нафте, железница, гађаних са намером уништавања привреде земље. Јер, „да за НАТО вође цивили не представљају ништа видело се у случају бомбардовања РТС-а. Реч је било о чисто цивилној згради у којој није било војске. Бомбардовати РТС јесте значило бити спреман на хладнокрвно убиство цивила“ (Antonić 2009) са циљем разоравања Србије како би становништво подигло општу социјалну побуну за престанак бомбардовања и смену Милошевића. Такође, употреба бомби са осиромашеним уранијом није предвиђала војно онеспособљавање српске војске, већ назнаку супериорности НАТО пакта чији је опстанак до тог тренутка остао упитан. Улазак на ‘велика врата’ му је омогућио контролу граница Русије и спречавање евентуално „осамостаљивање Европе од Сједињених држава“ (Вуковић 1999: 91).

Агресија је за бистре главе коначно саопштила да је међународни правни поредак непоправљиво оштећен у име политике „хуманитарних интервенција за очување људских права“ (Марковић 1999: 19). Рат је завршен потписивањем Кумановског споразума 9. јуна 1999. године и Резолуцијом СБ УН 1244. Тиме је започео протекторат Међународне заједнице на КиМ, којом ће управљати нова НАТО држава на Балкану (Hofbauer 2009), чиме је однос моћи у покрајини промењен у име доминантне етнице. Након НАТО агресије на СРЈ требало је времена да се ужој али и широј светској јавности стави до знања чињеница, да је читава пропаганда о угрожености људских права на Косову и Метохији била само „легитимацијски ‘смоквин лист’“ (Митровић 2022: 142) за остваривање неоимперијалних

геостратешких и геоекономских интереса великих сила, пре свега САД-а. Митровић поставља питање зашто се прва на овом удару нашла Југославија? Управо зато што је она била једини „добростојећи чинилац“ на „линији ватре“ између Запада и Истока, односно између САД-а и Русије. Агресију НАТО-а расплинила је чињеница што С. Милошевић није у Рамбујеу прихватио „прећутну окупацију“, па је то додатно дало агресивних мотива да се једна таква агресија испланира у британским и америчким центрима моћи за свој „марш“ на „великом Балкану“ и Русији. Наиме, читава агресија је била у служби савремених глобалистичких намера, освајања нових ресурса на до тада непознатим просторима који укључује и најављени рат цивилизација (Митровић 2022: 142).

3.4. Неке шире друштвенополитичке околности косовског сукоба

Југославију је разбио Међународни монетарни фонд

(Jude Wanniski)

Десетогодишње конфронтације на релацији српско-албанских односа, додатно мотивисане унутрашњом изолационом политиком и санкцијама Међународне заједнице, оставиле су катастрофалне последице на домаћу привреду (Голубовић 2000: 43). Веома брзо ширење тероризма у јужној српској Покрајини свело је српско становништво на минималних 9%. Уз то, формирање паралелног система независног од регуларног поретка Републике Србије те развијање трговачких контаката за складиштење оружја⁵⁸, наново су створане милитаризоване јединице⁵⁹ за рат за независност (Гускова 2007: 58), што је

⁵⁸ Током 1997. терористи ОВК су убили 32, а ранили 35 Срба и неалбанаца, читавих деведесетих година доводили присилно своје грађане, који нису желели чланство у „ОВК“, на присилни рад за уређење територије за герилска дејства. Када је у питању побуна на Косову, треба рећи да „савремено међународно право подвлачи разлику између побуне и других видова насиља. Побуна се сматра унутрашњом ствари државе и у њеној је надлежности и тиме се побуна изузима из орбите међународног права“ (шире види: Гађиновић 2008: 80 и даље).

⁵⁹ Како наводе Филиповић и Цветковић, „брисање граница са Косовом била је почетна фаза за удруживање Албанаца у једну државу. Први корак ка том циљу је било формирање јединица Ослободилачке војске Косова уз помоћ пре свега западних сила и Републике Албаније. Спровођењем верских, пропагандних, криминалних, обавештајно-безбедносних активности, игнорисањем државних институција Републике Србије, масовна окупљања и демонстрације деведесетих година, Албанци на Косову су представљали свету као борбу за људска права (...) Важно је истаћи да захтеви Албанаца на територијама где су већинско становништво, зависе од степена укључености те земље у евроатланске интеграције. Очекивања од Србије су наравно највећа (признавање самопроглашене Републике Косово), док рецимо код Грчке се своде на учење матерњег језика у школама“ (Филиповић и Цветковић 2019: 121).

додатно мотивисало српско и остало неалбанско становништво на расељавање са КиМ. Унутрашња про-режимска и спољна изолационистичка политика Међународне заједнице уврстила је Србију у неки вид „анахроног бастиона“ у срцу Европе, последично чему бива искључена из свих међународних институција. Такав амбијент у српској политици деведесетих година је идеолошки коришћен као „предност“, у смислу ‘победе’ над неолибералним империјалистичким капитализмом чиме је једино Србија од готово половине света тог доба „сачувала браник независности и суверенитета националних држава“ (уп. Голубовић 2000: 43).

Несумњиво да је расцепу југословенског и српског друштва додатно допринело, а многи аутори у томе виде основне узроке нарастања међуетничких конфликта и експанзионистичка политика неолиберализма, која је, како указује (Schierup 1999) подстицала међуетничку фрагментацију, што је због недостатка друштвеног капитала довело до међусобних сукоба локалних елита (Ballamy 1999), чиме су постале инструмент иностраног геоекономског фактора са крајним циљем „приватизације власти“ у Србији (Klein 2008, цит. у. Станковић Пејновић 2018: 1447). Шире околности разарања и распада Југославије у вези су пада Берлинског зида и деструкције социјализма, новог дисбаланса снага у међународним односима а тиме и урушавања великих гиганата некадашњих социјалистичких земаља. Дезинтеграција и десуверенизација ових земаља СССР, СФРЈ и ЧС републике су пре свега у кључу ширења „геополитичке и духовне јалте на Исток“ (Митровић 2022: 143). Проф. Митровић наводи четири циља који су имали примарну улогу у разбијању Југославије. Они су у вези следећих интереса:

1. „Дуги марш“ НАТО-а према Русији, Евроазији и њеним ресурсима. Јер ко влада овим делом света, неприкосновени је лидер и доминантан играч на дуге стазе;
2. Наведена агресија у вези је померања „духовног царства“ или проширивања Ватикана у смислу верско-цивилизацијског рата;
3. Коначни обрачун капитализма са социјализмом, уклањање гвоздене завесе и решавање „проблема“ самоуправног социјализма на тлу Србије, зарад рестаурације неокапиталистичког империјализма;

4. Рушење С. Милошевића као лидера који се одупирао неокапиталистичким транзицијским променама и улазак иностраних актера у до тада празан простор (Митровић 2022: 143-144).

5. Коначно, обрачунавање са европским земљама у којима се на дужи временски период цео европски континент држи у вазалном положају у чијем геостратешком простору главне потезе повлачи САД (Митровић 2010).

Потребно је рећи у функцији пређашњег, да савремени неолиберални модел привређивања почива не комбинацији спрега војне интервенције и неоекспанзирајућег транснационалног капитализма, јер како наводи Фридман: „невидљива рука тржишта никада неће функционисати без скривене песнице - Мек Доналди не могу да цветају без Мек Донал Дагласа, дизајнера Ф-15 (...) а скривена песница која чува свет сигурним за технологију Силиконске долине зове се Армија САД, авијација, морнарица и маринци“ (Frideman 1999: 40, цит. у. Вратуша-Жуњић 1999: 39). У том је смислу, како наводи Митровић, „неолиберална утопија“ имала задатак да се с почетком 80-тих година, посебно у земљама трећег света и земљама почетне транзиције међу којима је и Србија, инфилтрира и наметне као доминантна економска платформа, која ће својим наступом направити значајан јаз између економије и друштвене стварности, чиме се друштвено и људско подређује „интересу снага корпоративног мега капитала и његовој неоимперијалној/предаторској мисији данас у свету“ (Митровић 2015: 39).

Следствено наведеном, неолиберална доктрина је између осталих и у земљама Балкана разорила настајуће клице социјалдемократских модела друштвеног развоја и уз помоћ војно-финансијских снага и домаће компрадорске буржоазије започела нови пројекат (нео)колонизације света. Наведена економска логика „претворила се у нову доктрину и предаторску идеологију социјалдарвинизације и реколонизације света, која ће, у синергији са процесима асиметричне глобализације/глобализма произвести модел „капитализма катастрофе“, успон финансијске буржоазије, као хипер класе и глобалну доминацију САД“ (Митровић 2015: 39). Косовски проблем такође се како указују Жуњић (1999) и Милошевић (2008) може и треба посматрати у контексту геостратешке и глобалне интересне сфере њених доминантних актера. Подручје Косова и Метохије препознато је као битна саобраћајница:

„Најкраћа и рељефно најпроходнија веза севера на југ Европе и даље ка Азији, односно од Подунавља ка Јадранском мору. Поред тога, Косово и Метохија имају ванредни значај са војног аспекта. Оно је најважнија стратегијска тачка и позиција на балканском полуострву. Ко држи Косово, тај не само да влада Србијом него и централно балканском облашћу око Скопља и даље“ (Милошевић 2008: 12).

Наведено је свакако повезано са сукобом око контроле територије КиМ између Србије и Косова, на којој се осим геостратешких интереса великих сила налазе и значајни природни ресурси привлачним транснационалним корпорацијама. Простор Балкана је кроз историју па све до данашњих дана, представљао значајну везу између Истока и Запада, Севера и Југа, али и простор на коме се због тога, како запажа Митровић „производи вишак историје“, као нус производ сукобљених интереса великих сила и транснационалног капитала. Значајан геостратешки положај је неминовно довео до тога да је данас Балкан, па и сама Србија прожета различитим идентитетима, на којој је због супротних капитално-политичких интереса, неретко произвођена извесна „култура насиља“ или „култура смрти“ (Митровић 2015: 181).

Када су у питању економски интереси у вези простора КиМ потребно је рећи да се знатан део светских залиха угља, лигнита, олова, цинка, никла, хрома, магнезијума и бора; чију је вредност Светска банка проценила на око 13,5 милиона евра, а Србија чак неколико пута више, налази на овој територији због чега је она пожељна страним капиталистима, где би само експлоатација лигнита и из њега електричне енергије трајала и до 200 наредних година (Вајјактаревић 2007). И Агим Чеху (Agim Çeku) наводи енергетски потенцијал Косова као ресурс који у наредном периоду „најављене независности“ Косову може донети значајан привредно-економски развој. Косово и Метохија је на петом месту „по површинским резервама лигнита и располаже највећим енергетским потенцијалом у региону, који би могао да се искористи за производњу електричне енергије и испоруку суседним земљама којима је она потребна“ (Џеку 2007: 112). Посматрано с друге стране, Србија губитком територије и ресурса ризикује да у наредном периоду остане без главнине богатства из своје државе. Тиме се Србија прекомпонује од водећих извозника у региону до зависника нафте и гаса од страних партнера. Надаље, уз Косово и Албанија планира да у наредном периоду своје потребе за енергијом задовољи са експлоатацијом косовских [српских] руда, њеним водама и минералима (Јанјић 2007: 123). Како указује Јањић,

обострани интереси око рудних залиха су увек обојени етнонационалистичком интерпретацијом. Па се енергетски интереси етнификују и повезују са крвљу, што постаје питање националног опстанка и развоја и представља можда једину хомогенизујућу идеологију која омогућава да се врши окупљање и смерно деловање каналсаног у правцу кршења људских права, насиља и убистава на међуетничкој основи (Јанјић 2007: 123). У широј детерминистичкој спрези сукоба на југословенском тлу налази се, запажа Станковић-Пејновић:

„Међународни монетарни фонд (као) симбол западне идеологије и средство потенцијалне експанзије либерално-демократских идеја у, до тада, некапиталистичком простору (Јовић 2003) (...) као једне од најдиректнијих институција експлоататорског капитализма, јер је појачавао неповољне трендове у економији и слабио класну свест и солидарност радништва“ (Woodward 1997, цит. у. Станковић-Пејновић 2018: 1480).

Тако се у овим земљама транзиција спроводила без социјалне одговорности, а следећи западни модел „модернизације“ читава друштва, па и српско, претворено је у периферно и (ре)колонизовано друштво протектората. Значајну улогу у свему томе одиграле су марионетске владе, везујући се за западне економске пројекте као за пројекте „без алтернативе“ у којима доминантну улогу играју велике транс-националне корпорације са неприкосновеношћу НАТО-а (Митровић 2014). Наведене намере приказане су у једној уценама Американаца датих Зорану Ђинђићу по успостављању Владе 2001. године, а само једна гласи: „**Сартид“ не сме да буде продат Немцима**“. Истовремено му је указано да „је приватизација кључних и најпрофитабилнијих предузећа у Србији била на првом месту. Американци су захтевали да њихов капитал има приоритет у Србији када је у питању приватизација дуванске индустрије, металског комплекса, индустрије грађевинских материјала, хемијске индустрије“ (Нато против Србије 2008: 21). Како се наводи у истом документу, премијер је добио листу захтева са тачном динамиком спровођења „досовске“ политике и то:

1. Испитати имовину тадашњих српских капиталиста који су били национално оријентисани;
2. Преиспитати и елиминисати све везе са Русијом и Кином, и трансфере усмерити ка ЕУ и Западу;

3. Радити на заустављању сарадње са Републиком Српском и Македонијом;
4. Радити интензивно на стварању притисака на председника и његове ближе сараднике
5. У плану је укидање српског домаћег банкарског система и стварање простора за улазак западних банака и корпорација;
6. Свако отписивање дугова ће се користити као уцењивачки елемент у наредним изборним активностима;
7. Омогућити рад НВО сектора под условом неконтролисања њиховог финансирања;
8. Омогућити слободу за подобне медијске куће Б92 и Пинк (Нато против Србије 2008: 21-22).

Србија је све наведене услове испунила у постратном периоду спешних интензивнијим корацима приступања Европској унији, посебно отпочињањем преговора о политичком статусу Косова. У послератном амбијенту у Србији је на снази дестабилизација националне државе (Попић 2021) са бројним трибалистичким покретима који су имали задатак да дестабилизација има геополитичке и економске последице до завршетка процеса формирања зависног друштва. Митровић наглашава да је процес десуверенизације Србије ишао преко два колосека, и то: „споља од стране ТНЦ и неоимперијалних центара геополитичке моћи, а изнутра деловањем сепаратистичког партикуларизма ‘убилачких идентитета’“ (Митровић 2015: 80).

Значајно је увидети да је онеспособљавање националне државе пратио процес десуверенизације у смислу лажирања грађанског и народног суверенитета, те смо у том смислу веома брзо били сведоци формирања феномена „политичке патологије“ са резултатом „политичког отуђења“ (Митровић 2015), који ће се веома брзо манифестовати у свим зависним полупериферијама светског неолибералног система. Потребно је рећи и то да је уз општи програм дестабилизације и десуверенизације Југославије и Србије ишла и „стара прича“ о демитологизацији српске нације као неуклопљивог елемента постнационалне Европе (Анђелковић 2010). Од наведеног периода како уочава Анђелковић, у Србији ће наступити тзв. еврофилска пропаганда и програми о томе како је српском

народу потребна потпуна и тотална рационализација и (де)етницизација што се односило на деструкцију темељних националних вредности на којима је српски нација вековима почивала (Светосавски-Косовски завет). Међународна окупација Косова и Метохије од у том тренутку означила је „поремећај историјске идеје“ српског народа а у пракси је касније остварен поремећај српске државности (Анђелковић 2010: 57).

4. МЕЂУНАРОДНА ЗАЈЕДНИЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Међународни рат на подручју СРЈ у оквиру кога су вођени грађански сукоби са предзнацима етничких и верских елемената (Аврамов 2006), коначно су заршени отимањем Косова и Метохије над чијом територијом надлежност преузима Међународна заједница (Пророковић 2017). Сукоби су довели до потписивања споразума у Куманову 9. јуна 1999. године чиме је потписан протекторат Међународних снага и КФОР-а уз суштинско учешће НАТО-а. Само прокламативно најављен је мир, а Резолуцијом СБ УН 1244/1999 гарантовано решавање косовског проблема са могућношћу повратка избеглог и интерно расељеног становништва, те проналажење услова за миран и нормалан живот, са циљем **„обезбеђивања самоуправе на Косову, узимајући у потпуности у обзир споразум из Рамбујеа и начела суверенитета и територијалног интегритета Савезне републике Југославије и осталих држава у региону и демилитаризацију ОВК“** (Резолуција 1244/1999, додатак 1, нагласио аут).

Како се наводи у тексту Резолуције 1244 **„привремена администрација (UNMIK- прим. аут.), ће да омогућује прелазну администрацију док успоставља и надгледа развој привремених и демократских институција самоуправе (привремене институције самоуправе у оквиру суверенитета СРЈ-прим. аут), које треба да осигурају услове за миран и нормалан живот свим становницима Косова“** (Резолуција 1244/1999, додатак 2, тачка 5), да би се у тачки 7 поново нагласило да ће **институције Косова бити формиране уз поштовање споразума у Рамбујеу и начелима суверенитета и територијалног интегритета СРЈ** (Резолуција 1244/1999, додатак 2, тачка 7). Уз то, у ВТ-споразуму потврђена је и одредба тачке 4 из документа Ахтисари-Черномидин која налаже да ће одређеном броју српских снага безбедности бити одобрено враћање на стање од 1.999 а не 999 припадника како се неретко наводи (Стевановић 2015: 26, 27, 40). Од тренутка потписивања наведених споразума Косово и Метохија су под управом Међународног протектората⁶⁰ (UNMIK, КФОР и НАТО), одговорног за одржавање мира и безбедности,

⁶⁰ „У односу на разна друга искуства са протекторатима и привременим управама УН широм света, Унмик се одликовао изразитом комплексношћу, с обзиром на то да је обухватао цивилни сектор, затим хуманитарни (са актерима као што су ОЕБС, ЕУ, УНХЦР, итд), такође војни и безбедоносни, реализован кроз тесну сарадњу са КФОР-ом. Према неким оценама, реч је о најзначајнијем протекторату у историји УН, пошто је поред наведеног подразумевао и завршетак процеса који је претпостављао коначно решење питања статуса

затим организовања привремених институција самоуправе на Косову, те заштиту и унапређивање људских права, а ЕУ је преузела на себе управљењем економским питањима, инфраструктуре и развоја привреде. То је подразумевало следеће стубове управе:

1. Први се тичао пуне законодавне, извршне и правосудне власти са полицијом и судским структурама Уједињених нација са цивилно административним функцијама;
2. ОЕБС је био задужен за изградњу демократије и институција самоуправног Косова (разуме се према Резолуцији у окиру СРЈ суверенитета);
3. Делокруг власти Европске уније тичао се реконструкције и економског развоја Косова (Павловић 2016: 159–160; Пророковић 2017).

Често се превиђа како запажа Словић чињеница, да и поред тога што је Резолуција 1244 СБ УН потврдила суверенитет СРЈ на Косову и Метохији, а то је одређени помак од политике реализма ка политици институционализма (Арон 2001), она је на један перфидан и вешт начин изоставила чињеницу да је сама Резолуција последица НАТО агресије на једну суверену и независну државу у Европи (Словић 2009: 262). Такав перфидни и насилни „дипломатски однос“ биће доминантан у даљим преговорима западне Међународне заједнице са Србијом у коме ће се вешто занемаривати српски суверенитет на КиМ, а потенцирати албанска независност у складу са интересима западних промотера косовске независности (Словић 2009). Реализација западних интереса на југословенском простору одраз је политике реализма заснованом на односу моћи и (не)равнотеже у међународним односима. Сам рат за Косово је, алудирајући на Аронову теорију о рату и миру, последица неадекватности организације УН да међудржавне односе контролишу у оквиру задатих понашања, већ се тај однос и у даљој будућности мора темељити на међународној архаичности (Арон 2001), што ће се показати и у случају КиМ у будућности. Како указује Милошевић, последица тога биће да се под окриљем наведених организација формира

Косова и Метохије“ (Hofbauer 2009), да би се „специфичност Унмика, најзад, огледала и у томе што му је била додељена политичка власт, сходно чему он није био овлашћен само да преузме пуну одговорност за привремену административну управу над Косовом и Метохијом, већ је добио и централну политичку улогу у решавању српско-албанског конфликта на овом подручју (Derens 2009, наведено према Павловић 2016: 161).

држава у којој је НАТО „врховни орган власти“ (Милошевић 2008: 18), а читава дипломатија око „косовске независности“ биће у сагласју интервенција које су ишле у корак са интересима западних сила (Вукчевић 2008: 61). Овакве интервенције су само потврдиле једну ширу слику балканских друштава које су више или мање од периода новог века кренуле ка одређеном „лумпенразвоју“ (Митровић 2008), на шта је директно утицала војна интервенција а касније и само војно присуство НАТО актера.

Може се претпоставити да је први корак Међународних тела испољен као „ненамеран чин“ током процеса доласка КФОР-а и територијалног повлачења снага СРЈ са Косова и Метохије, био у вези стварања „безбедносног вакуума“, чиме је албанским терористима дат широк простор за маневрисање, настављање насиља и етничког чишћења српског живља, први пут под окриљем КФОР-а и НАТО-а (уп. Митровић 2010). Том приликом, сви припадници Кфор-а, осим француске⁶¹ бригаде дозволиле су насиље Албанаца над Србима. Остао је недирнут само северни део Косова одвојен реком Ибар, док је остало становништво претрпело екстремне облике насиља и етничког чишћења под међународном управом (Павловић 2016: 159).

Митровић сматра да је читав сијасет насиља који се над Србима одвијао и одвија се на простору јужне српске Покрајине у сврси геоекономског и геополитичког освајања простора на коме се планирају велики протоци нафте са Истока на Запад, али је такође доминантна и стратешко-политичка позиција САД-а у односу на земље средње и западне Европе, у смислу новог поробљавања европских земаља са инсталирањем нових НАТО база на Балкану (КиМ), чиме се читава Европа али и мале колонијалне државице Балкана држе у специфичној „шах“ позицији променљивих у складу са интересима најдоминантније силе (Митровић 2008: 15). Постратни миље обележен је јаким притисцима које је српска заједница трпела под међународном управом на КиМ, што је била показна вежба за искреним намерама да се створе услови за конституисање релевантних институција самоуправе заснованих на мултиетничности, већ је читавим пројектом утрт пут даљој дезинтеграцији и дестабилизацији (Митровић 2014).

⁶¹ Овај случај би требало подробно испитати, пошто постоје извесне претпоставке да је и француски Кфор учествовао у етничком чишћењу Срба са Косова и Метохије у периоду 17–19 марта, посебно у вучитрнској области и околним селима са српском већином, која се огледала у ограђивању од спречавања етничког чишћења српских насеља, односно у учествовању у њиховом принудном иселјавању под наводом да је недостатак снага спречавао њихову реакцију.

4.1. Међународна заједница на Косову и Метохији - настајање „привремених институција самоуправе“

Да би се на најадекватнији начин разумео делокруг мандата тзв. Међународне заједнице⁶², неопходно је укратко образложити основне правне ставове Резолуције 1244 у оквиру чијег мандата је распоређено деловање међународних актера. Пет кључних елемената требало је да уоквире „косовско друштво“ на челу са међународним протектором:

1. Територија јужне српске Покрајине КиМ је под међународном (УН) војном и цивилном управом;
2. УН гарантују суверенитет и територијални интегритет СРЈ (Србије);
3. Унмик Резолуцијом 1244 СБ УН гарантује опште слободе за све грађане Косова и Метохије, безбедност, мултиетничност и уживање свих врста људских права;
4. Такође, новооснована управа је надлежна у формирању нових мултиетничких демократских институција Косова и Метохије;
5. По завршетку мисије, одлучује се о крајњем статусу Косова и Метохије након чега се усваја нова и коначна Резолуција у СБ УН (Самарцић 2008: 395).

Мировић наглашава, „ако на чињеницу да се у Резолуцији 1244 Савета безбедности УН чак 5 (пет) пута наводи да је Косово део СРЈ (Србије) применимо члан 31 Бечке конвенције о уговорном праву из 1969, који регулише тумачење међународних уговора, закључујемо да су Резолуцијом донете јасне гаранције суверености Србије на КиМ“ (Мировић 2019: 10). У духу владавине Резолуције 1244 потписан је први споразум између Београда и Унмика, са циљем спровођења начела која се тичу образовања, безбедности, опстанка српске заједнице, саобраћаја и сл. Наведени споразум је био први званичан услов да Срби учествују на „косовским изборима“ и тиме отпочну на спровођењу правних аката (Самарцић 2008). Први споразум Београда и Унмика давао је знаке да ће се његов легитимитет ипак обезбедити а тиме и мултиетничност привремених институција (Derens

⁶² Термин Међународна заједница се у овом раду узима са резервом јер се ради само о чланицама које представљају тзв. Западну номенклатуру и више или мање се овај термин своди на државе агресоре на СРЈ, дакле пре свега: (САД, В. Британија, Немачка, Француска, Италија и др).

2008). Званично формирање владе привремених институција у којима је српска листа под називом коалиција „Повратак“ освојила 22 посланичка места, бар на кратко уливала је наду у могућност суживота Срба и Албанаца на Косову. Надању је допринео пројекат заједништва или како су то волели „мировњаци“ да називају „мултиетничност“, „politically correct“ тј. „mixed“ (Lina Veka 2008).

Међутим, до првих ‘заједничких избора’ како указује Јањић, систематски се спроводи насиље над неалбанским становништвом, посебно над српским живљем, а то се показује чињеницом да бројна села и насеља која су пре рата била карактеристична по мултиетничности, више нису таква. Непрекидно насиље над Србима на Косову и Метохији довело је до тога да Срби јужно од Ибра живе у малим изолованим енклавама, као правно и безбедносно незаштићене мањине са веома лошим економским и социјалним условима, што је и условило њихов улазак у институције самоуправе, те сарадњу са Унмиком и Кфором, чије је присуство једино могло, у већој или мањој мери да сачува опстанак српске заједнице на југу. Наведене фрустрације код Албанаца су се испољиле и на првим изборима на Косову које је спровео Унмик у 30 косовских општина 28. 10. 2000. и за косовски парламент 17. 11. 2001. године (Isa 2001:21, према, Јањић 2005: 45), на којима победу односи Ибрахим Ругова. Како је освојио значајан део гласова, Хашим Тачи представљао је кључног играча на политичкој сцени Косова, коме су косовски Албанци указали поверење из жеље да се што пре заврши колонијализам Међународне заједнице (Kurti 2007), те да кључни представници ОВК преузму „заслужене положаје“.

Подршка указана Тачију долазила је од група које су инсистирале на радикалним променама са циљем скраћивања пута косовској независности, а свако преговарање са Београдом и међународним институцијама виделе су као одвлачење од „обећаних награда“ за рат на Косову (Јањић 2005). Додуше никада није имплицитно представљено од стране Београда на који начин би Срби са Косова требало да се укључе у косовске институције и према томе захтевају своја права, коалиција Повратак је учествујући на првим изборима освојила 22 места у косовском парламенту: 12 директним гласањем и 10 загарантованим законом, додатно изиритирајући Албанце (*који нису желели да са Србима формирају институције Косова*) на насиље и употребу силе која ће се коначно испољити 17. марта 2004. године (Јањић 2005: 45). Неповерење је било доминантно у српској заједници са Косова и Метохије; усмерено је према Међународним актерима и новим институцијама

Косова одражавало се како код Срба са централног и северног Косова, тако и код политичких представника из Београда. Може се претпоставити да је одлучност Срба јужно од Ибра да учествују на изборима 2001. године био неки облик 'привременог покушаја' који је уз подршку Београда успео да у Влади привремених институција потражује права у складу са називом српске коалиције - повратак избеглих Срба. С друге стране, озбиљност и веру у демократске институције самоуправе, оличавала су имена Срба из СНВ (Српско национално веће) из Грачанице: Рада Трајковић, Ранђел Нојкић, те челници из Митровице укључујући Оливера Ивановића и Гојка Савића. Међутим, оно што је била прекретница у развоју даље политике Београда и косовских Срба јесте да „они нису успели да на дневни ред ставе ниједан од проблема који су им лежали на срцу, ни повратак избеглица, ни безбедносне услове у енклавама“ (Derens 2008: 194), што је дефинитивно утицало на одлуку да након две године учествовања у влади привремених институција напусте своје позиције и започну политику „грађанске непослушности“ (Самарџић 2008).

Дотадашња политичка пракса потврдила је неуспешан резултат „преговарања“ самосталних политичких представника који нису имали подршку Београда за учествовање у „косовској влади“ под вођством владике Артемија и Момчила Трајковића. Незадовољство Срба градило се и на бројним другим актима наметаним Србима као наводно „демократски“, а који дефакто нису узимали у обзир њихове потребе и одлуке. Примера ради, у предизборном амбијенту формирана је „радна група“ ГСУН (генералног секретара Уједињених нација) Ханса Хакерупа, наследника Бернара Кушнера, за формирање документа по коме би требало успоставити привремене установе противправно названог „Уставни оквир за привремену самоуправу на Косову“ (Самарџић 2008).

Између осталог, приликом формирања овог документа 95% амандмана долазили су од представника Срба са Косова и они су одбијени, чак без расправљања о њима. Примера ради: у документу се, за разлику од Резолуције 1244, не помињу ни СРЈ ни Србија, као ни суштинска аутономија Косова у оквиру ових. Затим, нема никакве везе будуће самоуправе са државним оквиром који је „Косову“ задат у Резолуцији. Надаље, гаранције „националних мањина“ (Срба) сведене су на процене СПГС те је документ и усвојен без сагласности представника српске заједнице и СРЈ, те је упркос несагласности са истим, изборе без обзира на то заказао СПУН као доминантни протектор (Самарџић 2008: 329). Практика је перманентно говорила да је на делу изградња нове државе на КиМ са тенденцијом да се

издејствује независност у чему Срби не би имали никакву будућност. Како је говорио Тим Цуда (Judah 2000), преко ноћи се десио преокрет који је указивао да овде нема више трагова Југославије, Србије и Косова и Метохије, па је напрасно и Косово постало „Kosova“. Подозрење Срба у све што је албанско изазвало је и, како је то са задовољством говорио Кушнер, право на „разумљиви реваншизам“ (Маначинский и Денисов 2014: 266).

Убијање Срба је настављено и након наводне демилитаризације „ОВК“, тиме је након рата, под управом НАТО безбедњака, спровођено „тихо“ етничко чишћење, а они Срби који су се из нужде концентрисали у енклавама успели су да се више-мање сачувају у виду колективне одбране, али је њихов излазак из села дуго био ризикован отмицом или силовањем (Zdravković 2005). У амбијенту у коме је главни задатак Кфора био „допуштени реваншизам према Србима“, како је то његов командант здушно изјавио: „команда гласи да пљачкаше и потпаљиваче треба пустити и осигурати“ (Schutz 2003: 64, према Hofbauer 2009: 135), Срби су остајали незаштићени на ‘полигону смрти’ и тиме постали предмет организованог ‘тихог етничког чишћења’. Уз попустљивост према „узвратном етничком насиљу“, Међународна заједница је, знајући да се насиље врши од стране распуштене „ОВК“, одлучила да њене главне представнике „укључи у институције самоуправе, чије је оснивање било у току, па чак и да озваничи хијерархијску структуру бивше „ОВК“ у оквиру ТМК, „Косовског заштитног корпуса“ (Memeli 2007: 29–30). Тај корпус је био ненаоружан и његове функције су се односиле само на цивилну заштиту, али није била никаква тајна да са оснивањем овакве групе Међународна заједница прижељкивала да створи језгро будуће војске Косова (Исто 2007).

О начину рада и кредибилитету међународних полицајаца, њиховим криминалитетом и колонијализмом на Косову у једном интервјуу одговорио је и сам Харадинај⁶³ речима: да је чак и он „чистији од сваког међународног представника на Косову“ (Hofbauer 2009: 146). Период међународног деловања на Косову и Метохији је до насиља 17. марта 2004. године спровођен у духу остваривања идеје „стандарда пре статуса“, са тежњом да се што пре пренесу надлежности са Међународних органа на самоуправу Косова. Међународни представници користили су бројне начине како би приволели Србе да учествују на локалним изборима, које су ови одлучили да бојкотују у знак отвореног протеста због неостваривања обећаних „стандарда“. Они су се односили на регулисања

⁶³ Интервју са Р. Харадинајем радио Enver Robeli, цитирано у Hofbauer 2009.

права на слободно кретање, безбедност, повратак избеглих и интерно расељених лица, те на формирање демократских институција аутономне самоуправе на Косову у оквиру суверенитета Србије (уп. Резолуција 1244). Међутим, како указује Самарџић, Унмик је осим опструисања свих српских предлога, укључујући и предлог о децентрализацији, настојао да реализује албанске захтеве за самосталност и није презао од својих неуспеха. Упоредо с тим, на терену је стварано криминализовано друштво које више није могло мирно да чека обећану независност (уп. Самарџић 2008: 350-360). Овакве одлуке долазиле су због посебних интереса главних актера Међународне заједнице али и из страха за сопствену безбедност, како не би рестриктивним мерама према албанској заједници ушли у сукобе са великим бројем терориста, јер су албански терористи само од доласка КФОР-а, па до краја 2005. године, извеле чак 7.757 терористичких напада: „убили 1.252 лица, ранили 2.237 и отели 1.150 људи, уништили 150 српских цркви и манастира и спалили више од 2.000.000 књига на српском језику“ (Гаџиновић 2008: 46). Надаље, како указује исти аутор:

„Од доласка КФОР-а до краја новембра 2003. године на Космету је порушено 5.100 српских надгробних споменика, чија се вредност процењује на више од пет милиона евра. У том периоду је са Космета протерано 250.000 неалбанског становништва, спаљено или отето 107.000 кућа и станова чији су власници Срби и Црногорци (77.000 отето, а 30.000 уништено), а чија вредност се процењује, без земљишта и пратећих објеката, на око 5.350.000.000 (пет милијарди и триста педесет милиона) евра“ (Гаџиновић 2008: 46-47).

У атмосфери пролонгиране косовске независности, каснећи због правнообавезујућих услова из Резолуције 1244, Кумановског споразума и међународног права, које је очигледно требало скрајнути као „историјски превазиђене“ документе јер су се косили са албанским ишчекивањима обећане независности од америчких лидера. Пролонгирана независност створила је напетост у српско-албанским односима па и у редовима међународних представника због немогућности да се она бесправно прогласи. Тензије су с једне стране произилезиле из настојања Албанаца за независношћу али и одлуке Србије да очува своје националне границе, гарантоване постратним споразумима и међународним правом. Српска страна је временом уочила да се споразумни суверенитет Србије може очувати само још у теорији и на папиру. Настојање међународних органа да независношћу реше косовски проблем, суочавајући се и са негирајућим мишљењем

Бадинтерове комисије (Јанјић 2005), настојало је да применом силе и илегалним средствима задовољи противправне интересе Албанаца и САД-а, као кључног актера са правом вета над одлукама међународне управе на Косову (Пророковић 2017: 112).

Како је Хари Холкери дефинисао политику „стандарди пре статуса“ (децембар 2003), „испуњавања осам група стандарда, чиме је покривено: функционисање демократских институција; владавина закона; слобода кретања и одрживи повратак Срба; развој привреде; власничких права; развијање дијалога између привремених институција и Београда; и формирање Косовског заштитног корпуса у цивилну организацију за ванредне ситуације“ (ICG 2004: 2), српска преговарачка страна достојно се држала дефинисаних циљева као прилике да се на КиМ коначно конституише правна и безбедносна нормалност. Зато је сматра Јањић, политика „стандарди пре статуса“ морала да буде политика условљавања, у којој је требало да се користе међународни притисци за „претварање нефункционалног ентитета у функционалне институције налик на државу. Суштински то би довело до „нове реалности“ односно новог статуса, али се о њему не би, све док се не остваре стандарди, питали ни Београд ни Приштина“ (Јанјић 2005: 63). Једно је сигурно каже Јањић, а то је да је овим чином политика „стандарди пре статуса“ означила трансформацију Унмика из мировне мисије у мисију изградње косовске државе на југословенском простору (Јанјић 2005). Односно, веома брзо се дало закључити да Међународна заједница нема намеру да на Косову и Метохији задржи српски суверенитет и да на основу њега планира формирање пролонгираног грађанског друштва заснованог на мултикултурализму, већ је заустављајући Србе у одбрани својих позиција (*посматрано дугорочно*) настојала да бројним уценама које су упућене Србији у вези њеног становништва на КиМ, али и у вези свог територијалног интегритета и суверенитета, укаже на потребу одрицања „историјског средишта своје државности и духовности“ (Митровић 2010: 639).

Тиме је у пракси Унмик често наговештавао српским преговарачким тимовима да је време да Србија коначно постане „кооперативна“ и да на тај начин омогући успостављање мира на Косову (Базић 2010: 88). Како је указао Митровић, тада се знало да би с почетком српске кооперативности, српско становништво на КиМ, а са њиме и Србија отворено почело да губи опције за решавање свог статуса, посебно у понуђеном косовском поретку. Зато је оно било предиспозиционирано у оквиру стратегије која је на било који начин успевала да одржи везу српске заједнице на КиМ са Владом у Београду.

4.2. Промена политичког курса након етничког чишћења Срба 17. марта

Промену политике „стандарди пре статуса“ најавило је мартовско етничко чишћење спровођено над косовским Србима уз директну подршку и дозволу етнизације Косова коју спроводе „интернационалци“ (Hofbauer 2009: 135), чиме је најављен крај Холкеријеве политике „стандарда“ и већ увелико најављен статус кога је убрзавало насиље. До 17. марта⁶⁴ убијено је 1.200 Срба, спаљено је на хиљаде српских кућа, протерано је око 220.000 људи и оскрнављено 112 манастира и цркава. Мизерност међународних представника се наново огледала у манифестовању нове политике која је гласила „стандарди и статус“, што је бар за Срби и њихове представнике значило да имају посла са „непоправљивим утопистима или са опасним циницима“ (Самарцић 2008: 373).

Након мартовског насиља,⁶⁵ политика Срба конституисала се око најављеног пројекта децентрализације чиме се није умањивала готово потпуна косовска аутономија, али је такође наведени пројекат српске територијалне целине *de facto* повезивао са Београдом, сматрајући да је принцип „аутономија унутар аутономије“ једини могући начин да се створе услови за мултиетничко друштво Косова и Метохије и да се постепено долази до етничког, религијског и културног помирења и међусобне сарадње, а да се тим принципом не угрожава факат мултиетничности, нити могућност косовских Албанаца да своју аутономију регулишу према сопственим принципима (План РС за Косово и Метохију 2004). Иако је у предвечерје мартовског насиља српски план одбијен од стране међународних представника, након насиља наведене опције су постајале реалније, чак и

⁶⁴ „На дан 20. марта 2004, дакле дан после погрома, француски КФОР војници ухапсили су у албанском делу Косовске Митровице вођу Савета за одбрану људских права и слободе (...) Халитија Беранија. Он је био тај који је агенцији АП јавио да су Срби натерали албанску децу у реку Ибар. Халити Берани је за време ваздушних НАТО напада радио за западне радио станице „Глас Америке“ и „Дојче веле“ и, на пример измислио легенду о стотину Албанаца које су Срби наводно бацили у окно рудника Трепча. Наводно су ту дубоко под земљом нашли смрт. Тада су у јеку рата 1999. ревносни западни медији радо преузели такве извештаје и објављивали их на првим страницама. После повлачења српске војске није пронађен у руднику Трепча ниједан једини леш (Junge Welt, 6.4.2004, према Hofbauer 2009: 185).

⁶⁵ 18. марта је сазвана хитна седница СБУН поводом насиља на Косову и Метохији над Србима. Она је протекла у следећем амбијенту: „У Њујорку нас је чекао предлог председничког саопштења СБ који је сачинио председавајући, француски амбасадор. Блеђи и празнији текст нисам у животу видео. Из њега се није могло разазнати ни ко је кога напао, ни ко је страдао, нити било шта конкретније из јучерашњег догађаја. Разговори, изношење чињеница и убеђивања са другим амбасадорима, а потом и са генералним секретаром Кофијем Ананом који је учествовао у раду СБ, нису помогли. Посебно је занимљива чињеница, коју смо сазнали из самих разговора, да су сви били савршено упознати са свим детаљима ових догађаја у покрајини“ (Самарцић 2018: 156-157).

једине могуће. То је својевремено указивао и тадашњи саветник В. Коштунице, Слободан Самарџић, фокусирајући се да територијални сукоб Срба и Албанаца тражи своје територијално решење попут неких, која су имала ефекта, алудирајући на Аландска острва (Финска), кантон Јура (Швајцарска), Јужни Тирол са два подрегиона (Италија), Каталонија и Баскија (Шпанија) (Самарџић 2008: 377).

Наведени предлози решавања „косовског чвора“ заиста су били једини релеванти, посебно узимајући у обзир неажурност међународних представника поводом преговора Срба и Албанаца. Примера ради, преговори у Бечу су више личили на „церемонијални сусрет“ у коме представници косовских актера нису ни разговарали, а нису се чак ни међусобно руковали (Јанјић 2007: 232), што је уз „климање главом“ међународних полицајаца означавало фактичку подељеност, где с једне стране Албанци сањају о независном Косову из кога треба протерати све Србе (Derens 2008: 211), а са друге стране Срби инсистирају на спровођењу начела из Резолуције 1244. Српско-албански односи су се надаље, под управом међународног протектора базирали на супротностима којима су две стране читавале Резолуцију 1244 СБ УН. Противно томе што Резолуција предвиђа да се косметски проблем мора решити у складу са суверенитетом и интегритетом СРЈ (Србије), албанска страна је од почетка заузимала непоколебљив став који је искључивао сваки могући вид компромисног решења и искључиво инсистирао на потпуној независности. У амбијенту непотпуне самосталности косовски актери су и институције Унмика и његове представнике посматрали као окупаторе Косова, са карактеристикама непоузданости и недемократичности, са елементима колонијалне управе (Kurti 2007: 170).

Несагласност у тумачењу Резолуције произилазила је из чињенице да су косовски актери сматрали да је Међународна заједница преузела власт протектората са циљем стварања „независног Косова“, што им је у неким приватним порукама и обећано од западних промотера нове албанске државе на Балкану, пре свега од САД. То је на неки начин и ставило међународна тела на Косову у незавидан и тесан положај. Она су деловала према интересима најмоћнијих, у чије име ће се у каснијем периоду и прекрајати Резолуција 1244 и оценити као „привремена“ што ће у пракси водити до што шире независности Косова (цр. Hofbauer 2009). Значајна разлика, у односу на свакодневицу на југу, постојала је на северу Косова и Метохије. Демографска и „гранична“ одвојеност од Албанаца омогућила им је да се ослањају на Србију у географско-политичком смислу, због чега су готово до

2013. године остали компактни и јединствени. Локална политичка елита са севера (ДСС) задржала је карактер „Милошевићеве политике“ (политика суверености), несарадње и неинтеграција у косовски систем институција, полазећи од настојања да се косовски проблем реши у оквиру суверенитета Србије према Резолуцији 1244. Уз наведено, постојао је и страх од простог пресликавања догађаја да се Србима са севера Косова може десити исто насиље, протеривање и сукоби од стране косовских екстремиста каква су доживели Срби са југа. Угледајући се на Србе са југа видело се да је сваки облик сарадње са Албанцима био немогућ, па чак и интеграција у систем привремене самоуправе (уп. Павловић 2016; Јанјић 2005).

У том настојању имали су подршку Србије, јер су несталност, варијабилност и неретка превирања у ставовима Међународне заједнице и косовских институционалних актера, најављивали прогнозе које нису могле донети Србима ништа добро. Зато је Србија и „рачунала“ да, ако не успе имплементација и демократизација косовских институција у складу са суверенитетом Србије, може инаугурисати некакву врсту поделе Косова или значајне аутономије за Србе јужно од Ибра, паралелно са својим културно-историјским наслеђем, а да при томе, Срби са севера ипак остану у саставу Србије (Коштуница 2012). Треба рећи и то да Србија није имала одређени план интеграције Срба јужно од Ибра у косовске структуре које је створио Унмик. Срби јужно од Ибра су ипак били препуштени сами себи, те су у амбијенту „неодлучне“ политике која се у том времену спроводила у Београду, без алтернативног плана, били подељени на оне који су сматрали да треба узети учешће у „косовској политици“ и на оне који су и након рата и наведених споразума остали у српским „паралелним структурама“ и на тај начин, бојкотујући косовске изборе и пописе, остали верни политици српске владе, у нади да ће се већ наћи неко решење за Србе на КиМ (уп. Павловић 2016).

Дугорочно компликована ситуација довела је до поделе самих Срба на Косову и Метохији, што је пре свега прозилазило из територијалне подељености међу њима. Таква ситуација је условила Србе јужно од Ибра (*због албанске изолованости*) да нужно сарађују, како у трговинском, тако и у институционалном смислу, па су те везе и довеле до какве-такве интеграције у институције Косова, док су Срби са севера успевали да својом (не)интеграцијом условљавају Унмик и косовске структуре за пружање или боље речено само обећање неких бољих животних услова (Павловић 2016). Одлука да, колико је то

било могуће бојкотију косовске институције и институције Унмика, произашла је из очигледности да је Унмик започео изградњу државе Косова, а не Привремених институција самоуправе у оквиру Србије. Паралелно са тиме, добијало се на времену које је несумњиво омогућавало да се пронађе неко адекватније решење косовског проблема или да се, са аспекта прве деценије владавине протектората, пролонгира најављена косовска независност и оберучке пригрли неки облик поделе, који је ишао у прилог Србима са севера Покрајине. Подела грађанства свакако ће касније иницирати и поделе СНВ на оно са севера и оно са централног Косова. Према томе разликоваће се и њихова политичка улога током наредних година, а то је несумњиво међу грађанима правило раздор у идејама око косовске интеграције. Чак се може рећи да је Србе са севера подстрекивала власт из Београда у бојкотовању косовских структура (Павловић 2016:167). Такво стање ће се одржати до 2011. године.

Од рата па надаље, на Косову егзистирају два паралелна света налик паралелним институционалним структурама, судовима, општинама, школству, здравству и културним установама, у којима је требало да се врши интеграција у институционални сектор самоуправе, након успостављања Унмик администрације и формирања косовских институција. Међутим, дуготрајно неповерење и страх који је постојао на релацији српско-албанских односа онемогућио је потпуну интеграцију српског становништва у косовски сектор. Пак, интеграција се међу самим Србима карактерисала као „издаја“ своје државе, патриотизма и национализма. Косовске институције називане су „шиптарским“ и „издајничким“ а интегрисани Срби третирани као „продане душе“, бар до периода када „притисак“ и „условљавање“ за косовском интеграцијом постаје главни инструмент политике Београда. Између осталог, Срби су покушавали да изимитирају паралелне структуре косовских Албанаца из деведесетих година, и на неки начин, ишчекивали да им се приклони пажња светских сила Русије и Кине, демонстрирајући и протестујући често у одбрани својих права на слободан живот и голу егзистенцију, не би ли инострани актери препознали „праву жртву“ рата и у складу са тиме деловали у решавању косовског проблема (ur. Јанјić 2005; Јањић 2007).

Коначно, паралелни институционализам, посматрано из угла Београда, наставио је са функционисањем у главним структурним телима, јер Унмикова политика „стандарди пре статуса“ није дала конкретне резултате. Како се наводи у Европском извештају, недостатак

напредовања у политици „стандарди пре статуса“ и недостатак индиција о трајању мандата Унмика били су главни извор фрустрација посебно код Албанаца, док је паралелно с тим Београд сваки његов наредни корак посматрао као још један нелегитимни покушај ка независности Косова (ICG 2004: 2). Можда први респективан показатељ недемократичности косовских институција, „неспособности“ Унмика, КФОР-а и НАТО-а да на Косову успоставе систем владавине права и институција безбедности, јесте насилно извојевање косовске независности током етничког чишћења Срба са Косова 17. марта 2004. године, када се коначно показала права слика најављеног „мултиетничног и демократског друштва“.

4.3. Стандарди и статус

Друштвенополитичка ситуација, толерисана од стране међународне мисије на Косову до почетка нових преговора 2005. године, није дала никакве гаранције Србима, а уз то није довела до испуњења ниједног „стандарда“ који би спречио насиље Албанаца, отимање приватне и друштвене имовине и регулисања безбедности и слободе кретања. У ситуацији у којој Албанци нису хтели да узму учешће у преговорима, или су хтели, али под условом да се преговара само о независности (*шта се о томе има преговарати?*), створио се амбијент у коме низ изасланика СПГС УН, Контакт група и ЕУ нису успели да успоставе ефикасан однос са албанским вођама (Јанјић 2007), због чега су Срби напустили косовске институције јер нису имали удела у остваривању својих права (Самарџић 2008).

Притом, на изборима 2004. године, масовно бојкотованих од стране српске заједнице, сведочио је о томе да не постоји сагласност о начину Унмикове институционализације на Косову, мада је упркос томе СПГС УН превидевши међуетничку нетрпељивост, ипак допустио избор Рамуша Харадинаја за председника Владе Косова. Читава игра се напросто десила, иако је Харадинај оличење косовске криминалне прошлости, против кога је поднето 108 кривичних пријава, а који је у том периоду био на потерници Хашког трибунала. Влада РС је осудила овај акт и наговестила да ће то отежати изналагање компромисног решења на Косову и Метохији (Закључак Владе РС поводом избора Р. Харадинаја, 2004). Међународним представницима није било немогуће да неиспуњавањем ниједног „стандарда“ прогласе политику коначног „статуса“ Косова.

Спровођење „стандарда“ требало је да утврди Каи Еиде (Kai Eide), норвешки дипломата по мандату ГСУН Кофија Анана (Kofi Anan). Његов задатак је требало да буде ревизија спровођења „стандарда“ и Резолуције 1244 на делу (Андреевич 2018: 283). У извештају норвешког дипломате, није се налазио ни трачак од онога што су предвидели Штајнер и Холкери у оквиру својих мандата, али Еиде није пропустио прилику да у друштву криминала и корупције у коме се приватна својина отима као на Дивљем западу (Самарџић 2008) предложи да је ипак време преговарати о статусу тзв. Косова (Derens 2008: 212).

Траса досадашње политике се свакако кретала у смеру који је погодовао Албанцима, али наведени догађаји у јавности су стварали осећај да је тзв. Међународна заједница ту само због себе. Све се више наглашавао колонијални карактер Вашингтона и Брисела који је узгред потврђивала највећа војна база Бондстил у близини Урошевца. Када се након 2005. године сведе биланс стања, може се рећи да су најпре „људи згађени „корумпираним бенефицијама“ страних чувара и њиховим колонијалним понашањем“, затим, тиме да „протекторат на Косову више служи за контролисање, па и за произвођење кризе, него за истинско разрешавање сукоба“ (Јањић 2007: 237). Како наводи Андреевич, Еидеов извештај доводи до мишљења да је он прави промотер Европске уније и САД на Косову, те је у свом „месијанском“ извештају⁶⁶ посведочио будуће стање на Косову. Према Еидеовим констатацијама „стандарда“ и Резолуције 1244 које Косово⁶⁷ није ни близу да испуни (Derens 2008) невероватно прогнозирајући да је „утицај УН на Косову све мањи“, те да се већ сада „Косово налази у Европи“, која ће у будућности са својим моћним организацијама „играти најистакнутију улогу на Косову“. Између осталог, Еиде је прогнозирао да, када се одреди „статус“ Косова, ЕУ ће играти, уз „контингент Сједињених Држава у КФОР-у најзначајнију улогу“ (Андреевич 2018: 283).

Како запажа исти аутор, Еиде је непостиђен чињеницом да је у пракси требало да се спроводи Резолуција 1244 под УН чији је он изасланик, бескомпромисно најавио мисију ЕУ

⁶⁶ На седници СБУН генерални секретар је поставио питање: „Да ли је на Косову остварен довољан напредак да би се приступило једној свеобхватној процени примене *стандарда*. На задато питање, чланице Савета безбедности су одговориле са „да“. Само је „тим из Београда“ рекао „не“, или тачније, стандарди нису остварени, те нема услова да се приступи процењивању које би довело до отварања питања будућег статуса Космета“ (Јањић 2007: 299), што се и ван седнице у пракси на Косову показало као истинито. Међутим, може да се претпостави да је хитност косовске независности била приоритет водећим земљама Запада пре него голи живот Срба са Косова и Метохије.

⁶⁷ У раду ће се термин „Косово“ користити као појам који се односи на одређени социолошки феномен, и третираће се у складу са важећом Резолуцијом 1244 СБ УН по којој је оно саставни и суверени део Републике Србије.

на Косову и њену сврху „спровођења закона и спровођења правде“, што ће радити Еулекс од 2008. године. У истом тону запажа аутор, да се не ради ни о каквој случајности, већ о стратешком плану предвиђеном три године унапред за јачање курса Брисела на Балкану и фактичку замену Унмика Еулексом (Андеевич 2018: 284).

Такав курс Вашингтона и Брисела је и изнедрио на чело владе привремених институција самоуправе особу која је оптужена за ратне злочине. Осим тога, у Еидеовим извештајима је препозната нота која пропагира више утицај ЕУ на Косову него УН, па се поводом тога испоставило да је он више представник Европске уније него УН-а. Како било да било, најављени преговори за „статус Косова“ су почели крајем 2005. године на челу са специјалним изаслаником УН, Мартијем Ахтисаријем (Marti Ahtisari). Како наглашава Деренс, ситуација је била веома јасна, Срби и Албанци сами нису могли да постигну споразум, па су поводом тога најављени нови сусрети који су подразумевали одређени ризик, а то је да Међународна заједница мора да наметне решење (Derens 2008: 212). Прича о томе да Међународна заједница не жели да улази у сокобе са косовским Албанцима због повећаног тероризма и страха за своје представнике више „не пије воду“. Можда би звучило парадоксално, али уколико је успела да изнађе решење са Милошевићевом политиком деведесетих и ратних година, мала је вероватноћа да не може да „изађе не крај“ са албанском владом чији је естаблишмент оптужен за низ ратних злочина. Сходно наведеном, сви предлози за предстојеће преговоре биће здање Међународне заједнице и то пре свега САД, Немачке, В. Британије и Француске. Избор Мартија Ахтисарија није био случајан. Осим неколико познатих случајева на Блиском истоку и Африци у којима је учествовао, Ахтисари је познат и по томе да је вршио притисак на Слободана Милошевића у име „Косовара“. Како је и сам изговорио „од самог почетка знао сам да ће независност бити резултат. Није се чак ни постављало питање о томе“, рекао је М. Ахтисари“ (Андреевна и Сергеевна 2019: 35).

Искуство деведесетих је утицало на већ припремљену тезу независности, коју ће Ахтисари предложити у свом плану познатим под именом „Ахтисаријев план“ касније „Устав Републике Косово“, по коме ће читава Србија бити крива за „Милошевићеву политику“ (Андреевна и Сергеевна 2019: 36). Каналисање косовске политике ка независности убрзо је обећавало противправно отимање јужне српске Покрајине из међународно признатог територијалног интегритета и суверенитета Србије. Србија је

поводом тога усвојила Резолуцију за политичке разговоре о будућем статусу Косова и Метохије где се јамчи да је њен територијални интегритет загарантован Повељом УН, Завршним актом из Хелсинкија, Резолуцијом 1244 и осталим Резолуцијама светске организације (Резолуција за политичке разговоре 2005), а потом донела устав 2006. године, којим се тадашња делегација на челу са премијером Коштуницом одлучила за једну врсту „правне борбе или пасивног супротстављања намери запада да нелегално прогласи такозвано Косово за државу“ (Мировић 2019: 10).

Доношење устава разбило је намере бројних српских политичара повезаних са идејом да се ескивира политика суверенитета Србије, а она се најочигледније приказала у програму Демократске странке Бориса Тадића, који је „вршио скривену опструкцију уставног референдума“ (Мировић 2019: 10), а његови функционери ширили лажи о томе како је небитно ако се устав не донесе (Коштуница 2012: 46). Доношење Устава Републике Србије у чијој се преамбули за разлику од оног из 1990. године наглашава да је Косово и Метохија саставни део Србије, догодило се у тренутку када је ситуација у покрајини постала опасна за територијални интегритет и суверенитет Србије (Самарџић 2018: 101). Оно што је Демократску странку на челу са Борисом Тадићем иритирало, те је све своје функционере ангажовао поводом негирања важности устава, јесте да је преокренуо екскурс своје спољне политике и показао спремност на договор о независности Косова са европским званичницима. Без имало државничке одговорности то ће коначно урадити у периоду од 2008. до 2012. године када ће прогласити званичан курс спољне политике Србије, који гласи: „и Европа и Косово“. Оно што је у том преломном тренутку одговарало Мартију Ахтисарију за реализацију преговора о независности, јесу „конструктивни Срби“.⁶⁸

Дакле, они који би о независности Косова олако преговарали зарад бенефита из Европске уније. Таквог кадра је свакако било, а бројни су имали удела у конструисању српске косовске политике, попут Славише Петковића (централно Косово), Оливера Ивановића и Горана Богдановића са севера Косова и Метохије на челу са Б. Тадићем који је подржавао политику „Српске листе“ чије је поверење имало само две хиљаде бирача са Косова и Метохије (v. Јањић 2007: 264). Мали број грађана блиским компромисним

⁶⁸ Занимљива је једна опаска некадашњег епископа блаженопочившег Артемија који је приликом његове насилне смене са положаја у СПЦ, рекао да је један амерички официр на Косову и Метохији тражио од СПЦ и државе Србије (након владикиног одбијања да америчка делегација посети манастире на КиМ), да на КиМ именује „конструктивне епископе“, те да стари морају да се замене.

ставовима значила је да већина Срба са Косова подржава суверенистичку политику Војислава Коштунице изражену у бојкоту Унмика и одржавању српских институционалних структура као последњег бедема одбране српског живља на „Косову“. Између осталог и сам Ахтисари је у разговору са Војиславом Коштуницом јавно изјавио: „Изгубили сте Косово. Сада је најбоље очистити неред“ (Андреевна и Сергеевна 2019: 37). Ситуација је како наводе Андреевна и Сергеевна заличила на ону из 1999. када се Ахтисари сусретао са Милошевићем, само је постојала једна разлика, овога пута Ахтисари није имао чиме да прети, ни НАТО трупама, ни санкцијама као ултиматумима за притисак на Коштуницу и Београд (стр: 37). Ахтисаријевом наступу је претходио мандат Сорена Јасена Петерсона (Søren Jessen-Petersen) који је, наводи Хеберт, имао мандат да смањи величину мисије и припреми Косово за следећу фазу своје политичке еволуције у којој је отворено показивао симпатије према Албанцима, чиме је проглашен као „човек из краја колонијалне ере“ (Hébert 2009: 80).

У суштини, тзв. преговори везани за СПГС М. Ахтисарија започетих у Бечу (20. фебруара 2006.) у оквиру којих су се водиле расправе о темама децентрализације, заштите културног и верског наслеђа, економских питања и питања права заједница. Између осталог, почетком преговора Србија је Приштини понудила свој план за Косово у коме је дата широка аутономија, док је Приштина остајала при концепту независности (Мировић 2008). Продужетак мандата М. Ахтисарија најавио је нове предлоге, те је у марту 2007. Уједињеним нацијама испоставио „свој предлог“ оцењен као „до сада најбољи“, у којем је било простора да се преговара око механизма међународног надзирања и око дефиниције „надзиране независности“ (Јанјић 2007: 389). Основне црте предлога биле су:

1. Омогућује се формирање 6 општина са српском већином, а општинама се даје право „хоризонталног повезивања“ ради образовања на српском језику, националне културе, социјалне и здравствене заштите;
2. Успостављањем „хоризонталних веза“ са Београдом остварује се право финансирања уз контролу Приштине;
3. Косово задржава облик „надзиране независности међународне управе;

4. Јака централистичка власт Косова има увид у преиспитивање „хоризонталних веза“ финансирања српске мањине из Београда⁶⁹.

Свеукупно, Србима је Ахтисаријевим планом понуђено да своје институције преинтегришу у косовски правни систем. Општине и институције Републике Србије би одједном постале институције „Републике Косова“. Затим, уместо српског образовног и здравственог система, Срби би запошљавали своје раднике у косовски систем по начелима Приштине, морали би да прихвате и косовско држављанство, чиме би променили идентитет и постали саставни део нове нације „Косовара“. Уз то, координација међу општинама не би имала право да доноси ни подзаконске акте и њена функција би се свела на надзорну и саветодавну, а не на извршну (Мировић 2019: 21).

Поводом решења М. Ахтисарија, Србија је донела „Резолуцију Народне скупштине Републике Србије поводом Предлога за свеобухватно решење статуса Косова специјалног изасланика генералног секретара УН Мартија Ахтисарија и наставка преговора о будућем статусу Косова и Метохије“, у којој се Србија беспоговорно држала досадашње политике заснованој на концепту „више од аутономије-мање од независности“ која се, и поред нејасноће термина, пре свега односила на неки облик децентрализације у оквиру српског поретка, где би Албанци могли да уживају аутономију какву нема ниједна етничка мањина у Европи. Но, у резолуцији је изгласано да:

„Народна скупштина Републике Србије закључује да Предлог специјалног изасланика ГС УН Мартија Ахтисарија крши основне принципе међународног права јер не уважава суверенитет и територијални интегритет Републике Србије у односу на Косово и Метохију. У овом предлогу Косову и Метохији се неосновано и у супротности са међународним правом придају атрибути суверене државе, чиме се на противправни начин полажу темељи за стварање нове независне државе на територији Србије“ (Резолуција поводом Предлога М. Ахтисарија 2007).

⁶⁹ Оно што је за Србију такође било неприхватљиво у Ахтисаријевом плану се односи на:

1. Статус верских и културних споменика за које је предвиђена „заштита“ за око 40 од 1600 верских и културних објеката, што је мање од 1%. Уз наведено, Епархија рашко-призренска би била регистрована код власти у Приштини,
2. Планом се предвиђа и формирање војске тзв. Косова;
3. Укидање српског изборног система,
4. Планом је такође предвиђен одлазак мисије Унмика и пренос надлештва на институције Косова и др.

Уз Резолуцију донешени су и амандмани на свеобухватни предлог М. Ахтисарија који утврђују концепт српске децентрализације под међународним протекторатом (Амандмани на свеобухватни предлог 2007). Ахтисаријев предлог је одбачен и на седници СБ УН, због противљења Русије подржавши српски став и противправну недељивост суверених држава. Између осталог, предлог је од стране Западних чланица замишљен као нова Резолуција о Косову и Метохији која је требало да замени Резолуцију СБ УН 1244.

Може се претпоставити да је суштина Ахтисаријевог предлога била уклањање прерогатива које је садржала Резолуција 1244, а они се пре свега односе на међународно признати суверенитет и територијални интегритет СРЈ и Србије као основна сметња косовске сецесије. Бројни аутори су након ових „преговора“ могли да установе да сам М. Ахтисари није кренуо са „нулте тачке“ у решавању „косовског чвора“ и према томе није могао да заузме неутралну позицију. Напросто је, као противник тзв. „Милошевићевске политике“ заступао став да је читава Србија и српски народ крив због етничких немира деведесетих година те да је Србија тиме платила цену независности Косова (Андреевна и Сергеевна 2019). Може се рећи да је Ахтисари заузимао класичан западни геополитички однос⁷⁰ према Косову и Метохији и да није ни имао намеру да се позабави конкретним чињеницама које описују сукобе из деведесетих, па чак ни да увиди да је и поред прекомерне употребе силе С. Милошевића албански покрет био терористички покрет на једној међународно признатој сувереној држави. Он је само био изданак међународних планова за Косово креиран од западних сценариста за територију Србије (Маначинский и Денисов 2014).

Политици коју су предводили лидери око Ахтисарија, на сваки начин покушавајући да спутају одлуке Србије, па и да их етикетирају у духу старе пропаганде, о томе како се у Србији и даље води некаква „милошевићевска политика“ са „националистичким“ идејама; представници Србије су се налазили под таквим притиском земаља које су најављивале косовску независност да је борба за очување територијалног интегритета и међународних норми преименована у националистичку и хегемонистичку политику која јој се са албанске стране приписује још из времена Османског колонијализма (уп. Андреевич 2018). Све се

⁷⁰ Најважнији елемент у преамбули Предлога које су западне земље износиле на усвајање у СБУН тичу се тога да се у званичан став Савета безбедности УН и његов ток докумената унесу наводи о „јединствености“ случаја на Косову и Метохији, оно што ће се касније звати (*sui generis*), као и теза да је одлука о косовској независности не би требало да постане преседан (Андреевич 2018: 319).

уклапа у давно грађени политички стереотип о Србима - злочинцима и насилницима које треба константно држати под казном и у одговарајућем периоду кризе лажну пропаганду о њима изговарати подобним језичким кодом (Аврамовић 2017: 65). Како запажа Андреевич, тиме су:

„(...) западне земље преко Савета безбедности УН покушале да своју представу о ситуацији на Косову наметну целој светској заједници. Истовремено, важно је разумети да би, уколико се таква резолуција усвоји, ово мишљење, већ изречено у име једне од главних институција УН, могло „аутоматски“ да се претвори у аксиом који не захтева доказ“ (Андреевич 2018: 319-320).

Међутим, указивањем српске владе на челу са Коштуницом да је Ахтисаријев план „пропао“, јер није узимао у обзир суверенитет Србије ни норме међународног права, значило је прекретницу у којој се Међународна заједница лагано окретала ка политици преговарања уз појачано дејство силе и ескивирања Савета безбедности. Такав став има и Самарцић када каже да „у преговоре као начин решавања спорова не верује онај ко не верује у право, а у право не верује онај ко се у решавању спорова ослања на силу“ (Самарцић 2008: 417–418). Наиме, афера са међународним актерима, показала је да је политика „стандарди и статус“ у пракси требало да се назове „статус пре стандарда“ (Хофбауер 2009: 159). Убрзо након „пропалог“ плана М. Ахтисарија започињу преговори који се воде у Бриселу под патронатом „контакт групе“, који су уједно познати и као „преговори тројке“ (3. април 2007), (САД, ЕУ, Русија). Три лица су била кључна: немачки дипломата Ишингер (Wolfgang Isinger), Александар Боцан-Харченко, представник Москве и Визнер (Frenk Vizner), представник Сједињених Држава. „Представници тројке одлучили (су) да ниједан камен не остане непревртнут у потрази за договором који би био обострано прихваћен“ (Anđelković 2021) али, врло брзо, већ након 120 дана преговора саопштено је да је мисија „тројке“ окончана.

Основна теза западних земаља се ни поводом ових преговора није мењала. Косово је и даље у преговорима тројке имало дефакто независност, а пошто се то унапред знало, од ових преговора се није много ни очекивало. Како је то лепо запазио Филипс, „воз је одавно напустио станицу и сви ми смо знали где му је крајње одредиште“ (cit. u. Radojković 2016: 151). Десетог децембра је константовано да су преговори тројке били безуспешни, а њихов предлог Русија је одбацила на седници СБУН у корист Србије и међународног права (Мировић 2008). Сводећи биланс стања након наведених међуодноса на КиМ Ј. Митровић

запажа да се међуодноси нису помирили под ниједном пређашњом управом на Косову, па ни под оном када су Албанци имали готово потпуну аутономију у оквиру РС и закључује да је мало вероватно да „су ту формулу нашли САД и Европска унија, као инспиратори и ауторски потписници проглашења независног Косова (2008), већ да су кршећи међународно право даље подстакли балканизацију Балкана, Европе и света“ (Митровић 2010: 640). Сходно наведеном, чим је замењена политика „стандарда“ у „статус пре стандарда“, „свима је било јасно да је оног тренутка када је замењена (ова) стратегија (...) победила линија нових топовњача у спољној политици САД и прекрајања политичке карте Балкана, утрт пут отимању Косова у сенци протектората ОУН (Митровић 2010: 640).

4.4. „И Европа и Косово“

„Ко није упознао овај рукопис Европске уније од јуна 1999. године до данас, дакле поводом насиља које Албанци систематски спроводе над Србима, треба да се посвети гајењу цвећа“

Слободан Самарџић

„Идеја како Србија најбоље може да врати Косово само ако се прикључи ЕУ истоветна је идеји да Чехословачка најбоље може да врати Судете само ако се прикључи Трећем Рајху“

Слободан Антонић

Почетком 2008. године у Европској унији, Србији, па и на Косову и Метохији стижу нове политичке преоријентације које су по свему судећи биле саставни део ранијих вашингтонских и бриселских стратешких мисли. То нам је несумњиво показао „месијански“ извештај Каиа Еидеа крајем 2005. године, када је „предвидео“ нову мисију Европске уније на Косову и Метохији. Она се пре свега односила на потребу ангажовања EULEX-а, чија је сврха „спровођење закона и спровођење правде“. Иако је мисија била

предвиђена за спровођење Ахтисаријевог плана, који је игром прилика оцењен као неподобан, јер није усаглашен са нормама Резолуције 1244 на седници СБ УН, план за спровођење исте мисије се брзо реализовао. Читава стратегија је унапред предвиђала најављену независност Косова у једном броју западних земаља, да би након проглашене независности (макар и једностране) имплементирано међународно присуство Еулекса под контролом Брисела које није предвиђено Резолуцијом 1244 (Андреевич 2018).

Само неколико дана након доношења одлуке о мисији Еулекс,⁷¹ на Косову је једнострано проглашена „независност“ (17. фебруар 2008.) (Давидовић 2017). Како наводи Хофбауер, плански је одређена недеља за тај немили догађај, како би се дало простора за признавање независности од Вашингтона и његових савезника. „На хитној седници руски амбасадор Виталиј Чуркин је позвао генералног секретара УН Бан Ки Муна да прогласи декларацију Приштине о независности неважећом. Овај, међутим на то није уопште реаговао“ (Хофбауер 2009: 258). Турбуленције које је косовски преседан изазвао познате су по најновијим захтевима за сецесијом на етничкој основи, почев од регионалних држава, па до случајева заступљених широм света. На пример, Република Српска је одмах изнела ту могућност, затим Албанци у Македонији су претили отцепљењем уколико званична влада Македоније не призна независност Косова (Ковач 2008: 6), ту су и антируски фронт у Чеченији и Трансмистрија у Молдавији на којој се чак 97% становника изјаснило за сецесију, а само три недеље након 17. фебруара избили су сукоби између Азербејџана и Јерменије са 20 погинулих војника и незнатан број цивила (Хофбауер 2009: 262-264).

Упркос томе што су амерички и европски званичници наглашавали у политичким споровима са Русијом и Кином да се Косово никако не сме узети као преседан, што је речима америчког секретара Кондолизе Рајс гласило: „ова посебност је одређена необичном комбинацијом низа фактора, укључујући општи контекст распада Југославије, етничко чишћење и злочине над цивилним становништвом Косова, као и дуг период провинција је под управом УН“ (Rice 2008), међутим као бумеранг ефекат сепаратизам се брзо јавио и у њиховом дворишту. Одушевљавајуће изјаве поводом косовског сепаратизма су дали сепаратисти Шпаније (Баскија и Каталонија), Италије (Паданија), Канаде (Квебек), В. Британије (Шкотска и северна Ирска), Француске (Корзика), Турске (Курдистан), Кине

⁷¹ Давидовићева наводи да је одлука о успостављању мисије Еулекс донешена раније, како би се избегла реакција дела чланица које не признају Косово (Давидовић 2017: 249).

(Тибет) (цит. у. Петрушев 2008: 118). Случај Косово је поводом своје једностране независности поделио светску заједницу на оне државе које се могу идентификовати као Сједињене Државе, са њима и један број западноевропских земаља, директних покретача сукоба на Косову и Метохији. С друге стране, за непризнавање су гласали партнери Србије које представља Русија или оне земље које се суочавају са сличним сепаратистичким проблемима: Кина, Украјина, Шпанија (чланица НАТО-а) и др. (Константинович, Вадимовна и др. 2019).

Јула исте године Грузија је напала Јужну Осетију, случај је погубио три особе. „Члан ЕУ комисије Бенита Фереро Валднер (Benita Ferrero Valdner), надлежна за спољнополитичка питања, одиграла је улогу два од три чувена мајмуна који су поклопили рукама очи и уши правећи се да ништа нису видели ни чули“ (Hofbauer 2009: 264-265), одмах је случај нашао одјек и на Кавказу, нападима Грузије на Јужну Осетију; Москва је одговорила војно и признала сецесију Абхазије и Јужне Осетије (стр: 265). На локалном нивоу наведени планови Брисела и Вашингтона били су препознатљиви још у времену пропасти Ахтисаријевог плана. Увиђајући реалну опасност од урушавања суверенитета и територијалног интегритета, Народна скупштина је још 2007. године донела Резолуцију о заштити суверенитета РС (2007), затим и Одлуку о поништавању противправних аката самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу независности (Одлука о поништавању независности 2008). Одмах након проглашавања једностране независности Косова у Београду је одржан контра митинг на коме се, по први пут на српској политичкој сцени, јасно одразила подела поводом наступајуће спољне политике Србије. На пример, Мировић наводи да велике демонстрације нису успеле да прикрију „(слабо скривен) бег тадашњег председника Тадића у Румунију на дан одржавања демонстрација 21. фебруара 2008. године (наводно ради посете Букурешту)“ (Мировић 2019: 24). Препознато је и то да ДС тим поводом није позвала своје чланове да дођу и подрже митинг (Којић 2020). Самарцић запажа да је у политичком животу Србије тог периода била актуелна политичка операција Европе, којом је требало Србији:

„Наметнути решење сецесијом Косова а да партнер због своје стратешке привржености европским интеграцијама прећутно прихвати и правно и политичко насиље над собом. За ту операцију треба да послужи сам *Споразум о стабилизацији и придруживању* и стога се он неочекивано убацује у игру (...) у други план се повлачи до тада непрекорачив „хашки услов“ и

наговештава потписивање Споразума“ (Самарџић 2008: 536-537).

Сведочење Слободана Самарџића, некадашњег саветника премијера Коштунице, говори да је на политичкој сцени Србије наступила подела странака на еврофилце (глобалисте) и суверенисте. Уз мањи број слабијих либералних странака најистакнутије у „компрадорском еврофилству“ биће, мада контрадикторно, некадашња Милошевићева странка СПС на челу са Ивицом Дачићем и ДС на челу са Борисом Тадићем. На супротној страни, она која је заговарала идеју да се у ЕУ може приступити само под условом међународно признатог интегритета Србије у чијем је саставу и Косово и Метохија (*предвиђен је и компромис са Албанцима*) налазиле су се ДСС, ЈС СРС и остале мањинске странке опозиције. Идеолошка деоба јавила се поводом даљих евроинтеграција условљених потписивањем ССП (Споразум о стабилизацији и придруживању), мисије Еулекс, и његове улоге у, како наводи Самарџић, спровођењу неког облика Ахтисаријевог плана за надгледану независност Косова (Самарџић 2018: 66-78). „Проблем са овим становиштем је у томе што је у међувремену ССП заиста постало средство за одвајање Косова од Србије“ (Самарџић 2008: 538).

Идеолошке разлике убрзо су резултирале расписивањем нових избора (11. мај 2008.) након што је премијер Коштуница „вратио мандат народу“ због чињенице да од тада званично влада није имала јединствени став по питању Косова и Метохије (Којић 2020), а то је дефакто значило да не постоји јединствен став ни по опредељењу за европске интеграције јер су у корелацији са косовским случајем. Тим поводом је премијер „Коштуница изјавио да предлог ЕУ да са Србијом потпише политички споразум, док ЕУ истовремено шаље мисију да распарча нашу државу, представља обману са циљем да Србија стављајући свој потпис на споразум са ЕУ заправо потпише сагласност на независност Косова и постане прва држава која је индиректно признала независно Косово“ (Коштуница 2012, цит. у. Милошевић 2008: 32). Унутарполитичке конфронтације у Србији и грађанско незадовољство поводом проглашења косовске независности и вануставног доласка мисије Еулекс на Косову и Метохији нису помогли у томе да Косово не донесе тзв. косовски устав темељеног на Ахтисаријевом плану и на протекторату који је од тада па надаље вршила Европска унија а не Унмик (Hofbauer 2009: 277). Да би се избегле званичне незаконске радње мисију Еулекс

је формално позвао Бан Ки Мун⁷² „који је покушао дипломатским путем да усклади самонаметнута овлашћења Европске уније као будућег владара над Косовом са правилима УН. (...) У самом писму генералног секретара се истиче да је мисија ЕУ „статусно неутрална“, што значи да је признање државности Косова без одговарајуће нове резолуције ОУН и даље отворено“ (Хофбауер 2009: 277).

Одлуком комисије Европске уније да покрене изградњу независних косовских институција са подршком Еулекса подразумевала је формирање судско правних органа, као и развој царинског система⁷³ који још увек није постојао. Посебно је имплементација царина била непожељна на северу Косова због географско-етничке одвојености од Албанаца али и опасношћу да ће царина прекинути трговинске и националне везе са матицом. У Србији се, посебно на локалном нивоу у северним општинама, поводом тога стварала посебна атмосфера страха да ће се Косово заувек отцепити од Србије, а Срби са севера коначно препустити ономе чему су до сада били изложени Срби јужно од реке Ибар. Поводом тога Срби су у предстојећем периоду настојали да учврсте своје постојеће институције на Косову и Метохији, посебно на северу, изражавајући на тај начин протесну ноту због одлуке ЕУ да успостави косовско судство и јединствену царину (границу) са Србијом на Брњаку и Јарињу. Да се спремила ‘издаја’ у Београду под председником Тадићем осећали су и становници Косовске Митровице, својевремено сматрајући да их Београд не штити довољно и да је евидентна струја која ће их зарад „пута у ЕУ“ и попуштања Међународној заједници препустити у руке Приштине, против чега су се они достојно борили (Павловић 2016).

Грађанима је новоуспостављена европска, али и домаћа компрадорска политика постала јасна већ месец дана након проглашења једностране независности, када је симболично 17. марта 2008. године на стотине униформисаних Унмик полицајаца интервенисало против српских судија и радника суда у тзв. „српским паралелним институцијама“ (судовима), чиме су се Срби успротивили како би издејствовали да српско судство на северу остане у њиховим рукама. Ухапшено је 53 правника и осталог особља

⁷² Како наводи Хофбауер, бирократама из Брисела је посебно засметала формална изјава Бан Ки Муна поводом изјаве да иако је ангажован Еулекс на Косову, оно остаје под патронатом УН-а до нове резолуције. Уз то, и уверавање српског председника да је Косово и даље под УН-ом у Бриселу није примљена оберучке (Хофбауер 2009: 277–278).

⁷³ То је значило да је „суверенитет Косова“ сада прешао на Европску унију, што се и захтевало у Бундестагу (Хофбауер 2009).

након чега су настали сукоби са грађанима Косовске Митровице, при чему је један украјински војник преминуо.⁷⁴ Нешто пре тога су запаљени пунктови на прелазу са Србијом у Зубином Потоку и Лепосавићу у знак онемогућавања да Еулекс успостави царину и одвоји север од матице (Hofbauer 2009: 268-269). С једне стране, Срби са севера су се у овом тренутку ослањали на сопствене снаге у одбрани својих интереса, док се владајућа коалиција у Београду у том периоду налазила у расулу због идеолошке поделе. Коштуница је поднео оставку на месту шефа владе 8. марта, председник земље се држао опредељења „Косово за ЕУ“, а превремени избори су били у ишчекивању. Ови избори ће одредити будући курс земље у спољној политици и односу према територији средњовековне српске државе (Маничинский и Денисов 2014: 282).⁷⁵

Може се рећи да су на изборима маја 2008. победиле „патриотске снаге“ СРС, СПС и ДСС (128 посланика). Мировић запажа да је након симулираних преговора о састављању коалиционе владе (око 30 министара) СПС-а, на челу са Ивицом Дачићем направило потпуни преокрет у својој досадашњој спољној политици формирајући коалицију са тзв. „другосрбијанцима“ окупљеним око Бориса Тадића и ДС-а (Мировић 2019: 24). Можда парадоксално и без имало стида СПС је пружио руку онима који су га уз европску асистенцију оборили са власти 2000. године, а уз то је и добровољно пристао на опцију да у оквиру наведене коалиције доврши оно за чију је одбрану Милошевић жртвовао голе

⁷⁴ Постало је познато ко је гурнуо Словене у битку. Наређење да се Србима пошаљу украјински мировњаци, иако то није њихова област одговорности, дао је Американац Лоренс Росин (Logenc Rosin), заменик шефа мисије УН у региону. Очигледно, он је донео такву одлуку не случајно. Росин је 1983. године учествовао у инвазији на Гренаду, а у јулу 1999. године, односно непосредно након бомбардовања у Југославији, постао је амерички амбасадор на Косову. Један од његових главних задатака тада су били „контакти америчке владе са албанском „ОВК“, чији су милитанти сада на власти, а Џорџ Буш им је „ради мира“ одобрио снабдевање америчким оружјем. Још једна особа је умешана у овај случај, шеф Унмика Јоахим Рикер (Joahim Riker), који је у петак 14. марта осудио напад на Окружни суд у Северној Митровици. Он је навео да овакви поступци представљају кршење мандата привремене администрације УН у покрајини и наложио полицији УН да успостави ред и закон у региону. Али саме УН не спроводе резолуцију 1244! Карактеристично, из неког разлога, управо су Украјинци, Пољаци и Румуни стављени на прву линију неизбежног окршаја са Србима. Али Румуни су то брзо схватили и пре него што је све почело, подигли су три прста у знак православног јединства и отишли су за Приштину (Маничинский и Денисов 2014: 286).

⁷⁵ Парадокс историје показује да су политичке странке у Србији у одлучујућим тренуцима за очување земље једна по једна клизиле ка издавању националних интереса. То се најпре десило са И. Дачићем на изборима 2008. године када је победила тзв. патриотска коалиција у нади да ће се она одбрани од европских планова за успостављање мисије ЕУЛЕКС и потписивања ССП као документа који није уважавао територијални интегритет Србије. Дачић и његов СПС прелази у коалицију са ДС и Тадићем, од када креће нова еурофилска политика Србије. Након тога, пошто се СРС на челу са Т. Николићем и А. Вучићем категорисала као „патриотска“, убрзо ће се наставити оно што су започели Тадић и Дачић и то 2013. године са потписивањем тзв. Бриселског споразума који је *de facto* Косово и Метохију отуђио из Србије (Маничинский & Денисов 2014; Мировић, 2019; Самарцић 2018).

животе грађана, да изгуби Косово и Метохију (Hofbauer 2009: 276–295). Но, политика у Србији пре свега је била одраз планова Брисела и Вашингтона. Ђурковић каже да је од наведеног периода од стране ЕУ уочено „брутално условљавање, изразито непријатељски став, кршење сопствених начела и норми, њихово мењање у ходу, стално померање граница итд“ (Ђурковић 2014: 93).

Ултимативни утицај ЕУ према Србији постојао је још од раних 2000-тих година, а најизразитији је био поводом интеграција које су условљаване политиком одрицања Косова и Метохије. Тако су у виду „шаргарепе“ коришћени ЕУ споразуми, да би се са друге стране остварили интереси Брисела и Вашингтона на Косову. Примера ради, „одлука Брисела да „одмрзне“ Споразум о стабилизацији и придруживању са ЕУ зависила је од признавања мисије Еулекс на Косову од стране Срба“ (Андреевич 2018: 343), да би наредни услов који је наступио одмах након првог, био тзв. „Хашки услов“. Но, сви европски услови постављених пред чланство Србије, нису коришћени за ЕУ интеграције, већ за остваривање геополитичких „циљева које су САД, Британија и друге западне силе и актери поставили још крајем осамдесетих година. Европске интеграције се у овом конкретном случају користе као геополитичко оружје“ (Ђурковић 2014: 93).

Како је својевремено истицао Никола Врзић у часопису *Викиликс* (Vikiliks), активности западних земаља су активирани још почетком 2007. године у оквиру операције „К-1“. План је био да се Србија помири са независношћу Косова. Најпре је на изборима 21. јануара 2007. требало да победе „демократске снаге“. Препознатљива фаза „Дођи и гласај“ финансирана је од америчке NVO (USAID) са око 2 милиона долара и додатних 1,4 милиона долара од (NDI i IRI), у Србији познатих по ранијој „булдожер револуцији“. Трећа фаза је имала облик „економске ињекције“ тзв. „посткосовској Србији“, која је у оквиру уласка у ЕУ требало да одврати људе од питања Косова (Vulović 2021), са економском мотивацијом од 23 милиона долара у 2007. за „побољшање ефикасности и конкурентности агроиндустријског комплекса; 14 милиона долара за „техничку помоћ секторима са високим потенцијалом раста“; 21,4 милиона долара за подршку Санцаку и југу Србије“ (Врзић, Н. Викиликс стр. 39, цит. у: Андреевич 2018: 345). У тој причи, веома је било важно вршити пропаганду о економском расту Србије, што ће *de facto* утицати на народну (де)митологизацију свести о Косову и Метохији као „светој српској земљи“, да би нешто касније исту политику (де)колективизације наставио предстојећи председник Вучић у

оквиру своје кампање (Vulović 2021). Каже Ђурковић, то је „фама“ коју је још 1999. заговарао немачки амбасадор, господин Мас (Volfram Mas), да је потребна промена свести код Срба како би прихватили идеологију да је бомбардовање вршено у њиховом интересу, а то су наставили немачки парламентарци отворено од 2012. године, те су захтевали „да власт у Србији помогне и промену свести код Срба са Косова“ (Ђурковић 2014: 100).

Четврта фаза, најактуелнија у смислу очувања српског националног идентитета и питања како, и да ли на европском путу? Подразумевала је преоријентацију Србије, тако да питање Косова и Метохије више не представља централно место у српском јавном мњењу, те је према том плану „*српска влада морала да усмери своје снаге, не ка повратку покрајине, већ ка прикључењу земље у ЕУ*“ (Андреевич 2018: 346; наг. аут). У наведеном амбијенту наступа политика која клизи ка националној издаји, то су неоспорно омогућили председник Борис Тадић и потпредседник Владе Божидар Ђелић 29. априла на самиту ЕУ у Луксембургу, када је потписан ССП (Споразум о стабилизацији и придруживању) (Маничинский и Денисов, 2014), који не региструје територију Косова и Метохије у оквиру Србије и самим тим је у супротности са Резолуцијом 1244 (Самарцић 2009). Како то уопштавају Маничинский и Денисов, тежак „државни злочин чини човек који се својом председничком заклетвом заклео на устав да ће уложити све напоре да сачува суверенитет и територијални интегритет Републике Србије, укључујући Косово и Метохију као њен саставни део (Маничинский и Денисов 2014: 283).

Међутим, то што је СПС и Дачић преокренуо своју спољну политичку оријентацију и од „суверенисте“ преко ноћи постао члан владе која клизи ка националној издаји, не значи да је и јавно мњење у Србији, посебно на Косову и Метохији ‘скренуло с пута.’ То је показало формирање Удружења скупштина Косова и Метохије - једна врста регионалног парламента (Ноббауер 2009), симболично 28. јуна чиме је требало да се покаже да је Србима потребно национално јединство у одбрани суверенитета, на шта је Унмик реаговао с противљењем. Оснивање заједнице општина ће бар краткотрајно навестити Тадићеву борбу за политику „поделе Косова“ што је била идеја његовог кућног пријатеља Добрице Ђосића. Политику поделе додатно ће онемогућити препуштање Радована Караџића Хагу (јун 2008), довођење Еулекса (новембар 2008) и политика „незамерања“ Западу поводом „афере“ у Међународном суду правде због једнострано проглашене независности Косова. Како истиче Мирковић, питање је требало бити формулисано на следећи начин:

„Да ли је једнострано проглашење независности од стране привремених институција самоуправе на Косову у складу са Резолуцијом 1244 СБ УН? Тако формулисано питање би отежало присталицама независности такозваног Косова (који су имали већину у судском већу МСП) да правном софистеријом дођу до закључка који би користио искључиво Приштини“ (Мировић 2019: 26).

Видело се да је 2008. година била преломна у сламању српског националног бића, то је у то време показивала јавност Србије подељена на два фронта између Косова и Европске уније. Јавно мњење је обликовала пропаганда владајуће елите обећавајући да је грађанима Србије Европа на домаку, па ће и мњење мењати своје мишљење истим темпом којим је Европа измицала Србији и одуговлачила приступ. Током приступних преговора, док је Србија попуштала по питању Косова и Метохије и постепено укидала свој суверенитет и национални интегритет, Европска унија је с друге стране остваривала своје геостратешке циљеве на територији јужне српске покрајине (уп. Ђурковић 2014).

Од наведеног периода једностраног проглашења косовске независности, дакле када је српска заједница на Косову и Метохији у питању, све више постаје актуелно питање, „како остварити мањинска права и културну и персоналну аутономију Срба и осталих неалбанаца“ (Митровић 2010: 642). Будући да су постојали одређени напори да се ова независност неутрализује „политичким лобирањем“ у међународним круговима блиским Србији, све је више било јасно да је Србија у неповољној позицији и да се то на било који начин мора мењати у будућности. Овде се показало да су међународне институције које је требало да раде на изградњи мира и толерантног суживота заснованог на оквирима Резолуције СБ УН 1244, радиле и подстрекивале даље продубљавање етничких односа на Косову и тиме допринеле да етничка дистанца међу Србима и Албанцима досегне највећи могући ниво у историјности ових односа (Митровић 2010).

4.5. „Технички споразуми“

„Оваква неосетљивост српске јавности за симболички важна питања није последица само ограничене интелигенције, зле намере, незаинтересованости или просто похлепе многих од овдашњих „ствараоца јавног мњења“. То одсуство реакције је заправо најбољи показатељ да је косовска политика мртва“

Слободан Антонић

Најављивање нове „сезоне“ преговора између Србије и Косова овог пута ставило је Србе са севера Косова и Метохије у положај ‘између чекића и наковња’. Наиме, у Србији је на власти била коалиција Дачић-Тодић која је прихватила све услове Европске уније када је у питању тренутни статус Косова. Прихватила је потписивање ССП, дозволила улазак мисије Еулекс, суспендовала Резолуцију Русије и Србије и потписала Резолуцију која је одговарала западним земљама и ЕУ и уз Владу В. Коштунице испунила све „обавезе“ према Хашком трибуналу у вези предаје српских генерала. У свом програмском опредељењу најавила је да је главни стратешки правац спољне политике Србије чланство у ЕУ, иако се већ увелико знало, бар када је у питању Немачка, као конститутивни и одлучујући чинилац за приступ у ЕУ, да је, како су говорили Меркелова и Шолц „на крају дугог пута, међусобно признање (Србије и Косова) предуслов за приступање у ЕУ“ (Врзић 2012).

Уз то је приде ишла и замена посредника у дијалогу, те је са седишта у УН проблем Косова и Метохије пребачен на преговоре које води Европска унија. Најављена стратегија и документација договорена са ЕУ челницима, узгред буди речено, у сваком смислу у супротности са основним правним међународним актима, са Резолуцијом СБ УН 1244 и са Уставом Србије из 1990. и из 2006, најавила је катастрофалну будућност Срба са севера. Она се огледа у отвореним притисцима Албанаца при чему у пракси није јењавао процес препуштања Срба политици ДС-а оличеној у фрази ‘Косово за ЕУ’. С друге стране „европске политике“ у Србији, на северу Косова и Метохије је на власти још увек био ‘патриотски блок’ који се могао, за разлику од осталих на тренутној политичкој сцени у

Србији, описати као „национални блок“. Оно чиме су четири општине на северу Косова и Метохије располагале као средством политичке борбе са Србима из Београда и политичким и физичким насртајима косовских специјалаца и Еулекс мисије, јесте конституисана Скупштина након избора у мају 2008. коју је Еулекс окарактерисао као „паралелну“ (Павловић 2016).

Како су увидели да ће политика Београда ићи у смеру ‘предаје севера’, српски грађани на челу са Славишом Ристићем (ДСС Зубин Поток), Ненадом Топличевићем (СРС К. Митровица), Драгишом Миловићем (ДСС Звечан) и Бранком Нинићем (ДС Лепосавић) декларативно су се определили за бојкот косовских институција и несарадњу са Еулексом све док она не постане неутрална мисија према извештају који је доставио ГС УН Бан Ки Мун и све док њено деловање искаче из „оквира 1244“, Срби са севера ће протестовати грађанском непослушношћу и несарадњом. Основни разлози неспоразума представника Срба са севера Косова и Метохије и владајуће елите у Београду били су одраз сукоба Коштуница-Тадић. Дакле, сукоб који се најкраће може описати крилатицама ‘Косово па Европа’ (Коштуница) и ‘Косово за Европу’ (Тадић и Дачић, касније и Вучић). Представници Срба са севера активно су настојали да укажу на основне несагласности са политиком у Београду. Они су ишли у правцу указивања на то да ће предстојећи преговори ићи ван Резолуције 1244, што значи да ће Срби са севера бити препуштени на милост и немилост Албанцима и Еулексу (уп. Павловић 2016).

(Не)сарадња ‘севера’ са Еулексом била је оправдана. До тог тренутка нису створени услови ни за какве преговоре. Константни притисци Албанаца и опште насиље над Србима била је свакодневица живота на Косову и Метохији. Осим тога, албанска страна и Међународна заједница до тада нису испуниле ниједан од услова који су задати у Резолуцији 1244. Они се тичу решавања питања која су у вези са повратком прогнаних и расељених Срба, питањима њихове имовине, културног и верског наслеђа, положаја СПЦ као и чињеница да је политички курс од 2008. године, када је у питању Косовски проблем, кренуо да клизи са колосека међународног и националног права (Савић 2018). Идеолошку подељеност представника Срба са севера и политичке елите из Београда до танчина је рефлектовала безбедносно-политичка ситуација у периоду преговора Београда и Приштине. Такозвана „Јулска криза“ обележила је настојање Срба са севера да из опште ситуације спасу ‘оно што се спасти може’. Постављање тзв. барикада требало је да

симболизује политички бунт Срба рефлектујући неслагање са политиком Европске уније и Београда о будућем статусу Косова и да колико је то могуће, ненасилним протестима одрже север Покрајине у неком облику симбиозе са матицом Србијом. Суштина барикада била је у недозвољавању Еулексу као „статусно неутралној мисији“ да успостави границу-царину са Србијом, чији су се притисци за тиме пропагирани као „борба против шверца робе из централне Србије“ а у позадини су имали за циљ уоквиравање суверенитета тзв. Републике Косово на још два недоступна прелаза Јариње и Брњак, уз ефективну подршку САД (Пребићевић 2012: 187).

Преговори најављени с пролећа 2011. године у њиховом коначном исходу нису узимани у обзир интереси и жеље Срба са Косова и Метохије (ур. Јанјић 2007), већ се „дијалог“ сводио на Београд и Приштину или на њихове преговараче Борка Стефановића и Едиту Тахири под патронатом ЕУ и високог представника за спољне послове Кетрин Ештон и њеног заступника Роберта Купера. Преговори између Београда и Приштине колоквијално познатих као *технички преговори*⁷⁶ су се у јавности окарактерисали као процес вођен о некаквим споредним и небитним питањима решаваних на овој релацији. И сам Купер (Kuper) је рекао да је дијалог назван *техничким* од стране људи (*српске делегације*) који су хтели да нагласе да није реч о *политичким* питањима и да је то по њима бесмислено (Burazer 2015: 4).

Ипак, преговори су били и дефинисани као *Први бриселски преговори* и коришћени су као подлошка за наставак *Других бриселских преговора* наступивши од 2013. године. Испоставиће се да су преговори били од суштег значаја за укидање српске државе на Косову и Метохији, а национални интегритет Србије и питање статуса Косова ће исклизнути из међународно-правног оквира и уставног оквира Србије као и Резолуције 1244 (Недељковић 2014: 197-198). У наредној табели приказујемо редослед „споразума“ произашао из дијалога Тахири-Стефановић:

1.	Споразум о слободи кретања	Брисел, 2. јул 2011.
2.	Споразум о матичним књигама	Брисел, 2. јул 2011.
3.	Споразум о царинском печату	Брисел, 2. септембар 2011.
4.	Споразум о катастарским евиденцијама	Брисел, 2. септембар 2011.

⁷⁶ У даљем тексту „Боркови споразуми“ (шире у: Мировић 2019).

5.	Споразум о признавању универзитетских диплома	Брисел, 21. новембар 2011.
6.	Споразум о интегрисаном управљању границама	Брисел, 2. децембар 2011.
7.	Споразум о регионалном представљању	Брисел, 24. фебруар 2012.

Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=164576>

Својевремено влада Бориса Тадића јавност је обмањивала тиме да се дијалогом Београда и Приштине решавају *техничка питања*, а он се, као што се види, тицао неких кредибилних националних питања која су за крајњи циљ имала уклањање државних институција Републике Србије са Косова и Метохије. Све српске структуре на овом подручју од стране косовских Албанаца (*која је од стране посредника ЕУ преговарача посматрана и призната као независна држава*) посматране су као „паралелне структуре“, међутим оне су утолико слабиле колико је дијалог Београда и Приштине клизио ка признању нове албанске државе. Постојање наведеног паралелизма омогућило је опстанак Срба на Косову, јер новостворене тзв. институције самоуправе на „Косову“ нису уважавале права Срба, те поводом својих интереса Срби нису могли уопште да перципирају у косовским институцијама. То је створило осећај подељености на етничкој граници између Срба и Албанаца, тако да било који наредни дијалози нису успевали да преокрену овај наратив у неки облик кохабитације и сарадње, јер је он *de facto* био немогућ са Албанцима. То се показало и у *техничким разговорима* који су од стране Србије прихваћени као *статусно неутрални разговори о нормализацији односа*, док се с друге стране радило на статусу чиме се проглашавала тзв. Република Косово (Миливојевић 2018).

Зато су ови разговори бојкотовани од стране представника Срба са севера, посебно споразум о ИВМ (*интегрисано управљање границама*). Уз то, може се рећи да је с почетком тих преговора у главама српске владајуће елите прихваћен модел преговарања који треба да се спроводи у оквиру Ишингеровог (Wolfgang Ishinger) плана за Косово, познатог као „План две Немачке“, а који се своди на то да „Србија не мора да доноси формалну одлуку о признавању „Републике Косово“, али би се фактички сагласила са њеним пријемом у Уједињене нације“⁷⁷ (Proroković i Davidović 2021: 187). Наведена ‘фама’ је препозната код патриотског дела српске јавности и зато је, додуше уз исказивање жеље за уласком у ЕУ,

⁷⁷ У већој или мањој мери ће ово бити постигнуто Бриселским споразумом (2013) с тим што је остала још столица у УН као последња тачка која је предвиђена ЕУ интеграцијама. О томе види 35. тачку приступања ЕУ.

већи део јавног мњења био сагласан са прозивањем Тадићеве владе за владу „новог Јуде“, како је то посматрано у опозиционим странкама, посебно ДСС-у који је у том периоду смењен политичким триковима ДС и СПС (Младеновић 2008). Касније ће се испоставити да су клевете упућене Тадићевој и Дачићевој владавини биле истините и оправдане. Између осталог то је показао и *технички дијалог* којим је наведена влада са Борком Стефановићем потписала тик за годину дана више споразума него све досадашње владе од 2000-их година. Како истиче Мировић, споразуми су својевремено посматрани као први велики „правни успех“ за промотере тзв. косовске независности, упркос томе што су децидирано били у супротности са Резолуцијом 1244, уставом из 2006. и његовом преамбулом (Мировић 2019: 42).

Оно што најпре упада у очи, каже Недељковић, јесте да је Србија престала више да користи назив „Косово и Метохија“, али и то да косовску делегацију више не мора да представља Унмик (Недељковић 2016: 199), као и то да се у читавом споразуму нигде не помиње Резолуција 1244 као ни Устав Србије (Мировић 2006: 42). Први споразум је легитимизовао оно за шта се Косово као „независна република“ борила. Он се односио на „слободу кретања“ чиме су признате личне карте и саобраћајна документа „обе стране“⁷⁸ како се наводи у споразуму.⁷⁹ Парадокс „споразума“ се огледао у моделу Ишингеровог плана, јер је на пример Србија признала документа Косова на којима пише да су то државна документа „Републике Косово“ и да су поседници истих „Косовари“ као народ - грађани „Републике Косово.“ Нелогичност произилази из тога што је, Србија својој јавности представљала споразум о признавању документације „Институција привремене самоуправе“ док су с друге стране тзв. Косовари јавно износили да се ради о „обостраном“ признавању држава који има свој след догађаја. Неподржавање споразума од већине грађана Србије условило је да он мора садржати правне трикове о којима је писао Карл Шмит. Дејан Мировић, стручњак за међународно право каже да су „у контексту паролe „И Косово и ЕУ“

⁷⁸ Занимљива је чињеница да су споразуми у којима су Србија и Косово учествовали у циљу решавања међуетничких конфликта са циљем нормализације односа на самом почетку у први план истакли чињеницу да се ради о „две стране“. О два „равноправна субјекта“ који у дијалогу преговарају о обостраном процесу легитимације. Тако Србија Косову признаје лична документа, да би оно узвратило истом мером. Тим ходом се касније сасвим перфидно стигло до позиције у којој је страна о чијем статусу се преговарало стекла позицију да врши уцене и различите врсте притисака на другу учесницу и тиме је и ван споразумно онемогућила да на било који начин сторнира започето. У случају Србије и Косова стигло се до мере у којој је фактички остала само могућност тзв. „обостраног“ признања.

⁷⁹ Шире види у: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=164576>

морали да се нађу квазиправни модалитети који би „помирили“ две контрадикторне чињенице. Прва чињеница (или проблем) је да је ЕУ (преко 2/3 чланица) признала независност такозваног Косова, при чему је и главни спонзор сецесионистичких органа у Приштини. Друга чињеница (или проблем) који су власти у Београду морале да узму у обзир, је да српски народ тј. гласачи (такође преко 2/3) не признаје независност такозваног Косова. Дакле, то су биле две међусобно искључујуће чињенице за власти у Београду, које су морале да се „помире“ у тексту Боркових споразума“ (Мировић 2019: 43).

Тиме су споразумно прихваћене КС (Косово) и РКС (Република Косово) регистарске таблице, с тим што ће се на граници (прелазу) мењати таблице РКС у неке таблице које су ознака „некадашње“ српске државе на Косову и Метохији, нпр: ПР (Приштина), ГЛ (Гњилане), УР (Урошевац) итд. како не би дошло до инцидента приликом транзита кроз централну Србију од стране грађана који нису сагласни са споразумом. КС таблице су договорене као привремене на 5 година временског рока, након чега ће бити укинуте. Само ово наглашава да је технички дијалог био фарса и да је у пракси значио препуштање Косова и Метохије, посебно севера, који је етнички и географски наслоњен на Србију, у рукама ЕУ и косовских Албанаца. Покровитељ споразума је Европска унија, а Србија је као награду за послушност добила споразум о „реадмисији“ који се односи на то да неће морати да прима у своју државу Албанце које ће ЕУ протерати из Западне Европе.⁸⁰ Други „Борков споразум“ се односи на предавање 12.000 матичних књига са територије Косова и Метохије, укључујући и север покрајине, чиме се бар декларативно чини да је реч о *техничком споразуму*, али се не каже да су матичне књиге преузеле институције из Приштине, које ће у складу са споразумом издавати грађанима Косова личну документацију на којој ће писати на пример да су Срби са Косова ‘идентитетски’ „Косовари“ и да се тиме мења њихов лични идентитет, мада за преговараче је изгледа идентитетско питање својих држављана, у ствари „техничко“ питање.

Трећи „Борков споразум“ је изазвао највећу буру у јавности, посебно код грађанства на северу Покрајине, који су на њега одговорили постављањем барикада на магистралном путу који је одвајао Покрајину по етничкој линији север-југ, дакле на путу Косовска Митровица–Зубин Поток, Косовска Митровица-Лепосавић, као и у самој Косовској Митровици у улици „Бошњачка махала“ и главног моста на Ибру. Трећи споразум се

⁸⁰ Шире види у техничком дијалогу.

односио на признавање царинског печата Косова чиме је по први пут у историји уведена царина Косова на свим прелазима са Србијом. Овај споразум је у пракси иницирао Еулекс својим доласком, који је успоставио своје структуре на свим прелазима, осим на два прелаза на северу покрајине, Брњаку и Јарињу. Посебан проблем са овим прелазима је био тзв. „шверц робе“ из централне Србије. Ради се о томе да је злоупотребом појединаца приликом превоза робе из централне Србије скидан ПДВ на робу, која се неретко враћала на тржиште у Србији, али је пласирана и на „Косову“, што је омогућило масовну трговину дериватима који подлежу државним акцизама (Павловић 2016).

С једне стране, за српске трговце је превоз робе био легалан према начелима Устава Србије превожен на државној територији, док је за званичнике Косова „увоз“ наведене робе мимоилазио званичне царину Косова (која тада није ни постојала) и при томе урушавао унутрашњи економски систем цена, свих врста роба. Роба намењена Србима са КиМ је била ослобођена пореза још од 2003. године, у виду неког облика олакшица, који није имао практичну корист самих грађана (Срба), јер су „привредници“ вршили бројне злоупотребе у складу са личним бенефитима. Подразумева се, главни актери овог промета нису истицали етницитет као препреку у трговини. Дакле, трговина робом се обављала на релацији сарадње одређених структура Срба и Албанаца (шире в. Павловић 2016). С тим што треба нагласити да званично није било никаквог нелегалног „увоза“ робе, јер царина између Србије и Косова није постојала, али се ипак њено депортовање на територију КиМ вршила споредним шумским путевима готово свакодневно. ‘Скидање’ ПДВ-а од стране Србије је омогућило да се иста роба на Косову продаје по „старим“ ценама, чиме су појединци, Срби али и Албанци знатно профитирали (уп. Павловић 2016).

Међутим, царина Косова није споразум који је требало строго да прекине „илегалан увоз робе“, већ да успостави пуни суверенитет и територијални интегритет „Републике Косово“ на целој територији укључујући и север Покрајине. Обавезивањем ЦЕФТА споразумом у *техничком дијалогу*, декларативно је повређена Резолуција 1244, којом је укинута администрација мисије Уједињених нација, коју је по споразуму наследила власт из Приштине. Овим је споразумом такође прекршен царински закон Републике Србије из 2010, посебно „члан 2 у којем се прописује да царинско подручје Републике Србије обухвата територију и територијалне воде (...) и ограничено је царинском линијом која је истоветна с границом Републике Србије“ (Мировић 2019: 47–48). Добијени су привидни

„попусти“ са албанске и ЕУ стране, у виду тога да на царинама неће бити истицани симболи „држава“ те се ни царина неће означавати републичким симболима већ само „царина Косово“ (Недељковић 2016: 200). Но, како год да било, називали је ми Република Косово или Косово, овим „споразумом“ Тадића, Дачића и Стефановића на територији јужне српске Покрајине заокружен је територијални интергитет и суверенитет, на којој ће од тог тренутка деловати закони Косова, а ингеренције Републике Србије ће се све више умањивати и сада већ званично њене институције на овом подручју могу бити етикетиране као „паралелне“. Једина опција која је од овог тренутка доступна неким будућим властима, као и грађанима Србије и Косова и Метохије за одбрану својих права, јесте што су ови споразуми ‘политичке природе’ и то што ‘немају садржину међународних уговора’, што омогућава да се анулирају позивањем на још увек једини правно важећи међународни акт о Косову и Метохији, а то је Резолуција 1244. Међутим, веома је тешко, посебно у тренутним геополитичким односима, ревидирати чак и политичке споразуме, јер је трећи Борков споразум ипак оставио печат да се на некадашњим пунктовима између Косова и Метохије и Србије налази царина „*а не наплатна рампа између покрајине и централних власти*“ (Недељковић 2016: 201, наг. аут).

Споразум о катастарским евиденцијама је потписан истог дана када је прихваћена царина Косова. Њиме се Србија обавезала да преда Косову катастарске евиденције, а о споровима који могу настати у вези катастарских предмета одлучује тзв. Врховни суд Косова. У научној јавности у Србији су наведени споразуми препознати као преседан или једини случај у историји међународних односа где се у рату поражене државе обавезују писменим споразумом, дакле добровољно, да врше сецесију своје територије (Мировић 2019: 51). Пети „Борков споразум“ се односио на узајамно признавање универзитетских диплома. Мировић запажа у какво је понижење запала српска преговарачка страна, а то је да је и Приштина пристала на „признавање“ српских диплома, те се у том смислу тзв. Косово и Србија изједначиле као равноправни партнери, као државе чланице УН, дакле у споразуму се поново користи израз „две стране“ а не однос покрајине и централних власти. Журба београдских власти није дала времена да се српски преговарачи ‘призову памети’ и да реше статус српског Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици који је интегрисан након рата 1999. године и од тада нема на адекватан начин решен статус. Статус је, како предлаже Мировић, овом приликом могао да се дефинише у

оквиру просветног система РС, а између осталог, остало је отворено и овим споразумом прикривено питање имовине Универзитета у Приштини који је бројао сијасет зграда вишеспратница које су овим споразумом поклоњене албанским сецесионистима, а служиће на част српским преговарачима (в. Мирковић 2019: 52).

Шести „споразум“ се односи на интегрисано управљање границама/прелазима који је био у складу са трећим „споразумом“ који се односио на Царину Косова. Наиме, овај споразум је омогућио долазак албанских цариника и полиције на прелазима Брњак и Јариње „Споразумом“ су формиран интегрисани пунктови, а Србија се обавезала да трансформише своје административне пунктове у граничне, под забраном да на њима истакне своју републичку заставу. Један од битнијих елемената због кога су албанске власти похитале ка овим прелазима јесу приходи од царине које споразум није дефинисао, јер је, истиче Мирковић (2019: 56–57), усмено договорено да приходи од чак 35.000.000 евра (тридесет пет милиона евра) иду властима у Приштини. „Сума коју је Србија поклонила Приштини шестим „борковим споразумом“ је и преко 10 пута већа од годишњих буџетских издвајања за СПЦ на КиМ од око 2,3 милиона евра годишње. („Сл.гласник РС“ бр. 95/2018, према Мирковић 2019: 57).

Последњи „споразум“ седми по реду, односи се на регионално представљање у коме је поново на парадоксалан начин признато све укључујући и границу и царину Косова, али се ипак Косово са фуснотом (Косово*) позива на објашњење да је његов статус у вези Резолуције 1244 противно свим претходним споразумима који је крше. Позивајући се на Дејана Мирковића, који је један од ретких домаћих научника, на адекватан начин обрадио *технички дијалог* Србије и Косова, јер је уочио чињенице које су бројни аутори „превидели“, јесте да је крајње позивање на Резолуцију 1244 у седмом споразуму Београда и Приштине, у вези са расписаним изборима који су одржани након месец дана у Србији (6. мај 2012). Наведено позивање требало је код српских бирача да надомести чињеницу да су ипак ‘технички споразуми’ били у складу са Резолуцијом 1244 и да је уважавају, те према томе споразуми, иако су једним делом дефинисали „Републику Косово“ наводно „јесу“ у складу са Резолуцијом и суверенитетом Србије (в. Мирковић 2019: 58–59).

Дуалност техничког дијалога и његовог садржаја, произвело је конфронтације и сокобе на северу Косова, који су познати као „Јулска криза“. Споразуми који се односе на „устостављање границе“ изазвали су различита тумачења на локалу. Споразумом о ИВМ,

договорено је да почне да функционише царина Косова и интегрисано управљање границом под надзором Еулекса, што је тадашњи „премијер Косова“ Хашим Тачи и посматрао као заокруживање „националног суверенитета“ и контролу преосталих северних граница у складу са законима Косова (Изјава Х. Тачија, РТС, 26. 07. 2011). То је према његовом мишљењу била акција за „практичну демонстрацију реда и закона“ чиме је настојало да се покаже да је *техничким дијалогом* дефакто створена Република Косово и да од тренутка интеграције „прелаза“ Брњак и Јариње Србија нема готово никакве ингеренције на Косову и Метохији. Међутим, Срби са севера су се у овом тренутку нашли између „чекића и наковња“. Потписивање наведених споразума у вези граница и царине Косова је у научној јавности у Србији оцењен као ‘ударац са леђа’ северу (Мировић 2019: 54). Наиме, грађани са севера КиМ су настојали да се боре на два фронта. С једне стране да изкажу несагласност са споразумима које је потписао Борко и коалиција ДС и СПС у Бриселу, а с друге стране је настојала да спречи долазак ROSU специјалаца на северне прелазе. Тим акцијама се српско становништво са севера трудило да предочи европским званичницима да долазак ROSU специјалаца и опште насиље над Србима није договорено у Бриселу.

У свакодневици Срба са севера је све изгледало много другачије. У настојању да „одбране север“ од Београда, Приштине и бриселских и вашингтонских изасланика, укључивало је борбу за голе животе на барикадама у селу Јагњеница (Зубин Поток), Рудару (Звечан) и Јарињу (Лепосавић). Сукоб се веома брзо рефлектовао и на јужном делу Косова и Метохије где је код Пећи (село Добруша) убијен један и рањено двоје Срба. То је према Богдановићу била показна „вежба“ да су Албанци са Косова спремни на изазивање оштријих сукоба уз подршку европских подржаваоца (Богдановић 2011). Насиље које је спровођено од стране КФОР-а и ЕУЛЕКС-а образлагано је тежњом за „успостављањем слободе кретања на северу Косова“ и да је циљ акције „побољшање владавине права“ јер је „слобода кретања једно од темељних начела Европске уније“ како је изјавила Маја Коцијанчић портпарол ЕК (Коцијанчић 2011). Коначан циљ акција Кфора под надзором ЕУ дао је један међународни дипломата из Приштине наводећи да је „намера Приштине да се преко контролних пунктова крене у демонтирање паралелних структура Србије на северу“ (Јевтић 2011). Но, наратив Тадићеве политике је у српској јавности препознат знатно пре ескалације сукоба. Како запажа Антонић, крај ‘косовске политике’ се могао уочити у

Тадићевом обраћању јавности. Примера ради, на актуелној седници Демократске странке која је претходила наведеним догађајима он (Тадић) ни једном речју није поменуо Косово.

„То одсуство реакције је заправо најбољи показатељ да је *косовска политика* мртва. Она је издахнула 9. септембра 2010. године - мада тог мртваца у кући још нико не жели да примети. Јер, власт тврди да је мртвац жив, пошто „Србија и даље следи политику и Косово и ЕУ“(...) „Но мртвац је ту, његова трупина већ заудара и ускоро ћемо га, хтели или не хтели, морати признати за мртваца и изнети из куће“ (Antonić 2011).

Политика која се с времена на време чула иза кулиса да је на делу идеја о подели Косова, која је делимично била својствена Тадићу и његовим саборцима попут Д. Ћосића, (безнадежно подржавану од Срба са севера својим акцијама из 2011. године у одбрани Брњака и Јариња), веома је брзо прекинута доласком Ангеле Меркел (Angela Merkel) у августу 2011. када је поводом тзв. Јулске кризе „затражила од владе у Београду да нормализује односе са Косовом и распусти институције Срба на северу. Влада у Београду је наставила преговоре са албанском страном, али није успела да се договори око регионалног представљања Косова након чега је Европски савет под утицајем Немачке Владе 9. децембра 2011. донео одлуку да одложи давање кандидатуре Србији за фебруар 2012“ (Прибићевић 2012: 187). Уцењивачка политика од стране ЕУ на коју је коалициона влада ДС–СПС пристала, рефлектовала се на брзини чланства Србије у европским интеграцијама. ‘Јулска криза’ је одложила кандидатуру Србије а њена последица је била да се Споразум о интегрисаном управљању прелазима одложи до тренутка када ће на власт у Србији ступити „тријумвират“ Вучић-Николић-Дачић 2012. године (Мировић 2019: 54). Косово и Метохија је у ЕУ преговорима представљало предмет трговине који је од овог периода између ЕУ и влада у Београду представљао ‘дил’ (погодбу) ‘Косово и Метохија за чланство у ЕУ’ (Јовановић 2018). Зато је у праву Младеновић када каже да:

„До краја 2012. године од Србије је очекивано поштовање територије и одсуство међународног оспоравања Косова, тј. поштовање оба елемента суверенитета држава (иако није тражено формално признање). Од 2008. па до Бриселског споразума 2013, од стране ЕУ су долазили све новији захтеви према Србији, који су јој смањивали маневарски простор. Истовремено, ова политика условљавања дала је евроскептичној опозицији у Србији муницију да критикује политику пузајућег признања Косова“ (Mladenović 2014: 53).

Следствено томе, свих седам „Боркових споразума“ су на „Косову“ успоставили поредак какав имају само суверене државе. Суботић сматра да се српска власт ослањала на Еулекс као протектора чиме је правдала своју пузајућу политику. Но, поставља питање исти аутор, шта ће бити онда када оде ЕУЛЕКС? Све у свему, закључује Суботић, споразумом о интегрисаним управљањем границама „значи постављање границе између Србије и нове НАТО државе“ – Косова“ (Суботић 2012: 223).

4.6. Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа

„Када се од вас тражи да поштујете нечији територијални интегритет, и ви на то пристанете, то заправо значи да сте признали да та територија није део ваше земље“

Tomas Flajner

Након једногодишњег застоја у „техничким преговорима“ у периоду између 2011. и 2012. године, формирао се подобан политички вакуум, за редефинисање „старих проблема“ поводом политичке ситуације на Косову и Метохији. Истицање мандата Бориса Тадића и његова лакомисленост приликом потписивања „Боркових споразума“, код српског грађанства је створила изразито незадовољство, јер се у научној али и у општој јавности проширио наротив да су споразуми довели до заокруживања „Републике Косово“ и да је тиме „заувек“ амнестиран најзначајнији део територије Републике Србије – извориште националног бића Срба (Анђелковић 2016).

Слабост и неодлучност да спроведе у дело седми Борков споразум о интегрисаном управљању „границама“ додатно је отежао будућу кампању дотадашње коалиције Тадића и Дачића (ДС и СПС). С друге стране, то је поговорило дотадашњим европским и вашингтонским „партнерима“, да подршком наредном кандидату остваре своје геополитичке циљеве (Ђурковић 2014), а бројним опозиционим странкама у Србији је пружио погодан друштвени амбијент у коме је могла да се обнови „националистичка“ идеологија, у том тренутку једна од најпријемчивијих, јер су је оберучке дочекали Срби са

севера Косова и Метохије, којима је национална заштита и одустајање од „Боркових споразума“ било једино могуће решење. Игром случаја, то су убрзо и понудили некадашњи радикали Томислав Николић и Александар Вучић. Критикујући Тадићеву и Дачићеву политику, која је довела до тога да се Србији ампутира један део њене територије, уз најављено ликвидирање српских институција са севера Косова и Метохије које Тадић није био у стању да одради планирано,⁸¹ због предстојећих избора (Чавошки 2019). Новонастала СНС (Српска напредна странка) је имала одличне услове за најављени преокрет у српској спољној и унутрашњој политици. С тим у вези, кампања која је трајала до избора 2012. године, дала је времена за критиковање политике „Техничких споразума“ и „председника Бориса Тадића, што је свог поузданика Борка Стефановића послао у Брисел да тамо води противуставне, срамне и понижавајуће преговоре с председником самозване косметске државе“ (Чавошки 2019: 26). Да би била пријемчива широким народним масама, пропаганда поводом патриотске косовске политике СНС исказивана је у виду заклетви:

„У предизборној кампањи политички представници напредњака Николић и Вучић заклињали су се (и у цркви у Косовској Митровици), да ће поништити све споразуме и одлуке претходне власти (ДС), и све учинити да питање Косова и Метохије изместе из надлежности ЕУ и врате у надлежност УН. У тој лажној причи једнако говорљиво је наступао и њихов нови коалициони партнер, социјалиста Ивица Дачић. На изборима 2012, ова странка се изричито залагала за очување Косова и Метохије у саставу Србије, јер је дотадашња попустљива политика ДС наишла на осуду народа. С тога су вође СНС-а обећавали, да ће преиспитати уговоре које је представник Србије, члан ДС-а, Борислав Стефановић потписао са Едитом Тахири“ (Суботић 2019: 133).

Убедљивост врха СНС-а није нимало изостајала, тако је председник Николић редовно подсећао на своје ставове, да уколико мора да бира између „Косова и Метохије и ЕУ – његов избор (ће) бити Косово и Метохија (...) Такође је обећао поништавање свих потписаних споразума између Београда и Приштине“ (Суботић 2012: 255-256), док је Ивица Дачић позивајући се на Платформу о Косову и Метохији инсистирао на придржавању Резолуције 1244, те би решење косовског питања било обострано; реторички

⁸¹ Ликвидирање српских институција са Космета, које су Албанци и Европљани сматрали паралелним, је представљао последњи Тадићев задатак који он није испунио јер је знао да би са тиме завршио своју политичку каријеру. Зато је расформирање институција Тадић оставио за наредни мандат, рачунајући да ће и овога пута у предизборној кампањи имати подршку својих западних ментора као и 2008. године (уп. Прибићевић 2012).

одговарајући да не треба постављати питања чије ће бити институције на северу Косова, ако не институције Србије (Суботић 2013: 6). Ипак, најрадикалнији у својој кампањи је био Ивица Дачић, који је навестио, како запажа Огњен Прибићевић, да је „могућ растanak са Европом“ у случају да ЕУ услови наше чланство признањем независности Косова“, неустежући се да каже да „Србија не би требало да искључи ни ратну опцију уколико албанска страна нападне север Косова“ (Прибићевић 2011: 195). Уз то, на митингу у Косовској Митровици непосредно пред изборе 2012, локални лидери из СНС-а су претили да „ће Борко Стефановић морати да иде у затвор када дођу на власт и узвикивали су „нећемо царину““ (Мировић 2019: 61). Сума сумарум, све наведено је представљено у програму странке од 2008. до 2011. у оквиру принципа на којима делује странка:

„Први принцип се односи на очување територијалног интегритета Србије. Косово је „срце“ Србије и она треба да буде бескомпромисна у одбрани своје територије. СНС се противи било каквом покушају цепања Србије. Такође, за њу је неупитно да Србија треба да постане члан ЕУ, али само као целовита држава (...) СНС не може и неће да призна независност Косова“ итд. (шире у: Mladenovic 2014: 44).

Но, по доласку на власт Српске напредне странке, политички деманти су брзо препознати у пракси. Негативни ефекти су се предочили већ у Политичкој платформи за разговоре са представницима привремених институција самоуправе у Приштини донете 2012. године. Аутори платформе су се изнова послужили старим добрим триком. Прво су наглашене црвене линије преговора које морају да поштују Устав РС, затим Резолуцију СБ УН 1244, па и Међународно јавно право, да би у наредним пасусима они били изостављени. Примера ради, то се посебно види у другом делу платформе, где када се говори о оснивању „Аутономне заједнице српских општина“ на КиМ, каже се да ће њихов статус бити зајамчен „Уставом покрајине“. Надаље, у пасусу у којем се говори о судству у Покрајини, има речи о томе да би они били „установљени законима на нивоу Покрајине, али би споразумом који проистекне из политичког процеса било утврђено да закон мора да предвиди механизам путем којег грађани Аутономне заједнице преко својих представника могу да утичу на избор и састав судова“ (Политичка платформа 2013: 2-3).

Зачуђујућа „прозорљивост“ платформе да ће будућа Заједница српских општина (ЗСО) бити успостављена на истим начелима наведених у Платформи, чија ће форма нешто касније проистећи из Бриселског споразума (*Први споразум о принципима о нормализацији*

односа Београда и Приштине), наводи нас на размишљање да је читава кампања о (не)уставности „Боркових споразума“ била само политичка пропаганда. Затим, изјаве о издајничкој политици Тадића и Дачића, па ставови и наглашавања да ће „неверни Тома из Бајчетине“ (како га је после избора народ прозвао) вратити питање Косова и Метохије под „окриљем Уједињених нација“, била само ‘фама’ иза које се, да се послужимо речима Косте Чавошког (2019) „ваљало разбијање Србије“. Међутим, о оваквим превирањима, страни фактор већ има механизме деловања који кажу да: „против властодржаца, који им је постао сметња, треба кандидовати политичара који има бољу националну боју да би га бирачи радије прихватили“ (...) „уз то су Николић и Вучић имали велику предност у односу на Тадића: у народу, па и код угледних људи били су од раније познати као тврди и постојани родољуби (то је бољи израз од назива „националиста“), што је била велика предност у односу на разблаженог и безбојног, у издаји окорелог Тадића“ (Чавошки 2019: 62).

Представљени патриотизам је само још једном био у служби личних интереса, а дугорочно посматрано само се поклапао са чињеницом „да су сви водећи политичари (у Србији) долазили на власт уз подршку или благослов западних земаља, те да се огроман део политичке и економске елите понашао по класичном компрадорском моделу, при чему су зарад личног интереса били спремни на гажење националних интереса“ (Ђурковић 2014: 91). Ствар је била јасна када је два сата пре окончања председничких избора, као по обичају, стигла честитка од оних структура који су подржавали кампању СНС-а. Честитка председнику Николићу је пре резултата избора стигла из Брисела, чиме је унапред предсказана косовска политика и чињеница да је Тадић као кандидат, који је релативно успео да обави своје унапред договорене задатке, пуштен низ воду (Чавошки 2019: 63). Кључно је било „довршити процес предавања Косова и Метохије Албанцима“, а напредовањем у том процесу биће награђено „напретком“ Србије у приступању Европској унији, па ће се показати да су ове две ствари у позитивној корелацији. Наравно, предаја Косова биће неупоредиво прогресивнија од приступању ЕУ, чија ће прича постати мамац за српску политичку елиту, као што је то за српски народ био наратив о заштити Срба на Косову и Метохији (уп. Самарцић 2018: 166-167), јер ће тај курс искључиво бити у служби бриселских и вашингтонских геополитичких интереса (Ђурковић 2014).

Насупрот наведеном, друштвени амбијент на Косову у коме је требало спровести горе наведене идеје није ишао на вољу политичким структурама Београда, Приштине,

Брисела и Вашингтона. Суштина ствари је у томе да у наведеној политици нису били укључени представници Срба са Косова и Метохије, посебно они са севера који су се још увек барикадама, протестним шетњама и активним отпором Кфору и Еулексу успротивили довођењу цариника „државе Косово“ на прелазе Јариње и Брњак, и тиме исказивали неслагање са политиком Београда. Тада се јавио проблем. Требало је (*посебно на северу*) поставити политичку гарнитуру која ће извршавати ингеренције Београда и тиме настојати да се оствари последњи задатак који Тадић није успео због истицања мандата, а то је да уклони „паралелне српске институције“ са севера покрајине. Главни стожер српства на северу покрајине у том (*последњем*) периоду била је Скупштина заједнице општина Косова и Метохије, основана у коалицији која је била против „Боркових“ и предстојећих Бриселских преговора а то су ДСС Зубин Поток и Звечан, СРС Косовска Митровица и ДС Лепосавић (РТС 28. јун, 2008).

Скупштина је основана са укупно 26 општина Косова и Метохије поводом негирања проглашене независности Косова 2008. године. Самим тим је ова Скупштина представљала новог политичког актера, без кога ће најављени Бриселски споразуми⁸² тешко бити спроведени. О значају оснивања Скупштине говори и подршка митрополита Амфилохија, који је у име српског патријарха Павла поручио да је оснивање Скупштине на Косову и Метохији „историјски чин (који) није случајно везан за Видовдан. Желим Вама делегатима да добро, часно и достојанствено обављате своје дужности у општинама у којима се налазите, ради напретка, јединства народа и јединства свеукупне државе Србије“, изразивши убеђење да ће Скупштина допринети да Косово и Метохија остане саставни део Србије“ (РТС 28. јун, 2008). То је и допринело сукобима који су се одиграли од ‘јулске кризе’ с пролећа 2011. године па све до преузимања власти СНС и Српске листе на северу Покрајине. Након вишемесечног отпора Срба на којима је повређено више припадника Кфора, рањено на десетине Срба и убиства једног припадника РОСУ јединица, приликом њиховог насилног упада у Ибарски Колашин, Срби са севера Покрајине су били истрајни у остваривању својих права да живе и раде у Републици Србији, све до оног тренутка док се нису нашли на мети власти из Београда. Оно што упада у очи поводом бојкота споразума Срба са севера Косова јесте везано за чињеницу да барикаде нису прекинуте док Србија

⁸² Мисли се на Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа између Срба и Албанаца, колоквијално познат као „Бриселски споразум“.

није физички интервенисала (*разбијање барикада од стране српске жандармерије на Брњаку и Јарињу*), како би уклонила барикаде које су поставили Срби са севера (РТС 25. 02. 2012).

Иако су барикаде постављене као препрека која је требало да спречи долазак косовских цариника и специјалних јединица Косова ROSU, Срби са севера су коначно схватили да су „Боркови споразуми“ добили подршку у владајућој коалицији Николић-Вучић-Дачић (РТС 25. 02. 2012). Неочекивано, спровођење споразума о прелазима (IBM) у пракси је омогућила српска жандармерија по налогу Ивице Дачића. У једном саопштењу се детаљније извештава: „на Србе који су били на барикадама најпре су брутално насрнули људи у цивилу и са фантомкама на главама, а да је потом интервенисала и српска жандармерија“ (РТВ РС 23. 02. 2012). Мада је овај случај наишао на демантовање и Приштине и Београда, а том приликом цензурисан из мејнстрим медија и новинских агенција, у независним медијима наводи се да је: „у раним јутарњим часовима механизација из Рашке уклонила барикаде на Јарињу из правца централне Србије, чиме су се министри Дачић и Богдановић похвалили (...) такође полицијске јединице из Новог Пазара уклониле су барикаде на Брњаку из правца централне области, чиме су, суштински, урадиле исту ствар као и КФОР“ (Novinar online 08. 12. 2011).

Том приликом су Срби организовани у протестне барикаде на Косову и Метохији изјавили да је акција српске жандармерије, која силом уклања последњи браник отаџбине и обрачунава се са својим народом у име Кфора и Приштине, издаја коју нису очекивали. Речима: „*Ово више боли него сви пендреци НАТО окупатора, боли више од свих сузаваца испаљених ових дана на нас, боли више од свих метака чије смо мете били, јер нам сопствена држава забрањује да живимо у Србији*“ (Novinar online 08. 12. 2011, нагласио аутор). Читава афера око „Боркових споразума“, барикада на северу и оштрог противљења Срба против увођења царине Косова, довела је до унутрашњег дијалога, па је организована дискусија у виду округлог стола са новом владом СНС–СПС коју је организовао Савет за инклузивно управљање (SIG) за представнике српске заједнице са КиМ, званичнике политичких партија и Владе, као и за делегације из цивилног сектора који су одржани у Београду и Аранђеловцу у периоду од 21. до 23. јула 2012. године.

Оно што је било најупечатљивије јесте да је српска заједница са Косова и Метохије збуњена поводом односа СНС-а према досадашњим споразумима које је спровео Борко

Стефановић. Већ тада су се јављали чланови СНС-а који су истицали да се Србија мора придржавати међународних обавеза проистеклих из споразума и да их према томе мора спровести. Констатовано је да је проблем и даље исти, а то су: српске институције на северу Покрајине и недавно конституисана Скупштина, за коју председници општина „нису имали“ одобрење из Београда. Уз наведено, тражено је од нових представника власти да појасне „техничке споразуме“ и тиме презентују Србима шта им је чинити, јер они не знају да ли је потребно према споразуму да потражују од „косовских институција“ личне исправе и регистарске таблице? (СІГ 2014: 3–4). Ипак, састанак је и надаље остао конфузан поводом даљег дијалога Београда и Приштине, као и узаврелог питања, шта ће бити са институцијама на КиМ, пре свега на северу? Лидери су настојали да дефинишу одређене циљеве које би требало да прате будући дијалог. Кључни елементи састанка су дефинисали да:

1. У предстојећем дијалогу морају учествовати Срби са севера и југа Покрајине, јер се дијалог тиче живота њихове заједнице, и то пре сваке рунде разговора;
2. Европска унија нема алтернативу;
3. Дијалог о северу мора бити јасан, као и став Владе о северу;
4. Београд би требало да укључи и представнике Срба са Косова који немају идентичне ставове као и представнике који не припадају владајућој коалицији;
5. Приоритет је бавити се српским институцијама на северу Покрајине;
6. За сада постоји консензус Срба о непризнавању независности Косова, зато је потребан државни консензус о даљим корацима који треба бити предузети у решавању старих проблема (СІГ 2014: 5–7).

Овај скуп ипак нису посетили представници општина са севера Косова и Метохије, па се може рећи да због тога нису истицани ставови који се тичу „црвених линија“ које се не смеју прећи у преговорима са Приштином. Они су били јасни током вишемесечних протеста на северу, а тичу се противљења интеграцији српских институција у косовске институције, укључујући судове, полицију, цивилну заштиту, образовни и здравствени систем, као и примену споразума о интегрисаном управљању прелазима (ІВМ). Но, општа друштвенополитичка нестабилност на Косову и Метохији (посебно на северу) говорила је да ствар неће ићи у интересу Срба, јер су кључне тачке 6. и 7. „Боркових споразума“ настојале да коначно уоквире север Косова са косовским царинским и полицијским снагама.

Његово неимплементирање због протеста грађана на Брњаку и Јарињу (*два преостала прелаза која имају везу између Србије и севера КиМ*) чекало је нову гарнитуру власти након избора у мају 2012. Тик уочи избора, Влада је саопштила Србима са Косова и Метохије да није у могућности да одржи изборе 6. маја у својој јужној Покрајини, наводно због Унмикове неспремности. Како указује Самарџић, то је била само још једна превара Срба из Покрајине на коју су они навикли, јер и „врапци на грани знају“ да Србија има право и на основу Устава и на основу Резолуције 1244 и одговарајућих закона да спроведе и организује изборе које је до овог тренутка сама и спроводила (Самарџић 2019: 165).

Наведено дало је основа да се посумња у патриотски облик политичке кампање коју су спроводили напредњаци, а са њима и Дачић, иако ни он сам није марио што је као члан претходне (Тадићеве) Владе учествовао у отуђењу територије јужне српске Покрајине. Брзо је истина ‘изашла на видело’. Након избора, већ у октобру исте године (19. октобар 2012), нова власт је показала да неће учинити оно за шта се борила у својој кампањи, да поништи тзв. „Боркове споразуме“, па ни да ухапси Борка и пошаље у затвор због издаје националних интереса.⁸³ Напротив, тог дана се нови српски премијер у Бриселу састао са такозваним премијером Косова (*осумњиченим за ратне злочине и трговину људским органима*) Хашимом Тачијем. Ниједан српски премијер или председник никада пре Дачића није пристао на такву врсту састанка са сецесионистима из Приштине“ (Мировић 2019: 63).

Надаље, Мировић указује да су се закулисне радње у том прелазном периоду до потписивања Бриселског споразума одвијале не би ли се ниво преговора подигао на политички ниво. Заговорници косовске независности знали су да је према међународном јавном праву веома значајно, због вредновања потписа премијера или председника, подићи ниво разговора до највишег ранга три најважније особе у држави. Дакле, за разлику од Б. Стефановића, који је био само политички директор у Министарству иностраних послова Републике Србије, према чему је његов потпис на неуставним споразумима могао лако бити одбачен од неке нове власти (*и тиме поништен договор са Приштином*), потписи српског председника, премијера или министра иностраних послова, међународноправно обавезују Србију, „чак иако су у супротности са њеним унутрашњим правним поретком (законима или уставом из 2006)“ (Мировић 2019: 65).

⁸³ О овоме види претходан одељак о политичкој кампањи СНС-а, фраза изречена на митингу против власти Тадић-Дачић у Косовској Митровици.

Судбина Србије и оних Срба са Косова и Метохије је откривена 17. јануара 2013. године када су Ивица Дачић и Хашим Тачи потписали споразум о имплементацији шестог „Борковог споразума“ чиме је упркос барикадама и несагласности Срба са севера Покрајине уведена царина Косова, која је, поред тога, што је до тада функционисала на осталим прелазима на „Косову“, почела да функционише и на два спорна пункта, на Брњаку и Јарињу. Тиме је начињен први корак у утврђивању косовске независности. Поводом наведеног преокрета, Мило Ломпар је описујући садашњу власт рекао да она „делује као савршена симулација власти: она је са становишта страних чинилаца идеална власт, јер истовремено неутралише национално оријентисане људе и спроводи дубоко антинационалну политику“ (Ломпар 2018: 151). Уколико се позовемо на размишљања проф. Анђелковића (2010: 57) о истакнутој окупацији Косова и Метохије која је наведеним споразумима међународно легализована и легитимизована, може се закључити да су наведени споразуми у српској историјској равни означили „тешки поремећај идеје и праксе српске државности“ на овом простору. Наравно, реторички постављајући питање на овом фону, Анђелковић каже, до чега могу све да доведу даљи споразуми који се могу обавити у овој тематици урушавања државности Републике Србије (Исто 2010).

Сходно наведеном, неколико дана пре споразума о царини Косова, Влада је усвојила „Резолуцију о основним принципима за политичке разговоре са привременим институцијама самоуправе на Косову и Метохији“ (Резолуција РС 2013), у којој су изнети основни принципи за разговоре:

1. „Полазећи од тога да свако решење, било општег или неког посебног питања, о привременом, прелазном или коначном статусу Косова и Метохије, о положају Срба у Покрајини или о заштити српског верског и културног наслеђа мора да буде у складу са Уставом Републике Србије и Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244“;

Надаље, Резолуцијом се потврђују и досадашњи ставови о српском суверенитету Косова и Метохије:

2. „Потврђујући ставове из Резолуције Народне скупштине Републике Србије о мандату за политичке разговоре о будућем статусу Косова и Метохије од 21.

ноембра 2005. године, Резолуције Народне скупштине Републике Србије поводом „Предлога за свеобухватно решење статуса Косова” специјалног изасланика генералног секретара УН Мартија Ахтисарија и наставка преговора о будућем статусу Косова и Метохије од 14. фебруара 2007. године, Резолуције Народне скупштине Републике Србије о неопходности праведног решавања питања Аутономне покрајине Косово и Метохија заснованог на међународном праву од 25. јула 2007. године, Резолуције Народне скупштине Републике Србије о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије од 26. децембра 2007. године и Одлуке Народне скупштине Републике Србије о потврђивању Одлуке Владе Републике Србије о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу једностране независности од 18. фебруара 2008. године“;

3. „Република Србија, у складу са међународним правом, Уставом и вољом грађана, не признаје и никада неће признати једнострано проглашену независност Косова.“

Али и, сасвим парадоксално:

4. „Влада Републике Србије се овлашћује да настави са имплементацијом већ постигнутих договора и споразума са представницима ПИС у Приштини. Представници Републике Србије обавезују се да у наставку дијалога о решавању техничких и политичких питања са представницима ПИС у Приштини и представницима Међународне заједнице будуће споразуме постижу у складу са ставовима и основним циљевима ове резолуције, настојећи да се са представницима ПИС у Приштини постигне свеукупни договор.“
5. „Република Србија посебно инсистира на успостављању Аутономне заједнице српских општина на Косову и Метохији коју би чиниле територијална аутономија четири општине севера Косова и Метохије и друге општине са већинским српским и мањинским становништвом (нпр. Грачаница, Штрпце, Гора итд.), засноване на посебном Статуту о аутономији Заједнице српских општина на Косову и Метохији и јемчене Уставом Покрајине и јавном декларацијом представника Међународне заједнице укључених у процес“ (цит. из. Резолуција РС 2013).

6. Република Србија сматра да ова аутономија подразумева постојање изворних надлежности у областима:

А) просвете (основног, средњег и високог школства),

Б) здравства (сви нивои здравствене заштите),

В) спорта,

Г) културе,

Д) јавног информисања,

Ђ) заштите животне средине,

Е) креирање и спровођење политике заштите животне средине и одрживог развоја,

Ж) просторног планирања итд.⁸⁴

Дакле, Резолуција за преговоре са Приштином је само потврдила парадоксалност која је изнета и у Платформи председника Николића, а то је да се с једне стране инсистира на Уставу Републике Србије и Резолуције 1244, као и на поштовању међународног јавног права и свих досадашњих резолуција које је РС усвојила поводом заштите територијалног интегритета и суверенитета у својој јужној Покрајини, да би се напослетку изнео став како се уважава настојање за имплементацијом досадашњих споразума (царина Косова), што наглашава у ком ће правцу ићи „очување националних интереса“ у предстојећим преговорима.

Надаље, утврђује и формирање предстојеће Заједнице српских општина (ЗСО), али се каже да ће се поштовати „Устав Покрајине“ „Устав Косова“ (?!). Те да ће у складу са *уставом* уредити рад школства, судства, полиције, здравства, цивилне заштите и свих институција које тренутно раде на Косову и Метохији. Резолуција је као и пређашња, у широј научној јавности и код грађанства препозната као корак за „одустајање Србије од борбе против независности Косова, упркос демантијама званичног Београда“ (Лазаревић и Аритонових 2011: 540). Како указују Лазаревић и Аритонових, Србија је својим уступцима

⁸⁴ У раду су цитирани само најзначајни делови Резолуције, шире видети у цитираном документу.

Приштини запала у позицију према којој Косово располаже ограниченом независношћу/суверенитетом, да би након тога Србија заиста свела свој суверенитет на „паралелизам“ институција у општинама са српском већином, која укључује и северни део Косова и Метохије (2011: 540).

Било како било, предочене смутње које су проистекле из председничке платформе и Резолуције за преговоре са ПИС у Приштини укратко су срочени у наредним преговорима у Бриселу, познати као „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа Београда и Приштине“ или колоквијално „Бриселски споразум“ датог у следећој табели:

1.	Постојаће Асоцијација/Заједница општина у којима Срби чине већинско становништво на Косову. Чланство ће бити отворено за сваку другу општину под условом да се о томе сагласе чланови.
2.	Ова Заједница/Асоцијација ће бити успостављена на основу Статута. До њеног распуштања може доћи само на основу одлуке општина учесница. Правне гаранције ће пружити меродавно право и уставно право (укључујући и правило двотрећинске већине).
3.	Структуре Асоцијације/Заједнице ће бити успостављене на истој основи на којој почива постојећи Статут Асоцијације косовских општина, нпр. председник, потпредседник, Скупштина, Веће.
4.	У складу са надлежностима додељеним Европском повељом о локалној самоуправи и косовским законом, општине учеснице ће имати право да сарађују у колективном спровођењу овлашћења кроз Заједницу/Асоцијацију. Асоцијација/Заједница ће имати пун надзор над областима економског развоја, образовања, здравства, урбанизма и руралног развоја.
5.	Асоцијација/Заједница ће вршити и друге додатне надлежности које јој могу делегирати централне власти.
6.	Заједница/Асоцијација ће имати репрезентативну улогу према централним властима и у том циљу биће представљена у консултативном већу заједница. У циљу испуњавања ове улоге предвиђена је функција мониторинга.

7.	На Косову ће постојати јединствене полицијске снаге које се зову Косовска полиција. Сва полиција на северу Косова ће бити интегрисана у оквир Косовске полиције. Плате ће исплаћивати само Косовска полиција.
8.	Члановима других српских безбедносних структура биће понуђена места у еквивалентним косовским структурама.
9.	Постојаће регионални командант полиције за четири општине на северу у којима Срби чине већинско становништво (северна Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић). Командант овог региона биће косовски Србин кога именује Министарство унутрашњих послова са списка који достављају четири градоначелника у име Заједнице/Асоцијације. Састав КП на северу ће одликовати етнички састав становништва ове четири општине. (Постојаће још један регионални командант полиције за општине јужна Митровица, Србица и Вучитрн). Регионални командант четири северне општине ће сарађивати са другим регионалним командантима.
10.	<p>Судске власти биће интегрисане и функционисаће у оквиру правног система Косова.</p> <p>Апелациони суд у Приштини ће успоставити веће које ће бити састављено од већине судија косовских Срба, које ће бити надлежно за све општине у којима су Срби већинско становништво.</p> <p>Одељење Апелационог суда, кога чине административно особље и судије, имаће сталну канцеларију у северној Митровици (Окружни суд у Митровици).</p> <p>Свако веће споменутог Одељења ће бити састављено од већина судија косовских Срба.</p> <p>У зависности од природе случаја о коме је реч, веће ће чинити одговарајуће судије.</p>
11.	Општински избори ће бити организовани у северним општинама 2013. године уз посредовање ОЕБС-а у складу са косовским законом и међународним стандардима.
12.	План за имплементацију, укључујући временске рокове, биће сачињен до 26. априла. Приликом имплементације овог Споразума, поштоваће се принцип транспарентног финансирања.
13.	Две стране ће интензивирати разговоре о енергетици и телекомуникацијама и окончати их до 15. јуна.

14.	Договорено је да ниједна страна неће блокирати, или подстицати друге да блокирају напредак друге стране на њеном путу ка ЕУ.
15.	Две стране ће, уз помоћ ЕУ, основати Комитет за имплементацију.

Текст Бриселског споразума. Извор: Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу са Привременим институцијама самоуправе у Приштини – Влада Републике Србије.

Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа (даље Бриселски споразум) потписан је између председника Владе Србије Ивице Дачића и тзв. „премијера Косова“ Хашима Тачија 19. априла 2013. године уз посредништво представника ЕУ Кетрин Ештон. Како су након усвајања споразума говорили Дачић, касније и А. Вучић, његово потписивање је била последица ултиматума које је након пада Тадићеве владе дат Србији, односно новој влади Николића, те да је он резултат избегавања рата са Албанцима, Европском унијом и на крају са НАТО пактом (Јанев 2013). Како год да било, бројни аутори истичу да је и поред ултимативног наступа Брисела, Вашингтона и Приштине, ипак било простора да се преговара јер је до тог времена Србија располагала са читавим сијасетом државних установа на Косову и Метохији укључујући јавна предузећа, неколико првостепених и један виши суд, органе унутрашњих послова, школства, здравства, банака, пошти, привредних субјеката итд. (Чавошки 2019).

Но, постоји вероватноћа да се текст споразума знао унапред, пошто су неки елементи споразума (посебно ЗСО) већ били напоменути у Резолуцији о будућим преговорима из 2013. године. У резолуцији се помињу косовски закони и „Устав Косова“ (уп. Самарџић 2019), приштинског институционалног система, који је уједно сведочио (као и Председничка платформа) о тоталној конфузији или дуалности споразума (Недељковић 2016). Суштина споразума, када је у питању српска заједница на Косову и Метохији, се односи на формирање дуго очекиване и у политичкој кампањи СНС-а најављене Заједнице српских општина (даље: ЗСО). Као што се може видети у тексту споразума, суштина заједнице јесте у томе да ће се формирати општине са већинским српским становништвом, које ће моћи међусобно да сарађују, да проширују своју заједницу на друге општине које буду хтеле чланство, и имаће пун надзор над економским, образовним, просторним и др. планирањем и што је кључно гаранције за постојање овог тела пружаће закон и Устав Косова. Први део споразума (а и цео споразум) је наишао на колективну осуду код научне

и опште јавности, пре свега због чињенице да се споразумно пристало да на територији Косова и Метохије која према Уставу и Резолуције 1244 припада територијалном интегритету и суверенитету Републици Србији, делују тзв. закони и „Устав Косова“.

Како се то неретко истицало, у читавом споразуму се нигде не помињу закони и Устав Србије, нема ни Резолуције 1244 (Петров 2014: 115), па према томе ни сам споразум „не кореспондира његовом имену, односно не представља ‘начела нормализације односа’, пошто се споразум примарно бави интеграцијом четири општине на северу Косова с већинским српским становништвом у правни систем Косова“ (Ђерић и Папић 2016: 201). Споразум је изгледа само наставио са старом политичком максимом која је заговарана од појединих политичара из демократског блока, да у српској политици коначно треба да „напустимо став да су важније територије него људи“, пренебрегавајући чињеницу да се, када је у питању Косово и Метохија „не ради само о људским животима него и о баштини идентитета народа“ (Суботић 2008: 45).

Поједини аутори, уз наглашавања да је читав споразум из Брисела поред свих својих нелогичности и неуставности, истичу да је Србија ипак имала користи од успостављања ЗСО, јер је ЗСО према албанској страни требало да представља неки облик НВО-удружења/асоцијације, те да је коначно њено дефинисање Статутом као правног субјекта који ће да располаже одређеним функцијама као што су оснаживање демократије, надзор над локалном привредом, образовањем и сл. ипак решење које је према Недељковићу ишло у корист Срба са Косова и Метохије (Недељковић 2016: 205–206). Мада пре се може рећи да су наведени ставови превише попустљиви и да су карактеристични за дискурс у ком је владајућа партија бранила своје поступке у Бриселу. Примера ради, сасвим парадоксално српски потписници су ЗСО, а и читав споразум „окрарактерисали као брану косовској независности, мада је његовим потписивањем та независност практично призната“ (Павловић 2016: 182), а и ако није, „све је више гласова који експлицитно тврде да ће Србија на крају баладе пре евентуалног уласка (у ЕУ) морати и званично да призна независност Косова“ (Ђурковић 2014: 98).

Интеграција српских општина према споразуму подразумева општине са српском већином, и то шест општина на јужном делу Косова и Метохије, дакле јужно од реке Ибар, и четири општине на северу које су, сложили се ми или не, биле суштина предмета Бриселског споразума. То је осетно било током „јулске кризе“ у периоду од 2011. до 2012.

године, када су Срби са севера потиснути албанским екстремистима (ROSU) и Еулексовим цариницима да заузму последња два српска прелаза, дуготрајним протестима инсистирали да северни део остане у саставу Републике Србије или да добије неки облик аутономије у коме би доминирале српске институције. Акција је била ‘бумеранг’ ефекат на континуирано препуштање Косова и Метохије Албанцима које траје од 2008. када су на власти у Србији дошле коалиције које су ‘Косово продавали за Европу’. Бројни аутори ипак сматрају да Србија ништа није добила од Бриселског споразума у односу на давно понуђени Ахтисаријев план. Мировић каже да, „нема никакве сумње да су тих 6 тачака Бриселског споразма преписани из Ахтисаријевог плана који предвиђа надлежности у просвети и здравству, саветодавну улогу и међусобну координацију за српске општине у оквиру албанског сецесионистичког система“ (Мировић 2019: 71), што значи да ЗСО неће да доноси законе у својој надлежности, јер ће то чинити Скупштина Косова неће доносити ни уредбе, јер ће то чинити „Влада Косова“, нити ће имати извршне надлежности, већ ће имати само надзорну функцију што свакако произилази из Устава Косова или некада одбаченог Ахтисаријевог плана (Самарцић 2019: 171).

Самарцић сматра да је читав сценарио око Бриселског споразума био део плана којим су Европљани подржали нову власт 2012. године, јер се све у наредној години догодило на задовољство политичара из ЕУ. Након дугорочних и мукотрпних преговора са Албанцима и Бриселом, СНС и СПС су тик за годину дана прихватили оно што ни претходна власт није за четири године. „Прихватила је документ којим је Србију увела у зону *de iure* признања Косова, само што то уставни суд није смео да каже, јер би онда морао да га поништи“ (Самарцић 2019: 167-168). Управо због ‘политичких марифетлука’ (Суботић 2019), које у себи садржи Бриселски споразум, не би ли се тиме прикрио покушај да се неправним путем дође до правног признавања косовске независности (Самарцић 2019) и у раду Уставног суда је дошло до политичких притисака којима су подлегле судије приликом оцена уставности Бриселског споразума, чиме је суд показао лојалност политичким партијама а не Уставу Републике Србије (Петров 2014: 111). Показатељ тога је и чињеница да је Уставни суд, тек након годину и по дана изнео своје „мишљење“ о оцени уставности наведеног акта, чиме је дао простора да се све његове тачке спроведу у пракси, пре изјашњавања да је акт готово парадоксално политички а не међународни уговор (Чавошки 2019). Тиме је Уставни суд ставио Устав ад акта, иако је утврђено да Бриселски

споразум „има елемената међународног уговора и да као такав није ратификован у складу са уставним одредбама“ (Ђурић 2014: 159).

Карактер Бриселског споразума је и у научној јавности наишао на подељена мишљења. Несумњиво је да је и на научна разматрања утицао званичан став Владе Србије који је често исказиван речима министра правде Николе Селаковића да је Бриселски споразум политички акт или фаза у решавању косовског проблема, „а одлучивањем о његовој уставности Уставни суд би на себе преузео улогу Владе Србије за утврђивање и вођење политике. Ипак, најзначајнија имена наше уставноправне науке су се сложила о томе да је Бриселски споразум правни акт и да Уставни суд треба да одлучује о његовој уставности“ (Симовић и Шурлан 2014: 151, 152), те да према томе, не треба сумњати да је он правни а не политички акт (Исто 2014: 141). Признавали ми њега као политички или међународноправни уговор, неизбежно је то да он производи правне последице које се у пракси спроводе. Оно што се може одмах запазити као последица овог акта јесте да он, како запажа Јањев „препушта косовске Србе надлежности друге правне личности, односно у оваквом случају друге државе“ (Јанев 2013: 295).

Бриселским споразумом је несумњиво косовским Албанцима уступљена *de facto* независност, чиме је Косово добило све оно што му је недостајало за испуњење чина суверености и територијалног интегритета. О томе сведочи и чињеница да наши политичари више не могу да кроче на територију Косова и Метохије а да им пре тога Хашим Тачи не одобри улазак, тако да је по окончању првог нивоа независности остало још *de jure* признање о чему је Ивица Дачић неретко исказивао мишљење, да преговори о томе нису искључиви и зависе од учлањења у ЕУ (Чавошки 2019: 28-29). Да би се направила прецизна слика уставности Бриселског споразума цитираћемо проф. Мирковића који каже да:

„Први део Бриселског споразума је у супротности са преамбулом Устава, чланом 8 и чланом 182 који предвиђају да је КиМ део Србије, али и са члановима 4 и 194 који предвиђају да је српски правни поредак јединствен, чланом 7 који предвиђа јединство симбола РС на њеној територији, чланом 68 који предвиђа право на здравствену заштиту у оквиру српског система, чланом 71 који предвиђа право на образовање у оквиру српског система, чланом 97 који регулише територијалну организацију Србије (и системе радних, здравствених и социјалних односа) члановима 132-136 који регулишу рад државне управе као и читавим једним делом Устава који регулише територијално

уређење, односно члановима 176–193 Устава Републике Србије“ (Мировић 2019: 71).

Други део споразума који подразумева тачке 7-9 се односи на „споразум“ о интегрисању српских полицијских и осталих безбедносних структура. Споразум се дакле осим полиције односи и на остале службе под које спада и цивилна заштита. Један део српских полицајаца је и до тренутка потписивања споразума био ангажован у неки облик „косовске полицијске службе“ (КПС) ангажованих од 2001. године као неки вид полицијских структура које су биле бар званично под надлештвом Унмика, што је ипак након 2008. године препуштено једнострано проглашеној „Републици Косово“. Но, и поред званичног деловања косовских служби, још од 1999. године постојала је српска полиција са свим својим надлежностима која је деловала у цивилу на северном делу Косова и Метохије. Споразумом је званично призната Косовска полиција у коју је интегрисано 1.200 припадника српског МУП-а и око 900 припадника цивилне заштите, успостављене још 2006. године. Око 700 припадника ангажованих на северу Косова и Метохије и око 200 распоређених у јужним општинама са српским становништвом. Суштина споразума јесте да ће састав полиције у српским општинама осликавати етничку структуру становништва, добиће регионалног команданта који ће бити Србин а на основу предлога општина бираће га Скупштина Косова, а плате запосленима ће искључиво исплаћивати Косовска полиција. И ови чланови који се односе на полицију су у супротности са Уставом Републике Србије. Члан 87 који прописује да Србија уређује послове који се тичу организације безбедности на својој територији, затим члановима 4 и 194 о јединственом правном поретку, чланом 27 који гарантује право на безбедност, те са преамбулом Устава и члановима 8 и 182 који наређују да је Косово и Метохија део Србије (Мировић 2019: 72).

Члан 10 Бриселског споразума је један најкритикованији члан споразума који значи „компромисно“ преузимање власти од стране Албанаца (Јанев 2013: 297) чиме се интегрише систем српских судова у правни оквир Косова. Суштина споразума јесте да ће састав судија репрезентовати састав становништва у оквиру судства Косова. Овај споразум је дефакто одстранио законодавну власт Републике Србије са Косова, супротно Уставу и јединствености правног поретка Србије (Симовић и Шурлан 2014), па је потпуно јасно да се:

„Целокупни правни систем извлачи из правосудног поретка Србије и добија статус локалног органа власти, као вида аутономије која није власт Србије, већ је са елементима суверенитета који се огледају у самосталној извршној и судској, а оданде и централизованог законодавној власти. У целини, компромис ове врсте од стране Србије укључује да се у најбитнијим аспектима признаје независна државна власт Косова издвојена из државне власти Србије“ (Јанев 2013: 297).

Једанаеста тачка Бриселског споразума је можда последња која производи правна дејства политичког карактера, имајући у виду да се тиче „легалне“ на први поглед „добровољне“ изборне послушности Срба са Косова и Метохије према новооснованим сецесионистичким институцијама. Овом тачком регулисан је датум првих званичних „републичких“ избора на територији Косова које спроводе институције Приштине. Прва непознаница која је код Срба посебно са севера изазвала бурне реакције била је да ли ће они морати да изваде косовска документа како би изашли на изборе или ће моћи да учествују са досадашњим личним исправама које је издавала Република Србија. Да се не би наново правила узбуна на северу и том приликом доведе у питање сам споразум, на ‘јадвите јаде’ је „косовска Влада“, овај пут се може рећи легало (*јер је тако испоштовала споразум који је српска делегација потписала*), допустила Србима да изађу на бирачка места. Избори се наравно организују према косовским законима 2013. године, новембра месеца. „Ниједном речју не помињу се прописи Републике Србије, иако је Устав предвидео јединственост правног поретка“ (Симовић и Шурлан 2014: 153), чиме се заокружила локална самоуправа на територији нове албанске државе на Балкану, а њено остваривање, на чему и почива суверенитет тзв. државе Косово, заснива се бар први пут на принудној излазности Срба са севера Косова (Петров 2014).

Дакле „Бриселски споразум није у складу са УРС (Уставом Републике Србије) најпре због тога што регулише питања која спадају у оквир суштинске аутономије КиМ, а која, према члану 182. ст. 2. УРС могу да буду регулисана искључиво **посебним законом који се доноси по поступку предвиђеном за промену Устава**“ (Ђурић 2014: 159; цитирано у оригиналу). Члан 12 се односи на формирање Плана за имплементацију споразума. Карактеристично је да је предвиђен кратак рок за примену споразума највероватније због чињенице да је за овакав тип споразума који је неуставан за Србију имплементира у најкраћем могућем временском интервалу како не би имало времена за неку непланирану

реакцију грађанства и опозиционих странака. Члан 13 решава оно што се није до сада, бар на северу решило, а то је питање ЕПС-а (Електро-дистрибуција Србије) и МТС-а (мобилне телефоније Србије за које су у тексту најављени преговори чији ће исход свакако пратити досадашњи тренд косовизације Србије). Члан 15 се односи на оснивање комитета за имплементацију уз надзор ЕУ што је досадашњи курс споразума, а члан 14:

„Даје такозваном Косову атрибуте државе или право чланства у међународној владиној организацији као што је ЕУ. Србија се у суштини обавезује да неће у преговорима са ЕУ постављати питање статуса Косова и да неће правити „блокаде“ у вези са придруживањем те творевине Европској унији. Нема сумње да се ради о давању елемената државности такозваном Косову“ (Мировић 2019: 74).

Коначно, Бриселски споразум је прекршио Резолуцију 1244, Уставни оквир за привремену самоуправу ГСУН што би значило да уговорни капацитет на Косову има само Унмик односно ОУН, те је преговарање и потписивање правних уговора између двеју страна валидно само у овом случају (Ђурић 2014: 177). Тиме су Александар Вучић и Ивица Дачић за веома кратак период успели да усвоје основне одредбе Ахтисаријевог плана преименованог у Бриселски споразум и да противправно смене Резолуцију СБУН 1244 (Мировић 2019), па се „овим споразумом, без формалне уставне промене, Устав Србије (се) додатно, у делу који се односи на Косово и Метохију, претвара у једну уставну ‘уобразиљу’“ (Петров 2014: 117), којом је „извршена једна врста државног удара“ (Мировић 2019: 76), чиме је Србија након двадесет година мирне борбе запала у амбијент који је сама креирала а који може говорити о томе „да су њени војници и полицајци извршили над Арбанасима тешке ратне злочине, па и геноцид, за шта би се морала исплатити огромна одштета“ (Чавошки 2019: 30).

Сумирајући резултате, професор Љубиша Митровић наглашава да је целокупан програм бриселског преговарања био један дугорочно изнуђен процес који је за крајњи резултат имао легализовање независног Косова и његово реализовање у смислу *дефакто* отцепљења од матичне државе. Комплетна администрација која је управљала бриселским процесом имала је одређени статус преговарача у оквиру Европске уније, а била је само „инструмент америчке политике“ (Митровић 2013, цит. у. Перовић 2013: 7). Указујући на околности разговора о помирењу, Митровић каже, да је свакако у оквиру сукоба који је посреди између српске и албанске етничке групације потребан један историјски компромис

који је заснован на истинским основама за коначно помирење две групе, алудирајући на то да је сваки корак ка коначном миру једини могући правац којим се могу решити наведени проблеми. У том је смислу, навођење на истински компромис заснован на идеји разговора без утицаја иностраних актера, који зарад својих интереса играју на сукобљавању различитости идентитета у чијем је духу и написан а потом и прихваћен читав Бриселски споразум (Митровић 2013, према, Перовић 2013: 7).

5.МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Предмет и проблем научног истраживања

Проблем истраживања односи се на изучавање српско-албанских етничких односа у савремености, када су се на релацији ова два елемента догодиле значајне друштвенополитичке промене произашле из међусобног споразума. Проблем истраживања базира се на претпоставци да се насиље косовских Албанаца наставило током и након преговора о помирењу и нормализацији односа Београда и Приштине, у коме су ‘приштинске институције’ добиле посебан статус међународног субјекта и уз њега, прихватиле обавезу заштите мањинских права и слобода. Сходно наведеном, истраживачко питање усмерено је на добијање одговора, да ли је током преговора о нормализацији односа дошло до међуетничког помирења албанског и српског ентитета у пракси, односно, какав је карактер тог међуодноса, током и након фазе преговора о помирењу?

Предмет испитивања односи се на карактеристичну црту међуетничке свакодневице између Срба и Албанаца у постконфликтном амбијенту, не би ли се описали савремени међуетнички проблеми свакодневног живота на Косову, стања и перспективе, те бенефити у, (и) након фаза преговора о помирењу⁸⁵. Мишљења смо да је од суште значајности за испитивање оваквог феномена фокусирати се на период након почетка преговора о нормализацији односа, због чињенице да је тада Косово добило одређени међународни субјективитет и преузело на себе одговорност заштите мањинских права, као гарант мира и стабилности у име мултиетничности.

Имавши на уму да је друштвени однос, у овом случају (међуетнички однос) широк појам, истраживање се базира на појединим етапама тог односа карактеристичних за постконфликтна подручја и то на испитивању етничких сукоба и насиља, односно, процеса помирења и сарадње, произашлих као резултат преговарачког процеса. Наведени однос орјентисаће се на испитивању појединих његових сегмената, беспоговорно то су питања слободе кретања, међуетничке сарадње и сукоба, укључујући испитивање уважавања свих врста права и слобода грађана, те права произашлих из имовинских односа, затим

⁸⁵ Мисли се на Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа Београда и Приштине, у колоквијалном говору познатог и као „Бриселски споразум“ (шире види на: <http://www.kordkim.gov.rs/pregovaracki-proces.php>)

регулисања широког спектра односа у смислу омогућавања права повратка расељених лица, те упражњавања друштвено-обичајног и религијског живота и других аспеката у вези са помирењем и нормализацијом односа на међуетничкој основи.

Главни теоријско-аналитички оквир за разумевање међуетничких конфликта јесте теорија о етничким групама и нацијама са поткатегијом међуетничког (колективног) насиља, као специфичном карактерном цртом тог друштвеног односа који треба разумети да би се пратио процес друштвене интеграције (ур. Babović 2015: 331). Насиље се тада дефинише као „намерна употреба физичке силе или моћи, у актуелном облику или као претња, против себе, друге особе, групе или заједнице, која резултира повредом, или је веома вероватно да ће резултирати повредом, смрћу или психолошком штетом, тешкоћама у развоју или депривацијом“ (WHO 2002, cit. u. Babović 2015: 343). У том смислу насиље се дефинише као облик социјалног односа-као утицај, подразумевајући „актере (субјекат и објекат) и акцију-актера који врши утицај, актера који је под утицајем, утицај и начин вршења утицаја“ (Galtung 1969, cit. u. Babović 2015: 334). Циљ је уочити и маркирати, те објаснити најчешће облике међуетничког (колективног и индивидуалног) насиља, „који почивају на логици колективне и индивидуалне одговорности, припадника одређене расе, религије, етничке групе, националности“ (Babović 2015: 344), са задатком да се на основу присуства насиља односно (присуства-одсуства мира) опише друштвена интеграција као резултат преговора о нормализацији односа и помирењу две етнице.

Посебно значајан део рада разрађује међуетнички однос Срба и Албанаца, са задатком да уочи, опише и објасни карактер овог међуодноса у светлу савремених промена. Разматрање српско-албанских односа у оквиру ‘недовршеног споразума’ добија на акценту имајући у виду чињеницу да се односи двеју етница у дугом временском трајању попримили нове карактеристике, што је довело до околности одржавања паралелних структура које рефлектују политичко неповерење на релацији Београд–Приштина. У амбијенту недовршености, имплементацијом косовских структура са непотпуним институционалним ангажовањем и егзистирањем српских структура у оквиру најзначајнијих институционалних делокруга, циљ је доћи до сазнања о српско-албанским односима, испитати његов карактер, те фактор насиља, на основу чега ћемо доћи до сазнања о тренутном правно социјалном положају српске заједнице, са ретроспективом њеног статуса

у последњих готово десет година, али и о квалитету међуодноса, те и о могућности суживота две етнице на Косову у будућности.

5.2. Циљ и хипотезе истраживања

Научни и друштвени циљеви истраживања:

Научни циљ истраживања наведене проблематике обухвата једну ширу синтезу теоријских и емпиријских сазнања, а тиче се објашњења „косовског проблема“ усмереног на разумевање међуетничких односа српског и албанског елемента, како кроз теоријско уопштавање, тако и кроз емпиријске чињенице из свакодневног живота. Такође, научни циљеви усмерени су на опис (дескрипцију), разумевање и класификацију.

Друштвени циљ рада огледа се у томе да се широј јавности пружи савремена сазнања о српско-албанским односима, карактеру сукоба, те свакодневним проблемима са којима се суочава српска заједница на Косову. Под друштвеним циљем такође се подразумева да ‘људи од праксе’, политиколози и други који се баве наведеном проблематиком добију свежа сазнања о међуетничким проблемима, њиховим кретањима и превирањима. Саставни део друштвеног циља може бити и ‘примена’ ради побољшања живота заједнице или појединаца у заједници (Арежина 2021).

Општи циљ истраживања:

Испитати међуетничке односе, манифестације и карактеристике насиља у српско-албанским односима.

Посебни циљеви:

1. Утврдити карактер насиља над српском заједницом на Косову у постконфликтном миљеу;
2. Испитати карактер међуодноса кроз призму политике повратка расељених лица;
3. Описати насиље изражено уништавањем културно-религијских установа и објеката;
4. Образложити насиље над Србима у свакодневном животу;
5. Испитати уважавања основних људских права: права на слободно кретање, право на приватну својину, права на рад и права на живот;

6. Објаснити и описати функционалност институција у смислу заштите права српске заједнице на Косову;
7. Образложити настојања, хтења и резултате приштинских институција у циљу спровођења сета договора који се тичу регулисања права и *обавеза повратка расељених Срба; формирање Заједнице српских општина; регулисање правне дискриминације над Србима* и других правнообавезујућих споразума насталих у Бриселу, а тичу се конституисања српског ентитета као конститутивног елемента мултиетничког Косова.

Општа хипотеза:

Упркос преговорима о нормализацији односа и помирењу, између српске и албанске заједнице, међуетнички односи су и даље обликовани нетрпељивошћу, што је посебно изражено континуираним насиљем над српском заједницом и њеним наслеђем.

Посебне хипотезе.

1) На Косову и Метохији заступљена је континуирана пракса насиља над српском заједницом у постконфликтном миљеу.

2) Заступљена је пристрасност у одлукама косовског правног (институционалног) система када су у питању очувања основних права српске националне мањине.

3) Практика угрожавања права и слобода српске националне мањине на Косову и Метохији показује вишегодишњу незаинтересованост привремених институција Приштине за имплементацију неколико тачака (нпр: *обавеза повратка расељених Срба; формирање Заједнице српских општина; регулисање правне дискриминације над Србима*) и других правнообавезујућих споразума насталих у Бриселу који се тичу конституисања српског ентитета као конститутивног елемента мултиетничког Косова.

4) Постоји пракса организованог насиља над културним заоставштинама српског народа на „Косову“ у виду скрнављења гробаља, споменика, националних и културних обележја.

5) Заступљена је пракса забране посећивања српских средњовековних светиња и упражњавања религиозних обреда за време прослава православних празника.

6) Постоји пракса свакодневног посредног указивања на предстојеће насиље над Србима, са идејом застрашивања психолошким насиљем, у виду исписивања графита националистичке садржине, говора мржње, претњи и етнички обојених притисака упућеним ка српској заједници.

7) Основна права човека, право на слободно кретање, право на приватну својину, права на рад, те права на живот, постају маргинална категорија српске етничке заједнице на „Косову“.

8) Заступљена је пракса насилног и против правног узурпирања српске имовине од стране албанског становништва.

9) Политика повратка принудно расељених лица српске заједнице наилази на отпор косовских Албанаца (паљења кућа и имовине) латентно подржаваних од косовских структура безбедности.

10) Вишегодишњи суживот на „Косову“ током преговора о нормализацији односа, показао је да албанска страна није расположена за било који вид компромисног решења косовског проблема, инсистирајући у својим делима и порукама упућеним Србима, да се не назире мир у будућности.

5.3. Методе истраживања

Као доминантне методе за истраживање наведеног проблема користиће се комбинација метода: Метода анализе (садржаја) (Пајовић 2016) и полуструктурисани дубински интервју. Анализа садржаја свакако подразумева неколико карактеристичних поступака у њеној примени, а односи се на избор узорка, дефинисање категорија анализе, кодирање грађе те анализе штампаних медија. Дакле, анализа би обухватила стандардну процедуру индуктивног кодирања, од реченица, појмова до виших тема које се могу разазнати у грађи, затим, синтезу конкретних описа у опсежније теме и појмове карактеристичних за интернетничко насиље. Циљ истраживања јесте синтеза грађе и детаљно кодирање и креирање шеме кодирања, са намером да се грађа класификује у поглавља са задатком уочавања главних тема из анализе. У питању су два недељника: НИН – *Недељне информативне новине* и *Јединство* Приштина–Косовска Митровица, и *KoSSev – Kosovo sever portal* (дневни лист, интернет портал) у временском интервалу од шест година,

од 2013. до 2018. године, у истом периоду, што представља просторно-временску одредницу истраживања, где се под просторним оквиром подразумева територија Косова и Метохије. Временска одредница укључује и период након 2018. године, са идејом да се дубинским интервјуом обухвати свакодневни живот Срба у реалном времену чиме ће бити покривена десетогодишња временска одредница спровођења споразума до данашњих дана.

Карактеристична црта наведене штампе огледа се у објективном извештавању о догађајима који се тичу интернетних односа, затим у њиховом детаљном описивању, водећи се тиме да су у анализу укључени локални листови који исцрпно описују свакодневна дешавања на Косову, те самим тиме представљају оригиналне изворе података за тематику интернетног насиља и интернетних односа. Одабир медијских садржаја базирао се на идеји да се поред користи од објективног извештавања добија и читав сјасет коментара и анализа произашлих из научно-политичког дискурса о догађајима, друштвенополитичким процесима, па и о свакодневном животу српске заједнице укључујући и проматрања аспекта етничког насиља на Косову. Анализа садржаја подразумева квантитативно-квалитативну анализу са акцентом на квалитативном (холистичком) приступу, чији је задатак да изведе закључке о претпостављеним циљевима одашиљача порука, њихове ефекте на примаоце који нису утемељени само у садржају поруке, већ и у друштвеном контексту у коме се комуницирање одвија. Сходно наведеном, комплементарна употреба две методе за изучавање етничког проблема представља предност, имајући у виду чињеницу, да се појава може сагледати као дуготрајан процес (Manić 2014).

Јединица анализе или категоријална јединица формира се дедуктивно, а фокусираће се на прикупљање јединица о теми (етничког насиља) у српско-албанским односима, коју у раду подводимо под појмовну анализу. Задатак аспекта појмовне анализе је да изрази основни садржај појма или општи карактер искуствених појава које му припадају, чиме долази до повезивања постојећег фонда знања о њему. Посебну пажњу посвећујемо операционалној дефиницији појма назначујући искуствена обележја (индикаторе) преко којих ће теоријски појам бити регистрован у истраживању (Ђурић 1962). Основни поступак је да анализа садржаја почива на класификацијском систему и његовој примени, што указује да је веома значајно адекватно дефинисање категорија како би се знало да се истражује оно што се мисли да се истражује (Stone, Dunphy, Smith i Ogilvie 1966, према, Manić 2014: 182).

Идеја је да се формирају критеријуми на основу којих ће се вршити избор текстова из штампаних медија и то текстова који садрже термине и категорије произашлих из операционализације појма међуетничког насиља. Дакле, избор ће се базирати на укључивању текстова из категорије дневних и недељних вести о међуетничком насиљу на Косову са садржајем теме насиља Албанаца над Србима, обухватајући физичко насиље, психичко насиље, сексуално насиље, економско насиље, политичко насиље, насиље у облику уништавања приватне имовине, уништавање друштвене имовине, скрнављење националне и културне баштине, скрнављење верских институција, скрнављење гробља, те насиља у смислу ограничавања и контролисања слободе кретања и др, кодираних преко индикатора и тиме сврстаних у основне категорије насиља као што су: директно насиље; структурно насиље; и културно насиље (v. Babović 2015).

Метода анализе садржаја допуњена је анализом ставова из дубинског интервјуа, чији је циљ да да 'живу реч' о српско-албанским односима у савремености, о међуетничким проблемима из свакодневног живота, те о самој перцепцији грађана наведене проблематике. Полуструктурисаним дубинским интервјуом „лицем у лице“ (Бранковић 2009: 81; Милић 1996) долазимо до свежих неретушираних ставова о свакодневном животу Срба на Косову и Метохији, који као документовани материјал подлеже даљој анализи садржаја са циљем анализирања задатих категорија. У наставку анализирамо материјал који чине одговори добијени постављањем питања полуотвореног типа (полуструктурисаног разговора), са акцентовањем тема значајних за предмет истраживања (Krippendorff 2004a, u: Manić 2014: 127). Интервју садржи теме за разговор у виду агенде и представља водич кроз интервјуисање са наведеним областима о којима су испитаници говорили током разговора. План је био да се на самом почетку објасни учесницима сврха и циљ самог интервјуа односно целокупног истраживања. „Код таквих интервјуа распоред (ходограм питања) није чврсто одређен, следови тема могу се мењати онако како то намеће динамика разговора или природа ситуације“ (Potkonjak 2014: 72).

Циљ одабраних тема за разговор треба да представља допуну материјала из штампаних медија, дакле одабир оних тема недостајућих у описивању међуетничког односа Срба и Албанаца у медијским садржајима. Један од основних задатака интервјуа јесте његова разрада, расписивање листе питања која ће нам на најверљивији начин омогућити

да се упознамо са искуствима наших саговорника која су нам важна да одговоримо на истраживачка питања (Potkonjak 2014: 72).

Узорак истраживања

Када је реч о узорку штампаних медија, за медије (недељнике и дневни лист), одабраће се метода истраживања ‘пописом’ (*потпуни пописи или потпуно посматрање*), водећи се чињеницом да је могуће обухватити задати временски период истраживања, (ур. Manić 2014) са циљем кодирања садржаја са јединицом анализе, потом његовом квантитативном и квалитативном анализом. Истраживање помоћу дубинског интервјуа изведено је на одређеном (пригодном) двоетапном одабиру грађана српске популације на Косову. Прва етапа подразумева груписање општина карактеристичних по мултиетичности, са израженом цртом интернетних сукоба и то из области (Косовски округ; Косовскомитровачки округ; Косовскопоморавски округ, Пећки округ, Призренски округ) од којих је начињен случајан избор општина, насеља и села из сваке групације, а у наредном кораку и одговарајућег броја грађана из сваке општине по моделу случајног, односно препорученог испитаника (метода снежне грудве), који након испитивања шире узорак на друге испитанике (Вучинић Нешковић 2013).

Дубински интервју представља другу помоћну методолошку перспективу поред анализе садржаја у односу на обрађивани предмет и сходно томе, спроведен је на 12 испитаника са територије КиМ и користи се као средство за потрагу садржаја недоступног у штампаним медијима. Под тим подразумевамо живу реч испитаника, њихове ставове у погледу српско-албанских односа, садашње стање из угла суседских односа и међуетничког насиља, виђења и перспективе из тренутних животних позиција, ставове о безбедности и сигурности, све оно што утиче на њихове свакодневне активности, на планирање будућности, заснивање породица, емоције и искуства у односу на албанску заједницу, те ефекте преговора о помирењу – бенефите и недостатке на свакодневни живот тих људи, све њихове аспирације, хтења и промишљања о могућности суживота на Косову у будућности. С тим у вези, део агенде ће се односити и на функционалност институционалног сектора у смислу ефикасности решавања постојећих конфликта,

неспоразума и повреда личних, имовинских и других права. Неопходност дубинског интервјуа огледа се у читавој плејади предности коју има теренско истраживање над другим методама и изворима података. Предност дубинског интервјуа се огледа у ономе што се зове индивидуални аспект, доживљено искуство, односно искуство из прве руке.

5.3. Дефинисање и класификација јединице анализе садржаја (етничког насиља)

Распрострањеност и обимност појма насиља с једне стране, и његова идентичност са сродним појмовима с друге, утицала је на нејасноћу и сложеност самог појма као и на могућност прецизног и адекватног дефинисања термина. Проучавање феномена насиља с различитих аспеката, психолошког, социолошког, филозофског, криминолошког, биолошког само говори да је насиље свеприсутно у човековој свакодневици и да је с тога потрага за узроцима и последицама насиља свеприсутна. Отежавајућу околност чини и то, како наводи Недељковић (2011), што насиље као такво има много додирних тачака са културом, или је у њеној служби, те се јавља као њена претеча или наследник, као њен алтер его, њен интегрални део и као њено средство. О свепрожетости насиља и културе говори и чињеница да „са изузетком неких глодара, ни једној другој врсти кичмењака није својствено да убија чланове сопствене врсте нити им причињава истинско задовољство да наноси бол члановима врсте којој и сама припада. Судаћи по томе, чини се да је човек „најокрутнија и најнемилосрднија врста која је икада живела на овој планети“ (Stor 1989: 7, cit. u. Pavićević, Kron, Simeunović Patić 2013: 8).

Широк извор индивидуалних и друштвених фрустрација (*национализам, социјалне кризе, транзиција друштва, друштвене неједнакости, класне супротности, културне и идентитетске различитости мањина и сл*) створиле су услове у којима је веома незахвално говорити о узроцима насиља, те се с тога настоји да се груписањем узрока прикаже шира слика објашњења. У поменутом правцу је ишло једно истраживање Светске здравствене организације (WHO) где се у тзв. *еколошком моделу* наводе објашњења узрока насиља:

1. Први ниво модела укључује биолошке и индивидуалне факторе подразумевајући и утицај пола, старости и образовања, те употребу опојних супстанци које доводе до насилног понашања.

2. Други аспект односи се на међуодnose појединца и његових ближњих, породице, партнера и пријатеља. Овај се аспект односи на то да ако је околина појединаца склона насиљу, постоји вероватноћа да ће и они сами бити склони агресивном моделу.
3. Трећи део модела односи се на неке структурне околности које могу утицати на понашање појединаца. Под тиме се подразумева радно окружење које обухвата и образовни систем, комшилук, затим појединости које прате окружење као што су: бука, присутност криминала, наркотика и сл.
4. Четврти ниво исказује друштвене факторе који могу бити од кључне значајности, а то су социјалне детерминанте, културне норме, доступност оружја и сл. (WHO 2012, према Ђорић 2013: 176).

Широк дијапазон фактора који могу да доведу до појаве насиља указује и на потребу науке да се при дефинисању усредсреди на дефинисање насиља обухватајући само један или неколико сектора који утичу на његово манифестовање. Примера ради, поједини су аутори, нпр: (Stanko 2003), мишљења да би тежња ка најпрецизнијој дефиницији насиља лоше утицала на његово проучавање, па и на сам увид у његове многоструке делове, због тога је потребно усвојити флуидну дефиницију (према, Babović 2015: 333). Поред сложености самог појма веома је захтевно једном дефиницијом обухватити све његове форме искључиво из разлога што се насиљу неретко придружују још осетљивији појмови као што је појам религије (Zirojević & Spaić 2022), појам етничитета (Вукоичић 2013), те појам културе (Nedeljković 2011), чиме дефинисање насиља корача ка путу недостижног.

Управо због наведених методолошких потешкоћа приликом дефинисања насиља посеже се алтернативним средствима чиме покушавамо да направимо дистинкцију термина насиља од сродних појмова, међу којима су: сила, моћ и агresiја. Када је реч о термину силе, општеприхваћен је став „да је сила општији појам којим се најчешће подразумева притисак који се над неким врши с намером да се од њега нешто добије или да се приволи или присили да нешто уради што по слободној вољи не би урадио, или примена различитих поступака и средстава да би се изнудило одређено понашање људи противно њиховој вољи“ (Бериша 2012: 13). Тако је сила својствена насиљу, јер оно користи физичку или неку другу силу у свом циљу наношења повреде или штете, али су притом насиљу потребна директна средства зарад неког учинка, те су „за разлику од силе и моћи, потребна средства којима се

оно остварује и којима се сила и моћ претварају у насиље, којим се постиже циљ“ (исто 13). Само насиље не мора нужно укључивати силу, јер бројни примери насиља се дефинишу као насиље, али не укључују дефакто употребу силе. Примена отровног гаса сугерише да је насиље начињено без силе, а особа која се не опире киднаповању пролази без физичких повреда али са насилним актима. Зато је насиље широк појам који обухвата и дојам симболичког и угрожавања нечег светог (Zirojević & Spaić 2022).

Према Ковачевићу, моћ се дефинише као „могућност наметања воље, интереса и циљева; (а) сила као облик моћи коју, они који су јој подложни не сматрају легитимном, а насиље као облик силе и агресије која се користи уз противљење и отпор оних над којима се оно врши“ (...) „у природи има природних сила, али насиље није сила ни по себи нити у чину силе, већ је употреба силе“ (Kovačević 2020: 55). Вебер је такође дефинисао моћ као могућност да се други натерају да раде оно што не би радили по својој вољи (Weber 1976). Нуне (2000) каже да се моћ такође проналази у способности да се оствари намера или циљ, као способност да се утиче на друге, а која је повезана с одређеним ресурсима, нпр: територијом, природним ресурсима, економским, војним, политичким и томе слично (cit. u: Nedeljković 2011: 49). Може се уочити да разлика између моћи и насиља произилази из чињенице да моћ захтева одређени друштвени положај у коме се она котира, док насиље које као такво обухвата и моћ јесте шири феномен. Агресија као синоним за насиље се дефинише обично у психолошком контексту и дели се на „физичку или вербалну, изведену с намером да се некоме другоме нанесе штета или повреда било које врсте, без обзира на то да ли је намера до краја изведена или не“ (Žilić и Janковић 2016: 69). Агресија се схвата и као „физички напад, али су у условима друштвене интеракције могући и рафиниранији облици: вербални атак, исмејавање, клеветање, оговарање, нарушавање туђег друштвеног статуса, итд“ (Kovačević 2020: 55).

Отуда агресивност као таква има основу у биолошким детерминизмима коју је још Фројд (Freud 1969), базирао на тези о човеку као бићу агресије која је присутна код свих живих бића, али и атак који може иницирати низ насиља усмерених на нарушавање ширих структуралних субјеката. Агресивност је отуда саставни део насиља базираног на индивидуалним особеностима личности и произилази из биолошких фактора. Она јесте својствена насиљу, али не може се закључити синонимност оба термина. Коначно, насиље је Светска здравствена организација дефинисала као „намерн(у) употребу физичке силе или

моћи, у актуелном облику, или као претњу, против себе, друге особе, групе или заједнице, која резултира повредом или је веома вероватно да ће резултирати повредом, смрћу или психолошком штетом, тешкоћама у развоју или депривацијом“ (WHO 2002, cit. u. Babović 2015: 333). Дефиниција СЗО претендује да укаже тек на понеке факторе проузроковане насиљем. Може се дакле уочити да у дефиницији претендује употреба физичке силе или моћи, циљ је нека физичка или психичка штета.

Дакле, дефиниција не обухвата остале детерминанте, посебно друштвене, које доводе до ескалације насиља код појединаца или група. Дефиниције које истичу да је насиље употреба силе или моћи са резултатом која доводи до повреде или штете, могу се назвати општим дефиницијама насиља. Сличне наведеној су дефиниције које наводи Ковачевић према којима је насиље „начин употребе силе да би се неко озледио, повредио или убио или да би се оштетила имовина“. Или, „насиље је незаконито коришћење физичке снаге“, или: „насиље је било који акт физичког уништавања који није у складу са општеприхваћеним начелима права и морала“ (...) као и то, да је насиље „ознака испољавања политичке моћи, односно начин комуницирања који почива на томе да корисник силе може насилним деловањем изазвати бол, оштећење или страх код онога којем се силом/насиљем преноси порука“ (Kovačević 2020: 57).

Национална комисија за узроке и превенцију насиља САД-а (US National Commission of the Causes and Prevention of Violence) дефинише насиље као „однос кроз који се повређује тело или живот особа или оштећују ствари“ (цит. у. Беланчић 2004: 9), кроз коју се може видети да насиље произилази из неког односа према некоме или нечему, дакле према личности или према имовини. Ковачевић додаје, да се у овим дефиницијама насиља поред физичке повреде наводи и да се насиље може вршити и комуницирањем и политичким деловањем, а оно може, наставља Ковачевић, произилазити и из бројних структурних механизма, као посебан вид структурног насиља примарно не утичући на произвођење физичких повреда, али последично, због неједнаких животних шанси, доводећи до онемогућавања развијања индивидуалног и групног потенцијала (Kovačević 2020), као последица неједнако распоређених друштвених ресурса (Galtung 1969).

Неизоставно је поменути тзв. структурни приступ у проучавању насиља, Јохана Галтунга (Galtung 1969) настојећи да превазиђе усмереност насиља на физичке последице, инсистирао је да се оно треба проматрати и као ограничење које људи могу имати у

свакодневном животу. За разлику од психолошко-правних дефиниција које насиље своде на одређен чин, Галтунг је посреди уочио облик социјалног односа, као утицај на његове актере и акцију. Дакле насиље „подразумева актере (субјекат и објекат) и акцију актера који врши утицај, актера који је под утицајем, утицај и начин вршења утицаја“ (Galtung 1969: 169). Галтунг даје шест оквира за објашњење насиља:

1. „Начин утицаја“ може имати различите облике: физички, биолошки, психолошки утицаји итд.
2. Утицај може бити позитиван или негативан, што значи да онај актер трпилац утицаја може бити кажњен или награђен кад учини оно што актер вршилац утицаја од њега тражи.
3. Насиље без (људских) објеката, разарање ствари, може бити схваћено као насиље јер представља претњу људима.
4. Насиље без субјеката постоји онда када је починилац одсутан јер је насиље уткано у друштвену структуру и испољава се као неједнака моћ и последично, као неједнаке животне шансе.
5. Насиље може бити намерно и ненамерно, што најчешће и јесте случај са структурним насиљем.
6. Насиље може бити манифестно, али и латентно, при чему је прво видљиво, а друго „још није ту, али се може лако испољити“ уз мали подстицај (Galtung 1969, cit. u: Babović 2015: 334).

Исти аутор насиље дефинише и као „узрок разлике између потенцијалног и стварног, између онога што је могло бити и онога што јесте. Насиље је оно што повећава дистанцу између потенцијалног и стварног и оно што спречава смањење ове дистанце“ (Galtung 1969: 168). Суштина наведене дефиниције се по Галтунгу састоји у објашњењу да, уколико је изгубљен један живот као последица туберкулозе у осамнаестом веку, такав губитак се не би могао сматрати насиљем, међутим уколико би се исти случај десио у савременом свету, под свим медицинским ресурсима, онда би такав акт по дефиницији био сврстан у насиље (Galtung 1969). Може уочити да је у наведеним оквирима дато објашњење насиља које осим личних и појединачних фактора може бити и структурално и то манифестно или латентно, намерно или ненамерно, а може се поред субјеката (људи) односити и на имовину, приватну

или јавну. Наведени тип представља облик индиректног-структуралног насиља (Galtung 1968: 168). Оно што коиндицира са таквим поимањем насиља везано је за стања социјалне кризе које у одређеном тренутку могу представљати тренутну фазу проналажења решења, али може представљати фактор континуиране дестабилизације, агресије и насиља.

Такви типови насиља произашли из транзиционе кризе, доводили су до политичких, националних, па и родно заснованих насиља, а због дуготрајности у неким друштвима производили су одређене облике „културе насиља“ као доминантног друштвеног обрасца који је изазивао бројне друштвенопатолошке појаве (Pavićević, Kron & Simeunović Patić 2013). Култура насиља се како уочава (Coloroso 2004, према, Nedeljković 2011) заснива на неким појединостима, различитостима између насилника и жртве. Оне могу почивати на специфичности коју насилник уочава код жртве, односно њених социодемографским карактеристикама. Такво насиље може бити усмерено на: досељенике у некој области, жртву која је већ трауматизована, жртву која услед повреда тражи помоћ, жртву другачију по нечему (сиромашна или богата), жртва разликована по својој скромности или бистрости, таленту, физичким или психичким потешкоћама или карактеристикама. Суштина је у томе да је жртва прогањана због своје различитости, због своје ‘другости’, инфериорности или супериорности, тако да је „насиље пре свега однос између неједнаких друштвених субјеката, засниваног на неједнакој расподели моћи у друштву“ (Nedeljković 2011: 122), где у структурном схватању насиља, може ићи и до типа насиља у виду социјалне искључености и сиромаштва одређеног дела популације (Терек 2017). Политиколошка дефиниција насиља настоји да обухвати друштвене репресалије последично чему долази до његовог манифестовања. Једну такву дефиницију даје Симеуновић и каже да је насиље:

„Делатност којом неки чин, активност, радња, или процес отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или убрзавају, или се нека форма и суштина стварају, трансформишу или разарају насупротив вољи и интенцији остварења интереса и задовољавања потреба објекта насиља уколико је свестран, односно насупротив његовој унутрашњој (природној) структури или законитостима уколико се не ради о човеку“ (Симеуновић 1989: 21).

Или краће, насиље је „облик друштвеног деловања у коме један актер (извор или носитељ доминантне моћи) инструментализује моћ над другим актером с недостатком моћи (жртвом) с циљем остварења контроле или деструкције које има за последицу ограничење,

штету, трпљење, бол, патњу или смрт“ (Matić & Matić 2016: 5). Општија дефиниција насиља је дата у *Социолошком речнику* Аљоше Мимице и Марије Богдановић, где се каже да:

„Насиље обухвата све оне акте и активности које се могу означити као употреба или претња употребом силе од стране субјеката (насилника) у односу на објект (жртву), без обзира на то о којој врсти силе се радило, с циљем да се жртви, посредно или непосредно, нанесе бол или код ње изазову страх и патња, како би се њено понашање ставило под контролу извршиоца насиља“ (Tripković 2007: 346).

Прецизније, целовита дефиниција насиља би у својој садржини обухватала наредне елементе: насиље произилази из друштвеног односа у коме су садржани актери и акција, оно се мора испољавати као акција која наноси повреде или штете, али може произилазити и као последица неделовања или (не)акције, оно настаје из неједнаких полуга моћи, поред физичких, оно укључује и бројне облике претњи, и коначно, оно се у крајњој линији може односити на угрожавање живота људи, њиховог достојанства и егзистенције (Babović 2015). Дефинисање насиља је показало широк спектар делања и дејствовања на које се овај појам односи и у том смислу се насиље може класификовати на три генерална типа општеприхваћена у савременим теоријама о насиљу, а то су према Галтунгу: структурно насиље (које произилази из устројства структуре), културно насиље (симболичка сфера насиља) и директно насиље (директна моћ).

1. Директно или интерперсонално насиље представља онај облик према коме су субјекат и објекат, појединац или групе у директном контакту. Оно може бити физичко, сексуално, економско или психолошко.

2. Структурно насиље производи друштвена структура утемељене на неједнакостима „неправични и експлоататорски политички, економски, правни и социјални системи што се репродукује кроз стабилне институције, норме и праксе“, па се насиље може према томе разумети као вид социјалне неправде (Galtung 1969). Као вид структуралног насиља оно се односи на неједнаку моћ, а самим тим и неједнаке шансе последице неравномерно распоређених ресурса (када су приходи, образовање, медицинске услуге неравномерно распоређене међу групама (Galtung 1969: 171).

3. Културно насиље обухвата „оне аспекте културе, симболичку сферу нашег постојања – коју представљају религија и идеологија, језик и уметност (...) које се могу употребити да се оправда или легитимише директно или структурно насиље“. Оно произилази из чињенице да људи теже да повлаче границе међу собом на основу идентитетских разлика да би се направио познати диом МИ/ОНИ (Galtung 1969, prema Babović 2015: 335–337).

Друга класификација насиља указује на потребу да се оно класификује према починиоцима и то на: самоусмерено насиље, интерперсонално насиље и колективно насиље. Прво се односи на аутодеструктивно насиље усмереног према самом себи у смислу самоповређивања (општи пример је самоубиство). Други тип се дели на два под типа: породично, и насиље у ширем колективу, и последње, „колективно насиље представља насиље једне групе против друге, како би се остварили одређени друштвени, економски или политички циљеви“ (Ђорић 2013: 177). Трећи пример је када се насиље класификује према критеријуму насилног чина на:

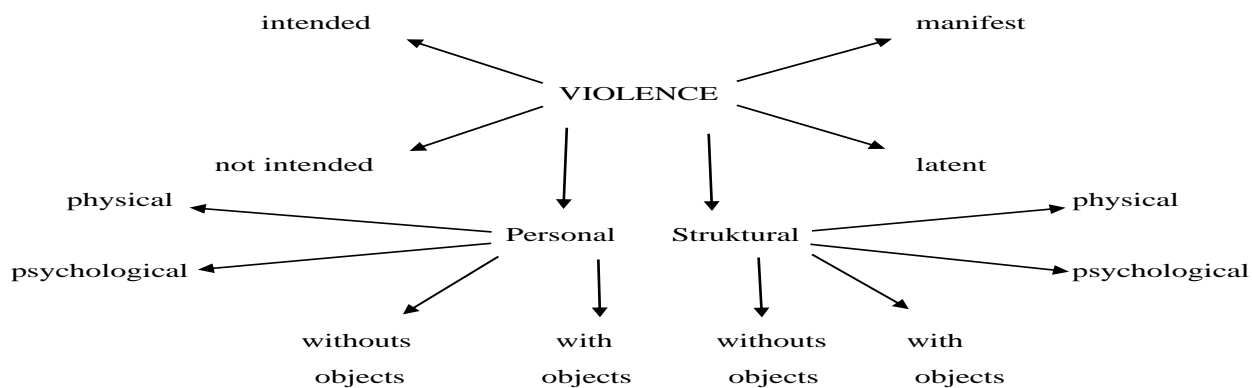
физичко – „примена силе без обзира да ли је или није наступила телесна повреда (гурање, ударање, притискање, физичко спречавање кретања, гађање предметима, уништавање ствари по кући и слично; *сексуално* – било који сексуални чин, покушај остваривања сексуалног чина, нежељени сексуални коментар и др. и *психичко насиље*, односно примена психичке присиле која је узроковала осећај страха, угрожености, повреде достојанства, вербално насиље, псовање, занемаривање својим средствима комуникације и сл.“ (Žilići Janković 2016: 74).

Надаље, насиље се према његовој функцији, како указује Зечевић (Zečević, 2010), може поделити на: инструментално и непријатељско. Инструментални тип користи насиље за добијање неких бенефита, док се непријатељским типом жели другоме нанети бол или нека повреда (Zečević 2010, према Žilići Janković 2016). Дихотомија физичко/психичко насиље се надаље може поделити према критеријуму коришћених средстава и моделу манифестовања:

„Психичко насиље се може испољити као претња, уцена, клевета, пропаганда, а физичко као напад физичком снагом, техничким средствима (хладним и ватреним оружјем, бомбама, експлозивним и сличним предметима и направама, авионима и другим саобраћајним средствима), хемијским, нуклеарним и биолошким средствима, али и усмеравањем природних сила (рушењем брана, систем одбране од поплава и сл). Поред наведене поделе, посебно су важне поделе насиља

према циљу – на криминално и политичко насиље, према сложености – на прости и сложене облике и према објекту – на насиље над људима, имовином и природом“ (Симеуновић 1989: 27).

Платформа за превенцију насиља у Јужној Африци даје своју општу класификацију насиља која обухватајући следеће типове: Самоусмерено насиље, интерперсонално насиље и колективно насиље. Самоусмерено насиље се дели на два типа, суицид и самозлоупотреба; интерперсонално насиље се дели на насиље у породици: обухвата насиље деце, партнера и других; и други тип је насиље у заједници: обухвата насиље на основу познанства и насиље странаца. И коначно, колективно насиље обухвата, социјално, политичко и економско насиље (<https://www.saferspaces.org.za/understand/entry/what-is-violence#Asocietalchallenge>). Галтунг је своју типологију насиља приказао табеларно:

Future 1. A Typology of Violence, izvor: (Galtung 1969: 173).

Galtung (1968) је у својој класификацији дао опште форме насиља у којима се оно манифестује. Насиље може бити манифестно и латентно, намењено или ненамењено (може се рећи директно и индиректно), затим његове две подврсте лично и структурално - подразумевају облике физичког и психолошког насиља и могу бити са или без објеката. Након дефинисања етничког насиља дајемо појединачне дефиниције његових посебних врсти.

5.4. Етничко насиље, облици и форме

Истраживање насиља произилази из различитости заснованих на етницитету (језику, религији, култури) те добија на значају јер се социологија и наука уопште, није бавила тим типом односа, посебно са аспекта броја, типа и карактеристика насиља последице бујања национализама у постконфликтном амбијенту. Такође се може нагласити да је етничко и националистичко насиље последњих година постало предмет испитивања по себи и да је усред своје 'звучности' етничности често приписано насиље које није његова последица (Brubaker & Liatin 1998). Наведени исход је према Брубекеру и Лајтину (1998) превелика фокусираност на етничко насиље под недовољно прецизним и објективним пристомама истог. Бабовић (2015) сврстава међуетничко насиље (национализам и етноцентризам) у облике структурног насиља у овом случају испољеног као системско, социјално условљено насиље.

Према томе, насиље засновано на идеологији национализма уткано је у друштвену структуру и садржано у свим или већини закона и начину рада институција неког друштва/државе. Такав тип насиља је институционализован и испољава се као намерна, системска експлоатација једне етничке групе над другом, углавном већом над мањом. Међуетничко насиље националистичког типа се посматра као тип међуодноса две групе, две заједнице или две етнице, укоренењеног у друштвеној структури. При чему треба рећи да се насиље детерминисано национализмом јавља и као последица рата у постконфликтном амбијенту и може се регистровати као нпр. насиље појединаца над појединцима, мотивисаног идеологијом национализма а да није априори структурално условљено. Посебан изазов представља то што у литератури није довољно обрађено насиље засновано на национализму, дакле, нема даље разраде међуетничког насиља као посебног типа насиља, нити његове даље класификације. Ђорић (2013) говорећи о политичком насиљу, међуетничко насиље карактерише као колективни тип политичког насиља десничарског екстремизма. Ни овде нема помена о етничком насиљу као последици национализма усмереног ка идентитетски 'другом'.

Етничко насиље се посматра искључиво као последица деловања колективитета или широких маса које су подстакнуте националним поделама. На исти начин и Ковачевић у својој студији о агресији и насиљу дефинише насиље као чин који може произићи из начина организовања заснованог на верским или етничким групама, где се каже, да ће људи

умрети за „протестантизам или ислам,(...) за нацију или краља“ (2020: 60), али је идеолошко насиље према Ковачевићу углавном колективно и усмерено је против група у које спадају и националне и религијске групе. О недовољно обрађеном термину међуетничког насиља говори и чињеница да поред осталих облика насиља нема адекватне дефиниције међуетничког насиља на државном, институционалном нивоу. Међуетнички односи се преваходно третирају кроз заштиту права мањина, у смислу пружања права на различите врсте слобода (v. Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 72/2009).

Етничка разноликост, као „узрок“ насиља се и код иностраних социолога неретко дефинише као део колективног насиља, па су тако нпр. етнички и верски антагонизми узроци грађанских сукоба и етничких конфликта (Bonenberg 2017; Snyder 2015, u: Spaić & Zirojević 2022). Нешто је прецизнији Тили (Tili 2004) сматрајући да међуетничко насиље (индивидуално или колективно) треба истражити са друштвених аспеката под подстицајем политике и спољашњег утицаја, јер постоје актуелни обрасци начина живота, активирани као политички идентитети раздвајајући људе на „нас“ и „њих“, чиме изазивају насиље засновано на наведеној формули. Оно углавном зависи од интензитета националистичке идеологије која се активира под утицајем друштвене кризе и истовременог опадања капацитета власти и владавине права као и степена демократичности државних структура (u. Spaić & Zirojević 2022). Последица неадекватног дефинисања међуетничког насиља усмеравала је досадашња истраживања само на колективне манифестације овог типа насиља. Оно се тако испитивало искључиво као случај дуготрајних историјских сукоба две заједнице чије је насиље резултовало „етничким чишћењем“ као врстом колективног насиља (v. Вукоичић 2013; Башчаревић 2016; Гаталовић 2013), али не и као тип индивидуалног насиља мотивисаног национализмом који у постконфликтној атмосфери може резултирати такозваним „тихим етничким чишћењем“.

Посебан изазов истраживања етничког насиља представља стање друштвенополитичког оквира у коме се ради на (*у овом случају под патронатом ОУН-Организације Уједињених Нација и западног дела Међународне заједнице*) изградњи нових демократских институција које ће у друкчијим условима гарантовати мир и међуетничку стабилност, али ипак у атмосфери ‘постратних конфликта’, где је поверење крхко и релативно га је лако нарушити. Такво насиље, иако није *de facto* структурално условљено, може бити присутно код свих појединаца и група, посебно оних које су блиске властима.

Националистичко насиље котира се на институционалном нивоу и као званична идеологија, она која је ослободила ‘потлачену’ мањину, постала је саставни део националне културе и националног поноса. Насиље као такво није устројство друштвене структуре, закона институција, устава државе или начина производње, него је нормирано као начин живота у главама појединаца, као облик национално пожељног односа према ‘другом и другачијем’. Зато, национализам као основни мотив за вршење насиља може бити присутан код свих актера у друштву где постоје контакти две заједнице. Дакле, оно може прожимати институционалну сферу, политичку сферу, сферу свакодневног живота, културну и све друге сфере међуетничке заједнице. Карактеристике овог типа насиља су да је оно својствено и припада, у ограниченом обиму, структурном, културном и интерперсоналном или директном типу насиља, заснованог на различитостима које произашлих из идентитетских конструкција појединаца и колективитета.

С тим у вези, истраживање насиља заснованог на национализму мора обухватати широк дијапазон различитих форми структурног, културног и директног насиља између појединаца и група припадника различитих идентитета, те на свим нивоима у којима ове заједнице имају додирних тачака, (у локалној заједници, комшилуку, међусуседским односима, односима у свакодневици сл), које би обухватале разне области (политику, економију, медије, а кроз форме насиља (физичко, психолошко, економско, сексуално, социјално и сл). (ур. Babović 2015: 342; Терек 2017). Насиље се „мора дефинисати и тумачити у складу са понашањем, циљевима и узроцима, последицама, односима и идеологијом“ (Nedeljković 2011: 159). Посебан изазов представља то што је насиље неретко саставни део владајуће идеологије, па је у име „људских права човека и грађанина“ или у складу са неком другом идеологијом, оно присутно као облик друштвеног деловања путем кога се остварују појединачни циљеви колектива или појединаца, од освајања простора па до индивидуалног богаћења и народних пљачки, те наметања своје воље другима у породици, школи, организацијама, индустрији, институцијама и сл. (Matić i Matić 2016). Примера ради, на интернет енциклопедији, дефиниција етничког насиља гласи:

„Етничко насиље је намерни агресивни чин како би се нашкодило особи или организацији повезаној са одређеном етничком групом. Етничко насиље је често резултат изражених стереотипија и политичке пропаганде. Зато, етнонасиље укључује и оружане нападе, уништавање

имовине или дистрибуирање пропаганде и мржње. У екстремним облицима укључује погроме попут холокауста“ (<https://sr.m.wikipedia.org/sr>).

У овој дефиницији је очигледно да је само насиље продукт одређене идеологије, засноване на стереотипима према другачијим културама, са тенденцијом да се обнавља услед насиља произведеног у те сврхе. Оно што је такође важно јесте да се оно осим колективног насиља може испољити и као индивидуално и да може бити усмерено ка једној особи а на основу истих стереотипија. У другој дефиницији се на сличан начин истиче, „етничко насиље је облик политичког насиља који је изричито мотивисан етничком мржњом и етничким сукобом“. Затим се додаје, да облици етничког насиља могу имати карактер тероризма, а у организованом облику етничко насиље је познато као етнички сукоб или рат у виду расног рата (https://hmn.wiki/sh/Ethnic_persecution#cite_note-3). У другој дефиницији етничког насиља се запажа да се етничко насиље карактерише као врста политичког насиља, проналазећи мотив за сукоб у мржњи заснованој на идеолошким основама. *Differentia specifica* у односу на претходну дефиницију јесте да се етничко насиље испољава и као последица етничких сукоба. Дакле, такво насиље је можда експанзивније у постратном окружењу и атмосфери у којој се бар званично тежи ка миру, те се и категорише као насиље после рата (Boyle 2014).

Слично томе, Brubaker and Laitin (1998) дефинишу етничко насиље „као насиље почињено на етничким линијама, у којем прва странка није држава (или представник државе), и у којој је претпостављена етничка разлика шифрована од стране извршилаца“ насиља. Оно на шта указују поменути аутори јесте да је етничко насиље довољно замагљен појам чиме обухвата и друге облике насиља и кодира се као етничко насиље а да такав чин почива на неким другим детерминантама (Brubaker and Laitin 1998: 428). Затим, „етничко насиље се може дефинисати као радње које имају за циљ физичку повреду на основу њихове етничке припадности“. Надаље, „на индивидуалном психолошком нивоу етничко насиље има ефекат пројектовања (потиснутих) агресивних жеља и страхова на спољну групу. Его идентитет је ослобођен амбивалентности и његова идентификациона усклађеност стабилизована у етничкој димензији“ (Heimayer and Hagan 2003: 248).

Како се наводи у *Речнику појмова* у вези са насиљем, Финског института за здравље и благостање (Finnish institute for health and welfare), етничко насиље се дефинише као „насиље које је усмерено на етничке и културне мањине на основу њихових карактеристика

или начина живота који се може разликовати од већинског. Ова врста насиља често укључује расистичке карактеристике, посебно када се етничко или културно порекло особе споља разликује од већине“ (Bildjuschkin, Ewalds, Nietamäki, et al, 2021: 8). У зависности од организованости етничко насиље се креће од појединачног па до колективног акта у виду масовног сукоба дефинисаних као рат. Оно што наведене дефиниције не наглашавају као поље – простор у коме етничко насиље може бити заступљено јесте његов структурални и институционални облик. Његове последице су етничка експлоатација једне етничке групе над другом, као такав може бити заступљен у виду системског-структуралног облика или у виду злоупотребе институционалног миљеа у коме се на основу система моћи врши редистрибуција друштвених добара на основу етничког порекла. Овакав вид насиља је широко заступљен и у другим сферама друштвеног бивствовања, од културе па до директних и индиректних насиља из карактеристичног за међуетништво у областима у којима нема ‘крутих’ граница међу културама. Следствено томе, свеобухватнија дефиниција међуетничког насиља би могла да гласи:

Међуетничко насиље се испољава као однос, делатност, активност, чин или радња, делање или неделане, одређених субјеката (структура, колектива или појединаца) усмереног на произвођење штете, ограничавања, повреде или уништавања објекта насиља (структуре, колектива или појединаца), насупрот његовим виталним интересима, или природној структури, уколико се не ради о живом бићу, увек мотивисано на разградњу различитости, његовог достојанства и егзистенције и дефакто је узроковано националном идеологијом, са циљем остварења контроле или деструкције чије су последице ограничење, штета, трпљење, бол, патња или смрт.

Као такво, међуетничко насиље може бити подухват великих група или заједница, најчешће у предратним, ратним и послератним околностима, али и акција, чин или делатност појединаца у постконфликтном амбијенту као последица неизмирених националних тензија или „нерашчишћених рачуна“, али се неретко јавља и као реакција на прекомерну употребу силе за време ратних дејстава, по моделу „осветничких акција“ етничких група или појединаца (Boyle 2014). Етничко насиље је у постратном миљеу последица слабости новоизграђених институција неретко категорисане као „квази државе“, односно државе по дефиницији подложније различитим манифестацијама насиља и нису у могућности да га потисну, ма на коју се сферу оно односило (Holmes 1997, in. Brubaker & Laitin 1998). Насиље детерминисано националистичком идеологијом се по правилу јавља у

широком миљеу друштвених односа који по форми акцентује етничку различитост у међуодносима. Као што је наглашено у дефиницији насиља заснованог на међуетништву оно може бити усмерено, осим ка животима припадника друге заједнице и ка њеној имовини (приватној и јавној) и читавој културној баштини. Класификација коју карактерише принцип (критеријум) етницификације насиља обухвата готово све врсте насилних чинова у друштву у којима се може оно извршити на основу етничке различитости група и појединаца. Подела би само искључивала насиље усмереног ка сопственој личности, дакле суициди-самозлоупотреба, како се оно дефинише на Платформи за превенцију насиља у Јужној Африци⁸⁶

Класификација међуетничког насиља може пратити званичну Галтунгову (Galtung, 1969), класификацију насиља на: **структурно, културно и директно**. И то пре свега, јер међуетничко насиље, посебно у постконфликтном амбијенту, може бити усмерено против припадника одређене заједнице. Како запажа Коротај Драћа, насиље је посебно изражено у заједницама неподељених географском границом, а може се емитовати од стране државе али и недржавних актера, јер се национализам као идеологија која детерминише насиље посебно у постконфликтном миљеу провлачи кроз читаву институционалну структуру, те због лојалности и оданости ратним циљевима могу подржавати и грађани ван институционалног оквира (Коротај Драћа 2022).

Надаље, **структурно насиље** се може манифестовати као политичко и институционално. У овом случају, структурно насиље може имати форму насиља укорењеног у социјалним структурама, дакле законски усмерено ка експлоатацији једне етничке групе, или као форма злоупотребе службених положаја, владајуће елите и грађанства са циљем спровођења ратне индоктринације засноване на национализму.

Политичко насиље се може поделити на **репресивно насиље** односећи се на „форме насиља против људских права, укључујући грађанска, политичка и социјална. Грађанска права су на удару насиља када се људима негира (укида) слобода мисли, вероисповести, кретања или једнакости пред законом (укључујући и право на поштено суђење). Политичка права су под ударом насиља у земљама без истинске демократије, поштених избора, слободе говора и слободног удруживања.“ (Nedeljković 2011: 161). Политичко насиље може осим наведеног укључивати и политичко убиство, притисак и

⁸⁶ Шире на: <https://www.saferspaces.org.za/understand/entry/what-is-violence#Asocietalchallenge>

претњу силом, оружану интервенцију, агресију итд. Саставни део политичког насиља како запажа Недељковић (2011: 162), може се манифестовати и као **отуђујуће насиље** које је карактеристично за земље са намерном политиком етноцида, чиме се другој заједници укидају права на психолошки, културни и интелектуални интегритет са претњом да се на дугорочном плану укине културни идентитет целе језичке и религијске заједнице.

Институционално насиље, подврста структуралног насиља, обухвата све оне облике насиља прожете национализмом по чему се врши сагрегација појединаца, група и заједнице у области права на праведно суђење, неједнаких шанси у образовању, запослења, ширих права обухватајући сегмент социјалног насиља укључујући и дискриминацију која произилази из сета социјалне искључености и социјалних услуга. Треба напоменути да наведени тип институционалног насиља не истражује се као системско насиље које је оријентисано ка етничкој заједници, *(као тип насиља који је укорењен у социјалној структури)* већ као насиље на институционалном нивоу злоупотребљено од стране појединца и група како би под утицајем национализма вршили сагрегацију над заједницом различитих идентитетских карактеристика. Дакле, оно у овом случају представља чин у коме појединци и групе злоупотребљавају службене положаје, не би ли ‘другима’ нанели штету или их ускратили за одређене услуге и бенефите. Институционално насиље у овом случају:

„Представља насиље учињено од стране професионалаца у институцијама, а може да обухвати директно насиље према корисницима услуга, као и ставове и понашања која воде неосетљивом опхођењу, занемаривању потреба и ускраћивању помоћи, умањивању учињеног насиља или последица, окривљавању жртве, неделотворном, неефикасном и неповезаном поступању која доприносе поновној виктимизацији корисника услуге, односно жртве насиља“ („Сл. гласник РС“, бр. 80/2020).

Културно насиље се према истом критеријуму може поделити на **симболичко насиље** - према Бурдијеу обухватајући симболичку сферу између две заједнице које су повукле идентитетске границе међу собом. Оно се као вид насиља манифестује у комуникацији две групе или појединаца истицањем симбола везаних за одређене идентитете, нацију, културу, религију, идеологију, језик и сл. У том се смислу симболичко насиље јавља као упућивање порука које ови симболи носе са собом (и. Nedeljković 2011), на пример: *(истицање портрета вођа или јунака)* (Стефановић 2016: 9). Очигледан пример

оваквог симболичног деловања има за истицање националистичких и религијских графита чија је значајна улога у сукобу две групе. Последица оваквог деловања је уливање страха код заједнице ка којој је симболично насиље (уп. Триковић 2007: 347) усмерено и произвођење последичног дејства прве на контра деловање, неки облик симболичног и физичког сукоба или повлачење из поља симболике и сукоба уз потврду да је симболично насиље имало ефекта сепарације (Babović 2015). У наведеном случају насиље садржи комуникативну функцију чиме насилник саопштава поруку некоме. Шмид и Јонгман (Schmid and Jongman 2005) истичу да осим субјекта (пошиљалац поруке) и објекта насиља (прималац поруке) оно садржи и врсту поруке и реакцију манифестованих од стране прималаца или жртве комуникативног насиља (цит. у. Ђорић 2013: 151).

Симболично насиље произилази из схватања заснованог на стереотипу да су идентитетске заједнице инфериорније једна другој, те да инфериорној не припада право на истицање своје културе по природи ствари. Овакве облике насиља Галтун је сврставао у тзв. ‘дегенерисане’ облике, јер се не тичу уништавања директне личности, већ нечега што је тим особама драго, своје или када над њим имају осећај припадности. На пример: „Када особа, група, нација показује средства физичког насиља, било да баца камење околу или тестира нуклеарно оружје, можда неће бити насиља у смислу да је неко погођен или повређен, али ипак постоји претња физичким насиљем и индиректна претња менталним насиљем које се чак може окарактерисати као нека врста психичког насиља будући да ограничава људско деловање“ (Galtung 1968: 170). Други тип културног насиља се може манифестовати и као **материјално насиље**. Овакав тип насиља дефинитивно се испољава као насиље над материјалном културом неке идентитетске заједнице. Оно обухвата разне врсте скрнављења материјално-културних објеката, споменика, верских институција и целокупне баштине идентитетски и симболички препознатљиве као ‘туђе’. Његовим вршењем такође се шаље порука подразумевајући уништавање ствари као нечега што је идентитетски лично тј. драго њеним власницима (Galtung 1968).

Директно насиље такође је један од класичних тзв. традиционалних типова насиља. Садржати националистички опус према коме може бити усмерено. Као такво директно насиље се може према садржају поделити на **физичко, психичко, вербално, сексуално и економско** насиље са препознатљивим последицама (уп. Симеуновић 1989: 27). Његови носиоци могу бити индивидуалци и колективитети (дакле **појединачно** и **колективно**) у

виду насиља спроведеног међу појединцима и уским групама, али и међу заједницама са спонтаном или добром организацијом. **Физичко насиље** дефинисано је на следећи начин: оно представља „намерну употребу физичке силе која може да изазове бол, повреду, инвалидитет или смрт“, (МУП РС 2022) а односило би се на форме: „шутирања, ударања, гурања, дављења, чупања, затварања и закључавања, отимања и уништавања ствари“ (Nedeljković 2011: 162), али и гађања, угризом, наношењем опекотина, нападом оружјем или оруђем (ножем, пиштољем, секиром и сл) (Babović 2015: 346).

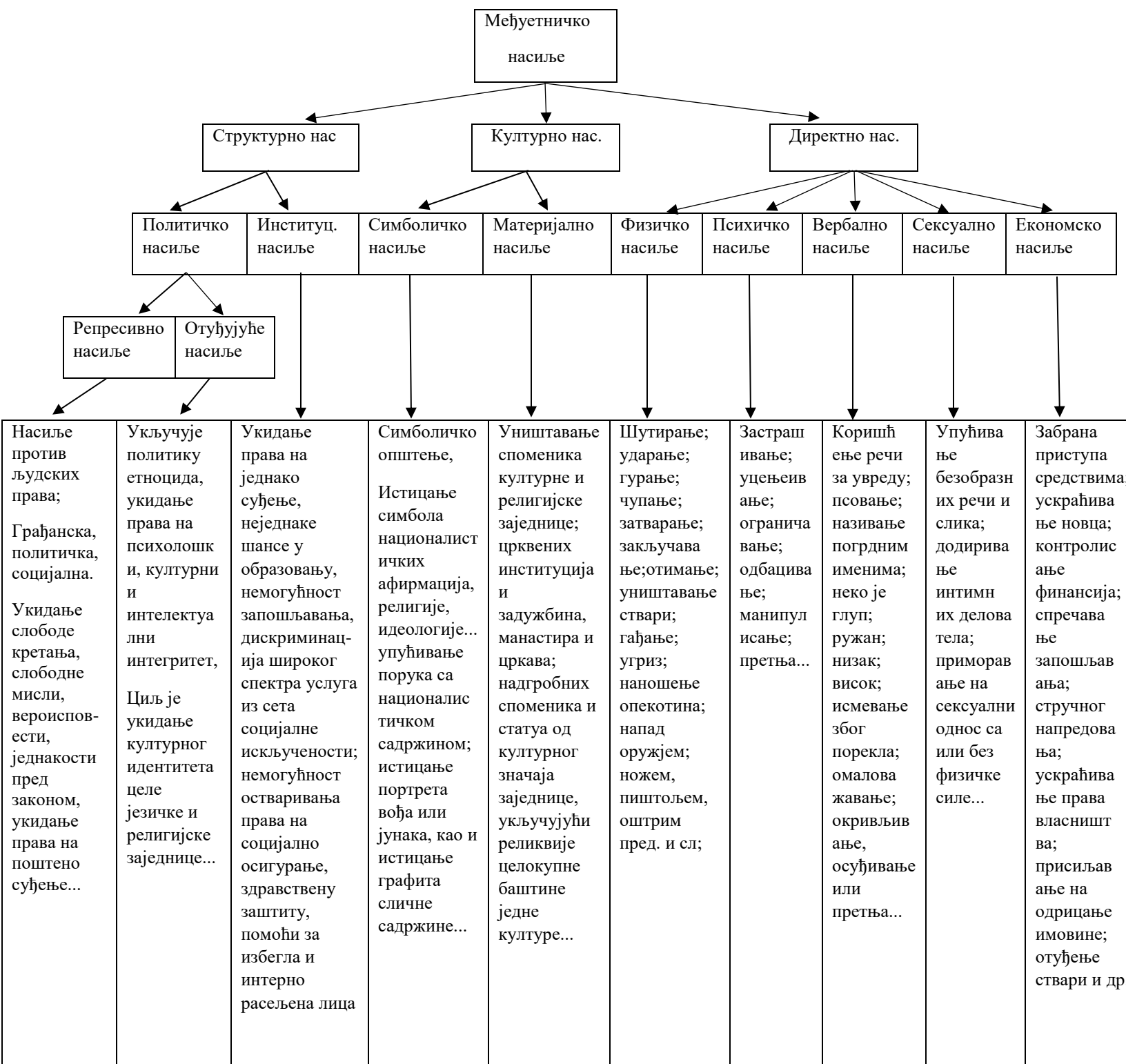
Вербално насиље би било у формама исказивања речи којима би се повредила туђа осећања (други је глуп или ружан) исмевање (због висине, тежине, порекла), омаловажавање (да неко не вреди и да је инфериоран, када се неко оптужује или му се упућује претећа порука). **Сексуално насиље** усмерено је против мушког или женског пола када се противно вољи жртви упућују безобразне речи, слике или се силом додирују интимни делови тела, до терања на сексуалне односе физичким или психичким насиљем (Nedeljković 2011). Сексуално насиље укључује и уцену, увреду или оптужбу да би се остварио сексуални однос са или без физичке силе (Babović 2015). Дефинише се као:

„Акт без сагласности или могућности избора жртве да да пристанак, независно од тога да ли се акт одиграо, затим сексуални акт или покушај тог акта када особа није у стању да се сагласи или одбије услед болести, инвалидитета, утицаја психоактивних супстанци, узраста, односно застрашивања, уцене или притиска, болан и понижавајући сексуални чин“ (МУП РС 2022).

Психичко насиље представља „нарушавање спокојства жртве услед понашања, претњи и примене метода застрашивања са или без употребе оруђа и оружја којима се могу изазвати телесне повреде“ а јавља се у специфичним формама као што је: праћење, ухођење, узнемиравање и застрашивање (МУП РС 2022). **Економско насиље** „подразумева неједнаку доступност средствима, ускраћивање или контролисање приступа новцу, спречавање запошљавања или образовања и стручног напредовања, ускраћивања права на власништво, присиљавање да се одрекне власништва, отуђење ствари без сагласности и друге манифестације“ (МУП РС 2022).

Турковић (2015) запажа да се оно најчешће емитује у међупартнерским односима и то углавном у виду економске сагрегације жена. Дефиниција оваквог вида насиља може укључивати и остале облике насиља ван сфере брачне заједнице односећи се на могући облик насиља са последицом економских санкција. Према дефиницији МУП-а РС,

економско насиље сврстава се у облик психолошког насиља, у виду индоктринације за жељеним обликом економског понашања или устручавања од одређених економских активности, оно може укључивати и силу као средство остваривања економске сагрегације. Поред реченог, економско насиље може бити интернализовано у социјалну структуру као подврста структурног насиља, чиме бива усмерено ка одређеној групи, заједници или грађанству у виду класне, расне или етничке експлоатације. У наредној табели дајемо шематски приказ структурног, културног и директног насиља са његовим подврстама заснованог на међуетничком принципу:

Табела 1. Класификација етничког насиља и његови индикатори.

5.5. Усмереност истраживања

Истраживање ће бити усмерено на разумевање насиља из перспективе жртве. Жртва насиља у нашем случају може бити појединац, група или читава заједница (*етничка заједница Срба на Косову и Метохији*) према којој насиље може бити усмерено. Осим српских житеља, као објекти насиља могу се дефинисати и читава културно-историјска баштина српског етникума - српске државе на Косову и Метохији, затим имовина у виду објеката, културних центара, пољопривредних поседа (јавних и приватних), шума, засада и сл, према перцепцији насилника, појединаца и група регистрованих као туђа и непријатељска у складу са националистичком идеологијом. Актери, односно жртве насиља, заснованог на национализму могу бити:

- Актери/жртве према својим социјалним карактеристикама могу бити сви грађани српског етникума, који у 'косовском друштву' заузимају различите друштвене положаје. Дакле, запослени у администрацији, радници у јавном и приватном сектору, повратници (Срби), староседеоци остали да живе у тзв. енклавама широм Косова и Метохије и сви остали етнички Срби који су у овом односу препознати као идентитетски 'другачији'.
- Социодемографске карактеристике актера/жртава насиља такође произилазе из етничке препознатљивости. Оне могу бити различитих група: деца, омладина, жене, мушкарци (млади, средовечни, стари), запослени, незапослени, студенти, пензионери итд.
- Надаље, узајамни односи актера могу произилазити из широког спектра односа у коме ове две групе или појединци комуницирају. Произилазити међу омладином и децом у неинституционалном амбијенту, на институционалном нивоу између запослених, различитих друштвених положаја а на основу етничитета, из односа темељених на свакодневним активностима обухваћених широким спектром односа, од комшијских и међусуседских односа па до односа произашлих из слободних активности као што су: случајани сусрети, контакти у трговини, сусрети у

саобраћају, приликом рада (плантаже, њиве, шуме) или приликом различитих видова комуникације у међуетничким насељима и сл.

- Окружење у коме се ови односи одвијају пратиће такође широк простор ових контаката, од институционалних, преко културног миљеа, па до односа као саставног дела слободе кретања. Посматрани однос не мора се искључиво заснивати на реализацији блиске (не)сарадње или контаката, он обухвата и само поимање, одржавање свести да је одређени простор по својим демографским карактеристикама мултиетничког карактера, па се однос заснива и на деловању ка другој заједници не укључујући нужно однос два актера, а односи се и на симболичко комуницирање заједница у виду исказивања различитих врсти порука (Терек 2017).

6. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено у периоду од 01. 01. 2013. до 31. 12. 2018. године на комплетној доступној грађи медијских садржаја усмереног на прикупљање података из новинских медија обухватајући сва издања из временског интервала од 2013. до краја 2018. године. Анализа садржаја обухватила је медије: НИН (*Недељне информативне новине*), *Јединство* Приштина-Косовска Митровица и један локални интернет портал KoSSev (*Kosovo Sever Portal*).

Укупан број анализираних новинских издања чине следећи садржаји. У НИН-у за укупан период било је: (312 издања, од броја 3236, па до броја 3548 закључно са последњим бројем недељника). Затим, Јединство Приштина (К. Митровица) укупно: (313 издања и то од бр. LXIX, 1–2 из 2013. године па до бр. LXXIV, 52 из 2018. године) и све дневне интернет објаве портала у периоду од 2014. до 2018. године јер је интернет портал почео са радом у јануару 2014. године. Такође, метода анализе садржаја, додатно је била усмерена на анализирање садржаја из материјала добијених полуструктурисаним дубинским интервјуом, спроведеног за потребе овог истраживања. Истраживање дубинским интервјуом спроведено је у периоду од годину дана од 01. 01. 2022 до 31. 12. 2022, дакле након временског интервала на који се односи анализа новинских медија, широм простора Косова и Метохије где су настањени Срби.

Циљ је био да се упитником обухвате насеља Срба, пре свега из ентитета који припадају (или би требали да припадају) Заједници српских општина (ЗСО), чиме су прикупљена обавештења о свакодневном животу Срба (*и учинку насиља у њиховој свакодневици*) након потписивања споразума о помирењу, односно његове имплементације. Материјал добијен спровођењем полуструктурисаним интервјуом коришћен је комплементарно, како у виду квалитативне анализе садржаја, тако и у анализи ставова грађана о истраживаним областима. У оба случаја, који омогућавају прецизнији увид у косовско-српску свакодневицу, анализа садржаја се односила на квантитативно-квалитативну анализу појма „етничког насиља“ као феномена карактеристичног за атмосферу послератног амбијента на Косову и Метохији.

6.1. Приказ резултата истраживања у оквиру ширих друштвенополитичких околности на Косову и Метохији

Карактеристике друштвенополитичких околности на КиМ у периоду пре потписивања Бриселског споразума из 2013, године сведоче о општој нестабилности подручја, при чему су политичка превирања концентрисана на његов северни део. Наступајућа криза настала у том периоду представљала је последицу општег незадовољства Срба са севера покрајине, изазвана потписивањем тзв. „Боркових споразума“, а пре свега споразума о ИВМ-у, односно Споразума о интегрисаном управљању прелазима на пунктовима Брњак и Јариње на које су према слову споразума требало бити интегрисани албански цариници са надзором Еулекса.

Криза је настала као последица изопштавања Срба са севера покрајине, тј. њихових локалних представника из четири општине, њихове маргинализације у преговорима Тахири-Стефановић, али и угрожавањем интереса Срба са севера и српске заједнице на Косову уопште, потписаним Споразумом. Осим тога, већина наведених представника Срба са севера били су припадници опозиционих партија у Србији и саобразно томе, нису били сагласни са преговорима представника ДС-СПС, вођених у Београду на челу са Борком Стефановићем. Неприлике на северу Косова и Метохије биле су одраз политичке подељености у српском друштву подстицане друштвеноекономском кризом из 2008. године, као и општом пауперизацијом српског становништва и стагнације српске привреде која се од 2008. године налазила у размеђи, од планираног и обећаног друштвеног раста најављеног коначним добијањем статуса „кандидата“ Европске уније, па до услова „нормализације“ односа са Приштином која је према речима тадашње власти, висила над економском будућношћу Србије као „Дамоклов мач“.

Како се наводи у Извештају Канцеларије за Косово и Метохију (2019), Република Србија је с једне стране била спутавана јаким уценама протагониста косовске независности чији је циљ био да се што више занемари Резолуција 1244, а с друге стране је била изложена бојкоту српских грађана са севера Косова и Метохије који су своје незадовољство Споразумима изразили путем протеста у виду барикада (дрвени и бетонски насипи на магистралним путевима), чиме су спречавали да промотери косовске независности доведу албанске царинике на прелазе Јариње и Брњак и тиме имплементирају споразум о ИВМ-у потписаног у Бриселу. Уједно, наведени период био је у лику континуираног

(организованог) слабљења Унмик администрације на Косову, што је последица измештања преговарачког процеса из оквира Уједињених нација на покровитељство Европске уније. У свему томе, додатно је приштинске и западне промотере косовске независности оснажио споразум о царини, матичним књигама и катастру, те слободи кретања потписаних на „техничком нивоу“ у Бриселу (Извештај Канцеларије за КиМ 2019: 3).

Свеукупна политичка клима изнедрила је у пракси на северу покрајине једну критичну ситуацију у којој су се Срби са севера КиМ повремено сукобљавали са Кфором у настојању да спрече спровођење Споразума са којима нису били сагласни, уједно дипломатски ‘притиснути’ неистомишљеницима из владајућих структура-инсистирањем да се споразуми ипак морају имплементирати, што је формирало политичку климу а самим тим и феномен политичкој јавности познат као „феномен северног Косова“ (Nagy 2014). Упркос настојању да се изборе за своја права, Срби са севера Косова и Метохије су у наредном периоду све више ‘маркирани’ као непријатељи Приштине и западног дела Међународне заједнице, али и Београда (Kostovicova 2014), који одбијају да живе у албанском друштву, те су због тога приказани као фактор који дестабилизује читав регион а уједно ремети изградњу „новог косовског друштва“ (Лазаревић и Аритонових 2011: 539). Срби су тиме по ко зна који пут послужили новим господарима светске моћи као предмет опште сатанизације и етикетирања као главних криваца за нестабилност и сукобе на КиМ. Већ се јасно видело да „белосветски душебрижници“ (Митровић 2016) немају намеру да успоставе дијалог на демократским начелима чиме би омогућили да се Балкан препусти балканским народима, већ да траса у наставку дијалога тежи ка новим сукобима у којима евроамерички лидери имају посебних интереса (уп. Митровић 2016: 651).

Такозвани реметилачки фактор са севера Косова и Метохије остао је доследан својим ставовима исказујући незадовољство блокадом путева Косовска Митровица (Зупче-Брњак) и Косовска Митровица-Лепосавић, са циљем измене техничког споразума који се односи на инсталирање царине Косова на два прелаза са српском већином. Протести и неспровођење споразума о царини су сачекали наредну власт која је формирана 2012. године. У политичкој кампањи за председничке изборе у мају 2012. године коалиција СНС-СПС своју политичку промоцију утемељила је управо на указивању да је дотадашња коалиција (пре свега ДС) водила неуспешну националну политику па се и победа наредне власти догодила „првенствено због наговештаја другачије косовско-метохијске политике“ (Суботић 2012:

220). Потребно је нагласити да је политичка кампања наступајуће владе темељена на, када је у питању новонастали проблем на северу Косова и Метохије, настојањима да се анулирају „технички споразуми“ Стефановић-Тахири и да се у следећем политичком дијалогу крене са коректнијом националном политиком очувања националног суверенитета и интегритета Републике Србије са Косовом и Метохијом у свом саставу (Суботић 2012).

Но, победом на мајским изборима 2012. године нова влада је ипак интегрисала косовске царинике на прелазима Јариње и Брњак и тиме коначно 6. децембра 2012. године Влада Србије донела је закључак о примени Споразума о интегрисаном управљању прелазима, да би 17. јануара 2013. године тзв. премијер Косова Хашим Тачи и потпредседник Владе РС Ивица Дачић потписали Споразум о царини Косова. Срби са севера покрајине су и поред свог незадовољства што се још један ‘народни покрет’ завршио сламањем националних и патриотских интереса државе Србије на територији КиМ, за које су се они непосредно борили, наставили да егзистирају у некаквом облику „крњег суверенитета“ Републике Србије (Павловић 2016) уз повећан ниво неизвесности са слутњом да ће у наредном периоду уследити даља дестабилизација српских институција на овом подручју. Косово је имплементацијом споразума на неки начин заокружило своје границе на два последња прелаза, где никада до сада није крочила „албанска чизма“ (Бојовић 2013), међутим, треба рећи да је и након „техничких споразума“ српска заједница располагала са одређеном „дозом“ суверенитета, коју су пре свега потврђивале српске институције на читавој територији Косова и Метохије, од стране приштинских и западних промотера косовске независности, означаване као „паралелне“ структуре. По потписивању споразума о царини Косова, било је јасно да ће се споразуми наставити и да ће Запад наставити са вршењем притисака и условљавањем српске делегације, да зарад чланства у Европској унији „нормализује“ односе са Косовом, што је наслућивало да ће Косово у наредном периоду све више напредовати на лествици своје независности. Ту сурову чињеницу ставила је до знања и немачка канцеларка Ангела Меркел, када је нагласила да је за улазак у ЕУ потребно да РС уклони своје структуре на северу Косова (Прибићевић 2012: 188).

Иако су даљи преговори најављивани национално обојеним тоном, Србија је располагала низом елемената на Косову и Метохији, који су од суштинске важности за предстојећи период; од којих су најзначајнији правни документи: Међународно право и Резолуција 1244 СБ УН чиме се гарантује територијални суверенитет и интегритет РС,

затим све могуће институционалне структуре, укључујући државни образовни систем са Универзитетом и више од десет факултета, затим здравствени систем Републике Србије са Клиничким центром у Косовској Митровици и све општинске структуре у подручјима са већинским српским становништвом. У оквиру датих услова функционисао је и правосудни систем са једним вишим судом у К. Митровици, док су остала одељења суда измештена у Лесковцу и Краљеву, па читав систем полицијске управе за К. Митровицу измештеног у Рашки, који је легитимно издавао све врсте документације, од личних и возачких докумената, па до регистарских таблица итд.

Дакле, српска заједница на Косову и Метохији располагала је са целокупним државним системом повезаног са институцијама Србије, те је и становништво Косова и Метохије, посебно оно са севера (*због свакодневних веза са РС*), имало развијену свест да живи и ради у Србији. То је и био извор опстанка овдашњег народа чија је, бар до потписивања Бриселског споразума 2013. године, нада била да ће север Косова и Метохије задржати неки облик аутономије у саставу Републике Србије. Међутим, наведене илузије почеле су да се руше како је од српске делегације све више тражено, ако не да у потпуности призна Републику Косово, онда да призна њен територијални интегритет (уп. Пребићевић 2012). Недељковић (2016: 198) каже да се најпросто знало да ће након тзв. „техничких дијалога“ који су имали политички легитимитет, уследити Бриселски преговори организовани на највишем политичком нивоу. Поред увођења царине Косова, можда најзначајнији параф политичког карактера је то да се испред назива Косова више не налази обележје Унмика (UNMIK – KOSOVO), већ Косово са фуснотом (Kosovo*), која означава да је Косово територија која је у непосредној вези са Резолуцијом 1244 СБ УН.

У наведеним околностима је потписан Бриселски споразум 19. априла 2013. године (званично: Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа Београда и Приштине). Правац даљих односа са Приштином у вези наставка дијалога, дат је у усвојеној Резолуцији о Косову и Метохији на ванредном заседању Народне скупштине Републике Србије 13. јануара 2013. године пренетој путем недељника *Јединство* од 14. 01. 2013. бр. 1–2, стр. 3). Најбитније тачке из првог члана односе се на то да:

1. „Република Србија, у складу са међународним правом, Уставом и вољом грађана, не признаје и никада неће признати једнострано проглашену независност Косова;
2. Циљ разговора је стварање услова за српску заједницу и све друге заједнице на

Косову и Метохији, којима се гарантује сигурност и пуна заштита људских права (...) захтеваће (се) заштита свих зајемчивих права Србима на Косову и Метохији, право на повратак и имовинска права. Влада Републике Србије обавезна је да настави расветљавање судбине несталих лица и да прати судске процесе окривљених за почињено етничко чишћење над Србима;

3. Влада Републике Србије се овлашћује да настави са имплементацијом већ постигнутих договора и споразума са представницима ПИС у Приштини. Представници Републике Србије обавезују се да у наставку дијалога о решавању техничких и политичких питања са представницима ПИС у Приштини и представницима Међународне заједнице будуће споразуме постижу у складу са ставовима и основним циљевима ове резолуције, настојећи да са представницима ПИС у Приштини постигне свеобухватни договор;

4. Све надлежности које као резултат преговора буду поверене ПИС у Приштини биће потврђене уставним законом и пренете органима покрајине Косово и Метохија, у складу са Уставом, законима и другим прописима Републике Србије;

5. Договори са ПИС у Приштини треба да буду постигнути уз константан дијалог са представницима Срба са Косова и Метохије“ (Јединство 14. 01. 2013. бр. 1–2, стр. 3).

Резолуцијом усвојеном већином гласова Народне скупштине дати су основни принципи према којима како је наглашено, неће бити одустајања од националних начела. Они су у вези повратка расељених лица, сношења одговорности терористичких група за етничко чишћење на КиМ, затим заштита приватне и јавне имовине Срба као и њен повратак власницима, потврђено је, да ће се преговори наставити уз консултацију Срба са КиМ, али и оно што је кључно, иако стидљиво речено, да све што се договори биће у складу са Уставом Републике Србије и у истом принципу пренето на органе покрајине Косова и Метохије. Треба рећи и то да је уочена пракса, посебно од периода инсталирања косовских пунктова-граница на Јарињу и Брњаку, уцењивачке политике и притисака који су се непосредно манифестовали на локално становништво претежно на југу Косова и Метохије. По оној устаљеној пракси, да кад год Србија начини неки корак ка очувању интегритета и суверенитета у јужној покрајини, Албанци реагују вршењем различитих облика насиља

према локалним Србима. Указујући тиме да Република Србија нема могућности да заштити своје становништво, а да за вршење насиља над Србима, Косово има прећутну подршку Међународне заједнице која „није била способна“ да заустави прогон Срба пуних 13 година (ур. Hofbauer 2009). То потврђује и следећа табела која говори о броју етнички мотивисаног насиља спроведеног над Србима на Косову и Метохији, од јануара 2013. године, па до потписивања Споразума у Бриселу 19. априла 2013. године.

Табела 1.

ГОДИНА ИЗДАЊА МЕДИЈА	ЈЕДИНСТВО - РАЗЛИЧИТЕ ВРСТЕ И ОБЛИЦИ НАПАДА НА СРБЕ	УКУПНО
2013. год. (период од 01. јануара до 19. априла)	21	21

Табела показује да је само до потписивања споразума, дакле од почетка 2013. године над Србима, српском имовином или баштином српског народа, извршено чак 21 недело од стране Албанаца. Ситуација се компликује уколико напоменемо да се напади на Србе у постратном периоду одвијају у континуитету, без обзира на почетак дијалога и плана за међуетничко помирење. У приказаним насиљима над Србима на КиМ није постојало неко правило у извршавању напада на Србе, у смислу повећаног интензитета на одређеним подручјима (нпр. неке тачке су карактеристичне по великим жртвама), већ је насиље било распрострањено широм покрајине у различитим облицима. Уз наведено, различите врсте напада се дешавају независно од процента мултиетничности у насељима и селима на КиМ. На пример, за наведени период пре потписивања БС карактеристично је то да су поред класичних облика физичког (директног) напада на Србе били заступљени и одређени институционални облици насиља. Од непрофесионалног полицијског понашања утемељеног на етничкој мржњи до одређених облика кршења споразума о слободи кретања преко административне линије политичких званичника и представника из Србије. Неки од облика „предспоразумног“ насиља над Србима преносе се у недељнику Јединство.

Недељник *Јединство* од 14. 01. 2013. године, бр. 1–2, (стр. 5) под насловом „*Прошли смо физичку и психичку тортуру*“ преноси извештаје младића који су кренувши на Божићну литургију у Манастиру Грачаница проживели малтретирање КПС полиције на Косову и Метохији, речима:

„На конференцији за новинаре у Лепосавићу, младићи који су стигли кући, након пребијања и мучења, рекли су да су их након хапшења тукли у полицијској станици у Приштини, па чак и у згради суда. Хапшења и тортура коју су потом прошли, десет младића из Лепосавића, а која се десила на велики православни празник Божић у Грачаници, памтиће за цео живот (...) против њих је подигнута оптужница, али због недостатка доказа да су угрожавали јавни ред пуштени су (...) Бранко Милојевић из Лепосавића кроз сузе је говорио да су он и његови другови прошли кроз два реда полицајаца који су их ударили. Психичко малтретирање односило се на притисак да кажу да живе у Републици Косово. То по цену да ме убију не бих могао да изговорим. Ја сам се родио и живим у Србији, рекао сам (...) Најтеже је прошао Дарко Власај, дете из мешовитог брака Албанца и Српкиње који је задобио теже повреде и задржан је у болници (...) подсећамо, Власај је задобио ударце ногама и повређена му је мокраћна цев. Лекари у Косовској Митровици су, по пријему, констатовали тешке телесне повреде изазване ударцем у препонском делу које могу имати далекосежне последице“.

Осим наведеног напада, десило се још низ инцидената са карактеристиком етничке мотивисаности. Притисци на Србе су настављени у виду провала, пљачки и паљења српских кућа у Ораховцу и Пећи, затим скрнављења и пљачкања српских светиња и гробаља, покушаја убиства девојчице и дечака баченом ручном бомбом на српску кућу у К. Митровици, па до забране уласка председнику Републике Србије Томиславу Николићу и осталим члановима српске делегације који су имали намеру да посете српске светиње на Божић на Косову и Метохији. Треба уочити да се већина наведених напада на Србе дешава управо након потписивања Споразума о царини Косова са којим је у вези и загарантована слобода кретања чији је покровитељ Европска унија на челу са бароницом Кетрин Ештон. Реакције српских званичника поводом ових и других напада пре свега су се односиле на потраживање од Еулекса и Међународне заједнице да своју одговорност у безбедносном сектору усмере са задатим законским оквиром које су преузеле ступањем на дужност у

складу са Резолуцијом 1244 СБ УН. Међутим, спровођењем споразума о ИБМ-у и довођењем албанских цариника на прелазе Јариње и Брњак, Косово је учврстило „свој територијални интегритет“ и тиме добило могућност да спроводи различите видове санкција када је у питању слобода кретања српских званичника, имајући у виду то да су Брњак и Јариње прелази који су индиректно повезани са централном Србијом и у том смислу су једини на којима се до сада обављао увоз робе и лекова, што је и пружало могућност снабдевања српског народа на КиМ, али и слободно кретање људи, робе и капитала. Коначно, са територијалном оивиченошћу Косова ПИС у Приштини усмериле су политичке снаге на различите облике „трговинског рата“ са Србијом, који је последично изазивао с времена на време различите забране увоза лекова, српске робе, али се одразио и на забране уласка на Косово српској делегацији упркос Споразуму о слободи кретања. Увидевши да ће политичка ситуација на КиМ ићи приказаним током, српска делегација са КиМ је још од 2011. године легитимним средствима указивала да се Приштини и Западу не сме веровати и да је по Србију погубно наставити са Бриселским преговорима. Они су то показали и референдумом који је обележен великом излазношћу грађана, а чији циљ је био да изразе свој протест и неслагање, тзв. бојкот новонастајућих косовских институција и косовске царине на два преостала прелаза. Чак 99,74 одсто грађана се на овом референдуму изјаснило да не прихвата косовске институције (РТС 15. 02. 2012).

Такав тренд се настављао због чињенице да званична политика „косовских Срба“, пре свега оних са севера, није била комплементарна политици Београда, Приштине и западног дела Међународне заједнице. Истим поводом је организована и седница одборника четири општинске скупштине са севера Космета на којој је закључено да:

„Успостављање границе и царине на административним прелазима Брњак и Јариње од стране Републике Косово је неприхватљиво (...) у закључцима за које су гласали сви одборници осим чланова СРС, којих је девет, инсистирао је „на примени пореског система Републике Србије“. Поново се инсистира да се Уставни суд Републике Србије изјасни о уставности донетих уредби Владе Републике Србије, а у вези постигнутих договора и споразума Београда са ПИС Приштине, наводи се у закључцима и додаје се да „представници локалних самоуправа Косовске Митровице, Звечана и Зубиног Потока,

траже пријем код председника и премијера Србије“ (...) Председник општине и заменик директора Канцеларије за Косово и Метохију Крстимир Пантић поднео је извештај о току и резултатима преговора Београда и Приштине у Бриселу и између осталог рекао, „да ЕУ у преговорима није неутрална већ је апсолутно на страни Албанаца и додао да је све што се намеће српском преговарачком тиму део плана Европске уније“ (*Јединство* 28. 01. 2013).

Србија је и у периоду пре потписивања Бриселског споразума а након потписивања интензивније закорачила у одређену политичку климу европских интеграција која искључује политику и „Косово и Европа“. Како настоји објаснити овај проблем, Суботић наглашава да је то био један период српске политике у коме је постало јасно да је Европској унији приоритетнији циљ да „Србији отме Косово, него да Србија постане члан ове организације“ (2012: 222). На такав план Европске уније упућивали су и други бројни услови постављени Србији, за разлику од других европских чланица. Један од њих препознат је од самог почетка, а тичао се начина - модела одрицања Србије од сопствене територије иако је КиМ уставна категорија државе чланице (Ђурковић 2014), да би касније било најављено да је зарад истог циља Србија у обавези „да хармонизује своју спољну политику са Заједничком спољном и безбедносном политиком ЕУ (...), највише због спремности увођења санкција Руској Федерацији“ (Мандић 2020: 363). Политика условљавања Европске уније ишла је поступно, део по део, парче по парче. А сваки освојени делић територије Косова и Метохије је након извојеваних „преговора“ Европи и Приштини послужио за вршење притисака и уцена на Србију, посебно атакујући насиљем на њене институције на Косову и на њено становништво. Тако је Србија најпре допустила да се у преговорима занемари назив њене јужне покрајине „Косово и Метохија“, након тога опет је пристала да није нужно да се у регионалном представљању Косово користи називом UNMIK-KOSOVO, наводно зарад уступака које чини супротна страна, а тиче се уступака да се у преговорима не користи термин „Република Косово“, због чега ће оно бити представљено фусотом (Недељковић 2014: 199).

Међутим, овде треба поставити једно сложеније питање, а оно гласи, како је тзв. „Република Косово“ могла да се одрекне „свог“ назива у регионалном представљању када она није међународно призната држава нити је чланица Уједињених нација? Затим, какав је то уступак „Републике Косово“ те се она у „корист“ Србије одриче термина „UNMIK“ у

служби фусноте која ће касније бити укинута „сама од себе“? Недељковић (2014) размишљајући о томе закључује да су обе стране попустиле у нечему и да се процес дијалога може назвати „кооперативним“. Супротно томе, трееба уочити да је садржај дијалога срочен на такав начин да завара и најбистрије умове, те се често тражила „кооперативност обе стране“, не би ли се на тај начин и Косово барем прокламовано представило као засебна држава. Тај перфидни след догађаја уследио је очигледним повлачењем РС са територије Косова и Метохије и одрицањем (Анђелковић 2016; Шуљагић 2022) од сопствене територије. Српски преговарачки тим наставио је преговоре у Бриселу, који су према изјавама српских званичника, а и изјаве председника Т. Николића, личили на све само не на дијалог. Европска унија и делегација из Приштине наступала је уцењивачком политиком и са максималистичким захтевима за Косово. Након неколико неуспелих преговора у Бриселу једна изјава премијера Србије изазвала је у српској јавности жустре расправе. Како преноси немачки амбасадор у Србији Хајнц Вилхелм (Haјnc Vilhelm) за НИН 24. 01. 2013. године бр. 3239, под насловом „*Датума ће бити, али не знам кад*“:

„Европска унија захтева од Србије да не блокира могуће чланство Косова у УН и ЕУ. И сама СР Немачка је у својој прошлости морала да прихвати чланство некадашње ДДР у УН-у а да није никада признала њену међународноправну државност. То је јасан став ЕУ, самим тим и Немачке. Ми сматрамо да је то корак у нормализацији односа која се захтева од Србије да би испунила предиспозиције за чланство у ЕУ. Први пут је сада један члан српске владе наговестио могућност да Косово у будућности може да има такав статус. Ми то сматрамо кораком даље у развоју српске позиције. Премијер Дачић је такође изјавио да би евентуално чланство Косова у УН било такорећи круна свеукупног решења и свеукупног пакета који се нуди, али то што је Србија сада напоменула сматрамо позитивним кораком“.

Према извештајима преношеним од стране српских преговарача српским новинским агенцијама, дало се закључити да су највећи „камен спотицања“ била овлашћења српске заједнице на северу Косова и Метохије. Косовска страна је страховала да би било какав модел заједнице са већом аутономијом могао у будућности да изазове одређене идеје сепаратизма и припајања матици, док с друге, српска делегација није могла замислити да

после неколико рунди преговора и уз снажне притиске не добије ништа на Косову. Оно што је најалармантније, како преноси (Дидановић 2013, НИН, бр. 3249, 04. 04.), јесте одговор премијера Србије на питање да ли ће исход осме рунде преговора гарантовати добијање датума за почетак преговора са ЕУ? „Дачић је рекао да датум није најважнији, али да је „постао део проблема, те да након оваквог исхода дијалога Србија тешко може да рачуна на датум“.

Већ након неколико рунди разговора српском грађанству постало је јасно којом трасом се крећу преговори у Бриселу. Између осталог на то је указивао члан СНС-а, градоначелник Косовске Митровице Крстимир Пантић, да и након дијалога Србија неће добити толико жељени датум за улазак у ЕУ и да је то проверена информација добијена из разговора са немачким парламентарцима. Осим тога, рачунало се на неки модел заједнице Срба на Косову у складу са „Уставом Косова“, не надајући се превише да ће ПИС у Приштини допустити да модел ЗСО прелази могућности које даје Ахтисаријев план одбијен 2007. године, а коначан исход најављен поглављем 35 за приступ у ЕУ Србији казује да ће морати да нормализује односе са Косовом по принципу две Немачке. Дакле, две независне засебне државе не признају једна другу, са чланством у свим могућим међународним организацијама па и у УН (ур. Proroković i Davidović 2021).

Планови Европске уније и Приштине су, уз неочекивану попустљивост Београда поводом најбитнијег националног питања у држави, указивали на територијално отуђење, чиме је изазвано опште незадовољство код јавности у Србији. Настала је општа афера око потписивања Бриселског споразума (БС) чиме је у том периоду активирана опозиција широм Србије. Посебна активност забележена је код Срба са севера Косова и Метохије, јер се у већој или мањој мери БС тицао њихове и судбине њихове деце. Уз то је прича о губитку територијалног интегритета РС напрасно у грађанима пробудила осећај колективне одговорности и патриотске дужности да се онолико колико је у њиховој могућности успротиве имплементацији истог. Поред важности територијалне целовитости активирало се и питање националне одрживости српског народа, јер се Споразум директно тицао територије на којој је заснована идеја српске нације и њена духовност (Радовановић и Обрадовић 2020). Пре потписивања Споразума, српска делегација је уверавала грађане Србије да не треба да брину и да је Србија у најбољим рукама, да се неће иступити ван општих националних интереса и да ће преговори ићи у смеру очувања српског националног

и територијалног интегритета и суверенитета. О драматичној ситуацији у Србији, а поводом притисака претрпљених од Запада и сам председник Србије Томислав Николић је у периоду пре потписивања споразума наговештавао тежину ситуације у интервјуу за медије. Исказ се даје у *Јединству* од 08. 04. 2013. бр. 13-14, речима:

„Грађани треба да буду уверени да је Србија у сигурним рукама, које неће да попусте. Ставовe државног врха, који ће бити јединствен, саопштићемо данас, што неће бити једноставно, јер то у Бриселу није била понуда, то је био ултиматум. Да може да се поправи, може, да мора да се поправи, мора, јер под фирмом укидања паралелних институција неко намерава да укине Србе као да су паралелни народ“ као и да је „Србија дужна да спроведе скупштинску Резолуцију или да оно што прихвати у дијалогу спроведе кроз институције Србије (...) Србија ће инсистирати да се преговори „преместе под окриље администрације чији смо члан“.

Српска политичка елита је, осим владајуће коалиције, била за одлагање преговора крајње неповољних за Србију. Подељеност власти и опозиције предвођени овога пута од представника четири општине са севера, али и оне са југа Косова, изражавала је опште негодовање поводом овог питања у коме су Срби са Косова били готово једногласни. Тако је на насловној страни недељника *Јединство* (Приштина-Косовска Митровица) од 22. априла 2013. године, бр. 15–16, поводом парафирања БС 19. априла 2013, приказана политичка подељеност владајућих странака потписница Споразума из Брисела са насловима који претендују да нагласе да је потписивањем споразума „*Србија заштитила Србе на Косову*“, како је гласила изјава председника Томислава Николића. Такође на насловној страници недељника приказан је наслов „*албанска чизма неће бити на северу Косова*“ првог потпредседника Владе Србије Александра Вучића, као и констатација премијера Србије Ивице Дачића да је БС „*најбоље могуће решење*“ за Србију у овом тренутку (више на стр. 3).

Како је ситуација у Србији поводом ишчекивања детаља из споразума била сасвим критична и напета, у јавности су најпре изнешени „бенефити“ споразума. Прекривајући да

се ради о споразуму штетног за државне и националне интересе, те да је његово накнадно прихватање бар у одређеном смислу зависило од тога како ће текст споразума бити примљен у научној и широј јавности, на насловним страницама су изношени углавном „позитивни резултати“ чија је намера била да створе привид повољности споразума, односно да бар на тренутак замагли оне тачке које су биле у супротности са српским уставом и Резолуцијом 1244 СБ УН.

Лист *Јединство* од 22. 04. 2013, бр. 15–16, (стр 2), под насловом „*Постигнут споразум у Бриселу*“, бележи да се преговарачки тим на „преломној десетој рунди изборио за бољу понуду која нам гарантује да Косово неће добити столицу у Уједињеним нацијама, а Срби са севера имаће кључну улогу у избору регионалног команданта полиције. Такође, седиште Апелационог суда биће у северној Косовској Митровици. Од НАТО смо добили гаранције да такозвана војска Косова неће моћи да уђе на територију Заједнице српских општина, осим у случајевима елементарних непогода. Али, и тада је неопходна сагласност Алијансе и локалних Срба. Српска заједница на КиМ имаће председника, потпредседника и Савет, као и могућност да бира локалне полицијске командире у четири општине на северу, као и на југу где је наш народ у већини. Током новог сучељавања које је у кабинету Ештонове трајало више од четири сата, тим Београда успео је и да промени спорну верзију тачке 14 споразума, која је гласила да се „две стране неће међусобно блокирати у чланству у међународним организацијама“. Та тачка сада гласи: „ниједна страна неће блокирати, нити охрабривати друге да блокирају, једна другу на путу ка ЕУ““.

У истом броју недељника забележена је и изјава премијера Србије, под насловом „*најбоље могуће решење*“, следећим речима: „ово до сада био (је) најпозитивнији одговор на српске захтеве (...) он је навео да ће ЗСО имати велика овлашћења, имовину, рачун, скупштину, председника, потпредседника и веће, као неку врсту владе, као и седиште апелационог суда у северној Митровици ЗСО ће имати пун надзор и извршна овлашћења у образовању, здравству, култури, просторном планирању“. У следећем тексту на (стр. 3) премијер је додао: „Ово је по први пут да је међународно признат север Косова и заједница Срба, која је до сада називана паралелним институцијама (...) када смо пре две рунде одбили

предлог, Кетрин Ештон је упитала шта је услов како бисмо парафирали текст. Тражили смо у договору са председником Републике да ‘шиптарска чизма’ не може да крочи на север Косова (...) ово ће бити део нашег уставно-правног система у смислу да треба донети закон о суштинској аутономији, уставни закон којим ће све надлежности које има заједница, које ће имати Косово увести у закон како је то предвиђено Уставом (...) Србија треба да спаси оно што се може спасити на Косову. „За народ је важно која чизма гази, која полиција, ко га тужи и ко му суди“. Нисмо преговарали само са Хашимом Тачијем, већ са целим Западом и у највећем броју случајева били смо сами против свих. Београд се током преговора кретао у задатим оквирима који су утврђени међународним документима (те да) у овом тренутку није могуће вратити политичке преговоре о Косову и дијалог у УН (...) ми смо се трудили да избегнемо судбину народа у Крајини“.

Исти број *Јединства* бележи изјаву првог потпредседника Владе Србије, под насловом „*Албанска чизма неће бити на северу Косова*“, а она гласи: „да је предлогом споразума у Бриселу обезбеђено много више овлашћења по питању полиције, него што су Срби на северу имали до сада и нагласио да у предложеном споразуму нигде нема речи о признавању независног Косова (...) коментаришући и могућност референдума Вучић је рекао да од њега нико не бежи. „Не бежимо ни од референдума, мада не бих волео да губимо време. Ако не прође ова идеја на референдуму пашће влада“. Србија мора гледати напред: „Морамо се изборити да будемо у позицији као све земље региона, да се не бавимо само темама које изазивају сукобе и подстичу митове, а земља нам умире (...) Према његовим речима, решење је да почнемо више да радимо и ако будемо могли да направимо бољи амбијент за стране инвестиције. Србија ће бити лидер у региону по снази привреде, индустрије“.

Изјаве српских званичника су, као што се може видети, прекривене велом тајни у вези последица Бриселског споразума. Иако се српска делегација „изборила“ за српске максималистичке захтеве, за полицијске бенефите са српским командиром на челу, за заједницу српских општина (ЗСО) у којој ће одређене позиције имати локални Срби, као и то да „албанска чизма“ у смислу специјалних јединица ROSU иначе припадника некадашње

„ОВК“, неће крочити на север Косова без допуштења српских представника општина, не износи се да су ти „бенефити“ „добијени“ у оквиру косовског правног система и да су у супротности са комплетним Уставом Републике Србије. Реагујући на овакав исход преговора бројни аутори са правом закључују да је БС преписан из Ахтисаријевог плана који је Коштуничина влада одбила 2007. године, а који предвиђа „надлежности у просвети и здравству, саветодавну улогу и међусобну координацију за српске општине у оквиру албанског сецесионистичког система“ (Мировић 2019: 71).

Српски научници, међу којима и академик Коста Чавошки (2019: 25), става су да са Европском унијом и са представницима из Приштине уопште није требало водити дијалог након направљене грешке владе Бориса Тадића о ИВМ прелазима и царини Косова. На тај начин се све више признавао легитимитет косовских институција и Косова као државе. Наш преговарачки тим је, према Чавошком, тврдо требало да инсистира на преговорима са Унмиком у вези Косова, јер је он његов заступник по Резолуцији 1244 СБ УН. Између осталог, иако је планирано да се на бриселске преговоре иде даље, био је потребан унутрашњи дијалог како би се сумирала мишљења настручнијих кадрова, па са једним јединственим ставом наступати у Бриселу. Бриселски процес био је процес у којем су наши преговарачи преговарали под геслом „*све за ништа*“, док је супротна страна када су у питању албански интереси, па чак и интереси Велике Албаније преговарали са позиције „*ништа за све*“ наводи Самарџић. Чак и тзв. Заједница српских општина коју је Србија требало да добије након Споразума није био никакав максималистички захтев српске стране због кога су се водиле толике рунде преговора, већ је то понуђена формулација бриселских чиновника, облик аутономије и део Ахтисаријевог плана односно „Устава Косова“ који су они дужни да спроведу без Бриселског споразума (Самарџић 2018: 137).

Већина српских аутора сматра да се са Бриселским споразумом изгубило све што је српско са Косова и Метохије и да тамо више нема ни трага од српске државности (Суботић 2019), те да све прилике воде ка томе да ће Србија у једном тренутку морати да призна Косово као независну државу (Чавошки 2019), и на тај начин „учествује“ у окупацији своје територије у процесу настајања Велике Албаније (Деспотовић 2017). Даља истраживања говоре да је сам текст Бриселског споразума био својеврсни ултиматум (Прибићевић 2012), постављен српској делегацији на потписивање, те да уколико би се Западни преговарачки тим сусрео са одбијањем понуђеног предлога од стране Београда, планиран је рат против

„српских паралелних структура“ на Косову и Метохији под предводништвом Хашима Тачија, уз сагласност Европске уније (Јанев 2013). Како наглашава Јанев:

„Повећани притисци на српски преговарачки врх који се укључио у преговоре у Бриселу, кулминирао је изјавом Тачија који је запретио полицијском интервенцијом на уклањању структура Срба на КиМ (...) што није наишло на осуду званичника ЕУ (на челу са Кетрин Ештон). Логично је да се тада у врху српске преговарачке групе, ово схватило као ултиматум, где је морало да се прихвати потписивање било каквог споразума у циљу отклањања опасности од било какве војне и полицијске акције против Срба на северу, али и на југу КиМ“ (Јанев 2013: 290).

Служећи се претходним текстом долазимо до закључка да српска делегација није имала других средстава за одбрану Срба на КиМ, она је прибегла потписивању споразума уз највеће могуће бенефите у том тренутку, за њих и за државу Србију уопште, значајно је само то да се избегло *de jure* признање Косова. На такав сценарио су упућивали и српски званичници. Премијер Дачић је након потписивања споразума у недељнику *Јединство* од 22. 04. 2013, бр. 15–16, (стр 2) рекао да је споразумом Србија избегла могући рат и евентуалну судбину српског народа као у Крајини. Ипак, наведени ултимативни притисци са Запада нису ни први, али највероватније ни последњи могући у српској историји. Утицајни аутори мисле да је таква врста изјава само део политичког „спиновања“ и хипнозе јавности (Самарџић 2018: 139) која је требало да послужи превазилажењу тренутних политичких проблема на српској политичкој сцени и очувању владајуће коалиције од, како је и сам председник рекао „пада владе“ (*Јединство* од 22. 04. 2013, бр. 15–16). Према мишљењу Мирковића, не треба искључивати такве ултиматуме од стране Запада, јер то није новина у њиховој спољној политици, осим тога то је потврдио и сам Александар Вучић изјавом да му је „прећено уништавањем политичке каријере током преговора у Бриселу“. Политичка последица Споразума ипак је показала да српској делегацији није било битно очувати територијални интегритет државе, већ започете политичке каријере (2019: 66–67).

Каква год очекивања била од самог Споразума у централној Србији, челници српских општина са Косова и Метохије су редовно истицали своју несагласност протестима и митинзима указујући не само да нису за имплементирање БС, већ и да у овом тренутку нису ни за какав облик сарадње са Албанцима. Иако су некада захтеви представника четири општине звучили превише радикално и максималистички, неко би рекао и да нису у „европском духу“; њихово искуство и искуство народа на Косову и Метохији их је више од

деценије подучавало да са Албанцима на Косову не треба имати никакав вид сарадње. Судбина Срба јужно од Ибра била је само пример будућности коју Албанци са Косова на челу са терористичким вођама и подршком Запада, припремају Србима на северу покрајине. Зато су ови челници истицали да нису за сарадњу како би избегли судбину Срба са југа.

Споразум из Брисела, иако потписан на штету српских националних интереса обећавао је бар за потписнике споразума, да ће се коначно унапредити положај Срба на Косову и Метохији; да ће се вратити прогнани Срби (њих 250.000) и повратити своју имовину, да ће се њиме очувати имовина СПЦ и државе Србије, те да ће се на Косову коначно у складу са правним и законским системом који надзорише Међународна заједница на челу са Еулексом нормализовати међуетнички живот. У том смислу су се кретале изјаве европских и домаћих званичника. Наиме, након споразума препознато је да су бенефити „јакo корисни“, у том смислу да је ово тренутак када коначно Међународна заједница препознаје север Косова и Метохије у институционалном и територијалном смислу Косова. Читава политика попуштања Србије на терету свог националног и територијалног интегритета је према изјавама ишла у „корист“ Срба са севера покрајине, у супротном би они „доживели судбину Срба из Крајине“.

Обећавајућа атмосфера постспоразумних обраћања, како европских и приштинских, тако и српских званичника, пружала је неки осећај сигурности коме су се надали бар мање информисани грађани и политички убеђеници, међу којима је био и блаженопочивши патријарх Иринеј. Оно што су они гајили у подсвести односило се најпре на то, да ће коначно престати насиље над Србима на Косову и Метохији и да ће након Споразума они бити живи сведоци тога. Погледајмо:

Табела 2.

Приказ укупног броја јединица анализе (*етничког насиља*) према години издања медија (*Јединство*) у периоду 2013. године.

ШТАМПАНИ МЕДИЈ (ЈЕДИНСТВО)		2013. ГОДИНА	УКУПНО
СТРУКТУРНО НАСИЉЕ	Политичко насиље против свих врста људских права	5	5
	Политичко укидање права на псих. култур. и интел.развој	/	/
	Институционално насиље	5	5
КУЛТУРНО НАСИЉЕ	Симболичко насиље	1	1
	Материјално насиље	23	23
ДИРЕКТНО НАСИЉЕ	Физичко насиље	10	10
	Психичко насиље	/	/
	Вербално насиље	3	3
	Сексуално насиље	/	/
	Економско насиље	/	/
НАСИЉЕ НАД ИМОВИНОМ	Насиље над државном имовином	2	2
	Насиље над приватном имовином	2	2
УКУПНО		51	51

У Табели 2, дат је приказ укупног броја етнички мотивисаног насиља кодираног у недељнику *Јединство* спроведеног над Србима на Косову и Метохији током 2013. године. Приказ обухвата само недељник *Јединство* јер се други анализирани медиј (НИН) који је

био доступан за 2013. godinu није бавио у свом извештавању о етничким сукобима на Косову и Метохији, укључујући и етничко насиље. Овај недељник је своју оријентацију усмерио на приказ друштвенополитичке ситуације у читавој земљи, те се због своје усмерености на политичка дешавања у мањој мери анализирају појединачни случајеви, посебно они које се односе на простор јужне српске Покрајине. Када је у питању дневни интернет портал, KoSSev је почео са радом с почетка 2014. године тако да за 2013. godinu нема садржаја, што ће надоместити потпуним извештавањем о етничким сукобима на Косову у 2014. године и надаље, а такво извештавање биће представљено у даљем тексту.

Табела 2 приказује укупан број етнички мотивисаног насиља извршеног над српским становништвом која се тичу политичког насиља у виду укидања свих врста људских права 5, затим насиља произашлих из различитих облика институционалне присиле 5; нису изостала ни симболичка 1 иако су минимална у 2013. години, насупрот материјалним насиљима 23, која се углавном тичу уништавања српског православног наслеђа на Косову и Метохији. Такође, заступљен је значајно висок проценат физичких насртаја 10 односно вербалних напада 3, као и насиља спроведеног над приватном 2 и јавном 2 имовином Срба. Добијени подаци потврђују прву посебну хипотезу истраживања која је у вези тврдје да се на КиМ наставља континуитет насиља над српском заједницом у постконфликтном амбијенту и након потписивања споразума о „помирењу“. Наиме, извршена насиља над Србима на КиМ и након потписивања Бриселског споразума сведоче о континуитету различитих врсти насиља извршених пред очима Европске уније и целокупног дела западне Међународне заједнице. Како се може видети у Табели 2, оно је највише концентрисано и усмерено на уништавање имовине Српске православне цркве, укључујући ту не само пљачкање и паљење манастира и цркава, већ и тотално вандалистичко урушавање гробаља и надгробних споменика.

Један феномен због којег се ово насиље спроводи над српском имовином на Косову у вези је чињенице да је староседелачко обитавање српског народа на Косову и Метохији оставило трагове српског постојања и живљења на овим просторима. По промени етничке слике у којој је албанско становништво преплавило територију Косова и Метохије, а са циљем приказивања свету да је то њихова „исконска“ домовина, настоји се у дугом процесу трајања уништити све културно и материјално богатство, како средњовековне тако и модерне српске државе. На делу је вештачка изградња и против правно освајање туђе

територије са процесом легитимизације имовине којој у корист иде и сам Бриселски споразум. Као што се може уочити, присутан је и велики број политичког и институционалног насиља упереног против права српске заједнице на Косову. Иако не постоји званични сагрегациони закон циљно усмерен ка изолацији једне етничке групе, може се беспоговорно рећи да су институционални притисци албанских службеника сврсисходно уперени против српске мањине, која на овим просторима чини нешто мање од 10% становништва, изузимајући оних 250.000 Срба и других неалбанаца који су подлегли притисцима етничког чишћења само у ратном и постратном амбијенту.

Уколико се направи један кратак осврт српско-албанских односа у последњих 70 година, дакле од Другог светског рата до данашњих дана, може се видети да је српско становништво и његова баштина предмет дуготрајног насиља различитих врста, од политичких и физичких па до притисака који за резултат имају исељавање Срба са Косова и Метохије (уп. Вукадиновић 2018), али и коначни циљ, који, имајући у виду константне притиске и бројне вандализме, није далеко од онога што бројни аутори наглашавају, а то је да је на делу процес стварање Велике Албаније (Деспотовић 2017). Насиље извршено над јавном и приватном имовином Срба, у одређеном смислу само шаље поруку да Срби нису пожељни грађани квазидржаве Косово, али и да „некадашња“ имовина Републике Србије на овим просторима припада ратном плену „ослободиоца Косова“. Наредна два примера указују на праксу отимања приватне и јавне имовине на Косову, која се дешавају и након потписивања Споразума чиме је гарантован имовинско-правни статус Срба. У недељнику *Јединство* од 25. априла 2013, бр. 17–18. (стр. 12), стоји наслов „*Од 1999. године до данас не престаје отимање српске имовине на Косову и Метохији; Преваром до српских кућа на КиМ*“:

„Од 1999. године до данас не престаје отимање српске имовине на Косову и Метохији. До српских кућа и имања, Албанци с Косова најчешће долазе преваром. Укњижују се приказујући лажне купопродајне уговоре, пуномоћја и тако постају власници. Да би повратили имовину, Срби су принуђени на дуге, исцрпљујуће и неизвесне судске спорове пред косовским судовима. Међународна заједница ћути, преноси „РТС“. Породичне куће, три генерације Обрадовића у Пећи присвојио је први комшија Албанац.

Укњижио се као власник, а пред судом се позвао на закон о забрани промета непокретности између Срба и Албанаца из деведесетих година. Душан Обрадовић каже да је комшија, са којим је до последњег дана живео у нормалним, комшијским односима, успео да преведе кућу на своје име. „Са два лажна сведока, пред судом, успео је да дође до првостепене пресуде и да кућу преведе на своје име и на основу те пресуде у катастру да заврши посао и умало да прода, али смо то, хвала Богу, сазнали и спречили“, објашњава Обрадовић. Некретнинама на Косову и Метохији тргују чак и преминуле особе. Крађом идентитета и фалсификованим личним картама преваранти продају куће, земљу, станове (...) тако је продата, па порушена кућа у центру Пећи породице Шантрић.⁸⁷ Начелник Косовског управног округа Владета Костић сматра да би управо Заједница српских општина (ЗСО) решила то питање, али заједница са „извршним овлашћењима у судству и полицији“. Та ЗСО имала би и овлашћења што се тиче урбанистичког плана онда бисмо имали увид и у катастарске листе и до оваквих проблема не би долазило, а успели бисмо и институционално да исправимо ове грешке и проблеме ових људи с којима се сада сусрећу“.

Сличан проблем постоји и када су у питању акционарска друштва. Такође *Јединство* од 22. априла 2013. г. бр. 15–16, (стр. 7), насловљава текст „*Канцеларија за КиМ поводом информације о нелегалној продаји Телекома на Косову и Метохији; Узурпатор обмануо купце*“, и на тај начин извештава о тренутном стању на Косову када је у питању српска имовина:

„Поводом информације о продаји 70 процената удела у телекому и ПТТ коју су извршили нелегални органи у Приштини, Канцеларија за Косово и Метохију је реаговала. У реаговању се каже да је продаја ових фирми, чију имовину у целости чине објекти који су у власништву Телеком АД Србија и ПТТ Србија, извршио невластник без икакве сагласности, овлашћења и учешћа у поступку правних власника. На тај начин је обмануо купце о стварној власничкој структури Телекома и ПТТ, као и о власништву над објектима

⁸⁷ Адвокат Славиша Вукосављевић поводом наведених случајева каже „да људи углавном касно сазнају да су остали без имовине, да се оно што се до јуче водило на њих или на неког претка данас води на треће лице које нити знају нити су му икада дали пуномоћје. И надлежни кажу да овакве преваре нису од јуче, проблем датира од јуна 1999. године, с доласком међународних снага и одласком Срба“ (*Јединство* од 25. априла 2013, бр. 17–18. стр. 12).

које користе ове фирме. Телеком АД је акционарско друштво са већинским уделом државног капитала Републике Србије и малих акционара па је нелегалном продајом повређено право државне својине Републике Србије и право приватне својине осталих акционара. Канцеларија за Косово и Метохију, на челу са директором Александром Вулином, ће о овој нелегалној продаји узурпираних имовине РС обавестити све релевантне и одговорне међународне институције а такође и светску јавност“.

Како је у претходним пасусима речено, „политика“ Европе и Приштине изједначава се са применом различитих врсти притисака над српским становништвом на Косову. Међу њима су и покушаји убистава и лишавања живота малолетне деце, чиме се Београду показује да нису у најбољој „преговарачкој“ позицији, у смислу очувања своје некадашње државности на Косову, те да би због своје немоћи, требало потписати „ултиматум“ који им је дат у Бриселу. О томе сведоче и притисци вршени на Србију пре споразума. Само у периоду од три и по месеца пре потписивања споразума извршено је 21 кривично дело Албанаца према Србима. Овде треба поставити питање, зашто је и након споразума над Србима јужно и северно од Ибра извршено осталих 30 различитих врсти насиља у току 2013. године?

Уколико прозремо у суштину ствари, ПИС у Приштини су Бриселским споразумом добиле потпуну интеграцију северног дела КиМ насељеног Србима, који је био према бројним ауторима, и сам предмет БС. Косово је БС, иако не у потпуности признато од стране Србије, добило одређене повластице на „траси зацртаној Ахтисаријевим планом, као и задацима све четири мисије које тренутно делују на Косову - а то је постепени пут ка потпуном осамостаљењу“ (Симовић и Шурлан 2014: 148). Бројни домаћи аутори сматрају да је БС завршено отцепљење Косова и Метохије из састава Србије, јер је у овом тренутку остало још само ставити параф на такав споразум (нпр: Чавошки 2019).

Приштина је БС делегитимисала све институције Републике Србије на овом подручју, успоставила јединствену полицију, затим дефинисала територијални интегритет на преосталим тешко доступним прелазима. Судска интеграција обухватила је и институције са севера које ће бити део јединственог правног поретка на Косову, и оно што је веома значајно, планираним изборима који су заказани за новембар 2013. године, Косово ће интегрисати читаво српско становништво, чиме се у потпуности даје легитимитет првим албанским изборима на северу Косова и Метохије. Како ће се касније испоставити, избори

ће пре или касније бити одржани уз обавезна лична документа „Републике Косово“. Тиме досадашњи грађани Републике Србије напрасно постају „Косовари“ (уп. Ђурић 2014), и несвесно постају саучесници пројекта (де)национализације српске нације чије се операције у пракси посебно спроводе на простору Косову и Метохији (Шуљагић 2022; Попић 2021). Целокупна политика (де)национализације и (де)митологизације Срба само је саставни део пројекта рационализације и деструкције митског, као нестварног, лажног фатума на коме егзистирају бројни народи, а међу њима и српски. Беспоговорно, читава прича утемељена је у израбљивању светосавског православља у овом случају везаног за територију на којој се врши „културни геноцид“ (Анђелковић 2010).

Након прихватања БС у Скупштини Републике Србије политички живот на Косову и Метохији није „мировао“. Страначки представници четири општине са севера настојали су да на сваки могући начин аболирају Бриселски споразум и тиме континуирано показују потпуну несагласност са политиком Београда, уједно и са Приштином и Европском унијом. Осим организовања протеста, представници општина са Косова и Метохије, укључујући и јужне општине, настојали су са редовним митинзима исказивати у Београду своје изричито незадовољство. Политичка тежина ових протеста додатно је ојачана и са једним делом делегације црквеног врха међу којима су најпознатији митрополит Амфилохије (Ристо) Радовић и епископ Атанасије (Зоран) Јевтић, од чијих се активности у вези политичког изјашњавања оградио званични врх СПЦ на челу са патријархом Иринејом (Мирославом) Гавриловићем. Подела политичких партија била је одраз подељености читавог друштва на припаднике владајуће елите и велики број опозиционих неистомишљеника, јединствених у ставу да је требало другачије преговарати о најбитнијим националним интересима.

Посебно јединство било је уочљиво код Срба са Косова и Метохије а највећу забринутост су делили они са севера покрајине. Идејна подељеност брзо се манифестовала на насловницама дневних новина из тог периода. Најпре су у временском интервалу пре албанских избора истицани наслови усмерени на следеће теме: „Споразум једини начин да Србија опстане“, „Србији је потребна мудра и рационална политика“, да би у њиховој позадини наслови били у вези следећих тема: „Не пристајемо да нас одвоје од Србије“, „Албанци изболи два дечака“, као и актуелизовање теме која је посвећена страдању на Косову током рата, нпр: „Српско срце Јоханово“ (*Јединство*, 25. април, 2013, бр. 17–18), али и увиђање да је „Неопходан договор са Србима на КиМ“ (*Јединство*, 13. мај, 2013, бр.

19–20). Тим чином је заказан састанак првог потпредседника Србије Александра Вучића и директора Канцеларије за КиМ са представницима Косова и Метохије у Звечану, на коме је требало усагласити ставове, да ли треба наставити преговоре у Бриселу. Ставови делегације одражавали су комплетну политичку ситуацију у том периоду, огледајући је у наредним насловима: „Држава ће бити уз Србе на Косову и Метохију“ (*Јединство*, 13. мај, 2013, бр. 19–20, стр. 2):

„Доста је било мешетара, прича да ће народ бити остављен се никада неће догодити, а биће још тешких ствари које морамо да прогутамо, али кроз то морамо заједно да прођемо, истакао је Вучић и поновио да Србија никада неће признати независно Косово. Влада и Скупштина Србије су донели одлуку о Бриселском споразуму и уверен сам да ћемо све одлуке доносити и спроводити са нашим народом. Бриселски споразум није савршен, али са њим не треба плашити народ (...) Он је нагласио да није дошао на Космет да би се оправдао већ да разговара о будућности са људима и о томе шта треба чинити у наредном периоду. Он је додао да народу сервирају лажи они који мисле само на своје цепове и да такви људи не воле Косово и Метохију“ (...) Владика Теодосије сматра да је учињено што је било могуће у тренутку и времену у којем живимо. Не треба бити малодушан, јер овај споразум није крај“.

У истом броју недељника некадашњи председник Србије каже да: „Ми Срби морамо да се договоримо. Не могу да замислим да се договоримо са Албанцима, а да се не договоримо са Србима на северу Косова, које нисмо оставили на цедилу (...) Председник је изјавио да Бриселским споразумом престаје стална претња да ће неко да упадне ноћу и оствари ингеренције Косова као државе на северу покрајине, да све институције које Срби данас имају и које Албанци и ЕУ називају паралелним, споразумом постају званичне и реалне (...) Он је за иницијативе да споразум прође кроз оцену уставности, рекао да је замолио и председника Скупштине и Уставни суд да сачекају договор са Приштином и да из њега проистекне закон о суштинској аутономији, па да потом оцене уставност предлога тог закона. Он је рекао да не бежи од референдума, али да има много питања на које треба одговорити – прво које ће питање да буде постављено, затим да ли ће чланови Владе да учествују у кампањи за референдум. „Било би непријатно да сукобљавамо Србе са севера

Косова са осталим Србима, а вероватно би дошло до таквог схватања ствари, да Србија не може да крене напред ако они не прихвате оно што држава предлаже“ указао је председник“. ⁸⁸

Незадовољни грађани са Косова и Метохије са својим представницима одржали су митинг у Београду који је приказан у истом броју недељника и почео је симболично у 12:44 часова, не би ли на тај начин истакли важност Резолуције и актуелног споразума. „На почетку протеста, на којем је државни врх био оптуживан за издају Косова, владика Амфилохије служио (је) такозвани молебан за упокојење Владе и Скупштине. „Молимо се за упокојење Владе и Скупштине Србије...и да им се опрости сваки грех вољни и невољни“, (...) Оне које време избацује да буду на челу српског народа, ти су привремени, данас јесу сутра нису. Само, тешко њима ако мисле да су вечни владари народа као Стефан Дечански“, рекао је Амфилохије (...) Пензионисани владика Атанасије коментарисао је изјаву премијера Ивице Дачића да га не интересује небеска Србија. „Говори господин председник Владе како је он за реалну политику и само за земаљску Србију, не интересује њега небеска“.

У атмосфери политичких сукоба одвијаних на релацији Београд - К. Митровица договорено у Бриселу је ипак почело са поступном имплементацијом. Иако друкчије објашњавано из Београда, у пракси се ипак кренуло са дезинтеграцијом српских институција. Како наводи Влашковић (2013) на мети су најпре биле општине јужно од Ибра за које је Влада Републике Србије на седници од 29. маја донела одлуку о њиховом распуштању и формирању нових ‘Привремених органа’. Привремени органи су формирану у општинама: Липљан (С. Петковић), Штрпце (И. Реџић), Обилић (Н. Денић), Гњилане (Р. Стојковић), Витина (М. Јовановић), Вучитрн (Д. Миљковић), Ораховац (Н. Сташић), Исток (М. Ђурић), Косово Поље (Љ. Ћирковић), Косовска Каменица (М. Филић), Србица (М.

⁸⁸Уз наведено, председник је додао да не би хтео ни да замишља ситуацију да Србију неко бомбардује (...) само неодговорни људи размишљају о могућности успостављања моноетничког Косова и Метохије, и да се он зато „бори да се не деси оно што је лакше, а лакше би било да Косово остане без Срба него без Албанаца“. Николић је рекао да Србија никога неће да нападне и угрози док год може да разговара, али да не би могла да гледа да неко покуша да понови догађаје од пре десет година (...). Шта би зауставило Албанце да се уз помоћ Кфора и Еулекса прошире на север КиМ и преузму све полуге власти у своје руке док ми говоримо да чекамо промену међународних околности“.

Локић), и Гора (А. Хоца). За председнике Привремених органа општина постављени су чланови партије која је на власти.⁸⁹ У међувремену размењени су официри за везу Београда и Приштине и именован командант полиције на северу Косова. Унеколико после тога, како се наводи у *Јединству*, бр. 37–38 од 16. септембра, Влада Републике Србије конституисала је привремене органе власти и на северу Косова и распустила дотадашње четири општине и њихове дотадашње председнике који су се успротивили изласку на косовске изборе 10. септембра. Новоименовани председници тзв. Привремених органа су: К. Митровица (К. Пантић), Звечан (Д. Недељковић), З. Поток (С. Вуловић) и Лепосавић (Д. Јаблановић). С друге стране дотадашњи су председници општина са Косова и Метохије основали Привремену Скупштину Косова и Метохије (4. јул) и то општине К. Митровица, Зубин Поток, Звечан и Лепосавић, Пећ, Приштина (Грачаница) и Ново Брдо, на којој је положена заклетва са једногласних 97 посланика. Наглашено је да је Скупштина основана према Уставу Србије и да јој је циљ очување територијалног интегритета и суверенитета Србије, очување Устава и закона и српског народа на КиМ како је наведено у декларацији (*Јединство*, 27–28, 2013, стр. 6).

Политички сукоби настављени су тако што су сви актери (опозиција и позиција) заступајући своје идеје о будућем животу Срба на Косову и Метохији доносили у одређеној мери институционализоване одлуке у периоду општих несугласица између београдских власти и локалних представника са Косова. У условима у којима је „легализовано“ безакоње, свака страна је у складу са својим тренутним снагама, пласирала ону политичку идеју, непосредно спровођену. Представници власти противзаконито су распустили општине на Косову и Метохији и тиме прекршили Устав РС и на недемократски начин „изабрали“ односно појединачно именовали нове председнике Привремених органа-

⁸⁹ „И као што се сви слажу у томе да је одлука из Београда очекивана, тако се слажу и у томе да је политичка. Наиме, због одбијања ових општина да учествују на предстојећим локалним, косовским изборима, овакав потез је логичан, каже за НИН Оливер Ивановић, који ће на изборе 3. новембра изаћи као носилац листе Србија, демократија, правда: „Не могу се трошити буџетска средства на антикампању и радити у супротности са ставом Владе Србије, а очекивати да останете на власти. Ово јесте политичка одлука, а њоме Влада јасно показује да је решена да спроведе споразум из Брисела, поготово део о изборима, који је можда и најзначајнији.“ И републички посланик Марко Јакшић не сумња да је одлука политичка али, како тврди, и незаконита: „Скупштине општина Косовска Митровица и Лепосавић нису могле да буду распуштене, зато што не постоји нити један испуњен услов, када је то по закону могуће. Овим чином Влада Србије сама гаси своје институције, по наређењу Немачке, то јест Ангеле Меркел, а ми се гурамо ка Приштини. Зато, једино бојкотом косовских избора можемо то да спречимо. То се није допало државном врху Србије и сада све раде да не би дошло до бојкота, али они више овај народ не могу преварити““ (НИН, бр.3272, 12.09.2013).

општина на Косову и Метохији. Супротно томе, представници општина Косова и Метохије у жељи да очувају територијални интегритет КиМ у саставу Србије без сагласности Скупштине РС спровели су одлуку о оснивању Привремене Скупштине КиМ. У наведеним околностима припремани су први албански избори чије је одржавање планирано за новембар 2013. године.

Две политичке струје у наредном периоду настојале су да укажу грађанима Србије, посебно онима на северу покрајине, због чега је важно одржати односно бојкотовати албанске изборе на Косову и Метохији. Иако су обе политичке стране бар декларативно изјављивале да њихова политика има за циљ „очување територијалног интегритета Републике Србије“, владајућа странка је сматрала да ће Косово сачувати под имплементацијом БС, док је друга, опозициона, сматрала да не треба учествовати у имплементацији а тиме ни на албанским изборима. Даља ‘комешања’ поводом наведених несагласности изазвана су најављеним бојкотом сецесионистичких избора на Косову од стране представника Срба, док су централне власти настојале да предоче грађанима да било какав бојкот или слаба изборна излазност није у интересу Срба ни Србије. Владајућа странка настојала је да и даље оправдава потписивање споразума у Бриселу и тиме, иако ниједна тачка из текста није повољна за Србију, објасни да сваки неуспех на албанским изборима доводи у опасност управо Србе на северу, односно њихову безбедност која може бити угрожена агресивним насртајем Приштине уз подршку Међународне заједнице, што последично може довести до рата. Упркос томе, јако негодовање Срба са севера Косова и Метохије поводом изласка на албанске изборе је остајало неприкосновено.

У жељи да се и оно преосталог народа на Косову и Метохији не дели страначки, Београд је наступао са идејом да је потребно формирати јединствену „Српску листу“ за коју би гласали сви Срби са Косова и Метохије, не би ли на тај начин остварили максимум на изборима, а то су посланичка и министарска места у Влади Косова. Но, ту је постојало нешто што се може назвати „српским проблемом“. Општа подељеност Срба, посебно након насилног и противзаконитог расформирања легитимних српских општина, чији су представници изабрани демократски, те довођењем нових лица од којих многа нису била страначки активна, у српском народу створила се извесна доза неповерења и одбојности према властима у Београду. Неповерење је посебно дошло до изражаја у периоду након потписивања Споразума. Дакле настала је општа ‘политичка катаклизма’ на шта су додатно

утицала међустраничка трвења са оптужбама, да се Бриселским споразумом (не)врши издаја Косова и Метохије и распарчавање Републике Србије. На формирање таквог мишљења спонтано је утицала и атмосфера са антиизборном кампањом на Косову и Метохији. Следећа фотографија даје приказ позивања на патриотско понашање израженог бојкотом избора.

Извор: НИН бр. 3271, 06.09.2013. године.

Велики број интервјуисаних испитаника са Косова и Метохије на различите начине је посведочио о тензијама актуелних поводом предстојећих албанских избора:

„Сећам се тог међупериода политичког неслагања које је овде било актуелно због тих избора који су називани „издајничким“. И сам сам их тако називао, јер је време показало да тако и јесте. Оно што је било занимљиво, јесте да су се дешавале појаве да су се читаве породице поделиле и посвађале због тих избора. Једни су били за представнике који су заговарали бојкот, а неки чланови породице су због запослења у шиптарским институцијама, које су им нудили ти нови председници, хтели да изађу и да их подрже пре свега из економских интереса. Мислим да ти људи у том периоду, нису ни били свесни о чему се ради. Све се просто одиграло некако брзо. Чини ми се, када би се сада поновила иста таква ситуација, мислим да ови који су били (за) никога сада не би могли да убеду да поново гласа за шиптарске изборе јер су сада људи свесни какву глупост су

начинили. И у мојој широј породици се десио један случај када је рођака хтела (не знајући о чему се тачно ради), да подржи ове на изборима, али смо, распредајући о чему се ради, свесни да ћемо подржати шиптарске институције и шиптарску државу први пут на Косову и Метохији изгубити све, одустало се од тога“ (З. Поток, муш. 81).

Мишљење становника јужно од Ибра није се много разликовало од њихових сународника на северу:

„Мој пријатељ је пре Бриселског споразума био председник Општине у Ораховцу и наравно противио се свему што нам је доносио „Брисел“, јер је „Брисел“ поред осталог, промовисао конституисање ЗСО у срединама које су претежно српске, међутим није се постављало питање шта ће бити са нама који смо мањина и живимо ту где живимо? Наравно, пошто се противио политици која је насилно ушла у наше крајеве, добио је отказ и остао без посла. Нас је мало у Ораховцу, сви смо то видели и сви смо били свесни о чему се ради, готово сви становници из Ораховца су били за одржавање постојећег стања не улазећи ни у какве даље политичке договоре. И због безбедности и због свега долазећег. Али то није било одрживо. Када су одлучили ови из ЕУ, ми смо знали да ће они то да спроведу и против наше воље. Читава та ситуација је издвојила један мали број људи који ће да буду у тим новим општинама, остали су отпали као да никада нису имали никакве улоге овде. То нас је поделило и сада само живимо последице тога“ (Ораховац, муш. 90).

Имплементација ‘брисела’ текла је спорадично са народним негодовањем јер је то био једини услов да се формира ЗСО, где би учешћем у косовским институцијама Срби са Косова и Метохије створили услове за даљу борбу за своје интересе, па и интересе Србије на овим просторима, бар како је најављено из владајуће коалиције. Бојкот је коришћен у сврси указивања да ће излазак на изборе коначно дати легитимитет сецесионистичким институцијама чиме би се са српском државношћу на овим просторима „завршило“. Ситуација општег незнања код српског становништва на КиМ лепо је приказана сликовито у часопису НИН, под насловом „*Између штапа и блатњаве улице*“, бр. 3278, 24. 10. 2013. године новинара Д. Пејовић:

Митинг у Косовској Митровици посвећен бојкоту косовских избора: Извор НИН, бр. 3278, 24. 10. 2013.

„Предизборна атмосфера на КиМ аутентична је по страху. Од губитка посла, од бомбашких напада, од нерегуларности избора, од етикете издајника, од албанских представника у српским општинама, од значења Бриселских споразума, и коначно од признавања Косова. Све те страхове дубоко стимулишу политичке битке на улицама, које су се свеле на буквално значење те речи. Позив на бојкот чује се више него порука било које од појединачних листа. Не рачунајући поруке „Српске“, која једина одржава митинге, уштимоване са „верском“ посетом Ивице Дачића Грачаници, или ресорном Славице Ђукић Дејановић. И Зорана Михајловић посетила је „Валач“ и „Газиводе“, а све заједно, посете ресорним тачкама одисале су позивима на јединство Срба 3. новембра, и поруком да ће патриоте гласати за једину „валидну“ Српску листу, која се тако и зове. И да нису били тако неопрезни можда се о притисцима „Српске“, који настављају да деле Србе на Косову, не би много ни говорило. Али кад у јавност исплива допис запосленима у ОШ „Вук Караџић“ у Шилову (Гњилане), у коме им се наређује да посету премијера схвате као радну обавезу, упозорења да се запосленима у јавном сектору прети егзистенцијом, престају да буду

предизборне матрице опонената и постају аргумент. На југу, који се делимично већ укључио у косовски систем, Влада Србије нема више ту наредбодавну моћ, али и даље има утицај да изазове осећаје неизвесности, страха и неслободе избора“.

У наставку интервјуа за НИИ, књижевник Живојин Ракочевић, директор дома културе у Грачаници каже да се овде „води кампања без икакве идеологије. „Људи и породице су подељени, а рецимо у Ораховцу готово сигурно не могу ући у локални парламент, јер нема гласача. Протерани су, а ови који су остали морали би да гласају до последњег, како би само један одборник ушао у ту скупштину.“ Слична је ситуација и на северу покрајине, „Ненад Ђурђевић из Форума за етничке односе, каже да у северним општинама нема нормалне предизборне атмосфере. Она је напета и пуна страха. Сами избори су тема, а не изборне платформе“.

Нестабилна политичка ситуација на северу Косова и Метохије у предизборном циклусу подигла се на значајно висок политички ниво. Укључивање саме Српске православне цркве у политичку кампању сведочило је о томе да изборни резултати не иду у жељеном смеру. Активност њеног врха на челу са патријархом Иринејом и епископом Теодосијем у позивању народа да изађе на прве албанске изборе сведочила је о веома критичној ситуацији изазивајући црквени клир да реактуелизује своју традиционалну улогу и наново постане нека врста „властодржачког свештенства“. Поистовећивање СПЦ са политичком елитом говорило је да неверујући народ у промовисану бриселску политику, ипак треба убедити да ради против сопствених националних интереса. Једним насловом часописа *Јединство* од 21. октобра 2013. г. бр. 43, под насловом „*Патријарх Иринеј позвао Србе да изађу на изборе; За очување власти у српским срединама*“, изложено је наредно образложење:

„Било (би) трагично да Срби у местима где су већина, због неизласка на гласање 3. новембра, не буду на власти, поручио патријарх Иринеј. Ако Срби буду у прилици да бирају, нека бирају најбоље међу собом, људе од угледа и ауторитета чија ће реч много значити. Патријарх Иринеј је рекао да у Српској православној цркви нису посебно расправљали о изласку Срба на изборе 3. новембра, додавши да када патријарх говори то чини у име Цркве“.

Уз наведена охрабрења Срба са севера да се избори подрже настојало се у веома кратком периоду „негласачима“ објаснити да „неће бити границе између Срба на Косову и Србије“, „Срби да изађу на изборе или се руши концепт ЗСО“, „Србија остаје овде“, затим „Српска“ чува државне и националне интересе“, те да „Нема измена у здравству и после избора“ и слични искази којима се у једну руку настојало прикривати последице проистекле из Бриселског споразума, док се с друге стране веровало у предстојећу преговарачку позицију српског преговарачког тима, који је у предстојећем периоду након избора имао задатак да у преговорима о српској имовини и о Заједници општина, испреговара најбоље могуће решење у том смислу да би Заједница општина као својеврсни засебни „аутономни“ конституент, могла да располаже одређеном врстом независности од Приштине у складу са чиме би се и огледала његова успешност по саме Србе на Косову.

Први избори Косова одржани су 3. новембра 2013. године уз све наведене околности страха и превирања.⁹⁰ Како се наводи у интервјуу једног од посматрача изборног процеса у К. Митровици, „већина, готово целокупно становништво је било за бојкот, па су у складу са тиме и протекли избори“. Наравно, из различитих извештаја стизале су различите информације. Они који су били за бојкот обавештавали су јавност да је изашао мали проценат људи недовољан да би се избори прогласили легитимним. Слободан Самарџић лидер опозиционог ДСС-а рекао је „да народ није на северу изашао на изборе и када је било јасно да је у Косовској Митровици гласало свега 763 особе, полупане су кутије од стране

⁹⁰ Занимљива је анализа Т. Вујисић о околностима у којима се избори дешавају а предочена је у часопису НИН, бр. 3277, 17. 10. 2013: „Тачно је да постоји приличан број људи који је био спреман да гласа за неку јединствену листу, на којој би се нашли сви Срби, како је то Београд и најављивао. Међутим, без обзира на то што се и даље настоји да се Српска прикаже као јединствена листа, то тако није. Постоје десетине других листа, које нико није ни звао да се прикључе Српској и који због тога мисле да званични Београд прави поделе. Оно по чему је Српска листа јединствена је само то да је подржавају владајуће партије из Београда. Посебно су на Косову огорчени они који већ учествују у институцијама Косова, а које и даље третирају као „Тачијеве Србе“. Такође број српских гласача још увек није утврђен. Наиме критеријуми по којима могу да гласају расељени са Косова и Метохије се мењају, а по речима премијера Дачића Приштина треба да дозволи да у бирачки списак буде уписано још 12.000 Срба који су избегли. Занимљиво је и да Срби који нису одлазили са Косова имају и о овоме различите ставове. Тако Кристијан П. (25) из северног дела Косовске Митровице каже да није фер да на локалним изборима гласају они који су пре четрнаест година отишли: „Мени јесте жао што је неко морао да бежи одавде и да спасе живу главу. Али, како ће они да бирају нашу локалну власт, а уопште не живе овде и то не утиче на њихов живот. Ти људи живе по Краљеву, Београду, Новом Саду годинама и нека бирају тамо. У ствари, постоји велика шанса да ће нам ти људи одредити судбину. Ја колико знам, овде ће бојкот бити прилично успешан, али се бојим да ће управо расељени гласати, мислећи да тако треба, јер им то тврди Београд и шта онда? Ми овде добијамо људе које не желимо, а они који су гласали немају везе са последицама рада тих изабраних општинара. Све је ово једна велика смејурја и Београд то зна. Али, њих не занима шта ће овде бити за месец или пола године. Њих занима да испуне оно што им се тражи и да отпочну преговоре са Европском унијом.“

маскираних људи“ (*Јединство*, бр. 46–47, од 11. 11. 2013. год. стр. 2), организованих према његовим речима од стране Србије након чега су уследиле реплике и међусобне оптужбе. „Говорећи о изборима на Косову и Метохији (д. канцеларије за КиМ) Вулин је истакао да су Срби на КиМ изашли у највећем броју до сада и додао: никада Срби на КиМ нису изашли у оволиком броју и ја им се захваљујем због подршке Влади Републике Србије“ (Исто, стр. 2). Према званично прокламованим резултатима тај однос у северним општинама био је следећи: Лепосавић 12,52% излазности, З. Поток 13,38%; К. Митровица 7,9% и Звечан 7,39% (Beta 2013). Како преносе из ДСС-а, из извора који су саопштавали њихови чланови са севера, са којима су били и они који нису страначки из тог миљеа, *на изборе на северу Косова и Метохије је изашло само, према бирачком списку Централне изборне комисије 2.1%, а по бирачком списку Републичке изборне комисије око 4.2% до 4 сата када су и разбијене кутије због поражавајућих резултата и неуспеха Брисела на северу* (Jakšić 2013, наг. аут).

Како је судити према доступним информацијама, више су наклоњени истини они који сматрају да је бојкот успео и да Србија нема легитимитет да настави са Бриселским споразумом. Наводи се да је излазност била заиста ниска и да су подаци изношени од стране чланова владајуће коалиције били само пренадувани како би се имплементирало оно што је договорено у Бриселу. О томе сведоче и изјаве из интервјуа одрађених широм Косова и Метохије, а неке од њих приказујемо у наредним пасусима:

„Као данашњег дана се сећам када су се ти избори одржавали. И сам сам био позван од неких пријатеља који су сматрали да сви треба колективно да их подржимо, иако је у том тренутку, а и касније, читава та молба била у интересу појединаца који су били чланови новопостављених општинских власти са циљем реализације шиптарских институција. Цео дан је био атракција, да ли ће освојити или не, сви смо будно пратили и медијска извештавања, али и улице, посебно код бирачких места, код школе, просто да се види колико народа иде на гласање. Нећете веровати да на улицама није било живе душе. Свакако је целокупно становништво и овде и свуда на северу било за бојкот, али било је и оних који би можда гласали, али се нису усуђивали да изађу на улицу, па чак ни до продавнице, јер би их одмах прозвали издајницима. Чак и они који су били плаћени за то, дакле они којима је обећана власт, мислим да су и они дрхтавог срца и погнуте главе ишли да гласају за шиптарске институције“ (З. Поток, муш. 81).

„Размишљао сам се да ли да идем на те изборе, јер се бавим медијским дешавањима и знам како ствари функционишу. Просто сам знао да ће бојкот да успе, не само зато што је овде кампања трајала дуго у вези неизласка на сепаратистичке изборе, већ и зато што познајем народ овде. Сви су знали, то се у народу причало да нам ови из Београда спремају „нож у леђа“. Али сам такође знао и да ће ови који имају власт ипак спровести оно што су договорили, јер то у Србији тако иде, а посебно овде. Немаш никаквог закона, ко ће овде нешто да контролише? Знао да је било нешто мало бирача овде који су излазили, колико знам то су били Оливерови људи, јер једино је он био кредибилна политичка личност иако се и он залагао за исту ствар као и ови горе. Али свакако знам да је веома мало људи изашло и да избори нису успели, иако је Дачић веома брзо изашао на РТС-у и рекао, баш се сећам његове изјаве, „како је задовољан јер је велика већина људи изашла да подржи Српску листу“. То наравно није тачно, јер сви овде знамо да нам је наметнуто све из Бриселског споразума па и ти избори“ (К. Митровица, муш. 85).

Сведочења интервјуисаних испитаника само су одраз политичке некоректности присутне у периоду изборног процеса на Косову и Метохији односно на његовом северном делу. Опозициони лидери настојали су да остану доследни политици очувања суверенитета Србије на северу, рачунајући да ће бојкот албанских избора уродити плодом чија би евентуална последица била њихово остајање на управним позицијама у четири општине. Представници нове „преговарачке“ политике су пак сматрали да уз нужно преговарање ипак могу да се извуку одређени бенефити за преостало српско становништво на Косову. Међутим, статистика етнички мотивисаног насиља спроведеног над Србима у току „дијалога о помирењу“, укључујући и прву 2013. годину која је обећавала да ће се етничке страсти смирити, не показује резултате којима би се политички представници Срба могли радовати. Приказ укупног броја насиља над Србима у шестогодишњем периоду спровођења Бриселског споразума представићемо у виду табеле:

Табела: 3

Приказ укупног броја јединица анализе (*етничког насиља*) према години издања медија (НИН, *Јединство*, *КоSSев*) у периоду 2013–2018. године.

ГОДИНА ИЗДАЊА	НИН	<i>ЈЕДИНСТВО</i>	<i>КОSSEV</i>	УКУПНО
2013.	/	51	/	51
2014.	/	28	77	105
2015.	1	39	109	148
2016.	/	36	161	197
2017.	/	28	80	108
2018.	/	27	134	161
УКУПНО	1	207	563	770

Етнички мотивисано насиље спроведено над Србима регистровано у анализираним медијима, сведочи о веома драматичним српско-албанским односима и након потписивања Бриселског споразума. Подаци добијени за 2013. годину анализирани су у пређашњим пасусима, а у одређеном смислу протумачени у стилу најављиваном у свим мејнстрим (mejnstrim) медијима; да се етнички мотивисано насиље, које се вршило над Србима у служби приштинских и западних промотера косовске независности користило као средство извршавања притисака на актуелну власт у Србији, као „узрок“ због којег је било нужно потписати Споразум, чиме се упућивало на наду да ће насиље након потписивања коначно престати. Ово би била једна форма описивања насиља које је према бројним ауторима (нпр. Јањев 2013), коришћено као један вид претње, што је уз најављен рат требало да симболизује ултиматум а тиме и исход преговора.

Неизоставно је поменути да се према анализираним квантитативно-квалитативним садржајима обухваћених медија, уз то и анализираних делова разговора са становницима Косова и Метохије, може закључити да преговарачки тимови Србије и Косова ни једног тренутка нису имали истинске (ако се то уопште могло очекивати), реалне жеље да се до

неког компромисног решења дође. За то се наравно може оптужити приштинска делегација, имајући у виду чињеницу да се насиље над Србима спроводило на територији на којој извршну, судску и безбедоносну власт имају косовски Албанци уз свесрдну помоћ западног дела Међународне заједнице и међународних организација.

Уколико на тренутак дозволимо себи да ‘занемаримо насиље’ које се вршило над Србима и њиховом имовином на Косову и Метохији током 2013. године, као године у којој се преговарало под „фирмом“ притисака, чији је циљ био да се Србија понизи до крајности и из тога извуку максималистички захтеви Приштине, што се према нашем мишљењу и учинило Бриселским споразумом; треба летимично „бацити“ поглед на период 2014. године на Косову, када су у питању етнички напади на Србе. Она, посве неочекивано, сведочи о интензивирању напада, који се са 51, колико је регистровано у 2013. години, драстично повећава на 77 напада различитих врста колико је забележено у дневном порталу *Коссев*, насупрот недељнику *Јединство*, у коме је у току исте године регистровано дупло мање 28. Регистровано је 105 јединица анализе у укупном садржају за 2014. Годину различитих врсти насиља.

Такође, треба имати у виду чињеницу, да је могуће доћи до преклапања истих случајева насиља, водећи се мишљу, да оба листа извештавају са истог подручја. Наравно, реалан број насиља је много већи од приказаног у нашој анализи. Радовановић и Милосављевић (2022: 18) наводе да је само у периоду од средине 2015. године до краја 2019. ОЕБС забележио чак 1.621 инцидент на Косову, од којих је већина упућена Србима. Затим, на сајту канцеларије за КиМ се наводи податак да је само у размаку од јануара 2021. године до половине јуна 2023. године учињено чак 128 етнички мотивисаних насиља над Србима.⁹¹ По свему судећи, укупан регистрован број насиља у раду током анализираних периода, ближи је релевантном броју насиља него претпоставци да у истраживаним медијима има велики број преклапања истих случајева.

Трећа година дијалога (2015.) обележена је као „година насиља“ над Србима на Косову и Метохији. Иако је званична политичка елита из Београда, бар према спроведеној платформи, најављивала да ће се међуетнички односи „нормализовати“, може се рећи да се ситуација „отргла контроли“. У НИН-у је забележен 1 случај насиља, у *Јединству* је забележено 39, док је у *Коссев-у* забележено чак 109 етнички мотивисаног насиља

⁹¹ <https://www.kim.gov.rs/lat/incidenti-kim.php>

извршеног над Србима. Етнички мотивисано насиље се у односу на 2014. годину повећало готово за трећину, док се у поређењу са 2013. годином повећало за више од 50%. Поражавајући резултати Бриселског споразума су према изложеном броју насиља ишли у контра смеру. Уместо да се од насиља, које је према општој претпоставци интензивирано „зарад потписивања споразума“, као једног од модела уцењивачког елемента, подаци показују да су у постспоразумном периоду Срби интензивније малтретирани, укључујући, поред директног насиља и друге његове облике нпр. над имовином и културним наслеђем.

Зато ја важно сетити једне крилатице коју је изрекао Слободан Самарџић (2009): „*Ко није упознао овај рукопис Европске уније од јуна 1999. године до данас, дакле поводом насиља које Албанци систематски спроводе над Србима, треба да се посвети гајењу цвећа*“. Дакле, табела насиља укључујући и оно које се догодило у току 2016. године а кога је према статистици било највише *Јединство* 36 и *Коссев* 161, говори о потпуном промашају политике преговарања са Албанцима. Како се да закључити, ипак су „бојкоташи“ били и те како у праву. Насиље се на Косову и Метохији од потписивања споразума све више повећавало, било је у позитивној корелацији са повлачењем Републике Србије са ових простора, односно потписивања споразума у корист Албанаца и ЕУ. Пошто су сви каснији споразуми током 2016. г. (Телекомуникације и Електропривреда) потписани у корист Албанаца, према добијеним подацима у истраживању, може се тврдити да су Албанци у преговорима наступали исувише радикално, у смислу да су вршећи у континуитету насиље над Србима, условљавали и добијали бенефите од свих преговора који су наступили према редоследу Бриселског споразума. Или је пак, одлука да се не распише референдум на коме би народ Србије одлучивао о најбитнијим националним и државним проблемима тј. самом Споразуму, што би, претпоставља се завршило са негативним исходом; највероватније да је садржај споразума унапред договорен и само је требало наћи начина за његово спровођење без већег таласања (нпр. Суботић 2019; Мирковић 2019; Чавошки 2019).

За разлику од 2016. године када је насиље интензивирано до свога максимума, 2017. година сведочи о томе да се насиље над Србима преполовило и то, у недељнику *Јединство*, етничко насиље је кодирано 28 пута у току целе године, док је *Коссев* поново забележио не тако велики, али поново значајан број насиља, чак 80 случајева за 2017. годину. Треба рећи да су то године до када се потписала већина тачака из Бриселског споразума и можемо претпоставити да се направило мање „затишје пред буру“ која ће се поново појавити у 2018.

години. Наиме, у току последње анализирание године, када ће коначно Косово увести санкције Србији у виду такси на робу у вредности од 100% са циљем условљавања ка коначном признању сецесије српске територије, *Јединство* је забележило 27 облика напада, док је *Косев* поново више концентрисао пажњу на међуетничку свакодневицу Срба и Албанаца и том приликом у току 2018. године забележио чак 136 етнички мотивисаних напада на Србе и на њихову имовину. Безусловно се може тврдити да је циљ Албанаца под покровитељством Европске уније био да „преговорима“ или боље рећи „мудром политиком“ доведу Београд до свршеног чина. Сходно наведеном, подаци из Табеле 2 безусловно су потврдили генералну хипотезу истраживања која се односила на следећу тврдњу: „Упркос преговорима о нормализацији односа и помирењу, између српске и албанске заједнице, међуетнички односи су и даље обликовани нетрпељивошћу, што је посебно изражено континуираним насиљем над српском заједницом и њеним наслеђем“.

Ближе речено, потписивањем Бриселског споразума Србија је *de facto* напустила територију Косова и Метохије са свим својим органима, од цивилне заштите па до полиције; означених као „територијалних чувара“ и југа али и севера Косова и Метохије посебно. Тиме је и од главних државних представника српске политичке елите на неки начин допуштено да се насиље над Србима спроводи без могућности самозаштите становништва и културне баштине. До периода потписивања БС, Србија је, иако оптуживана за фактор нестабилности у региону, имала полуге власти на Косову, чиме је могла да саботира сваку намеру Албанаца и ЕУ да перфидном и антисрпском политиком коначно заокруже територијални интегритет на Косову. То се у пракси манифестовало различитим врстама бојкота и барикадирања магистралних путева у знак несарадње са онима чије намере нису компромисне. Иако је постављање барикада у знак демократског протеста Срба са севера покрајине симболично у западним медијима етикетирано као „варварско“ и „ретроградно“ понашање „неколицине“ Срба са севера (Лазаревић и Аритонових 2011), оно је ипак представљало једине полуге истинске одбране суверенитета и територијалног интегритета Републике Србије.

У том је смислу Србија имала „чиме“ да преговара; просто се показало да је у преговорима са косовским Албанцима и „Европљанима“ потребно имати ‘уцењивачки алат’ не би ли се икако остварили интереси или одбранило оно што је по међународном праву својина Србије. Изгледа да је траса којом је „Брисел“ кренуо одавно била зацртана, истичу

аналитичари Европски савет је још 2012. године „усвојио закључке у којима је нормализација односа између Србије и Косова постављена као кључан услов за чланство обе стране у ЕУ“ (Недељковић 2016). Наведене услове Недељковић тумачи овако:

1. Зарад чланства у ЕУ, Србија мора да угаси све своје државне структуре на КиМ, нарочито оне на северу покрајине;
2. Затим је потребно обезбедити транспарентност (увид ЕУ и Приштине) у финансирању српских институција све до дана њиховог гашења.

Наведене смернице европски званичници слободно су изјављивали имајући у виду чињеницу да је то био саставни део не само нормализације односа него и евроинтеграција. Међутим, поједини осетљиви политички потези у вези са потпуним одрицањем од националне територије, нису се у нашим владајућим политичким круговима помињали, без могућности да се такви услови на крају могу пренебрегнути. Примера ради, Младеновић (2014) наводи да су од стране ЕУ посебно након 2013. године према Србији долазили све новији захтеви који су је ограничавали по питању деловања на територији Косова и Метохије, чиме је смањен њен маневарски простор. Оно што је било кључно за наставак евроинтеграција Србије, била су предстојећа преговарачка поглавља у вези владавине права 23. и 24. али и поглавље 35 које се односи на наставак нормализације односа са Приштином. Како је дично српски преговарачки тим, поводом потписивања БС пренео грађанима Србије, да су у Бриселу ипак успели да промене тачку 4 Споразума, а она се до тада односила на то ‘да Србија неће ометати пут Косова у УН’, преименованој у ставу да ‘Србија неће ометати пут Косова за пријем у ЕУ’, уследила је реалполитика која је у пракси јасно указивала на то да Србија нема маневарски простор да заустави ту процедуру. Не само због чланица УН-а, већ због свог потпуног дистанцирања из реалног политичког живота на Косову и Метохији. У складу са тим ставовима је и био став главног преговарача Србије за придруживање ЕУ Тање Мишчевић (2014), која је на питање, да ли нам следе нови услови у оквиру поглавља 35, где бисмо ми у потпуности признали Косово?, одговорила:

„Могли смо чути и одмах након усвајања преговарачког оквира и то не само од држава чланица већ и од високих званичника ЕУ да то није услов. Подсећам, рекао је Филе, то је рекла и Ештонова да се од Србије не тражи признање Косова. Јасно пише у првом бриселском споразуму да

ни Србија ни Косово не блокирају једно другом европски пут. И то је једино што може ЕУ да тражи од нас“

Иако је преговарачки процес текао под наведеним следом догађаја, ипак се у пракси осећао „задах“ независности и самосталности Косова. Све више је било јасно, да се послужимо парафразом Пророковића и Давидовићеве (2021), да Косову на крају не мора да се призна независност, али ће морати да се призна територијални интегритет и суверенитет на српској територији. Jelko Kacin европски извештач за Србију образложио је свој став НИН-у (бр. 3290, 16. 01. 2014), у вези преговарачке позиције Београда у наредном периоду, следећом изјавом: „дошао (је) тренутак у коме је политичка елита Србије схватила да се блокирањем Косова једино нарушава репутација Београда у дипломатским круговима. Јефтине поене на тему Косова више није могуће постићи у српском мњењу. Нема разлога за блокирање уласка Косова у УН јер је Приштина већ интегрални део регионалних организација и партнер на путу ка чланству у ЕУ. Уосталом, Београд нема права вета у Савету безбедности УН. То је ствар „носталгичне“ прошлости и политике којој је Београд окренуо леђа потписивањем Априлског споразума“. Дакле, потребно је сумирати један став који је у сагласју са тиме, да је након потписивања БС Србија, верујући Европи „на реч“, градила на КиМ једну врсту политике самоокупације (уп. Шутовић 2013) у предстојећем периоду дијалога са ЕУ и ПИС у Приштини.

Оно што је можда најбитније у предстојећем периоду имплементације „Брисела“ и даљих преговора, јесте да је Србија у некој врсти „мат позиције“ у односу на Приштину, што ће условити однос снага у преговорима око имовине и повратка расељених лица. Даљим корацима вођеним ка имплементацији БС долазило је до бројних несагласности са којима су се сусретале „две стране“, безпоговорно условљене двосмисленошћу Споразума. Недељковић наводи да је предност споразума што је ЕУ Споразумом и Србији и Косову омогућила да Споразум читају онако како њима одговара, у смислу да ће косовска страна Заједницу општина читати и имплементирати као „Асоцијацију“, док ће српска страна исти тај „ентитет“ тумачити као „Заједницу“ (шире у: Недељковић 2016). Међутим, овим се превиђа да су сви каснији преговори и имплементација „брисела“ због наведене двосмислености условљавили да у пракси *(што се одразило на свакодневни живот Срба)* дође до неспоразума између новоимплементираних косовских структура на северу и

„косовске Владе“ и њеног Устава. Институционални сукоб је пре свега произишао из мишљења албанске стране, настојећи да читаву имплементацију Споразума у пракси спроведе на свој начин, у оквиру свог виђења; док је српска страна бројне елементе значајних за будући „ентитет“ српске Заједнице, настојала да формира на себи својствен модел.

Већ у фебруару 2014. године кренуло се са неспоразумима „две стране“ захтевајући хитну интервенцију Европске уније и самим тиме доводили дијалог до једног незавидног статуса у коме су уцене, притисци и насиље, једини могући механизми који су по природи ствари доводили до „нужних компромиса“. Они су с почетка 2014. године пре свега били у вези исистирања Приштине на укидању одређених српских обележја која су била заступљена у српским општинама на северу. Таква исистирања су најпре почела са захтевом за укидањем српских регистарских ознака издате од стране МУП-а Републике Србије за Косовску Митровицу. Затим, приштински захтеви непосредно су се тицали и питања симбола и натписа у институцијама који су у свом имену садржавали назив „Србија“ и да би оне као незаконите морале да буду уклоњене у косовским Статутима општина (*KoSSev* 01. 03. 2014).⁹² Срби са севера су исистирали на одређеним појединостима да северне општине бар на неки начин конституишу у складу са неутралним статусом, те је предлог који је садржан у Статуту општина на северу са именима и симболима наглашен као неутралан и у складу са Резолуцијом 1244 СБ УН. Међутим, српски захтеви су брзо одбијени од стране „Министарства Косова“ које је тражило и остварило опцију да на печатима и симболима пише „Република Косово“ (*KoSSev* 16. 04. 2014).

Неспоразум је произишао из чињенице што је српска страна бранила став да би будућа Заједница српских општина имала одређене идентитарне консеквенце, идентичне за заједницу Срба на Косову. Забрана поводом Статута северних општина стигла из Министарства Косова, само је на тренутак саопштила српској јавности да ЗСО неће ићи по моделу који су замислили Срби. У вези са симболима и типом Статута, саставног дела новоуспостављених институција Косова на северу, проблем је произишао из питања надлежности будуће Заједнице српских општина. Најпре треба закључити да је српска страна настојала да општине чији су чланови ЗСО буду на бројне могуће начине „везане“ са матицом Србијом. У оквиру тог плана било је и организовање идеје „три стуба“ заједнице

⁹² Наслов чланка „Април последњи месец за незаконите таблице на северу“.

на Косову; образовања, здравства и културе, те би у складу са „културно-образовном“ везом договореном у Бриселском споразуму, требало организовати комплетну Заједницу која би имала непосредне везе са државом Србијом. Наведене намере Заједнице српских општина у једном интервјуу за *Јединство* од 24. марта 2014. године, бр. 11–12, лепо је образложио Д. Јаблановић председник косовске општине Лепосавић:

„Ситуација око усвојеног Статута српских општина на Косову и Метохији се компликује. Наиме, власти у Приштини не одобравају овакав поступак јер није у складу са Законом о локалној управи. Драган Јаблановић председник општине Лепосавић и члан тима за имплементацију Бриселског споразума каже да неће на печату бити грб Косова, а заставе могу бити само тробојке са грбом општина. Уколико бисмо од тога одустали доводи се у питање организација Заједница српских општина које треба да обједине симболе општина, наглашава Јаблановић“.

Наведени след проблема настављен је и поводом других питања. На пример, питање српских регистарских ознака издаваних у Рашци у РС, за подручје полицијске управе за К. Митровицу су након Бриселског споразума, нажалост стављене под статусом „привремености до укидања“, јер је споразумом договорена интеграција српског у косовски МУП. По том основу Срби су добили нове „КС“ таблице „у складу са Резолуцијом 1244 УН“ и статусно неутралне су јер у свом називу немају ознаку „Косово Република“. „КС“ таблице добиле су рок важења од 5 година привремености до укидања а тиме је само краткорочно замаскирана последица споразума, чији циљ је био да укине српске таблице на Косову, да би након укидања српских и истека привремених „КС“ таблица Срби морали да се пререгиструју на званичне таблице „Републике Косово“. То је у складу са Споразумом о слободи кретања из 2011. а ми га износимо у одељку о регистарским таблицама:

Тачка 6. Споразума гласи: „као привремена мера, власти на Косову ће продужити важење КС регистарских таблица за почетни период од пет година, након чега ће две стране поново размотрити ово питање (уз посредовање ЕУ уколико буде потребно)“.

Тачка 7: „Сви власници аутомобила са пребивалиштем на Косову ће користити РКС или КС регистарске таблице за возила (у складу са тачком 6 горе). Издаваће их надлежни

органи на Косову, а биће дистрибуиране уз посредовање ЕУЛЕКС-а уколико буде потребно. Свака страна ће уложити максималне напоре да обезбеди спровођење горе наведеног.“

Тачка 8. „Као привремена мера, власти у Београду ће омогућити возилима са Косова која имају КС регистарске таблице да слободно путују на или преко њихове територије“ (шире у: <https://www.kim.gov.rs/p11.php>).

Међутим, у наведеном споразуму из 2011. године није договорено укидање српског МУП-а на Косову, да би Бриселским споразумом то било окончано и тиме ће након одређеног периода Срби бити приморани да се пререгиструју на регистарске ознаке „Републике Косово“. Наведене несагласности око конституисања елемената „српских општина“ које би требало да имају одређене идентитетске особености, подупрте су с друге стране бројним притисцима и насиљем настављеним над српским становништвом на КиМ. Стиче се утисак као да је Бриселски споразум постигнут ради спровођења тачака на које се обавезала Србија, од којих је најбитније укидање институција.

6.2. Структурна димензија насиља

Интеграцијски процеси у које је српска заједница на Косову и Метохији ушла у периоду помирења и нормализације односа са Албанском заједницом, коначно је пружио прилику да се две заједнице након дугогодишњих етно-конфесионалних конфликта поново интегришу у јединствен правни поредак који налази на државни систем. Сходно наведеном, осим техничких могућности које је наведени процес реализовао у пракси, од посебне важности је да се на наведеним правно-бирокуратским основама гради једна, на послератном поднебљу сасвим другачија конструкција замишљена на бази превазилажења старих сукоба.

Посебан изазов новонасталих структура огледа се у могућности превазилажења етничких граница, сукоба и мржње грађених интензивно у последњих тридесет година. Сврха креираних мултиетничких институција базира се на темељу споразума о одлуци превазилажења конфликта и успостављања јединственог правног поретка чију реализацију и доследно спровођење гарантују међународне организације на челу са ЕУ. Такође,

изазовно је и то што је Косово као нови међународно правни актер по први пут конституисано са могућностима решавања дугорочних међуетничких тврђења заснованих на концепту постнационалног цивилног друштва. Међутим, као што је приказано у досадашњој анализи, велики број регистрованих насиља показује да Косово није у довољно доброј мери настојало да испуни преузете обавезе, нити је показало заинтересованост да гради ново друштво на неетничкој основи. У следећој табели даје се приказ броја насиља вршеног кроз новоосноване структуре Косова над српском заједницом:

Табела: 4

Приказ укупног броја етнички мотивисаног насиља спроведеног над Србима, лоцираног у медијским садржајима (НИН, *Јединство*, *Kossev*), које се манифестовало кроз његову структурну димензију у периоду 2013–2018. године.

СТРУКТУРНО НАСИЉЕ				
Година издања штампаних медија	Политичко насиље: Насиље против свих врста људских права	Политичко насиље: Укидање права на психолошки, културни и интелектуални интегритет	Институционално насиље	Укупно
2013.	5	/	5	10
2014.	11	6	15	32
2015.	15	3	23	41
2016.	13	9	27	49
2017.	5	3	21	29
2018.	14	3	17	34
УКУПНО	63	24	108	195

У датој табели приказан је број структурно усмереног насиља спроведеног над српском етничком заједницом на Косову и Метохији. Структурни облик насиља се дефинише као једна од врста насиља, по својствима и карактеру готово неискорењива. Но,

пошто у датом случају у институцијама Косова нема оправдања говорити о структурном насиљу као моделу утемељеном у законима и уставу једне „државе“, према чему се врши општа сагрегација друге етничке мањине, већ се структурно насиље у овом случају испољава као облик насиља „институционализованог“ на основу одређења појединаца или одређених институција које такав вид насиља спроводе.

Овде треба говорити о насиљу које није законски санкционисано, већ према њему постоји одређена институционална толеранција, посебно над насиљем спроведеног над Србима. Поражавајуће су изнешене чињенице да је над Србима извршено само у 2014. години 32 облика структурног насиља и то уколико дозволимо себи да „занемаримо“ 10 чина насиља у 2013. години изведених у години „преговарања“. Током 2014. изведено је 11 „напада“ на Србе из сфере политичког насиља, а тичу се укидања свих врсти људских права, од укидања слободе кретања на различите начине, па до укидања права на слободно изражавање. Немали број је и политичког насиља заснованог на различитим атацима ограничавања права на психолошки, културни и интелектуални интегритет б, али и класичних модела институционалног насиља, углавном репрезентованих у виду незаконитих судских пресуда, отвореног одуговлачења судских поступака када су у питању предмети Срба, посебно оних у којима се споре са Албанцима, а заступљени су и различити модели неблаговременог дејствовања или недејствовања безбедносних служби и полиције приликом различитих облика уништавања личног и имовинског интегритета 15.

Трећа година дијалога као по досадашњем моделу анализе дефинисана је као година када се драстично повећавају сви облици насиља, а са њима и структурални модел. Само у овој години над Србима је спроведено 15 облика насиља над људским правима Срба, затим 3, врсте насиља које се тичу укидања права на различите облике развоја, као и значајно повећање институционалних модела насиља 23. Узлазном линијом је ишао број насиља спроведен у 2016. години и то истим редоследом 13, 9 и 27, што би на укупном нивоу износило чак 49 етнички мотивисаног насиља над Србима извршеног у неким од видова структурних облика насиља. Наредна 2017. година, показује се да су ове врсте насиља у благом опадању 5, 3 и 21, да би се тај број у 2018. години благо повећао на 14, 3 и 17 облика институционалног насиља, те би укупан број током читавог анализираног периода износио енормних 195 облика етнички мотивисаног насиља манифестованог у различитим структурама косовског система, превасходно усмереног ка српској заједници.

Добијени подаци потврђују другу и трећу посебну хипотезу истраживања које гласе: „Заступљена је пристрасност у одлукама косовског правног (институционалног) система када је у питању заштита основних права српске националне мањине, посебно када је у питању сијасет институционалног насиља произашлог из судских неправилности. Трећа посебна хипотеза потврђује се добијеним подацима а она је у вези укидања свих врста слобода и људских права и слови: „Пракса угрожавања права и слобода српске националне мањине на Косову и Метохији показује вишегодишњу незаинтересованост привремених институција Приштине за имплементацију неколико тачака (нпр: *обавеза повратка расељених Срба; формирање Заједнице српских општина; регулисање правне дискриминације над Србима*) и других правнообавезујућих споразума насталих у Бриселу који се тичу конституисања српског ентитета као конститутивног елемента мултиетничког Косова. На пример, Филиповић показује да је након десетогодишњице бриселских споразума поднето више од 70.000 притужби на узурпирану имовину Срба, а да од тога ниједна није решена (Filipović 2021).

Сходно наведеном, након десетогодишњице „помирења“ и (ре)интеграције Срба у косовски поредак, може се рећи да не постоји намера да се српска заједница конституише као ентитет који ће моћи у будућности да брине о правима своје заједнице, односно да ће моћи да заступа своје колективне интересе у случају неадекватних одлука и понашања ПИС у Приштини. Како тврди (Nedeljković 2011: 122), ради се о облицима насиља темељеног на прогањању жртве која је специфична по својој различитости у односу на починиоца насиља. Овај модел насиља манифестује се кроз различите облике национализма и шовинизма присутног код албанске популације и последица је наратива садржаног у ‘историјским обрасцима’ малтретирања Срба од стране косовских Албанаца. Треба приметити да је насиље темељено на националној основи пре свега последица не само ратних дешавања у виду осветољубивости за ратне злочине и међусобна разарања, већ је оно подржано и поспешивано у свакодневној реторици актуелизованог кроз различите канале косовске дневне штампе на челу са руководећом „ратном елитом“ косовских институција. Оно што је значајно приметити јесте, да косовске структуре у жељи за дуго очекиваним државотворним постигнућем на српској територији настоје да одрже на високом нивоу националистичке страсти својих грађана, не би ли користећи се наведеном идеологијом учествовали у застарелом концепту „националног препорода“, изједначавајући се тиме са

великим нацијама међу којима је и српска.

Структурни облик насиља свакако произилази из моћи која је заснована на неједнакој расподели у друштву, имајући на уму чињеницу да је „бриселском“ интеграцијом Срба већина моћи конституисана у рукама косовских Албанаца, на основу чега је српска мањина добила одређени степен надгледања сопствене аутономије кроз најављени облик НВО заједнице темељеној на Ахтисаријевом плану. Структурно насиље је највећи степен свог испољавања достигло у 2016. години када је, само за годину дана, извршено 46 облика насиља, а од тога чак 24 облика институционалног насиља. Треба приметити да сам Бриселски споразум није зауставио или предупредио насиље над српском заједницом, успостављеног од периода НАТО окупације. Да постоји континуитет насиља над Србима показује Антонић (Antonić 2019) у једној колумни поводом расправе о систематској сагрегацији Срба на Косову. Како се наводи:

„Од уласка НАТО трупа на Косово и Метохију убијена су 1.192 лица српске националности, киднаповано је 1.303 особе (непозната судбина још 798 лица), а тешке телесне повреде задобило је 1.289 људи. За злочине почињене по завршетку ратних сукоба, Хашки суд је косовским властима - пошто Трибунал нема право да води истрагу о послератним злочинима - предао 1.600 званичних списа, а МУП Србије је Приштини доставио више од 1.700 кривичних пријава и око 10.000 протеста поводом бомбашких напада, минирања цркава и манастира, каменовања конвоја, пребијања, силовања или паљевине кућа Срба на Космету“ (Antonić 2019).

Застрашујућа је чињеница да се новији облици насиља над Србима спроводе и онда када је Косово добило одређени међународни субјективитет. Лаички посматрано, Косово, претендује да постане члан Унеска, затим члан Европске уније, а најновији захтеви, уз свесрдну подршку западног дела Међународне заједнице се тичу његовог захтева да постане чланица Уједињених нација. Сложили се ми или не, Косово путује на лествици самосталности и независности. Читава „државност“ Косова или боље рећи процес стицања „државности“ се одвија на двају аршинама. С једне стране се врши систематско насиље како би се извршили притисци на Србију да коначно призна његову независност, да би се с друге стране лобирало у иностраним центрима моћи, опет за насилно ванзаконско учлањење и форсирање Косова у међународним организацијама.

Све је то спорадично одлагало коначни споразум Београда и Приштине, односно одлагало је формирање истинитог мултиетничког друштва обећаног од Међународне

заједнице. Не можемо да се не сложимо са Митровићем када каже да се на тај начин оставља Косово „као последње „буре барута“ испод трбуха Србије и не само Србије, већ и Балкана и Европске уније“ (Митровић 2010: 645). Долазимо тако до парадокса којим се јасно види да је Запад, оптужујући Србију за великосрпске идеје и оштар национализам (са наводном тенденцијом да прерасте у шовинизам), са само неколико својих поступака поспешило албански етнички сепаратизам настојећи да у европском региону формира великоалбанску државу (Митровић 2010). Да структурално насиље није само облик „толерантности“ система на службеничко малтретирање Срба, истиче Антонић, примером у коме показује да су Срби прилично дискриминисани када је у питању остваривање права на пензијско осигурање јер је то право често неоствариво у косовској администрацији.

„Непрестано им се траже додатни папири, позивајући се на потпуно неодређен чл. 24 Закона о пензијским шемама Косова 04/L 131 и упутство MRS7 07/15, где стоји да „службеник релевантне канцеларије пензијске администрације може затражити и остале евентуалне доказе“ – идеално за малтретирање Срба по принципу ФТ1П („фали ти још један папир“); такође се и већ одобрена старосна пензија Србима укида без доношења било каквог писменог решења, итд.“ (Antonić 2019).

Добијени подаци показују да су различити облици структурног насиља спровођеним над Србима, посебно институционални облици насиља, прерастају у један облик насиља који доводи до сиромаштва и социјалне искључености одређеног дела популације (уп. Терек 2017; Радовановић и Обрадовић 2022) Такви модели сагрегације су осим законске попустљивости (Antonić 2019) добијали подршку у различитим облицима националне пропаганде феномена дугог трајања, а у вези су остваривања контроле или деструкције над другим актерима најчешће препознатљивим по одређеним етничким својствима. Циљ општег насртаја заснованог на етничким мотивима у складу је са ограничењем жртве, стварање одређене штете, патње и боли (Matić i Matić 2016: 5), а неретко се јавља и у виду осветољубивости у постратном миљеу за раније насталу штету (Boyle 2014).

Бројни облици насиља вршени кроз структурно-институционалну димензију над српском имовином на Косову и Метохији тичу се нелегалног узурпирања или рушења са циљем ванзаконског присвајања или приказивања да је одређена имовина својство Косова. Питање статуса српске имовине након НАТО агресије на СР Југославију припало је под надлештвом Унмика, задржавши право да у даљим преговорима са Србијом учествује у

решавању тог проблема. Наравно, питање имовине (грађевинске, индустријских стројева, површина и др.), и њихове транзиције намењено је компромисним решењима у чијим би предлозима учествовала Србија као једини правни заступник истих, било да се статус имовине решава купопродајом, приватизацијом или задржавањем у државном власништву (уп. Давидовић 2016). Међутим, деловање Унмика на КиМ није пратило правни оквир. Са тиме су сагласни и инострани аутори. Нпр. (Хофбауер 2009) тврди да је деловање Унмика на Косову било ванпрописно чиме је српску имовину приватизовао без сагласности Србије као правног власника предузећа, земље или објекта. Након „умирења“ Унмик администрације, Косово је било активно на нелегалном приватизовању српске имовине, како приватне тако и државне. Само је један пример да је КПА⁹³ објавила тендер за продају земљишта и имовине на Косову у власништву Србије, а вест о томе забележена је у недељнику *Јединство* од 16. маја 2014. године, бр. 21, под насловом „Узурпација српске имовине на КиМ“, где се наводи да:

„Канцеларија за Косово и Метохију саопштила је да осуђује узурпацију имовине и неовлашћено расписивање тендера за продају пољопривредног земљишта друштвеног предузећа „Ратар“, у центру Грачанице, обрадиве земље у Чаглавици, Лапљем Селу и Ветернику, као и хотела „Јуниор“ на Брезовици, који је власништво српског ПИО фонда преноси Танјуг“. Сматрамо недопустивим да је Агенција за приватизацију одлуку о тендеру донела самовољно, изненада, а да званичне институције Србије нису сагласне и да о томе нису обавештене, иако су та имовина и земљиште у власништву српског народа (...) Канцеларија подсећа да се и поред бројних истрага о злоупотребама руководства и службеника ове агенције, као и захтева новоизабраних представника српског народа на КиМ да се обуставе сви поступци приватизација и ликвидација у срединама где Срби чине већину и даље наставља са активностима којима се крше основна људска права. У саопштењу Канцеларија за КиМ позива све релевантне међународне факторе у Покрајини да својим ауторитетом приморају приштинске институције да прекину даље отимање српске имовине, која је генерацијама у њиховом власништву и извор је њиховог опстанка. „Очекујемо да се питање целокупне српске имовине на Косову и Метохији решава у

⁹³ Косовска поверилачка агенција

наставку дијалога Београда и Приштине, што пре и то свеобухватно, а не парцијално“, наводи се у саопштењу. Такође Канцеларија је указала и на проблем да се на узурпираној српској имовини недозвољено гради све више албанских кућа у намери да се промени етничка структура становништва.“

Анализирајући претходни текст закључујемо да је српска имовина (укључујући и приватну) подложна различитим врстама институционалног насиља са настојањем да се изврши отимање поседа и објеката који се налазе на територији где данас обитава већина српског народа. Дакле ради се о насељима и општинама које би требале да припадају дуго ишчекиваној Заједници српских општина. Деструкција имовине која се налази у српским општинама доводи кредибилитет будуће ЗСО због чега настају нове међуетничке трзавице које делегитимишу Споразум. Легитимитет ове заједнице доводи се у питање уколико сва могућа имовина стационирана у већински српским срединама подлегне нелегалној приватацији и по досадашњем моделу заврши у рукама локалних „албанских капиталиста“.

Поставља се питање на чему ће се заснивати будућност ЗСО уколико Срби са Косова остану без имовине и непокретности али и уколико и надаље буду у немогућности да своја легална и легитимна права остваре у тзв. Републици Косово? По свему судећи, сложићемо се са Антонићем, да је на делу процес у коме Срби са Косова „треба да прођу кроз одређени процес признања и покајања не би ли се на тај начин искупили за српске злочине у рату, па док не дође крај том „искупљењу“, што зависи од процене албанског колективитета, мораће да плате некако за своја „недела“,макар то била имовина, приватна или државна, а често ће плаћати голим животом“ (ур. Antonić 2019). Један пример узурпирања имовине на Косову и Метохији од стране косовских Албанаца даје наш саговорник (испитаник), из праксе свакодневног живота:

„Већ сам рекао да је тај део земљишта, од Штрпца ка Шари веома атрактиван, посебно за Албанце и да константно постоји притисак да им та имања продају Срби или да се узурпира нешто што је од националног значаја. Много је случајева да у току летње сезоне, када је кошење летине у току, Срби дођу на своју ливаду, на своје имање како би спремили храну за стоку, а да притом наиђу на Шиптаре како роштиљају и праве излет на српској имовини. То није спорно, али је проблем то што те албанске узурпаторе Срби не могу да истерају како би обавили послове на ливади. Шиптари

тада почињу да прете, а неретко носе и оружје са собом па је свака борба немогућа. Свакако, позивање косовске полиције не резултира позитивним исходом и Срби су осуђени на пропадање летине и немогућности да обраде своје имање. Неретко се дешавало да нам Албанци прете да ће да нас убију ако се не склонимо, а да се разумемо, све се то дешава након имплементације БС. Чак су долазили и Срби који раде у косовској полицији да покушају да реше такве случајеве, али су и они немоћни имјући у виду чињеницу да се ради о Албанцима који се претежно баве криминалном или неким нелегалним активностима па је сваки излазак полиције унапред осујећен“ (Штрпце, м. 90).

Међутим, има и оних случајева институционално повезаних са новопредстављеним председницима српских општина чији поступци крајње су недокучиви за Србе који настањују одређену компактну територију. Погледајмо о чему нам они говоре:

„Најгора ствар јесте што српско становништво нема никаквих информација о градњи нове фабрике, нити су нас питали да се наше власништво поклони Шиптарима. Просто се не зна, да ли ће Срби радити у тој фабрици, да ли има неких бенефита за Србе одатле, али ипак, знајући како све иде, пре ће Срби да се иселе из села него што ће да просперирају од албанске фабрике. Свакако, ради се о малим платама које не би поткрепиле основне животне потребе, па је тако пре на избору опција иселјавања у централну Србију, или сезонски рад у Београду, (грађевина или било шта друго), него запошљавање у њиховој фабрици. Блаже речено, људи су оптерећени старим несугласицама, последицама рата и насиља 2004. године и то је резултирало етничком дистанцом која и данас каже да са Албанцима нема посла“.

„Што се тиче страха од градње тих албанских фабрика, страх свакако постоји, просто свако мешање са Албанцима не води ничему добром. Постоји основа да се око тих фабрика населе нови досељени Албанци. Дакле, Шиптар је добио на поклон 8 хектара земље (*од представника српске општине – дакле општинске српске земље*, прим. аут.), поставља се питање, зашто сутра он не би у околини фабрике изградио насеље, радничке бараке или викендице у којима би се населили Албанци не би ли радили у тој фабрици. У том смислу би се они приближили нама, односно населили би се на нашој земљи, што, јасно вам је, јесте предиспозиција за неке наредне сукобе на међуетничкој основи или обратно, може и хоће деловати као ефекат додатног иселјавања Срба из села. Веома су мале шансе за сарадњу, иако су тренутно односи коректни, ипак све води ка томе да се ситуација пре или касније дестабилизује. Јер је неповерење велико, просто, што би ми поклањали земљиште Шиптарима који су наши ратни непријатељи. Ако је циљ Србије и Српске листе да очувају српски народ на Косову, мислим да не би требало да раде такве ствари. Знате, ми већ имамо дугогодишње искуство са Албанцима“ (Пасјане–Будрига–Партеш, м. 65).

Потребно је нагласити да се насиље спроведено над Србима манифестује на различите начине. Поред неких облика структурног насиља у њему су заступљени и модели психофизичког насиља као његовог пратиоца. Таква насиља су нерешива управо због неефективности КПС (Косовска полицијска служба) настале интеграцијом некадашње српске полиције по Споразуму из 2013. године. Оно што се у свим наведеним случајевима може извести као заједнички именилац јесте да насиље није покривено одговарајућом полицијском озбиљношћу, већ се оно када су Срби у питању, занемарује под различитим образложењима а да крајњи исход углавном не добије правоснажну одлуку. Наредни исказ говори више о испреплетености различитих врста насиља која се прожимају кроз институционални оквир. У *Јединству* од 16. јуна 2014. године, бр. 24–25, под насловом „*Све учесталији напади на породицу Радић*“ образлаже се:

„У мешовитом насељу Старо Грацко, код Липљана, брачни пар Радић проводи своје старачке дане у сталном страху од пљачки и напада, које им приређују комшије Албанци, а који се у последње време дешавају скоро свакога дана. Јелица (81) и њен супруг Живојин (86) поново су били жртве претњи и пљачки. Иако овај стар и болестан брачни пар живи веома тихим животом, комшијама Албанцима су стално на сметњи и труде се да их сваког дана подсећају колико су као Срби непожељни, преноси радио Грачаница. „У последње време крађе нам се дешавају врло често, украли су нам краве, живину и разне машине из дворишта. Претходне ноћи напала су нас четири Албанца, који су хтели и да нас бију, на сву срећу, побегли су када су чули да зовем полицију. Данас око пола дванаест, двојица су покушала кроз прозор да уђу у кућу, али је наишао наш рођак и они су побегли. Не смемо ноћ да дочекао, стално гледамо кроз прозор“ кроз плач препричава Јелица своју свакодневицу. Кажу да сваки напад и претњу уредно пријављују полицији али за сада нико није пронађен и кажњен по том питању. Начелник Косовског управног округа, Срђан Петковић, сматра да је напад на породицу Радић још један у низу притисака да се Срби иселе са Косова. „Ово није први пут да се дешавају напади на породицу Радић и то је још један вид притисака да се Срби иселе са својих огњишта. Косовска полиција је обавештена о овом инциденту али бојим се, да поводом тога неће ништа урадити (...). Упркос сталним дешавањима и свакодневним стресовима, којима су изложени Јелица и Живојин одлучили

су да остану у својој кући и негују пса и четири мачета, који су им врло често, једини пријатељи“.

Међутим, свакодневно насиље над српском заједницом није ни у ком тренутку утицало на ревидирање или блокирање споразума. Преговори се настављају без обзира степен опште криминализације овог подручја. Мада је исход преговора ишчекиван у виду стабилизације односа, свакодневно насиље нам не дозвољава да претпоставимо да је он у пракси вођен како би се заиста регулисале међуетничке тензије, већ да би се решили спорови око разграничења и коначног статуса Косова између две заједнице. Тако са супротне стране политичке медаље, преговори су настављени крајем 2014. и с почетком 2015. године у Бриселу са новим косовским преговарачима на челу са Исом Мустафом и новим координатором преговора испред Европске уније под руководством Федерике Могерини. Досадашњи „напредак“ у дијалогу и његова имплементација може се приказати табеларно.

Табела 5

Договорено	Испуњено		Испуњено
ЗСО	не	Енергетика и телеком.	не
Јединствена косовска полиција	да	Локални избори	да
Безбедносне структуре	не	Блокаде у евроинтеграцијама	делимично
Интегрисано правосуђе	не	Комисија за имплементацију	да

Иако је политичку нестабилност на Косову и Метохији у прве две године спровођења договореног обележила општа нетрпељивост косовских Албанаца према српском становништу, треба напоменути да су амбиције српског преговарачког тима настојале да и даље остану позитивне, са надом да ће потпуно спровођење бриселског пројекта коначно нормализовати живот Срба на Косову. Наду за нормализовањем односа подстакли су и нови

пројекти уз финансијску помоћ ЕУ, настојећи да раде на процесу реинтеграције српског становништва на Косову. Једним насловом „*Повратак у седам општина*“, у *Јединству* од 24. новембра 2014. године наводи се да је Канцеларија Европске уније на Косову, заједно са Министарством за заједнице и повратак, започела нову фазу програма за повратак 250 породица у наредних две и по године. Циљ пројекта је осим повратка расељених лица и пружање помоћи стварању једног мултиетничког друштва у коме ће бити осигурана основна људска права. Пројекат се спроводи у седам општина: Пећ, Исток, Клина, Обилић, Штрпце, Сува Река и Гњилане.

Снага наведених пројеката повратка српске заједнице у већини случајева зависила је од шире геополитичке слике интереса великих. Како је веома мали резултат политике повратка (Радовановић и Обрадовић 2023) у којој учествује трострука комисија (Србија, ЕУ, Косово), чини се да целокупну ситуацију на Косову и Метохији из године у годину прати један устаљени тренд, оптерећујући српско-косовске односе. Тај тренд био је и јесте у вези односа Србије на спољнополитичком плану са Русијом, који је често био у позитивној корелацији са процесом нормализације односа са „Косовом“, односно са контролисаним полу-отвореним српско-албанским сукобом. Важан, ако не и најдоминантнији фактор у контролисању полуотвореног сукоба на Косову играла је сама Европска унија уз отворену подршку САД, јер је Србија како-тако истрајавала на политици „седења на две столице“, с једне стране посвећена евроинтеграцијама а с друге одржавању блиских односа са Русијом (Мандић 2020: 373). Схватајући то или не, Србија је закорачивши у преговоре са ЕУ и САД-ом, кренула путем где су на самом почетку јасно постављена два захтева. Они су у вези усклађивања српске спољне безбедносне политике са спољном политиком ЕУ и НАТО што је у зависности од кризе значило и најављено увођење санкција Русији, и други захтев је у вези поглавља 35 и коначног разграничења Србије и Косова и неки модел његовог признавања (Proroković i Davidović 2021).

На плану имплементације Бриселског споразума, Европска унија иако званично споразумом обавезана да помогне конституисање ЗСО, форсирала је „причу“ чиме је у пракси косовским институцијама пружала пуни суверенитет (Недељковић 2014: 209). Наведена позиција ЕУ огледала се у спровођењу делова споразума који припадају интересној сфери ПИС у Приштини, не би ли тиме поспешила своју стратешку позицију са могућношћу вршења даљих дипломатско-војних притисака на Србију. Тиме је Србија

поступном имплементацијом поразума западала у сопствено ископану јаму неусловљавајући да „друга страна“ приступи имплементацији споразума који у таквим условима могу ићи „у корист“ Србима на Косову.

У табели 5 види се да је од свих кључних тачака у споразуму Србија испунила четири, а Косово ниједну договорену тачку. Додуше иако је читав пројекат срочен тако да Србија предаје своје институције Косову, српска делегација није ништа учинила да сторнира даље преговоре и тиме услови конкретни почетак преговора о ЗСО. Противустановним укидањем МУП-а и интеграцијом српске полиције у косовски систем, такође противустановним организовањем локалних албанских избора на Косову и Метохији те принуђивањем Срба да се пререгиструју и гласају на првим бриселско-албанским изборима (Павловић 2016: 184), Србија је постала модел „конструктивног“ партнера попримајући карактер „кооперативности“ до самопроглашења коначног „преговарачког губиташа“. Разочаравајуће је што је током процеса „нормализације“ и преговарања Србија брзином пружања самосталности Косову, очекивала свој напредак на путу европских интеграција, иако је иоле разборитијим очима било јасно да се приступ ЕУ неће догодити у скорашњем периоду, између осталог то је убрзо најавио и председник европске комисије Жан Клод Јункер (Jean-Claude Juncker), „да за његовог мандата неће бити проширења“ (Мандић 2020: 374); али је ипак, упркос томе, Србија тежила да спроведе све тачке споразума и тиме учествује у крајњој наивности у тзв. „кооперативности“ и уништавању српских националних интереса (Суботић 2019: 136).

Потписивање Споразума, његова половична имплементација и настојање ка даљим уступцима Србије нису довели до помака у остваривању најосновнијих људских права Срба на Косову и Метохији, а несигурност српске свакодневице попримила је одлике раста и необузданости, када је у питању насиље спроводено од стране косовских Албанаца. Досадашњи бриселски процес имплементације и његове непосредне будућности образложио је један од верујућих српских аналитичара Душан Јањић, у једном тексту у НИН-у од 09. 01. 2014, бр. 3289, под именом „Замке, другог бриселског споразума““:

„Највеће искушење за власт у Београду биће чињеница да ће бити отворено питање сарадње Београда и Приштине у међународним организацијама укључујући и УН. (...) Прво,

ваља испунити све оно што су ове власти прихватиле у 2013. години. Посебно је важно како ће се то објаснити онима којих се тиче. На пример, привредним субјектима који су на територији Косова деловали по законима Србије, 24. јула 2013. године, истекла је амнестија косовских власти. Од тада је требало да се региструју у косовски регистар, да плаћају доприносе Приштини, да подносе извештаје косовским финансијским и пореским органима. Они који су следили мантру „гласајте за Српску и ништа се неће променити“, мораће, већ од марта 2014. године да „објасне“ непоштовање косовских закона и да покушају да избегну кривичну и другу одговорност. (...) Показаће се да Заједница општина претежно настањених Србима мора бити успостављена. Она неће бити оно што су обећавали представници власти из Београда изговарајући: „Данас гласате Српску, сутра градимо Српску“. Неће то бити ни НВО, како каже Тачи, већ посебан облик функционалне аутономије који ће радити само оно што јој пренесу општине удружене у Заједницу и централна власт Косова. (...) Заједница општина припада корпусу децентрализације. Али, за опстанак и развој српског националног идентитета, потребно је и то, али и још више. Реч је о самоуправи и самоадминистрирању српске националне заједнице. Срби тек морају да освоје оно што имају Албанци и Мађари, као и друге националне заједнице у Србији. (...) Седмо и највеће искушење 2014. године уследиће у виду „другог Бриселског споразума“, који ће, поред резимеа свега што је договорено и остварено, поставити, марта 2013. године, одложено питање сарадње Београда и Приштине у међународним организацијама укључујући и УН. Ово не треба мешати с „политички обавезујућим договором“ који ће, по „пуној нормализацији“ поставити питање међусобног признавања Србије и Косова“.

Јањић је указао неколико главних тачака које су у вези тога да је БС Србија само препустила Србе са севера да, учествујући у „Влади Косова“ остварују могућност заступања својих интереса, али да њихови интереси и права нису загарантовани самим споразумом (*међу њима: право на повратак, право на имовину и сл.*), за које су само креиране могућности за дипломатску борбу у новооснованој косовској скупштини. Друга ствар тиче се обавезујуће сарадње Београда и Приштине у оквиру међународних организација док трећа ствар обухвата улазак у ЕУ што ће бити условљено признањем Косова или како се то неретко чује у дипломатским круговима „међусобним признавањем „обе стране“. Дакле, траса пута знала се од самог почетка, све остало су преговори о статусу Срба у некој новој албанској творевини на Балкану и њиховим правима у оквиру исте. Србија је и након

оснивања нове Владе наставила да корача истим стазама. Судбину „српског Косова“и сам први потпредседник Владе Србије, изрекао је у свом тросатном експозеу из 2014. године указавши „да је сваки дан нерешавања косовског питања Србију коштао тако да је ситуација у овој покрајини била још тежа“, затим да ће се преговори наставити и „да ће лично заступати Србију на разговорима у Бриселу“ (KoSSev 28. 04. 2014). Преговори су наново настављени, а после привременог затишја резултирали су уклањањем бетонске барикаде постављене на главном мосту на Ибру у Косовској Митровици коју је заменила травната површина названа „парк мира“.

„Парк мира“ на главном мосту на Ибру у К. Митровици. Извор: KoSSev (17. 10. 2014).

Период изградње „парка мира“ забележио је ‘политичку разулареност’ косовских Албанца везаној за очекивања, да ће мост коначно бити проходан за пешаке и возила што би у пракси значило интеграцију севера и југа К. Митровице у јединствен косовски систем. Наравно, бојазан од „отварања моста“ код Срба са севера изазвала је осећај да се тиме омогућује Албанцима ‘потпуно слободан’⁹⁴ улаз на север покрајине и директан контакт са Србима. Непоштовањем споразума о уклањању барикада на мосту, Срби су страхујући за поновни директан сусрет са ратним непријатељима, „парк мира“ видели као нову заштиту која неће дозволити улазак Албанаца на север, а то је широј ајвности и ЕУ требало да стави

⁹⁴ За сада је пролаз преко главног моста на Ибру у К. Митровици могућ једино пешацима, с тим што на мосту са обе стране стоје припадници КПС-а и италијанских Карабињера. Тиме се привидно врши општа безбедност наведеног региона.

до знања да су постављене жардињере и посађене тује са зеленом травнатом површином (парк мира) – детаљ који још увек описује српско - албанске односе, тј. степен пријатељства. Додуше, локални представници су по устаљеној пракси у медијима настојали да постојеће страхове прикажу као корак ка помирењу. Тако је Ж. Бојић регионални командир полиције на северу ‘споразум о парку мира’ описао као „вољу грађана (Срба) за уклањање барикада“, док је с друге стране председник јужне Митровице позвао Србе да „се коначно интегришу и избегну идеју изолације“ (Косев 20.06.2014).

Споразум о „парку мира“ јавности је предочио модел „истинске жеље“ за помирењем српске и албанске заједнице. Односно, предочио је јавности унутрашњу природу Бриселског споразума која је, манифестујући слику о коректности и наводној сарадњи Срба и Албанаца, иза себе крила један узаврели „донац“ у коме кључају националистичке страсти. Оне су и овога пута биле агресивније код косовских Албанаца, имајући у виду да се сада структурна моћ налази у њиховим рукама (уп. Шутовић 2013), док су Срби у складу са својом немоћи пред најављеном агресијом западног дела Међународне заједнице заузимали одбрамбену и пре свега принудну антинационалну политику губиташа.

Наведени пример „помирења“ рефлектовао је у пракси ток бриселских преговора, задржававши почетну константу, осликану у дугорочном инсистирању да се доврши процес нелегалног отимања Косова и Метохије, овај пут „ненасилним“ квази правним средствима. Док је српска страна у складу са поступцима преговарачког тима користила позицију Косова и Метохије као одскачну даску за улазак у ЕУ, коначно потврђену антиуставним ставом УРС који се, као и што је очекивано са кашњењем од годину дана изјаснио да је Бриселски споразум „политички“, а не правни акт те да у том случају сам Уставни суд нема надлежност да о њему одлучује. Ово је према бројним професорима права и међународног права⁹⁵ био још један преседан који је имао за циљ поштовање воље владајуће политичке елите, пре него највишег правног акта државе (в. Ђурић 2014).

⁹⁵ Нпр, редовни проф. у пензији Ратко Марковић „оценио је да је БС, који је настао као неформални писани политички договор учесника дијалога у Бриселу Дачића, Ештон и Тачија, постао општи акт позитивног права Србије, који има опште дејство одлуком Скупштине Србије о усвајању извештаја Владе о „Првом споразуму о принципима који регулишу нормализацију односа, између Владе Србије у Привремених институција самоуправе у Приштини. Да нема опште дејство по њему уопште не би требало да се поступа. Чим се примењује у множини случајева, а примењивао се, самим тим споразум има опште дејство. Из њега „извире“ право, односно неправо“ (Marković 2014).

Мишљење Уставног суда Србије се (не)случајно поклопило са мишљењем министра правде Николе Селаковића исказаном у ставу да:

„Влада Републике Србије Бриселски споразум сматра политичким актом, који је једини могући и најрационалнији пут остварења дијалога између представника Београда и Приштине и којим се могу нормализовати односи унутар граница Устава Србије“, јер „да није тако онда Влада Србије не би могла ништа ефективно да ради на плану решавања овог важног државног и политичког питања, и зато је важно да УСС не оцењује један политички акт, јер ће у том случају УСС бити тај који ће преузети надлежност Владе за утврђивање и вођење политике Републике Србије“.⁹⁶

„Ипак, и поред ових нелогичности, правне акробатике и очигледног суспендовања Устава Републике Србије и Резолуције 1244, извештај је усвојен у Народној скупштини. Огромна већина од 173 посланика је тада гласала за овакво грубо суспендовање Устава Републике Србије и својеврсни државни удар“ (Мировић 2019: 84). То је била прекретница на основу које су се олако могли претпоставити даљи кораци „националне“ политике РС. И у том смеру су очекивани резултати даљих преговора у Бриселу. Дијалог је настављен крајем 2014. године, а како је саопштено јавности он се тицао споразума о енергетици и осигурању возила као и нацрта пројекта о ревитализацији моста на Ибру. Наставак имплементације договореног у пракси је свакако стварао одређене ефекте, али су они у бројним случајевима више ишли ‘на руку’ Албанцима. У другој половини 2014. године имплементиран је у потпуности споразум о слободи кретања из 2011. године, с тим што је овога пута подразумевао додатне уступке Албанцима које нису очекиване како код грађана тако и у стручној јавности.

Иако ће, како указује (Јањић 2014), договор о прелазима⁹⁷ Србије и Косова омогућити бржи трансфер људи и робе чиме ће српска делегација настојати да га прикаже јавности као њен велики успех и победу, изградња сталних објеката на „прелазима“ и замена монтажних објеката која ће уследити, пластичније указује да се ради о дефинитивним границама држава какве постоје у читавој Европи. Оно што је, парадоксално речено, косовска делегација „попустила“ у споразуму, јесте да се на границама не налази

⁹⁶ КоSSев, 24. јун 2014. Да ли је БС правни или политички акт?

⁹⁷ Споразум о слободи кретања људи робе и капитала на некадашњим пунктовима на административној линији између Србије и Косова.

застава „Републике Косово“, што у противном условљава и другу страну која такође неће истицати своја национална обележја. По свему судећи, ово ће у будућности бити само још један од елемената на основу кога ће моћи да се врше различите уцене или тзв. „реципрочне“ мере у промовисању тзв. Косова. Договор о прелазима коначно је у пракси изједначио „две стране“, те у овом случају и Косово добија могућност увођења различитих врсти санкција политичке природе, с обзиром на то да дефинитивно овим споразумом заокружује свој територијални интегритет.

На то су указивале и све пропратне ствари. На пример, споразумом о регулисању права на слободно кретање, призната су документа грађанима Косова на којима дефинитивно стоји да су они припадници једне нове државе Републике Косова. Споразум је такође омогућио Албанцима слободно путовање са аеродрома у Београду и са пет прелаза између Србије и трећих земаља,⁹⁸ Србија је коначно прешла преко норматива који су на почетку дијалога наглашавали одређене принципе. У политичкој кампањи за прве албанске изборе на Косову 2013, српска политичка елита обећала је да Срби са севера Косова и Метохије не морају да имају документа „Републике Косово“ како би учествовали на косовским изборима, затим, да се на листићима и гласачким кутијама никада неће налазити „национална“ обележја „републике Косова“, те да се неће признавати никаква документација „паралелне државе“. Међутим, судећи по споразуму који је потписан у Бриселу, у коме нема засебних тачака о наведеном, ради се о усменим гаранцијама на које је Влада Србије пристала, због чега последице морају бити неизбежне.

Иако је портпаролка европске дипломатије нагласила да се ради о „привременим путним документима“, наводна „привременост“ није нигде у споразуму назначена. Осим тога, сва наведена документа имала су и имају обележја „Републике Косово“ и не позивају се на Унмиков протекторат над овом територијом нити на било коју међународну мисију (нпр. EULEKS-KOSOVO). Понижавајуће је и то да у споразуму о слободи кретања ниједан параф не указује на обавезујућу Резолуцију 1244, па на крају нема ни назнаке да је он у вези Споразума из Брисела који у крајњем случају бар *de jure* не признаје независност Косова. Нема ни фусноте која би додатно објаснила да је реч о територији са међународним

⁹⁸ Дакле, ради се о земљама које су признале независно Косово, званично према споразуму је и Србија међу њима. Поставља се питање, зашто Румунија или Грчка које нису признале Косово, не дозвољавају улазак грађанима Косова у своју државу, ако то чини сама Србија? У чему се заправо налази тајна непризнавања независности?

статусом. Тим процесом су обухваћени и Срби са Косова и Метохије, посебно заједница са његовог северног дела којој се обећавало да ће се конституисати на одређеним правним регулативама које би укључивале потуну аутономију од косовског правног поретка. Како се наводи у Косев-у (15.09.2014), само 2013. године Срби са Косова су извадили чак 8.480 лични докумената Косова, док је тај број повећан до септембра 2014. године за 9.484 личних исправа. Но, то је ипак „прошло“ без већих освртања и расплињивања у јавности, с обзиром на актуелну популистичку мисао како указује Јањић (2014) да „би ипак требало прихватити реалност“ и рационализовати односе до највеће могуће мере. На следећој фотаграфији је приказан лични документ који су Срби ипак морали да прихвате:

Извор: KoSSev 15.09.2014. године.

Срби су се у ваљаност споразума уверили веома брзо знајући да су, тек неколико недеља након потписивања споразума о слободи кретања и регулисању „административних прелаза“, односно граница, сви српски званичници укључујући и председника и премијера државе, могли да уђу на Косово само уз одобрење Приштине. Како је убрзо најавила потпредседница Владе Косова Едита Тахири, одбацивши тврдње да званичници Србије могу без дозволе посетити Косово, негирајући тиме изјаву официра за везу Дејана Павићевића да је посета Косову могућа без дозволе Приштине, изричито рекла да је: споразум постигнут тако да ће се „официри за везу бавити организацијом посета државних

званичника Србије и Косова, али не и њиховим одобравањем“ (Tahiri 2014). Између осталог, треба рећи и то да су од имплементације споразума о границама између Србије и Косова, поспешивале забране посета српских званичника Косову, што је још једном потврдило да је ипак Тахири била у праву када је рекла да је без дозволе Приштине немогућ улазак српских функционера на Косово, односно, да је Приштина у могућности да забрани или одобри улазак српским представницима у складу са регулативама које поседују све независне државе. Небројано пута, посебно када су у питању посете Србима на Косову и Метохији у време великих хришћанских празника и светковина, забрањиване су улазнице српским председницима и премијерима. Следећи пример који је свакако уследио као последица конституисања „границе“ између Србије и Косова говори о наведеним проблемима Србије и Срба. У недељнику „Јединство“ бр. 23-24, од 26. јуна 2015. стр 11, под насловом „*Неприхватљиве уцене и ултиматуми*“ наводи се:

„Одлуком о набавци лекова приштинске институције уцењују здравствене установе које су у систему Србије како би их приморале да се интегришу у косовски систем“ М. Ивановић, директор Здравственог центра у К. Митровици сматра „да одлука косовских институција да од 1. јуна без лиценцирања у косовски систем здравствене установе из система Србије не могу да се снабдевају лековима представља ултиматум и одбацио сваку могућност интеграције у косовски здравствени систем. Милан Ивановић је истакао да се тиме онемогућава снабдевање болнице у Косовској Митровици лековима и санитарским материјалом, а најавио је и да ће се због тога жалити међународним институцијама. До 31. маја постојала је могућност да на основу привремених дозвола добију лекове и санитарски материјал и да је од 1. јуна од стране косовских институција „заведена практично потпуна блокада“. Ми смо установа у оквиру здравственог система државе Србије и интеграција у њихов систем, односно уставно правни поредак би значило признање независног Косова што је за нас апсолутно неприхватљиво и што ми по било коју цену не можемо да прихватимо“ (...) „Стога ће се поводом новонастале ситуације, која прети да прерасте у хуманитарну катастрофу Здравствени центар писмено обратити Светској здравственој организацији, Међународном комитету Црвеног крста и полумесеца, Лекарима без граница. Он је истовремено нагласио да није јасно због чега није реаговала међународна заједница“.

Једноставно речено, приштинска делегација је споразум о слободи кретања и конституисања границе користила као извор моћи да уцењује Србију у кооперативнијем понашању када су у питању даљи преговори и уклањање Србије са Косова и Метохије. Новоустављене границе не служе сада примарно слободном протоку робе, капитала и људи, већ користе за различите врсте административних забрани, не би ли се тиме условио неки будући споразум, што је косовској делегацији користило и у сврху остваривања дневнополитичких поена у корист нарастајуће популистичке политике.

У том смислу, бројна интервенисања ПИС у Приштини на граничним прелазима ишла су на штету српском народу на Косову и Метохији против кога су чини се, и била усмерена од самог почетка. На пример, бројне хуманитарне донације јавних и приватних организација стопиране су на новонасталим „границама“. Затим, у зависности од тренутне кризе дијалога, дакле према потреби приштинских власти, стопирани су и остали садржаји образовне или културне намену, подразумева се упућених српској заједници на Космету. Не треба много мудрости па не закључити да су сви споразуми од стране Приштине коришћени како би се њиме умањила позиција Срба на Космету чиме се вршила дискриминација на етничкој основи. Од забрањивања садржаја са ћириличним писмом па до забране уласка са српским личним картама, косовски Албанци су настојали да на сваки могући начин дискриминишу и малтретирају Србе и да на тај начин, посредно утичу на њихове одлуке о напуштању својих вековних огњишта.

Одређени споразуми из Брисела у једном ограниченом оквиру, „садржали су неке бенефите“ који би можда користили Србима на Косову, такви су на пример споразуми у вези енергетике и телекомуникација. Како се наводи у самом споразуму о енергетици између Србије и Косова, сврха споразума је основати ново предузеће за снабдевање електричном енергијом са циљем пружања услуга дистрибуције потрошачима у четири општине на северу са већинским српским становништвом, које ће притом моћи да купује и продаје електричну енергију на отвореном тржишту.⁹⁹ Запослени у ЈП Електрокосмет¹⁰⁰ ће

⁹⁹ Види споразум у вези са енергетиком на: <https://www.kim.gov.rs/p04.php>

¹⁰⁰ Предузеће Републике Србије које послује на Космету од самог оснивања компаније а у саставу ЈП Електро привреде Србије. У складу са тиме, целокупна имовина на Косову и Метохији припада топ предузећу.

се интегрисати у ово ново предузеће или ће им бити понуђено запослење у КЕДС-у, што су најважније тачке споразума. Да би се закључци ЕУ посредника односиле на следеће:

1. Косово ће дозволити ЕПС-у да оснује компанију за трговину електричном енергијом на Косову, у складу са својим недискриминаторним обавезама у оквиру Енергетске заједнице, као и са правним и регулаторним оквиром Косова;
2. Ова компанија ће поднети захтев за лиценцу која обухвата увоз, извоз и транзит, и та лиценца ће јој бити одобрена.
3. Косово ће дозволити ЕПС-у да оснује компанију за снабдевање на Косову, у складу са својим недискриминаторним обавезама у оквиру Енергетске заједнице, као и са правним и регулаторним оквиром Косова.
4. Назив ове компаније биће „Електросевер“.
5. Ова компанија ће Регулаторном уреду за енергетику (ЕРО) поднети захтев за потребну лиценцу за снабдевање потрошача, куповину и продају електричне енергије на отвореном тржишту, те увоз и извоз електричне енергије. Ова лиценца ће бити издата у складу са правним и регулаторним оквиром који важи на Косову.
6. „Електросевер“ ће потписати споразуме са КОСТТ-ом како би могао да учествује на тржишту електричне енергије Косова и постане балансно одговорна страна.¹⁰¹

И у овом споразуму „обе стране“ су задржале право одрицања од одговорности, према коме се сматра да је имовина о којој се преговара у својству једне односно друге стране, што је сам споразум у некој блиској будућности детерминисало можда неким озбиљнијим сукобима, имајући у виду чињеницу да према томе обе стране задржавају право власништва над имовином над којом је постигнут споразум. Примена споразума у пракси међутим опструисана је од стране приштинске владе, што је отворило додатне неправилности у спровођењу споразума. Српска делегација из четири општине на северу Косова крајем 2014. године ипак је кренула са одређеним активностима за које се претпостављало да ће бити у надлежности будуће Заједнице српских општина.

Како је већина ствари од потписивања споразума била на општу корист Приштине, претпоставља се да су четири општине настојале да одређене функције сачувају у оквиру својих делокруга администрације што би, у некој блиској будућности имало економске

¹⁰¹ У раду су изнете само главне тачке споразума, више о томе види на: <https://www.kim.gov.rs/p20.php>

користи за самоодржање и мању економску зависност од Приштине. Српска делегација је према БС основала нову фирму под називом „Електродистрибуција - север“. Како се наводи за KoSSev од (26. новембра 2014. године), ова фирма је основана у Зубином Потоку биће регистрована у Приштини у складу са Бриселским споразумом и биће на општу корист Срба са севера и настајуће ЗСО. Како је један од челника Српске листе Д. Јаблановић изјавио за овај дневни портал „Електродистрибуција - север је основана искључиво из трговинских разлога. Биће под контролом будуће Заједнице српских општина и надамо се да ће допринети редовнијем и квалитетнијем снабдевању струјом Срба на северу Косова. Ово предузеће има задатак да на тржишту од Србије, Македоније, Бугарске, БиХ и других земаља у окружењу, купује електричну енергију и да је по што повољнијој цени дистрибуира нашим корисницима. Куповаће струју и од ЕПС-а и од косовских произвођача“. (...) „Он тврди да комплетна мрежа ЕПС-а остаје на северу Косова и да формирање Електродистрибуције - север не значи гашење српске Електродистрибуције која ће и даље газдовати Газиводама, Валчом и свим другим ресурсима и објектима на северу КиМ који су имовина државе Србије“.

Да се не ради о активностима само четири општине са севера Косова, потврдило је и присуство српског официра за везу Дејана Павићевића на седници на којој је донета одлука о оснивању компаније. Како је предвиђено, њен шеф ће бити Бобан Новаковић дугогодишњи радник Електрокосмета у Косовској Митровици за коју је и сам Павићевић рекао „да се компанија за дистрибуцију оснива у складу са Бриселским споразумом. Компанија „север“ ће убрзо и бити регистрована по косовским законима, а имаће и сопствен фонд од 1000 евра за регистрацију. Коначно, грађани са севера Косова од јануара наредне године, после 15 година, почињу да плаћају струју. Српски официр за везу у Приштини рекао је данас у Зубином Потоку да је у складу са Бриселским споразумом договорено да једна од локалних самоуправа са севера има право да оснује компанију за дистрибуцију електричне енергије, што је у овом случају општина Зубин Поток“ (KoSSev 19.11.2014).

Наведена иницијатива усвојена у Скупштини општине Зубин Поток, произашла је као резултат процеса из Брисела поводом чега је српска делегација на челу са директором Канцеларије за КиМ Марком Ђурићем гостовала у истом месту. Најављена складност са споразумом и будућом Заједницом општина, веома брзо већ након месец дана од конституисања „Електродистрибуције-север“, косовска „Влада“ је на седници Скупштине

изгласала свој негативан став приказаном у KoSSev-у од 22. децембра 2014. године, под називом „*За косовску владу дистрибуцију струје на Северу може да врши само KEDS*“ у коме се даље каже да је:

„Електродистрибуција Север“ Д.О.О., чију је одлуку о формирању донела СО Зубин Поток (је) „илегална компанија“ (...) а да би се почела наплаћивати коришћена електрична енергија у четири општине на Северу формираће се нова „косовска компанија“. Овакав договор Приштина је постигла са Београдом, након што је српска страна наводно „схватила“ да не може да „формира компанију за дистрибуцију електричне енергије“. „Договорено је да ће једна нова компанија, која ће бити формирана, бити косовска компанија и бавиће се пружањем услуга, јер се у четири општине енергија не плаћа, користи се, али се не плаћа“

Како је рок за добијање лиценце за новоосноване „српске“ фирме на северу за купопродају електричне енергије истекао крајем децембра 2014. године, а који се добија на основу предлога косовске „Владе“, може се закључити да је покушај да се будућа ЗСО утемељи на неким чвршћим основама оспорена и да ће по устаљеном принципу и најситнија техничка питања у преговорима тражити интернационализацију у оквиру ЕУ. Преговори о имплементацији споразума о електродистрибутивном сиситему на северу још увек нису кренули у практичну реализацију, видно је да приштинска делегација настоји да оспори његову имплементацију не би ли на тај начин мимоилажењем договореног, дипломатским насиљем остварила неке додатне бенефите. Наиме, као што се види у донешеној одлуци Владе Косова, оспорено је оснивање компаније „Електродистрибуција-север“ договореној у Бриселу. То је још један случај у коме се оспоравају права Срба са Косова и Метохије, посебно са севера, чиме се лимитира будући статус ЗСО угрожава економска егзистенција Срба у надолazeћој будућности, дакле у оквиру бриселских (договорених) регулатива.

Посматрано с друге стране, иако је у оквиру БС српска делегација у ограниченом смислу издејствовала одређене бенефите за пословање „српске“ компаније на Косову, потребно је рећи да су преговори вођени око званичне имовине Републике Србије на Косову и Метохији која јој по Уставу и по Резолуцији 1244 СБ УН изричито припада. Срби ће у будућности (уколико се споразум буде поштовао) имати неке користи од управљања

наведеним ресурсима али треба рећи да је и овим споразумом направљено јасно разграничење између Србије и Косова. Као и у досадашњим споразумима нигде се не помиње држава Србија нити да је (у овом случају хидроелектрана) њена имовина, што значи да се читав споразум (то ћемо касније видети и у оквиру споразума о телекомуникацијама) заснива на специфичном раграничењу у коме Србија као држава губи своју имовину и везу са будућом ЗСО. То се најочигледније види из тога да, иако је директор компаније Србин, новооснована компанија „Електродистрибуција-север“ мораће да послује у оквиру правно-регулаторног система Косова. Што би значило да се оснива компанија на туђој територији са тенденцијом стицања државности.

Уз споразум о енергетици договорен је и споразум о телекомуникацијама који је по истом моделу задржао одређени део својине у саставу српског народа на Косову и Метохији. Наиме, као и у споразуму о енергетици, српски народ са Косова и Метохије споразумом задржава својину Републике Србије у свим видовима телекомуникација, мобилних, фиксних, и дигиталних подземних система, али свакако у оквиру правне регулативе Косова. Као и у случају имовине Мрежа Србије, Срби са Косова задржавају имовинско право над телекомуникационим мрежама али под легислативом Косова, дакле под управом Косовске телекомуникационе мреже. У том смислу је МТС д.о.о. ћерка компаније „Телеком Србија“, али на територији на којој функционише другачија регулатива.¹⁰²

Дискутабилно је да је новооснована компанија МТС д.о.о. добила привремену дозволу за рад до тренутка док „Влада Косова“ не добије свој позивни број који иначе могу поседовати само државе, након чега је у обавези да у року од 12 месеци изда сталну дозволу за рад мобилној телефонији Србије. Како је Косово територија под међународним протекторатом, у његово име Аустрија потражује од Међународне уније за телекомуникације позивни број (+383) те је и Косово представљено у техничким анексима са фуснотом (Косово*) означавајући његов тренутни статус. Неке најбитније тачке споразума се свде на то да ће Србија на територији Косова формирати нову компанију МТС д.о.о. која ће радити у складу са косовском правном регулативом, затим, неће постојати ролинг пакети између косовских и српских оператера; такође имовина која је

¹⁰² Шире у: <https://www.kim.gov.rs/p05.php>

била у оквиру Телекома Србије прелази у имовину МТС д.о.о.¹⁰³ Уколико допустимо себи да „занемаримо“ међународно-правни статус српске државе и њене имовине на Косову и Метохији и уставни статус кога крше наведени споразуми, већ ствар посматрамо кроз одређену призму компромиса и привременог решења косовског питања под међународним протекторатом, може се уочити, да су испоштоване одређене консеквенце које се у будућности могу тичати имовине ЗСО. По том споразуму имовина Телекома Србије остала је у власништву Срба са Косова и Метохије и тиме је концептуално постигнут споразум који је у складу са Бриселским споразумом. У том је смислу споразум пратио компромисну намеру обе стране чиме је одговорио на захтеве који могу имати одређену равнотежу у будућности.

Међутим, посматрано из угла ширих правних аката о КиМ, потребно је рећи да су се овим споразумом ипак направили одређени кораци који у блиској будућности претендују на дефинисање коначног статуса Косова ван међународног протектората. Наиме, Косово попут самосталне државе добија свој позивни број (+383), затим присваја или користи имовину Републике Србије на читавој територији Косова и Метохије и последично томе, коначно се дистанцира од присуства Републике Србије на КиМ, те према споразуму уоквирује пословање српске мобилне телефоније у оквиру свог правног система. Посматрано на овај начин (једини легитиман), Србија је споразумно препустила своју имовину Косову и тиме се одрекла не само пореских обавезника и материјалних прихода од капиталних инвестиција, већ и од свог директног присуства на територији Косова и Метохије. Споразумима, о енергетици и о телекомуникацијама заједничко је то да су споразуми потписани тако да ће оба предузећа бити саставни део будуће ЗСО, али ће морати да послују у склопу закона Косова и по косовским пореским системима. Без обзира на то што су конституисане као српске компаније, њихово пословање регулисано је по моделу пословања у другој држави и у том се смислу поставља питање постојања везе које ће Србија имати са новооснованим компанијама.

У следећој табели даје се приказ најглавнијих тачака Бриселског споразума и његове имплементације у периоду дпрве половине 2015. године.

¹⁰³ Шире о Споразуму о телекомуникацијама види на: <https://www.kim.gov.rs/p05.php>; <https://www.kim.gov.rs/p23.php> и <https://www.kim.gov.rs/p18.php>.

Табела 6

Договорено	Испуњено	Договорено	Испуњено
ЗСО	не	Енергетика и телеком.	Да
Јединствена косовска полиција	да	Локални избори	да
Безбедносне структуре	не	Блокаде у евроинтеграцијама	делимично
Интегрисано правосуђе	не	Комисија за имплементацију	да

Као што се може видети у датој Табели до краја прве половине 2015. године дијалог Београда и Приштине имао је узлазну путању, с тим што поред имплементираних и договорених ствари остају бројна питања која чекају своје спровођење. ЗСО је један од првопотписаних и за Србе једини релевантан ентитет који је у континуитету дијалога под одређеном врстом спора, док су остали споразуми, доприносећи косовском суверенитету спровођени у догледном периоду под различитим врстама уцена и притисака с једне и надом за бенефитима од ЕУ интеграција с друге стране. Речима, српска преговарачка делегација је под тзв. „преговарачким штапом“ попустила у оквиру „нормализације односа“ са ПИС у Приштини, док је с друге стране очекивала одређене бенефите од европских интеграција. Но, двоипогодишње преговарачко искуство ипак није у правом смислу резултирало најављеним остварењем српских интереса на простору Косова и Метохије, управо због чињенице да је Србија са наведеним моделом преговарања све више личила на „торзо државу“ (Митровић 2016). Неспособношћу да се одупре притисцима десуверенизације, клизила је ка периферизацији и очигледној зависности, истовремено актуелизујући национално популистичку реторику за оправдавање државно политичких неуспеха ‘ЕУ и Косово, ЕУ и Русија’ (Митровић 2016: 331).

Посматрано по спроведеним споразумима Заједница српских општина тежи да губи овлашћења прописана самим споразумом чиме се потискује српски народ у неки модел безначајне мањине која ће, посматрано из угла досадашњег насиља и тортуре, бити скрајнута до готовог истребљења. Опадањем српских овлашћења у оквиру наведених споразума и настајуће ЗСО Србија губи релевантност комуницирања са српском заједницом

и територијалном целовитошћу, са старом српском државом. Но, посебно важно је нагласити да ток преговора у Бриселу са ЕУ и тзв. „премијером“ Косова Хашимом Тачијем, има своју позадину која се користи у виду ултиматума за даље преговоре. „Ултимативно преговарање“ под којим је српска делегација била у континуитету од потписивања БС, посебно изражено је било током преговора о судству на Косову и Метохији. Да би ствар унеколико била јаснија, циљ споразума је био интеграција и уклањање српског правосудног система (тзв. паралелних судова) са читавог простора Косова и Метохије. Пракса заступљена током преговора у Бриселу на КиМ тиче се директног насиља вршеног у периоду пред заказани датум за дијалог, а непосредно се тичала насиља албанске специјалне јединице ROSU над српским институцијама, српским службеницима и коначно над српским становништвом на Косову и Метохији.

Пример који следи, модел је „ултимативног преговарања“ и притисака под којим су Срби били изложени током читавог „дијалога“. Наравно, српска заједница и њене „паралелне институције“ у овом случају само су били предмет (галац) насиља преко које се вршио притисак на српску преговарачку делегацију. У тексту који објављује КоSSев од 04.03.2014. године један је од бројних доминантних случајева у ‘претпреговарачком’ процесу. Под насловом: „Припадници ROSU упали у суд“, каже се:

„Припадници ROSU упали јутрос у зграду суда у Штрпцу, који ради у саставу правосудног система Србије, да би је напустили после сат времена. Специјалне јединице косовске полиције обавиле претрес кућа и објеката на Брезовици, у Штрпцу у селу Готовуша“, уз блокирање одређених путних праваца на неколико локација у српским срединама. Како је известио председник Вишег суда у северној Митровици Никола Кабашић за КоSSев „није нам познат законски основ за овакву акцију ROSU КПС-а нити шта они траже у згради суда (...) према Кабашићевим речима, полиција је извршила преметачину суда у Штрпцу, изнела регистраторе и осталу документацију, а тренутно се утврђује шта је све изнето из Суда. (...) У међувремену, ГИ „Српска“ осудила је акцију специјалних јединица Косовске полиције ROSU у општини Штрпце, оцењујући да се ради о застрашивању Срба. „Још један у низу постпака застрашивања Срба у Сиринићкој жупи“, оценила је „Српска“ јутрошњу акцију ROSU. Српска истиче да се ROSU полиција „лоше

опходи и да узрокује страх код мештана“. „Упадања у институције без претходне најаве и образложења само продубљују јаз између полиције и грађана. Претрес кућа у овом делу Косова само је, чини се, још један начин застрашивања преосталих Срба“.

Овome треба додати да је акција строго била уперена против Срба имајући у виду да су сви ухапшени искључиво српске националности, а насиље се додатно вршило над институцијама Републике Србије у Штрпцу и то у просторијама Републичког фонда за здравствено осигурање и Канцеларије за дирекцију и изградњу. Неке специфичности поводом наведеног насиља дао је председник Вишег суда Н. Кабашић у коме се наводи да су: „тринаесторо полицајаца специјалне јединице (Rosu) опколили зграду суда. Сви полицајци су носили панцире, тројица су били униформисани и са ‘дугим цевима’, а осталих десеторо, међу којима и једна жена, били су обучени у цивилна одела, али такође са панцирима и лаким наоружањем. Упали су у зграду суда и у том моменту су затекли шесторо техничара. Након што су питали ко је главни, кренули су да претресају просторије. Извршили су претрес, однели део документације, а тројицу радника су задржали као сведоке током једночасовне акције“. На питање да ли је полиција имала налог за претрес и који, он је одговорио: „имали су нелегалан, неовлашћен претрес. Овлашћење које су донели, накнадно су показали радницима, а након питања мојих радника - ко им је дозволио претрес, припадници Rosu су одговорили да имају наредбу судије косовског Основног суда у Урошевцу, Санитија Краснићија“. (...) „Даље сматрам да је Еулeкс био дужан да заштити српске судове, и то на основу споразума и разговора из Брисела, с обзиром на чињеницу да у претходних шест месеци Еулeкс врши мониторинг рада српских судова на Косову како би утврдио да судови поступају у одређеној материји у складу са одредбама и Бриселског споразума“.

На питање да ли нам можете конкретније објаснити шта се догодило у Бриселу, поводом преговора о судству на Косову и Метохији, Кабашић одговара: „Током разговора о имплементацији споразума у Бриселу, начелно је договорено између три стране да ће српски судови након 15. јула 2013. посредовати искључиво у парничној материји, а да ће ЕУЛЕКС надгледати рад судова и то до формирања нових судова, а на основу Бриселског споразума. Након потписивања Бриселског споразума у јулу месецу прошле године, део ЕУЛЕКС-а надлежан за правосуђе постао је тако овлашћен да врши мониторинг рада судова Републике Србије на територији Косова и Метохије. И то је договорено у Бриселу. То значи

да је само ЕУЛЕКС имао право да уђе у суд, и то на основу претходне најаве и договора са нама, а у циљу утврђивања да српска страна поштује договоре из Брисела, те и да поступа на начин како је то договорено. Еулес је у последњих 6-7 месеци у више наврата обишао српске судове и утврдио да српска страна поштује своју обавезу. Самим тим сам изненађен овом акцијом и сматрам је провокацијом. А одузимање судске документације сматрам скандалозним и непримерним“.

У наведеном амбијенту сведоченом о преламању снага током спровођења споразума инсистирање на даљим преговорима и потпуној имплементацији „Брисела“ долази како са албанске тако и са европске стране. Како је то лепо приказано у изјави председника Вишег суда из К. Митровице, највећу одговорност поводом начињеног насиља над српским институцијама на Косову има сам Еулес и Европска унија као посредник у дијалогу. Међутим, досадашње истраживање показује да је насиље косовских институција била само „продужена рука“ некадашње „ОВК“ групе која уз полтронство западних промотера косовске независности има задатак да континуираним насиљем над Србима и српским институцијама покаже односе тренутне моћи за вршење силе, чиме настоји да издејствује „леgitимно“ повлачење српских институција па и судова са територије јужне српске покрајине. Након вршења притисака и отвореног насиља над етничким Србима преговори се подижу на виши ниво. Такозвана „шатл дипломатија“ високе представнице Европске уније Федерике Могерини са посетама Београду и Приштини, чији је циљ унапређивање дијалога, кренула је у нове дипломатске посете са циљем коначних и крајњих преговора када је у питању судство на Косову и Метохији. Како се и очекивало, последица БС усмерена на питање судства подразумевала је потпуну интеграцију српског у косовски правосудни систем чиме се коначно укидају српске структуре судства на КиМ укључујући и један Виши суд у Косовској Митровици. Главне тачке споразума односе се на то да ће судови радити у оквиру закона Косова, затим постојаће један основни суд и једно тужилаштво за регион Митровице са четири огранка основног суда у четири општине на северу. Уз то, Срби ће чинити већину у Основном суду, тужилаштву и Одељењу апелационог суда у Митровици, укључујући и позицију председника Основног суда у

Митровици која ће припасти Србину.¹⁰⁴

Прве реакције грађана које су уследиле након потписивања споразума биле су у складу са очекиваним коментарима. Интервјуу који је одрадио КоSSев од 11.02.2015. године са локалним српским и албанским судијама гласио је овако:

„Споразум о правосуђу договорен у Бриселу водиће интеграцији севера у правосудни систем Косова, сагласни су адвокати Живојин Јокановић и Том Гаши. И док Јокановић сматра да већи број српских судија неће имати пресудни значај, Гаши истиче да су унапред задате квоте за судије и тужиоце по националном кључу лоше решење, али у овом тренутку можда једино могуће. Адвокат Живојин Јокановић каже да је суштина постигнутог споразума интеграција севера у косовски систем. „Ја не бежим од ноторне чињенице да ће се примењивати прописи Косова, прописи које доноси скупштина Косова. Врхунска ингеренција пашће опет Врховном суду Косова. Тако да не видим неко велико и значајније решење у томе што ће на северу Косова бити подједнак број судија, што ће председник бити Србин““.

Наредни коментар у вези интеграције српских судова у правосудни систем Косова дао је М. Јакшић, представник ДСС-а из К. Митровице, некадашњи директор Клиничког центра у К.М., за КоSSев дана 16.03.2015. године под насловом: „*После 100 година нестају институције Србије са КиМ-а; ЗСО шарена лажа*“, у коме се каже:

„Српско правосуђе на КиМ-у нестаје 1. априла. Чуди зашто српско правосуђе на КиМ-у ћути - боје се да се замере власти. Највећи део тог света је незадовољан, гневан и бесан. До 2018. просвета и здравство иду под ресорна министарства у Приштини. Заједница српских општина (ЗСО) је велика шарена лажа, јер она треба да маскира гашење једне од најважнијих српских институција на Косову - српског правосуђа. Нестају институције српске државе са Косова и Метохије после сто година од Балканских ратова. Све више Срба ће отићи са овог простора одавде, нико нарочито неће желети да буде део самопроглашене косовске државе која је настала на темељу српске несреће, прогона, крви, трговине органа. Мислим да ће Срби полако, али сигурно, нестати са ових простора. Скупштина А.П. КиМ

¹⁰⁴ Више о споразуму види: <https://www.kim.gov.rs/p06.php>

има чланство бирано по законима Републике Србије и то треба да буде једино тело које треба да представља Србе на овом простору“.

Пракса преговарања у Бриселу показује да су српске институције и српски народ на Косову и Метохији били изложени систематском контролисаном насиљу које је спровођено од стране институционалног фактора и несистематском необузданом и неконтролисаним насиљу које су вршили појединци и групе албанске националности над Србима. Посредовање Еулекса са мониторингом Европске уније, уз крајње наивну и попустљиву политику српског преговарачког тима и српске државе уопште, српско-косовска политика је од тврдолинијашког модела (ур. Мladenović 2014) закорачила у модел „компромиса и кооперативности“ који је уз активно и осмишљено насиље довео до тога да се српски судови укину на Косову и Метохији укључујући и остале српске институције под изговором „нормализације односа“. Уз наведено, прокламована идеја нормализације односа како би се дошло до европеизације је, како се у истраживању доследно показује, имала за нус производ свођење бриселског процеса на драматичну ситуацију у којој се преговара искључиво о предавању српских институција. Досадашњи дијалог подразумевао је готово потпуну интеграцију државних елемената Србије у косовски систем, те је имао насилни и неправни карактер који је по свему судећи допринео формирању и јачању нетрпељивости међу две главне етнице на Косову и Метохији, више него нормализацији односа. Са интеграцијом најзначајније српске институције (судства) и недозвољавањем да се за ЗСО обезбеде одређена извршна овлашћења, па макар и у оквиру косовског управног система, маргинализује српску заједницу на Косову до крајности коју она не памти од периода колонијалне управе Отоманског царства.

Уколико сумирамо досадашње споразуме, имплементирани и неимплементирани, незавидни положај који преостаје за преговарање у оквиру статута српске заједнице на Косову сведочи о „ресурсима“ којима ова „институција“ може имати у крајњој мери. Пошто су преговори о имплементацији судова завршени, а сама ЗСО није добила карактер извршне власти, поставља се питање у којој мери ће она успети у блиској будућности да очува права и положај самих Срба на Косову и Метохији у амбијенту необузданих националних нетрпељивости превасходно долазећих од стране албанског становништва, али и од албанских институција?

Већ наредног месеца интензивирани су преговори о Цивилној заштити која је на

подручју Косова и Метохије бројала око 900 припадника српске националности. У складу са чланом 8 БС из 2013. године стоји да ће ове безбедносне структуре бити интегрисане у еквивалентним косовским структурама.¹⁰⁵ Убрзо након преговора у Бриселу власти у Приштини изјавиле су да је постигнут споразум о распуштању цивилне заштите на северу Косова што је потврдила и европска посредница Ф. Могерини. Крајње незадовољство грађана К. Митровице поводом интеграције цивилне заштите и неспокојство поводом тога, показали су се у једном интервјуу КоSSева 30. марта 2015. године са грађанима К. Митровице, под насловом „Грађани Северне Митровице о интеграцији цивилне заштите: „То нема појма, они не припадају доле, од тога нема ништа““, речима:

„Не знам Бога ми“, „Не, нисам“, „Нисам за то чуо“, „Ништа не мислим о томе“, „Нисам ја одавде“, били су неки од одговора. А само неки од забележених су били у складу са следећим: „Да чуо сам у медијима ових дана. Као и сваки споразум, на жалост, и овај је прошао без учешћа људи одавде и барем тражења мишљења људи одавде. Нисам баш упознат са свим детаљима, али мислим да је требало наћи неко друго решење“. Када је у питању осећај (не)безбедности након интеграције, грађани су одговорили да их интеграција плаши и да ће се осећати небезбедније: „Цивилна заштита није оружана формација, али је пружала барем одређену дозу сигурности људима овде. Познајући Кумановски споразум у њему јасно стоји да Србија има право да 999 припадника Војске Србије пошаље на Север и мислим да је требало да нађу неко решење између та два“.

У складу са својом делимичном обавештеношћу грађани К. Митровице поделили су своја мишљења и зебње у вези са споразумом о интеграцији Цивилне заштите, односно интеграција целокупног безбедносног система. Овим споразумом прекршен је Устав Србије, али се упркос томе код представника српског преговарачког тима и локалних представника власти гајила нада да ће се проблеми на Косову у блиској будућности решити и нормализовати у складу са општим стандардима људских и мањинских права. Коначна интеграција највећег дела споразума закључно са Цивилном заштитом сам, бриселски процес привела је крају, имајући у виду чињеницу да је Србија тиме испунила главнину договорених тачака. У следећој табели даје се приказ досадашњих преговора.

¹⁰⁵ Види члан 8 на: <https://www.kim.gov.rs/p03.php>

Табела 7

Договорено	Испуњено	Договорено	Испуњено
ЗСО	не	Енергетика и Телекомуникације	делимично да
Јединствена косовска полиција	да	Локални избори	да
Безбедносне структуре	да	Блокаде у евроинтеграцијама	делимично
Интегрисано правосуђе	да	Комисија за имплементацију	да
Споразум о ИБМ	да	Блокада моста на Ибру у К.М.	не

Као што је приказано у Табели 7, БС је већ у другој половини 2015. године унапредовао до готово његове потпуне имплементације. Међутим, досадашња имплементација је сложили се ми са тиме или не, ипак реализована зато што је српска страна у дијалогу наступала „конструктивно“. Као што се може видети, до друге половине 2015. године, спроведени су само споразуми који су у сваком смислу користили више Албанцима него Србима на Косову и Метохији. Према споразуму из Брисела, дошло је до потпуне интеграције српских институција у косовске.

Интегрисан је МУП Србије и формиран МУП Косова, интегрисано је 900 припадника цивилне заштите РС у одељења затворске управе Косова, ватрогасне службе Косова, и у поједине секторе пољопривредног и других министарстава у којима су проналажена радна места како би се извршила интеграција свих запослених припадника ЦЗ Србије. Уз то, интегрисано је и правосуђе Србије у правосуђе Косова, као и дотадашњи спорни прелази Јариње и Брњак, укључујући и остале прелазе на „граничној линији“ са Србијом. Споразум о телекомуникацијама резултирао је формирањем фирме „МТС д.о.о“ у оквиру Телекома Србије која ће да послује на Косову по „Уставу“ Косова и у складу са косовским правним системом. Када је у питању енергетика, споразум је дефинисан по узору споразума о телекомуникацијама, тако да се оснива српска фирма „Електродистрибуција север“ која ће функционисати по косовском систему, с тим што још увек није дошло до

имплементације споразума у пракси. Локални избори из 2013. године спроведени су у заказаном периоду, као и договор о формирању тимова за имплементацију споразума. Као што се може видети, Србија је у свим споразумима настојала да интегрише своје институције у косовске, дакле ради се о потпуној интеграцији институција, с тим што ће Срби бити власници одређених права чиме неке фирме остају у њиховом поседу, али ће оне бити регистроване у косовском правном поретку чиме се трајно прекида њихова веза са Србијом.

Посебан проблем приликом интеграције судства, након потписаног споразума, предочио се српској јавности приликом полагања заклетве јавних тужиоца и судија који су коначно морали да признају да ће у свом раду верно бранити „територијални интегритет и суверенитет Републике Косово“, да ће служити „Уставу Републике Косово“ и деловати у складу са његовим законима.¹⁰⁶ Иако су накнадно медијски `спиноване` различите могућности да су српске судије полагали неутралну заклетву, веома брзо је објављен њен садржај, што је и Србима на Косову, али и онима у централној Србији ставило до знања да је српска-косовска политика `мртва` (ур. Antoniћ 2010). Полагање заклетве Хашиму Тачију изазвало је општу нелагодност у српском јавном мњењу, а бројни српски посланици тиме су оптужили српски преговарачки тим да је званично тиме призната „Република Косово“ и да су полагањем „косовске заклетве“ српске судије и тужиоци прекршиле Устав Србије и заклетву коју су положили пред Скупштином Србије (Тодорић 2017).

Споран део споразума ипак је остао за крај. Он се односи на формирање ЗСО и коначно реализовање слободе кретања преко главног моста на Ибру у Косовској Митровици. Две тачке споразума су остале спорне из два разлога. Отварање главног моста на Ибру је у посве небезбедном (у зависности од тренутне економске кризе, међуетничких набоја и политичких прилика) и ризичном окружењу представљало изазов за опстанак српске заједнице, односно северног дела Косовске Митровице. Циркулација Албанаца у главном делу града и поред имплементације судства и полиције остала је само замишљени пројекат мултиетничког Косова. Крајњи страх Срба, оличен у досадашњем страдању, којима је мост „главни сведок“, још увек је говорило о међуетничкој нетрпељивости и неповерењу према Албанцима, али и према Међународној заједници. Такође, било је доминантно мишљење да ће отварањем моста директан и све чешћи контакт са

¹⁰⁶ <https://n1info.rs/vesti/a337184-srpske-sudije-i-tuzioci-polozili-zakletvu/>

дојучерашњим непријатељима изазвати нове сукобе, који ће се јављати након сваке нове кризе. У том смислу, тзв. „парк мира“ још увек је симболизовао неку врсту међуетничког разграничења и несарадње између Срба и Албанаца (Maciulewicz 2019).

Читав концепт (ре)институционализације Срба са Косова и Метохије у косовски систем уклапало се у ширу причу (де)конструкције колективног идентитета Срба, у коме је, бар на „Косову“ требало изградити замишљено „грађанско“ друштво базирано на мултиетничности (Попић 2021), чији је основни циљ крајња (де)митологизација косовског мита (*косовског завета*) (Vulović 2022), чиме се највероватније сматрало да ће процес (де)етницизације коначно решити међуетничке спорове на Косову. Међутим, како показују добијени подаци из истраживања, пре ће бити да је процес (де)национализације Срба на Косову и Метохији последица неједнаких снага и неједнаке моћи у међународним односима, али и крајњег престојавања српске политичке елите када су у питању национални интереси Срба и Србије (Шуљагић 2022). Између осталог, неуспешност концепта (де)национализације на популацији Косова и Метохије показује и „висока експлоративна ангажованост за етнички идентитет“, посебно изражена код Срба, али незанемарљива је и код Албанаца. Такође, високо изражена социјална дистанца међу Србима и Албанцима на Косову и Метохији (цит. у. Попић 2021: 182) показује да је концепт бриселске интеграције две етничке групе неуспешан и да посредно говори о немогућностима и препрекама етничког сукоба за неку активнију сарадњу у будућности.

Још један разлог који је допринео једном таквом стању изражених етничких дистанци јесте опште, појединачно и колективно насиље вршено у континуитету над Србима, али и с друге стране популистичко националистичка политика Приштине и Београда, такође и западног дела Међународне заједнице која претендује да Србе (посебно оне са севера) прикаже као агресоре, криминалце или лоше момке (Лазаревић и Аритонових 2014). Препреке „бриселским интеграцијама“ установљене код српске/албанске студентске популације на Косову и Метохији пре свега односе се на могућности коначне интеграције у косовски систем, које би по правилу требало да доведу до тога да и Срби и Албанци живе у новооснованом косовском поретку као подједнаки припадници/равноправни ‘косовари’, што је више било прихваћено код албанске него код српске заједнице (Попић 2021: 204). Као што је горе наведено, и ово је такође последица неравноправних етничких „померања“ с почетка 21. века, где треба имати у виду да је српска заједница претрпела већи ниво

насиља од стране Албанаца и да су њена очекивања у погледу будућности у складу са претрпљеним последицама. Најпре треба рећи да се ова неспремност за суживот у будућности темељи на чињеници да је српска заједница сведок етничких притисака вршеним над њима, посебно када је у питању православна баштина и културни споменици, али и немогућност повратка 250.000 Срба који су протерани током мартовског погрома са КиМ.

Међутим, колико год да су међуетнички односи у пракси били поремећени, то није утицало на то да се преговори обуставе или на неки начин прекомпонују, већ је настављено са имплементацијом без народне подршке (уп Попић 2021). Заједница српских општина је остала предмет даљих преговора у Бриселу, мада је она кључни део споразума око чијих овлашћења су настала спорења, а уз то чини главни део споразума који је дат у првих 6 тачака. Предмет спорења се заснива на томе што су Албанци настојали да тај ентитет сведу на неки облик НВО организације, док су Срби инсистирали на неком моделу веће аутономије, од којих би најважније тачке биле:

1. Да предлаже у складу са законима Косова измене и допуне закона и других прописа који су од важности за остваривање њених циљева;

2. Да покрене или учествује у поступцима пред надлежним судовима, укључујући и пред Уставним судом, против свих аката или одлука сваке институције које утичу на вршење надлежности Асоцијације/Заједнице, у складу са њеним Статутом;

3. Асоцијација/Заједница ће имати правну способност која јој је у складу са законима Косова неопходна да остварује своје циљеве, укључујући и право да поседује покретну и непокретну имовину, да буде сувласник компанија које пружају локалне услуге из делокруга Асоцијације/Заједнице и да закључује уговоре, укључујући и уговоре о раду.¹⁰⁷

Наведене тачке само су део садржаја ЗСО предвиђеног планом Канцеларије за Косово и Метохију. Спорне тачке очигледно се манифестују око планиране имовине, затим предлога за измену закона, као и могућност покретања поступака пред судовима за акте који нису у интересу Заједнице, чиме би она свакако у ограниченом обиму могла да утиче на одлуке Скупштине Косова. Претпоставља се да би тим функцијама могла да утиче на

¹⁰⁷ Шире на: <https://www.kim.gov.rs/p17.php>

оспоровање одређених аката Приштине који се тичу интереса Заједнице општина. То су неке од главних спона које су оснивање ЗСО одложиле на дужи период разговора, и у складу са тиме су се кретала и нека од других питања. Примера ради, споразум о енергетици није спроведен у потпуности због блокирања Приштинских институција поседовања имовине у оквиру ЗСО, а имовина се односила на управљање ХЕ Газиводе и трафостанице Вач на северу Косова. У инсистирању над правом на потпуно задржавање имовине у оквиру својих надлежности, спор је одложио споразум највероватније до неког будућег решавања питања имовине на Косову и Метохији.

Да не би био крај проблемима у међународним односима, криза у Украјини и погоршање односа између предводећих земаља ЕУ и Русије, ставила је Србију још једном између „чекића и наковња“. Како је општи стратешки циљ спољне политике Србије био и остао за прикључење ЕУ и одржавања добрих односа са Русијом, како пријатељских тако и традиционалних засниваних на православном темељу, све више се од Србије захтевало и наговештавало да усклађује спољну политику са политиком ЕУ која се, пре или касније заснивала на увођењу санкција Русији. Како истиче министарка за европске интеграције у Влади Републике Србије Тања Мишчевић, то је био посебан изазов за српску спољну политику, јер су се земље западног Балкана, посебно Србија наново нашле између притисака великих сила. Последица тога, била је да је степен усклађености спољне политике са ЕУ драстично опао, са 90% у 2013. години на 43% у периоду увођења санкција Русији од стране ЕУ. Посебан изазов предстојеће глобалне политике јесте, када је у питању Србија, поглавље 31, поглавље о спољној политици које настоји да се од сасвим техничког и лаког питања у приступању ЕУ претвори у веома важан критеријум који ће све више бити услов за чланство у ЕУ. Уочава Мишчевић, да су посете европских званичника у том периоду све више настојале да укажу на хитнију потребу усаглашавања спољне политике, посебно када су у питању санкције Русији. На пример

„посета комесара за проширење Хана Београду имала је за циљ да пружи подршку Србији у даљем процесу интеграција. Изјаве дате пре посете представљале су својеврсни подсетник да се одбијање увођења санкција Русији у ЕУ посматра са великом пажњом. Иако формално није услов, однос према Русији може постати катализатор успоравања или убрзавања сегмената у различитим фазама преговарачког процеса. Питање отварања и затварања поглавља може постати колатерална штета неиспуњених очекивања“ (Мишчевић 2014).

Србија је и у погледу даље „косовске политике“ све више губила. Радикализам и непринципијелност дијалога форсираног од приштинске делегације непрестано је растао, пркосећи тиме самом току дијалога који се релативно брзо примењивао и у сваком смислу користио интересима албанске стране. Незадовољство Споразумом код приштинске делегације испољавано је инсистирањем на жељи да се у току дијалога остваре достигнућа идентична другим независним државама, што није било компатибилно договореном чиме се нарушавала атмосфера „нормализације односа“. Један пример је да Приштина настоји, уз помоћ западног дела Међународне заједнице и САД-а, да трансформише своје „Безбедносне снаге“ из Цивилне заштите у Војску Косова у супротности са начелима из БС и Резолуцијом 1244 СБ УН!

У једном чланку из НИН-а, бр.3297, од 06.03.2014. године под насловом „*Бриселски неспоразум*“ каже се да: „трансформација Безбедносних снага у Војску Косова започела је одлуком владе у Приштини којом се, између осталог, и министарство за БСК преименује у министарство одбране. Тако ће Агим Чеку¹⁰⁸ који је до сада потписао неколико билатералних споразума о војној сарадњи (са Албанијом, Турском, Македонијом, Хрватском, САД и Великом Британијом) у складу са Ахтисаријевим планом, а у супротности са Резолуцијом 1244, у надлежност добити оружане снаге за примену тих споразума. Очекује се да ће 8.000 војника, од чега 3.000 резервиста, служити војсци чији је први циљ, према речима Хашима Тачија, да одбрани територијални интегритет Косова, а други, у интерпретацији Енвера Хоџаја, да се интегрише у НАТО. Српски премијер Ивица Дачић је реагујући на такву одлуку казао да она није у складу са Бриселским споразумом и

¹⁰⁸ „Агим Чеку је као официр некадашње ЈНА прешао да служи хрватској војсци и то у војним акцијама „Олуја“ и Медачки еп“, за шта је добио девет медаља од Фрање Туђмана, а у мају 1999. године постављен је за команданта штаба ОВК. По завршетку рата на Косову, Чеку је основао политичку странку, а од 2006. до 2008. био је и косовски премијер. Пред Судом за ратне злочине у Београду, Агим Чеку је по командној одговорности осуђен на 20 година затвора за ратне злочине које је извршио над Србима и другим неалбанским становништвом на Косову. Теретио се за убиство 669 Срба и 18 неалбанаца. У оптужници се тврдило и да су од почетка 1998. до првих дана 2000. године Хашим Тачи и Агим Чеку, у спреси с другим припадницима ОВК и наоружаним албанским групама, у оквиру кампање прогона и етничког чишћења, планирали и изводили терористичке акције на КиМ, у којима је погинуло или је тешко рањено на стотине цивила-неалбанаца из свих делова друштва, укључујући жене, децу, старе и немоћне. Управо све акције биле су у организацији начелника Штаба ОВК Агима Чекуа“ (више на: <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/novosti-dugacka-lista-zlocina-za-koje-se-tereti-bivsi-komandant-ovk-agim-ceku-5-9>).

да Србија има гаранције да косовска војска, кад год настане, неће имати право да улази на север без дозволе Кфора. Он је и до сада требало да буде гарант владања 2.500 припадника (и 500 резервиста) БСК, чије је деловање било ограничено на цивилне потребе“.

Судећи по Дачићевој изјави чини се да је конституисање војске Косова очекивана ствар иако није у складу са БС. Гаранције о неуласку војске Косова на север покрајине нису и гаранције о неоснивању војске Косова! Уз наведено, кризу је додатно појачавала и одлука Скупштине Косова о уклањању фусноте у даљим преговорима и у регионалним представљањима и њену замену званичним називом „Република Косово“. Како је то рекао министар за европске интеграције Косова Беким Чолаку „то је интерна ствар Косова, и најбитније је да она не мења ништа у споразумима са ЕУ“. Међутим, суштина ствари односи се на то да су током изгласавања такве одлуке у „Скупштини Косова“ српски посланици остали суздржани под изговором да је такав „амандман усвојен зарад потреба косовског законодавства како би се „књижило“ да је Споразум подржала „Република“. На питање новинара Вечерњих новости зашто су посланици „Српске“ били уздржани током гласања за амандман, а нису гласали против“, шеф посланичке групе Српске Листе Славко Симић каже: *„били смо уздржани, јер смо свакога дана с тим људима. То је политичка ствар где морате мудро да реагујете и доносите одлуке које неће да иритирају остале посланике“* (КоSSев 05.11.2014, наг. аут).

Ово је наговештавало да се све више кренуло са политиком попуштања према „Косову“, која су радикалнијим захтевима, уз оне који су стизали у вези спољне политике ЕУ, гурали Србију у неки облик изолационистичког играча. На то је дабоме утицала и општа политичка клима на Косову у којој су долазиле до утицаја популистичке и екстремистичке струје каква је косовско „Самоопредељење“ чији је председник Аљбин Курти (Aljbin Kurti). „Самоопредељење“ од самог почетка је заснивало своју политику на радикалним начелима усмерених против Бриселског споразума, инсистирајући на потпуној косовској независности, уз посебно негирање могућности формирања Заједнице српских општина што је, његовим пласирањем у врху косовске политике отежавало бриселски процес и тиме утицало на раст међуетничких тензија између Срба и Албанаца на Косову и Метохији.

На то су упућивали чести протести против косовске владе и формирања ЗСО, које је организовало „Самоопредељење“, укључујући и насилне демонстрације на улицама

Приштине и јужне Митровице са инцидентима у косовском Парламенту. Карактеристична је његова парола са којом је прикупио велики број гласача у том периоду, која је често била у вези са следећим: „Стварање Заједнице доноси нове тензије. Ускоро је неизбежан нови рат. Биће крвопролића. Пошто нашу генерацију чине деца из деведесетих, која су у рату постала војници ОВК, и наша деца биће сутра војници“ (KoSSev 29.08.2015).

Како је наведено у датом извештају, концепти мултиетничности и организовања најављеног цивилног друштва у споразумном периоду задржали су старе националне у овом случају империјске концепте, пошто су превасходно усмерени на освајање туђих територија. Концепт мултиетничности случају бива скрајнут на маргинама новог „косовског друштва“ и преусмерава се на ново активирање сукоба на до сада недоступним областима.

6.3. Културна димензија насиља

Као што је до сада показано, интензиван раст радикалног популизма на Косову и после потписивања бројних споразума у Бриселу и њихове имплементације није омогућио стварање амбијента у коме би се могло очекивати одређено „примирје“ коме је требало да допринесе дијалог, због чега су се етнички насртаји Албанаца наставили, како на Србе тако и на српску средњовековну баштину. Насиље је спровођено континуирано без иједног покушаја да се ‘једнострана међуетничка мржња’ усклади са процесом „нормализације односа“ - званично намењеној прекиду сукоба између Срба и Албанаца у постратном миљеу. Наравно, културна сфера у којој се насиље најчешће врши у постконфликтним заједницама може пружити адекватне индикаторе не би ли се наведени однос детаљније описао, а према томе и дала једна сажетија прогноза њихове будућности. О томе сведочи следећа табела:

Табела: 8

Приказ укупног броја етничког насиља лоцираног у медијским садржајима (НИН, Јединство, Kossev), манифестованог кроз његову културну димензију у периоду од 2013-2018. године.

КУЛТУРНО НАСИЉЕ			
ГОДИНА ИЗДАЊА ШТАМПАНИХ МЕДИЈА	СИМБОЛИЧКО НАСИЉЕ	МАТЕРИЈАЛНО НАСИЉЕ	УКУПНО
2013.	1	23	24
2014.	14	7	21
2015.	9	20	29
2016.	5	22	27
2017.	6	8	14
2018.	6	9	15
УКУПНО	41	82	130

Културно насиље на Косову и Метохији вршено над Србима, поприма неке специфичне обресе темељене на испољавању различитих националних страсти, које су последица не само ратног наслеђа, већ и постратног форсирања националне реторике политичких актера из Приштине. Зато се, последице културног насиља начињене над српским живљем, пре свега свде на неке просте облике насиља који се односе на уништавање имовине Српске православне цркве; укључујући сва обележја сачувана као сведчанство српског вековног постојања на овим просторима.

Под тиме подразумевамо уништавање гробаља и надгробних споменика сахрањених Срба, разбојништво и пљачку, али и бесправну новоградњу на темељима и рушевинама српских цркава, на чијим местима неретко буду настањени исламски споменици и џамије, али и споменици од „културног“ значаја за ентитет Косова, са националистичком садржином. Осим тога, имовина српске православне цркве под константним притиском је

како од поступака узурпирања локалног становништва, тако и од приштинских институција које настоје да фалсификовањем документације оспоре поседе и имовину СПЦ. Уз наведене облике веома често су заступљени и они који припадају симболичкој врсти насиља, а односе се најчешће на исписивање националистичких графита на објектима СПЦ, на коначима у којима бораве монаси, затим на кућама и објектима српског становништва широм Косова, а упућују на различите врсте претњи и упозорења чији је циљ исељавање Срба са Косова и Метохије. Најчешћи се тичу исписивања порука мржње, нпр: „Убиј Србина“, „УЋК“, „Косово је Албанија“ и сл.

Као што се може видети у табели 8, културно насиље над Србима форсирано је највише у периоду 2013, 2015. и 2016. године. Оно се односило на чак (23) различитих облика насиља углавном извршених над објектима Српске православне цркве и надгробним споменицима током 2013. године, да би током 2014. године однос симболичког и материјалног насиља био у дисбалансу, те се те године десило чак 14 облика симболичког насиља над Србима, док је насиља материјалне природе било 7. Затим, 2015. и 2016. година сведоче такође о високим цифрама насиља 20 и 22 врсте насиља материјалне природе, дакле скрнављења културног наслеђа српског народа и 9 и 5 облика симболичког насиља. Надаље, симболички и материјални облици насиља за разлику од 2015. и 2016. године имали су значајан пад у 2017. и 2018. години, али никако нису занемарљиви с обзиром да се ради о 8 за 2017. и 9 насиља за 2018. годину материјалне природе и по 6 облика насиља симболичке врсте. Потребно је нагласити да је културно насиље само једна врста од свих могућих почињених над српским становништвом на Косову и Метохији, и само су саставни део дуготрајног процеса исељавања Срба са свог историјског простора.

Сходно резултатима, бројке из табеле у колони материјалног насиља одношене на коефицијент скрнављења српске културно/верске баштине, потврђују четврту и пету посебну хипотезу истраживања, изречених у тврдњама да: „Постоји пракса организованог насиља над културним (верским) наслеђем српског народа на Косову и Метохији у виду скрнављења гробаља, споменика, националних и културних обележја.“ Односно да је: „Затупљена пракса забране посећивања српских средњовековних светиња и упражњавања религијских обреда за време прослава православних празника“, што се манифестује кроз приказане примере квантитативно квалитативне анализе података, тј. у бројним (не)делима упућених Србима приликом верских обреда и посета светињама. Док, су с друге стране

подаци из оквира симболичког насиља такође усмерени на потврђивање шесте посебне хипотезе истраживања, која је у вези са тврдњом да: „Постоји пракса свакодневног посредног (симболичког) указивања на предстојеће насиље, усмереног ка Србима, са идејом застрашивања психолошким насиљем у виду исписивања графита националистичке садржине, говора мржње, претњи и етнички обојених притисака“. У даљем тексту биће сликовито приказано насиље овог типа.

Како објашњавају Николић, Вукотић-Лазар и Ротер Благојевић, дуготрајно скрнављење српског културног наслеђа од стране Албанаца на Косову и Метохији, је само још једно у низу српске националне историје и предмет је уништавања српске нације имајући у виду да је српска национална држава, не само изграђена на простору Косова и Метохије, већ је њен главни и најзначајнији конституент Српска православна црква са свим пропратним елементима православног наслеђа. Осим комунистичке фазе, у којој је такође значајно место у политици према Србима заузимало скрнављење православних споменика, оно се наставило како у ратним тако и у постратним временима и тиме задржало константу у егзодусу Срба са КиМ. Како истичу исти аутори, пракса је заступљена са циљем да се негира национални и верски карактер читаве области и тиме коначно изврши потпуна сецесија Косова од Србије (Николић, Вукотић Лазар и Ротер Благојевић 2021: 93).

Најрогатније скрнављење српских манастира и цркава десило се под надзором Међународне заједнице на Косову и Метохији. Под изговором да нису били у могућности да спрече насиље, посебно оно начињено током етничког чишћења марта 2004. године, међународни представници само су још једном потврдили да су пуки посматрачи, али и саучесници у истребљењу једног народа и његове културе. На пример, Медојевић и Милосављевић, указују да је само након рата и потписивања примирја, под контролом Међународних актера и Унмика, дакле од 12. јуна 1999, до 13. јануара 2000. године, уништено око:

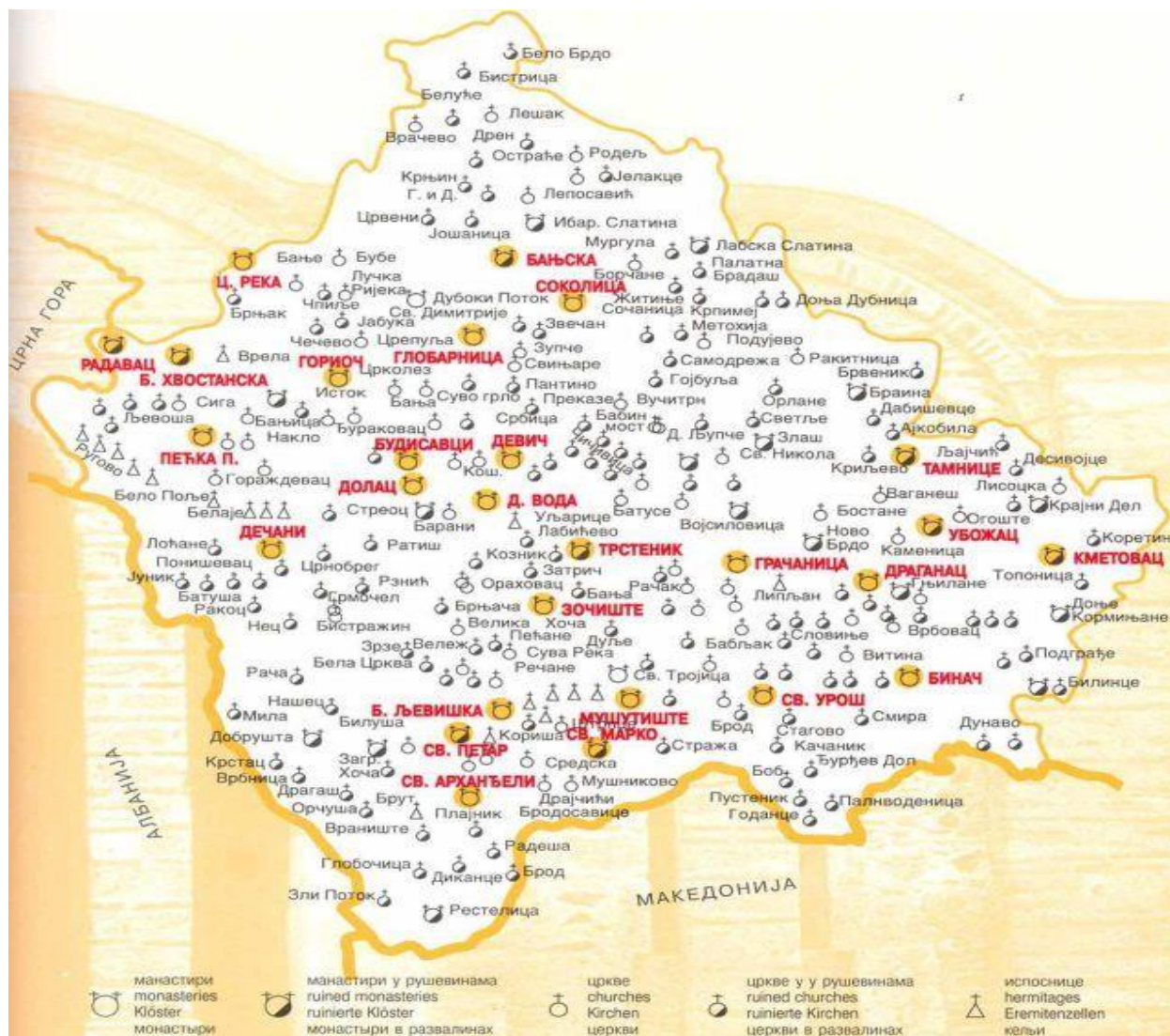
„(...) 150 парохијских домова, опљачкано је или уништено око 10.000 икона и других сакралних предмета. Етнички су очишћени градови и насеља у којима су живели: Срби, Муслимани (Бошњаци), Роми, Ашкалије. На српска села вршени су оружани и артиљеријски напади. Српска села су и пљачкана, а украдено је око 12.000 аутомобила. Демолирани су споменици културе подигнути цару Урошу, цару Лазару, Вуку Караџићу, Петру Петровићу Његошу, Доситеју Обрадовићу и другим знаменитим Србима“ (Медојевић и Милосављевић 2022: 243).

Мора се истаћи да је у том периоду, па и дан данас, за сваку врсту насиља и уништавања имовине, као и сваког другог питања на Косову и Метохији, одговорност имао Унмик који је био задужен између осталог и за очување културног наслеђа према Резолуцији 1244. Како је Унмик настојао да све своје надлежности пребацује на приштинске институције, тиме је и омогућио да читава баштина једног народа припадне дојучерашњим терористима на челу са Хашимом Тачијем, Рамушом Харадинајем и Агимом Чекуом, између осталих. Читава културна баштина на Косову и Метохији, која је по правилу била православна, само је постала предмет паљења и гранатирања, механичког уништавања унутрашњости цркава и манастира, укључујући и кријумчарење и препродају културних добара, где се чак и више од 20 година након сукоба на адекватан начин не брине о православним храмовима и објектима (Антонијевић 2013: 193).

И поред тога што је како наводи Антонијевић, Унеско усвојио бројне конвенције о очувању културних добара широм света, па на крају и оних на простору Косова и Метохије, подразумевајући скуп казних мера намењених починиоцима насиља, администрација на Косову, ниједном није била оптуженик и поред најбруталнијих скрнављења¹⁰⁹ верске баштине на тлу Европе у 21. веку (Исто 2013). О бројности српских светиња на КиМ, али и о аутентичности „светог места“ за српску нацију која је у процесу урушавања под

¹⁰⁹ Дугорочна скрнављења српског културног и споменичког наслеђа најбоље се приказује у следећој причи која се даје у НИН-у, бр. 3266, од 01.08.2013. године: „Током протеклих четрнаест година, осамсто избеглих породица одлучило је да са Косова однесе и кости чланова својих породица. Не желе да страхују од скрнављења гробова, нити да под полицијском пратњом два пута годишње посећују своје мртве. Породица Драшкић, једна од многих које су у последње две деценије напустиле Косово, недавно је са гробља у Приштини ексхумирала посмртне остатке своја два члана и пренела их у Београд. Скупљали су годинама новац и урадили оно што су дуго желели, вратили су се да покупе кости својих најближих и њихово пресељење у Србију је сада коначно. „Недавно смо, коначно, после много година узалудног покушавања, успели да продамо стан у Приштини и тако смо дошли до новца који нам је помогао да остваримо своју жељу. То је веома скупо. А и тешко је. Чак нам се чини да је болнија била ексхумација него сахрана.” Током протеклих четрнаест година, процењује се, осамсто избеглих породица са Косова одлучило је исто што и породица Драшкић. И као што то обично бива, посао преноса костију се брзо уходао, све се зна, како се скупљају папири, дозволе, где се налазе превозници, посредници... само је за то потребно много новца. Сви са којима смо разговарали кажу да је главни разлог за ексхумације то што је претходних година било тешко обилазити православна гробља на Косову, а неретко и опасно. Сви су они тешко подносили то што су многа гробља оскрнављена, а нека, попут оног у селу Ретимље, и потпуно уништена. За све њих је чин преноса костију посебно емотиван. То понављају сви саговорници, али и Зоран Радосављевић, власник погребног предузећа из Косовске Митровице, које је обавило неколико стотина ексхумација широм Косова и Метохије. „Јесте ово посао, каже Зоран, али је тешко гледати људе који поново пролазе кроз бол, ископавајући остатке својих најмилијих. Посебно је тешко кад родитељи преносе кости своје деце. А много је таквих случајева.” Радосављевић каже да ради по целом Косову: „Највише је било ископавања у пећком и призренском округу, али смо доста радили и у Урошевцу, Приштини, као и на гробљу у јужном делу Косовске Митровице.”

патронатом Међународне заједнице и приштинске администрације говори следећа слика. На њој је јасно приказано да су српске светиње у процесу урушавања или скрнављења од стране албанске заједнице, посебно у оним регионима у којима Албанци чине већину становништва, али и у местима одакле су Срби протерани након марта 2004. године. Насупрот јавном дискурсу о прокламовању мултиетичности на „Косову“, ‘слика говори више од речи’ да је готово немогуће засновати суживот две етничке и верске заједнице на КиМ:

Слика 3 Манастири и цркве на Косову и Метохији, извор: (Николић и др. 2021).

На слици је дато богатство православног наслеђа на Косову и Метохији, са бројем цркава и манастира који су били предмет скрнављења и спровођења културног материјалног насиља од стране Албанаца. Да би се детаљније описала сва трагичност

српског нација на простору Косова и Метохије, али и сва патња српског народа, дајемо у прилогу један текст који извештава о последицама вандалског понашања албанског народа. У „Јединству“ бр. 41, од 26. октобра 2015. године, под насловом „*Нецивилизацијски пут Косова у Унеско? 12 црква избрисано са лица земље*“, стр. (11). Текст преносимо у целости:

„На Косову и Метохији, јужно од Ибра, нема ниједног места у коме су постојале цркве или манастири, а да на њих нису јуришали Албанци после јуна 1999. године. Иако су били под даноноћном стражом војника Кфора албански екстремисти су нападали манастире Пећку патријаршију, Високе Дечане, Соколицу...а док их нису обезбеђивали међународни мировњаци до темеља су срушени и запаљени манастири Свети Архангели код Призрена и Девич код Србице у Дреници. Напади и искорењавање српских светиња на Косову и Метохији наставља се и данас. Најтрагичније је то да је у последњих неколико година чак 12 црква избрисано са лица земље и да на њиховим местима није остао ни камен на камену, апсолутно ништа што би подсећало да су ту некада биле српске цркве. О томе се данас мало зна или се уопште не говори. И последњи камен са цркве Свете Тројице у центру Ђаковице Албанци су уклонили 2007. године. Они су цркве са три куполе више пута минирали, а онда су багерима однели и последњи камен са цркве и црквеног дворишта. На месту цркве су подигли парк са спомеником мајци Терези. Ово је прва, од 155 срушених и запаљених црква на Косову и Метохији, која је у потпуности избрисана са лица земље. Косовске власти су злоупотребиле Мајку Терезу да би прикриле уништење српске цркве. Да ли је римокатоличка црква реаговала на чињеницу да се њеном светињом прикрива варварство према „сестринској цркви“? КФОР и Унмик нису предузели ништа да се заштити српска светиња“.

„У општинама Косовског поморавља Албанци су срушили и запалили више од 30 црква и манастира, а у селу Петровци, општина Косовска Каменица, Албанци су однели и последњи камен са цркве Светих Апостола Петра и Павла из 18. века и на њеном месту подигли споменик УЧК. И овде нема ниједног детаља који би подсећао да је ту била српска светиња каже отац Ненад Стојановић (...) Такође у седам-осам година са лица земље су избрисане и цркве Светог Петра и Павла у Краљевици код Подујева, црква Свете Петке у Сувој Реци, затим у Великој Реци код Вучитрна је у потпуности са лица земље нестала црква

Свете Тројице, а у делу црквеног дворишта саграђени цамија и школа. Са лица земље нестале су и четири цркве из доба Немањића и Горњем и Доњем Неродимљу код Урошевца. На местима где су биле цркве сада је остала утрина без иједног детаља који би подсећао да су ту биле српске светиње. Скрнављење срушених и оних још очуваних српских цркава и манастира се и даље наставља. Црква у Самодрежи код Вучитрна запаљена и без крова је претворена у јавни тоалет у којој Албанци одлажу смеће. О скрнављењу и затирању српских светиња говори и чињеница више од 60 украдених и уништених црквених и манастирских звона. Нека звона су пронађена као продата на отпадима широм Косова. Како су хроничари својевремено забележили у црквеним и историјским књигама, у средњем веку, у време недељне свете литургије, у манастирима и црквама Метохије звонило је више од 3.600 црквених звона. Додају ли се томе и звона са цркава и манастира Косова онда се може замислити о коликом хору звона се радило. Албанци су после 1999. године из свих градова јужно од Ибра срушили споменике српским историјским личностима. Из центра Обилића уклонили су споменик Милошу Обилићу, из Приштине су срушени и уклоњени споменици Његошу, Доситеју Обрадовићу, Вуку Караџићу, испред цркве Светог Уроша у центру Урошевца уклоњен је споменик цару Урошу, у јужном делу Косовске Митровице уклоњен је споменик убијеном руском конзулу Шчербину с почетка прошлог века, док је зграда руског конзулата срушена“. (...) „Због великог историјског значаја, у марту 2012. године на скупу за културу при Европској унији у Бриселу, српски манастири на Косову и Метохији званично су уврштени међу пет најважнијих места на Медитерану и проглашени за богомоље од највишег значаја, уз Јерусалим, Свету Гору, Меку и Ватикан“.

„Мали покушај заштите српских добара јавио се 21. и 22. марта 2011. године на међународној конференцији у Призрену (...) но то је свакако недовољно у времену очигледног искорењавања свега православног хрушћанског на Косову и Метохији пред очима читавог света“.

Једноставно речено, насиље које се на Косову и Метохији спроводи над верском баштином српског народа, а под патронатом Међународне заједнице, прерасло је у феномен „културног геноцида“, присутног како код појединаца албанске националности тако и у институционалном систему Косова. Оправдан разлог за тврдњу да се ради о једном пројекту планског и насилног одузимања српске територије од стране Албанаца, огледа се у процесу прекомпоновања читаве српске православне баштине. Дакле, процес није заустављен од

периода Османског царства. Пример из тог периода јесте рушење манастира Светих Архангела, од чијег материјала се градила Синан-пашина џамија у Призрену. Такође, и данас се на рушевинама православних цркава и манастира зидају нове џамије или тзв. „ОВК“ споменици, неретко и католички споменици, вероватно у знак захвалнице за помоћ коју су им западњаци пружили током агресије над Србијом. Класичан пример наведен је у претходном тексту а тиче се изградње статуе Мајке Терезе 2007. године у центру Таковице на месту цркве Свете Тројице.

Такође, сведок је и црква Светих Апостола Петра и Павла у Косовској Каменици на чијем месту је изграђен споменик терористима ОВК. То су само појединачни примери од бројних. Следећа фотографија показује старину српске државе на овим просторима али и верски идентитет данас урезан у сржи националног бића Срба. О национално-верском идентитету српске заједнице који је у процесу рушења и скрнављења говори следећа фотографија:

Слика 4. Цркве и манастири изграђени пре 1459. године на Косову и Метохији. Извор: Вукођански (2013: 189).

Да је реч о једном трагикомичном случају светске историје савременог доба, говори слика 4, на којој су приказане српске православне светиње саграђене пре 1459. године, дакле, у времену када на Косову и Метохији није било албанског народа (уп. Богдановић 1986).

Уколико садашње случајеве прекрајања и прекомпоновања српске националне историје упоредимо са временом Османског освајања истог простора, заиста може се тврдити да је Албански народ, који се на КиМ населио као Османска војска, слуге и чувари граница царства; наследио и задржао насиље као главни елемент у националистичкој борби за освајање туђих територија, са једним константним и континуираним насиљем пре свега над православном баштином која, дугорочно посматрано, прераста у верски, а не национални сукоб (уп. Дејзингс 2005). Скрнављење српских светиња и изградња џамија није престала од доласка Турака Османлија до данашњих дана. Наслеђивање специфичног облика „културе насиља“, албански државници, укључујући и комплетно становништво, само настављају пројекат насилне изградње муслиманске вероисповести на православним темељима. Поредбе ради, турски период освајања и петовековног конституисања Османског царства на Косову и Метохији био је карактеристичан по рушењу и скрнављењу српских манастира и цркава и изградње џамија у циљу исламизовања Срба и утирању српства. Само један пример је рушења манастира Светих Архангела надомак Призрена, како би се од порушеног материјала (камења) којима је манастир зидан, направила Синан Пашина џамија у центру Призрена која и данас постоји.¹¹⁰

О истим или сличним случајевима сведочи и савремено Косово и Метохија. На следећим фотографијама даје се приказ начина уништавања српске православне баштине на КиМ од стране Албанаца, која траје и данас, и предмет је насилног поништавања једне вишевековне културе, зарад модерне изградње друге албанске државе на Балкану (Деспотовић 2017) конституисане на муслиманској конфесији:

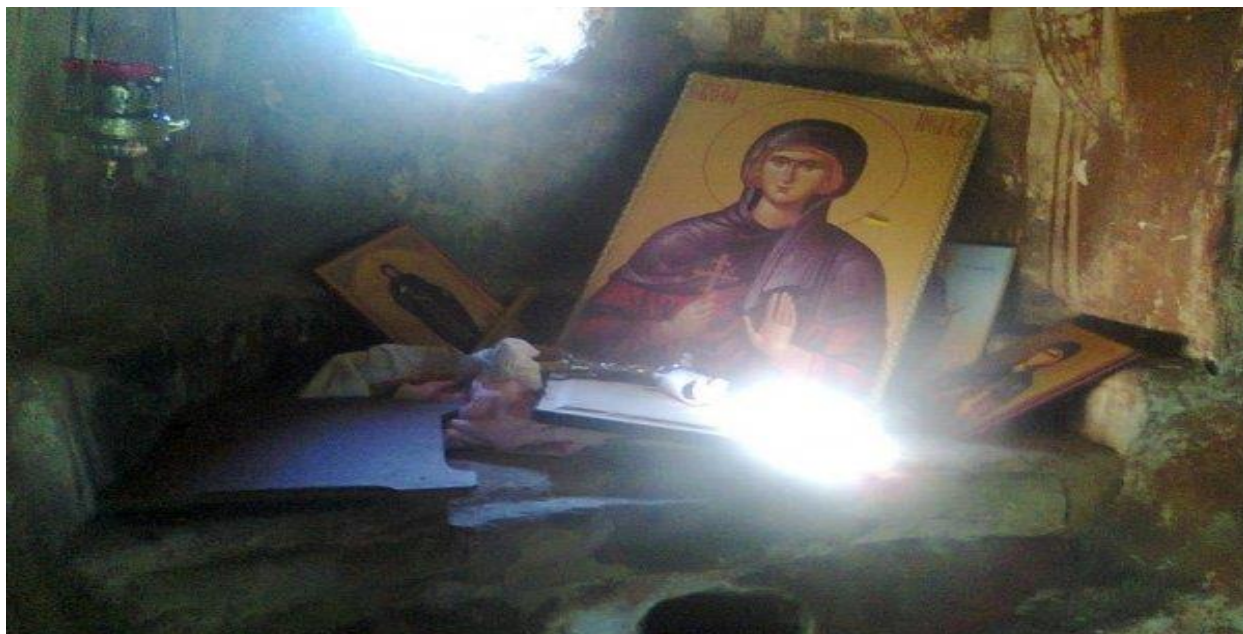
¹¹⁰ <http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=332>

Слика 5. Рушење, паљење и скрнављење православних светиња на Косову и Метохији за време управе Међународног протектората. Догађаји забележени у данима етничког чишћења Срба 17, 18. и 19. марта 2004. г. Извор: (Николић и др. 2021: 93).

Слика 6. Црква Богородице Љевишке у Призрену потиче из 14. века, Албанци су запалили изнутра, а фреске из периода од 12. до 14. века знатно су оштетили, олтарски простор оскрнавили а часну трезу поломили Извор: (Николић и др. 2021: 93).

Слика 7. Обијена и оскрнављена Црква Свете Петке у Дрснику (Клина).¹¹¹ Извор: (KoSSev 07.07.2015).

Слика 8. Оскрнављен гроб и ископани посмртни остаци Србина на православном гробљу у Ливочу (Гњилане). У селу од 1999. живе само Албанци. Извор: (KoSSev 19.02.2015).

¹¹¹ У селу живи само 10 Срба. КПС је за обијање и скрнављење оптужила и два пута приводела Србина који се стара о цркви. Јереј цркве М. Вукић поводом овог случаја изјавио је да су полицајци поводом првог обијања цркве, овог Србина одвели на „непоштован начин“ и додао да, када је црква за неколико дана поново обијена и тиме је „овога пута нанета још већа штета, испревртани су покрови, испомеране иконе. И полиција је без мог знања опет одвела на разговор тог човека-човека који живи у близини цркве. Он чак има мој благослов да отвара и затвара цркву када дођу верници, када је то потребно, али и има кључеве цркве. То је човек у кога ја имам поверење (...) човек од поштовања, човек који има и унучад и он се већ уназад три године стара о цркви“ истакао је Вукић.

Алармантна деструкција српског православног наслеђа на Косову и Метохији од стране ПИС у Приштини, албанског народа и Међународних актера само је један од показатеља да на територији јужне српске Покрајине нема истинског процеса помирења и сарадње на којој треба засновати будућност тзв. „мултиетничког Косова“. Јер, сама деструкција православних светиња и њихова замена цамијама и националним обележјима терористичке групације „ОВК“ говори о још једном културном геноциду над Србима чија је намера протеривање српског етникума са ових простора. Наравно, читава прича о „културном геноциду“ на овом простору у истом стилу може се сагледати од периода првог освајања КиМ па до савремених освајача који, како запажа Митровић (2010: 639) „нису невиних ни чистих руку у „мешању и дељењу карата“, произвођењу „судбине“ Балкана и његовој ретрибализацији и балканизацији“.

Процес „балканизације“ балканских народа, који су узајамно у дугом временском интервалу једни другима наносили штету, није само производ неразмирица чисто етничке природе, већ су оне у спрези са ширим околностима, при чему политичке елите као предводиоци ових народа учествују у неким моделима „компрадорства“, те у различитим облицима вазалства служе интересима великих. Последица једне такве дугорочне политике међусобних трзавица зарад туђих интереса целом Балкану, па је и народима на КиМ, ставило ‘омчу око врата’, све до периода када је Балкан поново отет од великих сила (Митровић 2010: 639), те се његовим народима понавља судбина скрнављења културне и националне баштине на уштрб могућности да се збацивањем „политике великих“ коначно целом региону пружи шанса за стратегију добросуседства. Но, таква политика трајаће до оног тренутка када национални интереси превладају интересе западног дела Међународне заједнице.

Уз то, треба нагласити да намерно (не)уочавање и скретање погледа Међународне заједнице од бројних страдања српског народа говори не само о томе да ће се ова тенденција „културног геноцида“ наставити, већ и да сама Међународна заједница не види или неће да препозна да је очување српске средњовековне баштине један од најважнијих елемената очувања мултикултурализма на Косову, и на крају, најбитнија за коначну „нормализацију односа“ започету Бриселским споразумом (ур. Jović Lazić 2004: 466). Добијени подаци говоре да се српска културна баштина уништава управо у оквиру периода тзв. „нормализације односа“ и главног периода спровођења Бриселског споразума. Утолико је

једноставно закључити да циљ самог Бриселског споразума није за крајњи исход имао очување српског етникума на простору настањеном вековима, са свим својим пропратним елементима и СПЦ као његовим главним обележјем, већ је намера његових креатора да се коначно под плаштом споразума и „нормализације“ спроведе уклањање српских светиња и српског народа са Косова и Метохије.

Ово јасно показује, тврди Митровић, да се албански националисти ипак неће задовољити никаквим „прелазним“ моделима коегзистенције и сарадње са Србима, односно са државном Србијом у погледу неких модела заједничког суживота и компромисног решења косовског питања, већ ће се њихове амбиције темељити, као што је у анализи до сада показано, на „затирању трагова колективног памћења на Косову“ чиме се утире пут „великоалбанском пројекту“. Тиме, али и даљим преговорима на досадашњи начин „Србија постаје „торзо држава“ са ослабљеним потенцијалима политичке интеграције“ (Митровић 2010: 641). Посматрано из другог угла, потребно је поставити питање, која ће организација вратити порушене и уклоњене српске цркве? Цркву Свете Тројице у Ђаковици? Ко ће подигнути урушену цркву Светих Апостола Петра и Павла у Косовској Каменици? Тако можемо унедоглед направити списак питања које би требало поставити тзв. Међународној заједници, Европској унији али и Унеско организацији за заштиту споменика. Шта ће бити са црквама Светих Апостола Петра и Павла из Краљевице код Подујева? Свете Петке у Сувој Реци? Цркве Свете Тројице у Великој Реци код Вучитрна и тако даље?

Забрињавајућа ситуација албанског насиља над српским наслеђем не поставља само наведена питања Међународној заједници, она се тичу и онога што је својевремено блаженопочивши владика Артемије говорио, а то је: како Међународна заједница планира да реализује повратак српског народа на Косову и Метохији и омогући његову интеграцију у ново косовско друштво које „почива на мултиетничности“, ако су му косовске власти под патронатом Међународних актера порушили оно што му је најсветије, оно што га је чувало и бодрило током вековне борбе за опстанак на својој земљи, уосталом, оно што га је и до дан данас, уз свеколике насртаје непријатеља задржало и омогућило опстанак у одређеној мери на овим просторима? Судаћи по досадашњој пракси реинтеграције, Србима повратницима су намењене некакве „модерне енклаве“ које се граде на основу пројеката ЕУ у сасвим рубним деловима Косова и Метохије, чиме се изоставља подразумевана

реинтеграција која налаже повраћај одузете имовине по градовима Косова и Метохије: Приштине, Урошевца, Гњилана, већ се, према досадашњим пројектима, претпоставка је аутора, на основу добијених налаза, повратак Срба конституише само као „рекламни артефакат“ Европске уније, чиме би јавно могла да каже да је на „Косову“ процес повратка унеколико успешан, без обзира на то што ће Срби повратници бити само „обезглављени“, социјално угрожени симбол „мултиетничког Косова“.

Како год да било, сведочанство албанског насиља на Косову и Метохији оставило је трагове „културног насиља“ углавном спровођеног над материјалном културном заоставштином српског народа и српске средњовековне и модерне државе. „Културни геноцид“ над Србима је потврдила делегација Унеско организације за очување споменика културе, која је о Косову и Метохији направила извештај „Културна баштина на Косову, заштита и конзервација угрожене мултиетничке баштине“, чиме је констатована непроцењива штета њој нанета (Jović-Lazić 2004), али је тек након поновне агресије над српском баштином у марту 2004. године један мали број манастира стављен под заштитом Унеска, свега 6 културно историјских споменика, признатих под баштином Републике Србије. Овај потез Унеска био је сасвим некоректан, имајући у виду чињеницу да је поновљена агресија и скрнављење средњовековних манастира утицала на то да се донесе резолуција о њиховој заштити и то само неколицине најзначајнијих, док су остали и даље препуштени на „чување“ међународним актерима.

Даљи преговори око коначног статуса Косова и Метохије нису у оквиру БС имали одређених тачака које би се тичале посебне заштите споменика и црквене баштине, те се као последица тога дешава да се на „Косову“ и даље врши пуном снагом уништавање и потпуно уклањање споменика српског народа. Под плаштом „нормализације односа“, плански и веома перфидно, настоји се урушити српско наслеђе, чиме се не само заостравају међуетнички односи већ се Косово као нови међународни актер под легислативом Европске уније, конституише на „културном геноциду“ над Србима и његовом баштином. Дугогодишњи преговори не доприносе томе да се Косово дефинише на утврђеним начелима, управо због чињенице што се у његовим структурама није искоренила жеља за потпуном независношћу, онемогућавајући тиме да се пружи заштита средњовековним споменицима ван оне коју пружају међународне снаге и Кфор. Чини се да ће се процес насиља над српском заједницом одуговлачи и промовисати као последица тога што је

Косово још увек *de jure* непризнато од Србије, те да би с те стране, мир као резултат споразума могао наступити само по окончању његове независности. Како настоји објаснити Јовић Лазић, ни Међународна заједница ни ПИС у Приштини нису до сада показали интерес и политичку вољу која би се и најмање одразила на заштити српских споменика од насиља и скрнављења.

„Паљењем и гранатирањем објеката, намерним механичким оштећивањем фрески и икона, албански екстремисти и терористи шаљу поруку Србима и неалбанском становништву, али и Међународној заједници да не желе мултиетничко друштво и безбедан живот за све народе на Косову и Метохији, укључујући повратак избеглог српског и другог неалбанског становништва“ (Јовић Лазић 2004: 474).

Посебну драматичност у вези очувања православних манастира на Косову и Метохији током имплементације БС представљала је константна упорност ПИС у Приштини да напусте задати оквир преговора, и уз подршку својих европских промотера, учлане Косово у Унеско¹¹², чиме би прекршили не само 14. тачку Бриселског споразума, већ и Резолуцију 1244 СБ УН. Ово парадоксално форсирање уз сва организована насиља над српском културном баштином на Косову и Метохији попримила је обресе крајњег непоштовања међународног права и права на којима су засноване организације УН. Иако је опште место да чланице Унеска могу постати само државе а не територије, пријем Косова се као по досадашњој пракси сводио на однос моћи чланица које имају право гласа. Оно што је последично Бриселском споразуму, а поводом српске културне баштине на КиМ везано за чланство Косова у Унеско, укључујући и 4 манастира која су од Унеска призната као баштина Србије, јесте да уколико Косово буде примљено у ову организацију Србија се олако може удаљити од свог наслеђа, имајући у виду то да би православно наслеђе потом било под заштитом тзв. Косова.

Агитације ка присвајању српске културне баштине на Косову и Метохији од стране ПИС у Приштини актуелне су не само у овом случају, већ и у бројним другим, у којима се настоји прекрајати историја и тиме приказати да православни манастири јесу „саставни део неке нове државе Косово“. Уосталом, такав коментар дао је Бесим Тахири (Besim Tahiri) из Института Косова за локалну самоуправу прилоком подношења захтева за чланство у

¹¹² Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу.

Унеско, речима: „*веома је важно да Косово буде члан Унеска јер многи манастири и објекти који су под заштитом закона Косова биће овим споразумом још више протектирани*“ (наг. аут.) (РТС 21. 06. 2015).

Треба рећи да чин примања Косова у Унеско руши тачку 14 БС¹¹³ одношену на то да „Србија неће блокирати чланство Косова у ЕУ“, али се не каже да ће дозволити пријем Косова у Организације Уједињених нација, тим пре јер би тиме Косово беспоговорно увелико закорачило на путу своје самосталности и даљег учлањења у остале организације УН па и саме УН. Безуспешан покушај Косова од стране српске делегације образложен је с пуним правом у складу са чињеничним стањем. Српски министар спољних послова Ивица Дачић је том приликом изјавио: „пријем Косова у Унеско исто као да неко предложи да Исламска држава (ISIS) постане члан Унеска“ (РТС 21. 06. 2015). Посебно објашњење дао је епископ Рашко-призренски Теодосије: „главни циљ косовских институција, који смо могли да видимо из њиховог нацрта закона за културну баштину и који су преко владе послали у њихову скупштину, било је да се сва културна баштина прогласи имовином такозване Републике Косово (...) Косовска влада је слањем овог закона у скупштинску процедуру показала какве стварне намере има, посебно према баштини наше цркве коју желе да косоваризују и коначно албанизују, мењањем историје и обмањивањем света да на Косову постоје толеранција и слобода“ (Зечевић и Драговић 2015).

Такође, тема учлањења Косова у Унеско, „погодила“ је многе личности које нису представници центара моћи и трговине утицајем. Занимљива је изјава бившег данског војника из НАТО снага на Косову и Метохији, сада посланика Народне партије Данске, који је износећи свој став из искуства стеченог на Косову рекао:

„Косово не сме бити примљено у Унеско. Косово није суверена држава нити ће то икада бити, оно је део Србије који је насилно одузет. Пријем Косова у Унеско била би увреда за Србију (...) Челници Унеско организације би морали на уму да умају да су људи које желе да приме под своје окриље били ти који су српска културна добра до јуче рушили, скрнавили и спаљивали. Унеско се бави културом, зар не? Ако мало боље погледате, и имате иоле основно знање из историје, видећете да су сва културна обележја на Косову и Метохији српска. Пећка патријаршија, Дечани, цркве у Косову Пољу и остатку покрајине. Све би оне

¹¹³ Тачка 14 БС гласи: Договорено је да ниједна страна неће блокирати, нити подстицати друге да блокирају напредак друге стране на њеном путу ка ЕУ (<https://www.kim.gov.rs/p03.php>).

данас биле спаљене да су Албанци успели у својој намери. Данас, одједном хоће да се та богатства светске и српске културе прогласе њиховим. Култура и историја су на страни Србије, и то нико не може да одбрише. Косово је део ваше земље.

Још један подједнако битан разлог због којег Косово не би смело да буде примљено у Унеско је што би то фактички био први корак ка признавању те покрајине као суверене државе. Косово не само да не испуњава критеријуме за независну државу попут сопственог језика и популације (*јер косовски не постоји, то су Албанци*), већ нема ни своју културу. Поред тога, последњих година Косово је доказало да као независна држава не може да постоји. Немају производњу, незапосленост је врста „националног спорта“ миграција је огромна, сви беже одатле. Села остају празна, а регион пропада. Једино што цвета јесте криминал. Таквој творевини се не сме дозволити да буде члан једне организације као што је Унеско“¹¹⁴ (Филиповић 2015). Оно што је веома важно рећи, јесте да је српски преговарачки тим и поред покушаја да се тзв. Косово учлани у Унеско, наставио преговоре у Бриселу и да је самим покушајем овог учлањења по ко зна који пут прекршен најновији споразум из Брисела.

Иако је дефинисано да се обе стране неће блокирати на путу ка чланству у ЕУ, Косово је уз промоцију и међународну подршку својих западних промотера, све време инсистирало да постане чланица светских организација попут осталих независних и самосталних држава. То је у неку руку отварало „пандорину кутију“ и наговештавало шта се крије у тзв. поглављу 35 за приступ Србије у ЕУ, а то је несумњиво да ће Србија морати, ако не да призна *de jure* независност Косова, онда да у потпуности призна његов територијални суверенитет и интегритет (Proroković i Davidović 2021). Између осталог, да је Косово паралелно са имплементацијом БС радило на елементима којима се планира

¹¹⁴ Истини за вољу, треба приказати и званичан став саме организације Унеско према српској баштини на Косову и Метохији. Просто да се у јавности не створи утисак да је Унеско независна и неутрална организација у којој се одлучује на основу међународног права и на крају броја гласова за предложени захтев. Примера ради, у свом извештају о стању српских манастира на Косову и Метохији, који је Унеско радио у јуну 2003. године, чији је циљ био да утврди штету, започне обнову, али и према донетим резолуцијама и мерама казни починиоце насиља. Као што је уобичајено, у терминологији западних промотера косовске независности и сам Унеско је само још један поборник исте. На пример, у самом извештају, Унеско не говори да се ради о оштећености културне баштине Републике Србије, већ „културног наслеђа на Косову“! уз то поштујући суверенитет и територијални интегритет СЦГ (Jović-Lazić 2004: 483). У овом приступу Унеска се види сва очигледна пристрасност коју организација има према Косову као независном ентитету, па чак и независној републици, ниподаштавајући на тај начин Резолуцију СБУН 1244 и само међународно право.

скорашња независност или неки нови сукоб са Србијом, који води ка том циљу, говори и напредак у конституисању војске Косова која је дакле не само ван споразума из Брисела, већ и ван Резолуције 1244 СБ УН.

Такво једно непоштовање БС као обавезујућег међународно-правног споразума (Јанев 2013; Ђурић 2014) ипак је требало српској делегацији да укаже на то да преговори и поштовање споразума из Брисела не иду договореним током и да је свако конституисање Косова са оружаним снагама и његовом претензијом да постане члан Унеско организације уз свесрдну подршку Међународне заједнице ¹¹⁵ водила ка периоду у коме би српски национални интереси на Косову и Метохији били ван сваког права и могућности којом би Србија у будућности могла да тврди њен легалитет, упркос самој Резолуцији 1244 СБ УН која јој то неоспорно потврђује. Чак је недавно председник Србије изјавио да ће Косово убрзо постати чланица Унеска те да је потребно само САД то да одобри (Вучић 2023).

Извештаченост процеса чланства Косова у међународним организацијама па и у Унеско, некомпатибилна је не само са међународноправним нормама већ и са унутрашњом нестабилношћу, посебно односом који Албанци годинама граде према српским светињама на КиМ. Наравно, веома проблематичан је и герилски однос према Србима као лаосу (саставном делу православне цркве). Без поговорно, тај процес је нелегитиман и са становишта српског устава, посебно чињенице да је држава Србија односно (српски народ-црква) власник православних светиња на КиМ од којих су четири управо под *Унесковом*

¹¹⁵ Неуспешност досадашњих преговора и само настојање да се било шта договорено са намером крши од стране међународних актера показује само један случај личних интереса људи који су били лични представници и заступници независности Косова. Под насловом „Како је српско Косово постало амерички ранч“? у Косеву (06.06. 2015) се даје делић објашњења: „Бивши амерички званичници згрнули су од 1999. године наовамо милијарде евра послујући на Косову. (...) Од свих америчких званичника на Косову „нјаотвореније“ послује Весли Кларк. Он, преко своје фирме „Enviditi“ из Канаде, на Косову држи готово све што има везе са енергетиком. Године 2012. његова фирма је косовској влади упутила захтев за неограничено истраживање залиха лигнита, али и прављење синтетичког горива од угља (угљени шкриљци), а на одговор јеш чека, јер су се у међувремену променили политичке околности на Косову. Друга по величини америчка компанија „АСМ“ која послује, што званично, што незванично, на Косову, а чија је власница Олбрајтова, својевремено је била заинтересована за куповину Поште и телекомуникација (РТК), која у свом систему баштини српску инфраструктуру „Телекома Србије“, али је због притиска јавности одустала од куповине. (...) Послове њене фирме на Косову води брат косовског шефа дипломатије Хашима Тачија – Гапур Таџи. Он са капиталом Олбрајтове под капом „турско-америчког“ конзорцијума улаже у инфраструктуру, а највише у изградњу путева. На челу тог конзорцијума се налази бивши заменик шефа Унмика на Косову, Американац Џон Кови. Овај конзорцијум преко фирме Тачијевог брата, обрће средства и у енергетици, односно продаји струје. Компанија Idriza Таџија „Geo minerali“, која се бави екстракцијом минерала, уско је повезана са фирмом Веслија Кларка, а једна од делатности којима се бави је и извоз старог гвожђа. Маркетиншка кућа бившег британског премијера, Тонија Блера, којом руководи Alister Kembel, задужена је за „промоцију Косова“. Иста компанија, такође руководи и са већином осигуравајућих друштава на Косову“.

заштитом као културна баштина Републике Србије. Приметан је један чланак Матије Бећковића под темом уласка Косова у Унеско. На постављено питање „како ће рушитељи цркава и манастира у Унеско“? Бећковић, описујући амбивалентност читавог процеса одговарајући на питање каже:

„Мора бити да су косовски Албанци уз захтев за пријем у Унеско приложили као аргумент и филм о паљењу српских манастира и цркава из 2003. године. И да ће онај љубитељ сакралне уметности кога је видео читав свет, како је жртвујући чак и сопствени живот, успео да се попне на куполу цркве и да ломи православни крст, бити њихов амбасадор при Унеску или бар директор Завода за заштиту споменика културе Косова“ (Бећковић 2015, наг. аут).

Бећковић је у веома кратком одговору дао приказ целокупне драматургије која се дешава на КиМ више од двадесет година под међународним протекторатом. Поводом проблема отимања и скрнављења српских светиња, а у контексту (не)повратка протераних Срба у преговарачком процесу, Џомић није у заблуди када каже да је Србија интензивно западала у један амбијент који је кројио сам Београд, а то је да је на делу одвајање народа од цркве, посебно оне на Косову и Метохији. Под затишјем СПЦ у српској политици се могла чути само антицрквена реч: да саму цркву чине само монаштво и свештенство, али без лаоса - народа Божијег (Џомић 2018). У том смислу је и вршена „реинтеграција“ Срба на Косову и Метохији. Манастири и цркве и након вишегодишњих преговора и „нормализације“ односа остали су само као сакрални конституент, доказ постојања српства на Косову, али уједно и показатељ да је црква на Косову и Метохији остала без лаоса - без верника, и да због неспособности да се народу омогући повратак и тиме сачине цркву у правом смислу те речи она остаје „Храм без сопства“, „тело без душе“.

Посебна забринутост српског преговарачког тима би требало да се односи на чињеницу да је, у току имплементације споразума, у порасту рушење и скрнављење српских светиња, њихово уклањање и демолирање. У наставку дајемо табелу српских светиња (манастира и цркава) демолираних само у периоду бриселских преговарања:

Табела 9. Уништавање и скрнављење српских манастира и цркава на Косову и Метохији у току дијалога о „нормализацији“ односа.

Ред. број	Место (општина)	Коме је црква посвећена	Век/год. изградње	Година девастације/рушења	Дева-стација
1.	Драјковце (Штрпце)	Црква Светих 40 мученика севастиских	XVI	2021.	X
2.	Зупче (Зубин Поток)	Црква Светих отаца	XX	2022.	X
3.	Јагњеница (Зубин Поток)	Црква Вазнесења Господњег	XX	2021. 2022.	X X
4.	Доње Вараге (Зубин Поток)	Црква Светог Јована претече	XX	2022.	X
5.	Клокот (Косовска Витина)	Црква Свете Петке	XIV	1999. 2021.	X
6.	Липљан	Црква Пресвете Богородице	XIV	2021.	X
7.	Некодим (Урошевац)	Црква Светог пророка Илије	XX	1999. 2004. 2022.	X X X
8.	Партеш (Гњилане)	Црква Свете Тројице	XX	2021.	X
9.	Шилово (Гњилане)	Црква Светог апостола и јеванђелисте Марка	XX	2021.	X

Извор: (Фолић 2001; ВРС, 2004-2009; Синод СПЦ 2003; према Медојевић и Милосављевић 2022). Табела допуњена на основу сопственог истраживања.

Као што се може видети у табели 9, процес дијалога о „нормализацији“ односа је у континуитету био оптерећен скрнављењем и уништавањем српске баштине на Косову и Метохији. Такве насилне акте пратила је дводеценијска неодговорност и оглушавање институција ЕУ и институција Косова на пријављивање насилних аката од стране Срба, што је посредно указивало, иоле бистријим умовима, да бриселски преговори воде крајњем уништавању свега што је српско на Косову. У табели треба приметити да се насиље над српском културном баштином, осим на југу Косова и Метохије, где је пракса насиља готово свакодневица, након потписивања БС проширила и на север покрајине. О томе сведоче напади и скрнављења од стране Албанаца на три цркве у северној општини Зубин Поток, у

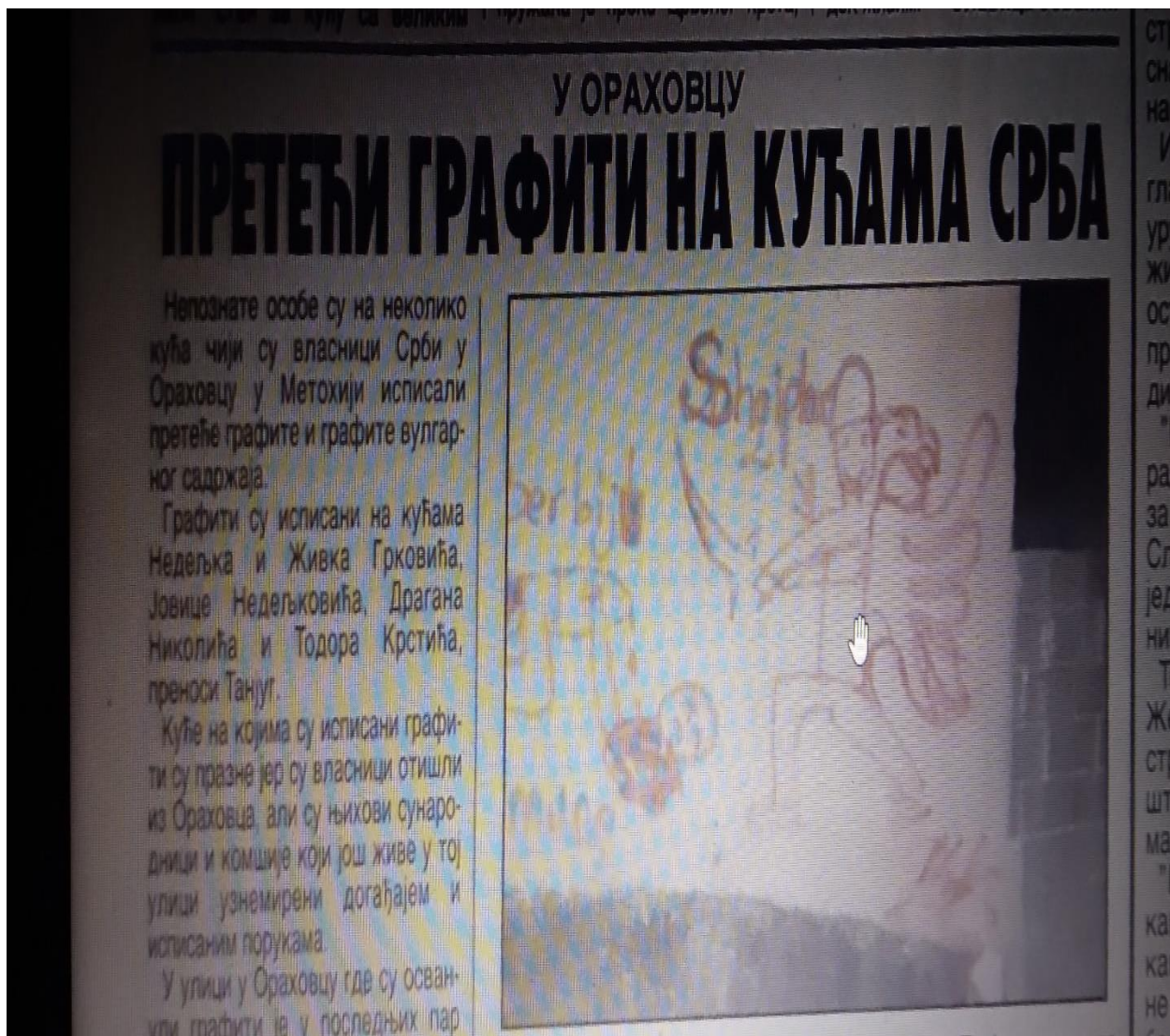
три села која су најближа Албанцима. Скрнављење је праћено и пљачком црква чиме је забележена већа новчана штета.

О (не)правном статусу Срба на Косову, најјасније говори чињеница да је на сва приказана недела које су починили Албанци, од којих су многа плански организована, само 18 насиља осуђено од стране приштинских институција и њених челника, од укупно 247 који су начињени само од 2014. године према извештају ОЕБС-а. Дакле број је невероватно већи него у приказаној табели, просто се намеће питање, у којој сврси се воде предстојећи дијалози? Не чини ли се да се мање облика насиља дешавало током замрзнутог конфликта? Како се надаље наводи у извештају ОЕБС-а, поводом овог како смо га назвали „културног геноцида“, стоји да је полиција о свим инцидентима обавестила тужилаштво, али је само ограничен број обрађен и прослеђен правосудју и да се у највећем броју случајева није утврдило ко су рушитељи, при чему је изостало кажњавање (ОЕБС 2022), чиме се албански екстремизам бодри ка настављању насиља. Такође, у извештају се наводи да:

„Већина починилаца није могла да буде идентификована, њихови појединачни мотиви да изабере културно наслеђе као мету, осим у случају крађа повезаних са новцем, остају нејасни. Закон, а посебно Кривични законик, предвиђа санкције за кривична дела почињена против културних добара. Међутим, дуго трајање судских поступака и неодговарајуће казне, па чак и ослобађајуће пресуде, не одвраћају потенцијалне починиоце од чињења кривичних дела против културног наслеђа и верских заједница“ (ОЕБС 2022).

Доиста, упркос чињеници да је материјално насиље као подврста културног насиља у већем порасту од симболичког насиља над Србима на Косову и Метохији, ни симболичко насиље није занемарљиво, јер је само у 2014. и 2015. години Србима на Косову упућено 23 различитих облика насиља, када је оно било у порасту, да би током периода у коме се интензивније спроводио БС Срби на Косову претрпели чак 41 случај симболичког насиља идентификованог у медијским садржајима. Они су се пре свега односили на исцртавање различитих облика терористичких симбола некадашње терористичке групе - „ОВК“, као и исписивање различитих врсти претњи на кућама (вратима, зидовима, прозорима), манастирима и црквама. Овим порукама мржње симболично се Србима упућују претње које су преносиле намеру о вршењу терора над српском заједницом, најчешће да је Србе требало иселити са Косова и Метохије, да их треба подвргнути различитим облицима насиља, чак и лишавати живота, а бројни догађаји су се односили на личне претње и упућивање порука

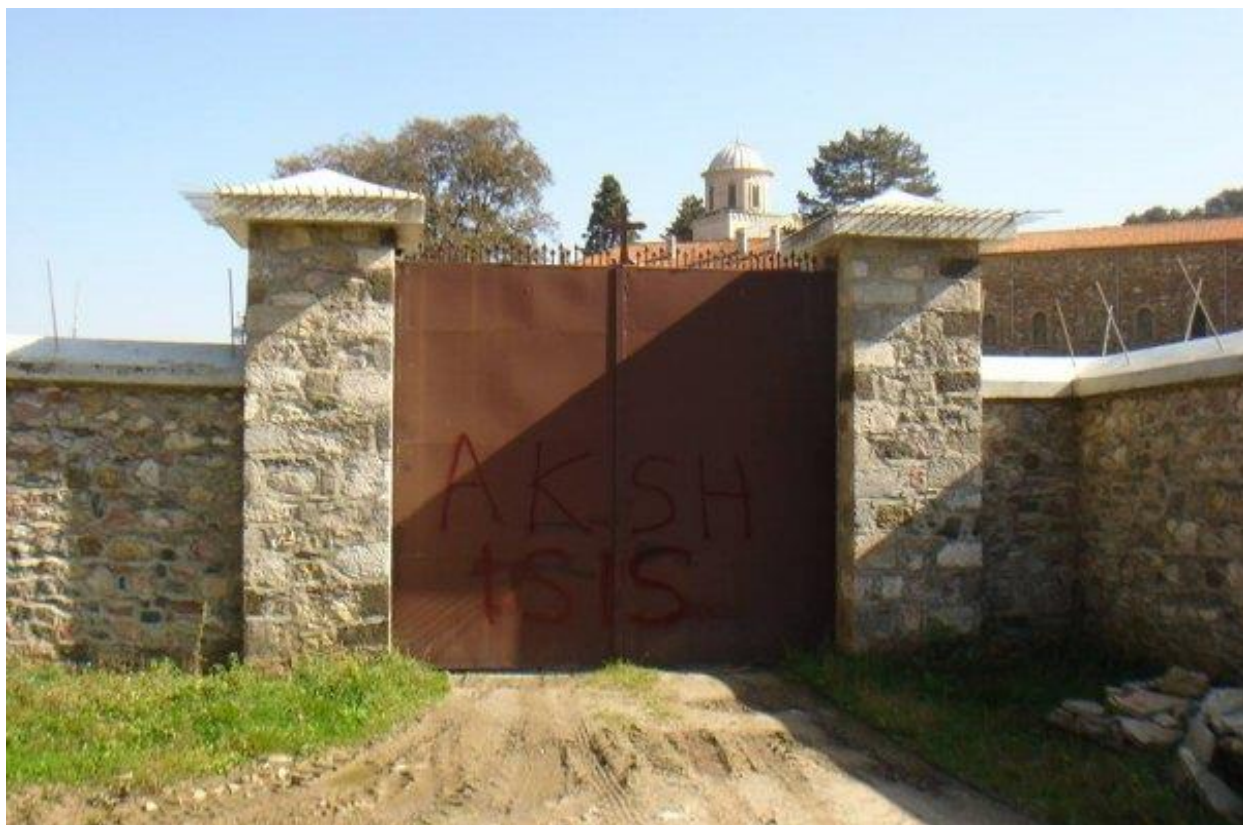
мимикријом, истицањем симбола двоглавог орла и сличних порука мржњи. Тамо где Срби нису насељени, најчешће су се овакве поруке истицале приликом њиховог повратка у новоизграђеним насељима, која су била у вези обавештавања да Срби нису добродошле комшије, да Албанци са тиме нису сагласни и да ће учинити све како не би дозволили њихов повратак (па макар их ископавали из гробова). На следећој слици даје се приказ неколико облика симболичког насиља приказаног у облику графита:

Слика 7. Фотографију направио аутор: „Јединство“, бр. 13-14, од 07.04.2014. године.

Слика 8. На главној капији Богословије у Призрену натпис „УЧК“. Извор (KoSSev 15.02.2015).

Слика 9. Графити „ISIS“ (Islamska država), и „AKSH“ (Armata Kombëtare Shqiptare - Албанска национална армија) на манастирској капији Високих Дечана. Извор: (KoSSev 13.10.2014).

Међутим, треба рећи да не постоји правило у вршењу било каквих облика симболичког насиља и напросто не постоји део Косова и Метохије у коме је оно више или мање интензивирано. Са симболичким насиљем различитих врста сусрећу се како мала српска насеља и села која броје десетак кућа, тако и она која броје једно или два домаћинства у којима живе углавном старије популације.

Са истим приликама симболичког насиља сусрећу се и она изолована насеља која немају никаквих контаката са Албанцима, па чак и она села кроз које нема ни магистралног пута којим би могући екстремисти могли да врше неке провокације приликом проласка. Просто речено, симболичко насиље плански и намерно усмерено је ка Србима и српским заједницама, како у мултиетничким, тако и у моноетничким чистим и изолованим српским заједницама удаљених од Албанаца. Насиље је подједнако заступљено како у Метохији, тако и на Косову са тенденцијом да се број таквих, али и других насиља, прелива на север покрајине, посебно од потписивања БС када је српско - албански контакт постао учесталији. Често су, изузев неких општина централног Косова, на пример, Косова Поља, Грачанице, Вучитрна, па тако и Косовске Каменице, али и Пећи, Призрена и Прилужја, графити и претеће поруке исписивани и у Зубином Поточу, Косовској Митровици, Звечану и Лепосавићу. Сем неких стандардних модела симболичког насиља, заступљени су и неки отворенији облици провокација и упућивања порука мржњи усмерених према Србима. Неки од њих у вези су са паљењем српске заставе на тврђави Звечан у истоименој општини и монтирање албанске заставе, затим, прелажење главног моста на Ибру у Косовској Митровици на северни део града, неретко са провокативним симболима, мајицама, заставама, ознакама или мимикријом која симболизује националну мржњу и позив на међуетничке сукобе.

Насупрот северном делу, који је како тако изолованији у односу на албански део града, Срби јужно од Ибра сусрећу се са индиректним али и са директним симболичким насиљем. Упечатљива порука мржње, као облик симболичког насиља приказана је на слици (7) која је исписана у Ораховцу на кућама Срба, а како се наводи у извештају „Јединства“ бр. 13-14, (07.04.2014). „куће на којима су исписани графити су празне јер су власници отишли из Ораховца, али су њихови сународници и комшије који још живе у тој улици узнемирени догађајем и исписаним порукама. У улици у Ораховцу где су осванули графити је у последњих пар месеци продато неколико српских кућа. Мештани кажу да графите виде

као притисак да и остали Срби из улице продају своју имовину“, слично је констатовано и у извештају Канцеларије за Косово и Метохију, осудивши напад речима да „је јасна порука преосталим Србима из Ораховца да се иселе, а да они који су већ отишли не треба да се враћају“ (стр 13). Претећи графит симболично је упутио две застрашујуће поруке, прва се односи на то да Албанија (Шћиперија) сече главу Србији, а уједно Шиптар (Албанац) убија Србина Милета, симболизујући тиме да је расељеништво српске заједнице из Ораховца последица победе Албанаца, али и континуираног послератног насиља самих албанских комшија из Ораховца и уже околине.

У извештају „Јединства“ могу се видети последице које симболичко насиље изазива међу српском заједницом, односно групом над којом се насиље врши. У улици у којој су осванули графити процес исељавања је у току, док остали мештани чији се домови налазе у близини виде ове претње као поруку која им наговештава да ће њихов останак у Ораховцу бити у вези све учесталијег и отворенијег насиља, како симболичког тако и директног насиља. У том смислу, нерешавање оваквих недела и необуздавања притисака које се врше над Србима само ради њиховог исељавања, српску заједницу приморава да у догледној будућности потражи себи смештај у централној Србији, па макар он био и контејнерски камп попут оног за расељенике у Грачаници. Пошто се наведено симболичко насиље дешава у оквиру процеса дијалога и имплементације споразума, занимљива је једна констатација коју даје испитаник из Ораховца:

„После Бриселског споразума много је људи који су имали послове овде морало да напусти Ораховац. То је пре свега везано за урушавање државе Србије на овом простору, односно везано је за укидање српских институција на Косову и Метохији. „Етничка унија“ наше енклаве се тотално променила од тада. Срби су нагло почели да продају куће и имања и то у вредности од 3.000 - 6.000 евра, што је не мизерно, него је направило хаос у дотадашњој структури становништва. Можда је занимљива чињеница да је било кућа у мом комшилуку које су напуштене много пре Бриселског споразума, али ипак нису биле продате, али након Бриселског споразума људи су нагло почели да продају куће. Људи су просто нагло у Ораховцу почели да продају куће јер су мислили да је са Косовом готово. Мада у суштини то је то. Чим су укинули институције, општину и остало, о чему да говоримо, то је то, крај је. До Бриселског споразума људи су чак и хтели да се врате да живе овде, дешавало се често да им неко понуди посао овде и они би долазили. Посебно они људи који су живели у Србији у колективним центрима, ја сам лично знао бар једно 5-6 породица које су се вратиле, али су се после споразума поново иселиле у Србију, снашли су се тамо сами, почели су да раде приватно и то их је и задржало тамо. Пази, само у мом комшилуку је након потписивања Бриселског споразума продато око 50 кућа. Све је било српско“. (Ораховац, м. 1990).

Из извештаја, али и из интервјуа одрађеног у Ораховцу у периоду „нормализације односа“, могу се оучити неколико елемената које су непосредно утицале на судбину српске заједнице на Косову и Метохији. Они се пре свега тичу укидања српских институција, укидања безбедносних структура Кфора и препуштања све веће надлежности косовској полицији када је у питању заштита преосталих Срба.

Последично томе, Срби су због немогућности, али и несагласности за интеграцијом у косовско друштво, од 2013. године све више бивали под отвореним притиском Албанаца, који су отвореним директним и симболичким насиљем указивали Србима да су непожељни суседи, те да српска имовина припада Албанцима као нека врста „ратног плена“, због чега је продаја српских кућа и имања све више поклањана истима по веома ниским ценама од три до шест хиљада евра по објекту. Како су Срби под притиском продавали имовину, уз недовољну или никакву заштиту ПИС у Приштини, демографски капацитет српске заједнице на Косову све је више опадао. Тиме се смањивао број Срба на Косову, али и коначно опадала нада за било каквом могућношћу евентуалног опстанка на овим просторима. Отворено повлачење српских институција додатно је демотивисало Србе, што је према њиховим речима означило и „крај Србије“ на КиМ, што их је навело на размишљање да ће се са повлачењем Србије избећи и преостали Срби. Убрзо након потписивања БС је само у Ораховцу продато око 50 српских кућа, у којима су се населили Албанци, не треба говорити о већим последицама српске заједнице, бар не у Ораховцу и околини.

На сликама 8 и 9 види се изражено симболичко насиље које се понавља у континуитету последњих десетак година, дакле поново говоримо о периоду када је требало да се „нормализују односи“ између Срба и Албанаца. О периоду када су посебан легитимитет добиле ПИС у Приштини, а Косово постало међународни субјект са одређеним, готово потпуним легитимитетом и суверенитетом на овој територији. У том смислу, а поводом наведеног симболичког насиља нису само појединци или групе поборници насиља, већ и институције и њихови представници. Увек се у оквиру истраге наведених облика насиља, али и неких озбиљнијих дела, испостави као оправдана претпоставка да су вршиоци насиља и полицијски инспекторат укључујући и тужилаштво у неком облику „прећутног одобравања“недела које се спроводи над Србима. На то указује чињеница да је главнина насиља над Србима прошла непроцесуирано или су починиоци

подлегли кратком задржавању да би након кратког периода „без доказа“ били ослобођени. Символи којима се упућује претња или исказује мржња према српској заједници на Косову и Метохији углавном су националистичке природе, у чему претендују симболи терористичке ОВК, а често се, посебно у последњем периоду, као што се може видети на фотографијама, исписују и симболи Исламске државе, што указује на неретку повезаност албанског и исламског екстремизма. То надаље упућује и на учесталост пријављивања албанских младића у екстремистичким организацијама у процесу „прослављања Цихада“. Читав комплекс симболичких порука пре свега упућује се Србима, што непосредно изазива не само трпљење и бол, већ и иселење, остављање дедовине и напуштање домова. Насиље које се над Србима спроводи на Косову и Метохији заснива се на одређеним националним специфичностима које поседују Срби као жртве. Насиље се у овом случају спроводи над Србима као етикетираним жртвама, са одређеним социо-демографским карактеристикама, жртва која је препозната као трауматизована и услед дугорочности насилних аката беспомоћна и крајње маргинализована. Њу такође карактеришу одређене физичке или психолошке особине, али се жртва у овом случају пре свега препознаје због своје различитости (Nedeljković 2011), у којој су најбитније идентитетске особине, пре свега православна вера, српски етникум, језичка и културна особеност и на крају и коначно национална припадност.

Овome се може додати да је насиље усмерено и ка оним лицима која су на неки начин „државотворно опредељена“. Ромска заједница је и раније била изложена насиљу због своје припадности држави Србији, у смислу институционалних али и етно-религијских обреда, те је и то мотивација за већину насиља упућених овој заједници иако произилазе из личних опредељења и амбиција. Само је један пример у вези тога да је Ромима на Косову забрањено да славе Ђурђевдан (Св. Ђорђе) и да је институционални притисак за слављењем исламских празника услов за добијање бројних државних бенефита (дечијег додатка, социјалних давања) итд. Следствено томе, може се рећи да се различити облици културног насиља на Косову и Метохији спровode претежно над Србима, али и другим неалбанским заједницама. Насиље у значајном делу произилази из „полуструктурног“ институционалног миљеа, које поприма особености да се у ширем кругу мултиетничких заједница испољава као тортура једне над другом етничком групом (ur. Galtung 1969). Иако се пак, комплексна мрежа подржавања између институционалних и појединачних актера који учествују у различитим

облицима насиља над једном етничком групом на Косову и Метохији не могу сврстати директно у званични облик структурног насиља, посебно због правних норми које званично регулишу међуетничке односе, такав тип „комбинованог насиља“ пре свега се може приписати израженом националистичком осећању, које се испољава у виду мржње и обухвата, услед нефункционалности институција, широку мрежу њених представника укључујући и „државни“ врх који је видно усмерен на подржавање истог.

Такав модел насиља може се категоризовати као институционално-полуструктурно насиље, оно насиље које није по природи ствари структурално, али произилази из структуре, у коме је у најзначајнијој мери актуелна култура националистичког насиља, као последица ратних околности. Наведена врста насиља такође, последично неуређеном и нефункционалном „државном“ систему испољава се и у виду „сарадње“ на националној основи насилника и институционалног апарата, која је у народу препозната по синтагми „кадија те тужи - кадија ти суди“. У ствари, додатно оптерећење званичној институционалној управи на Косову, у борби против сваког облика насиља и нетрпељивости, посебно међуетничкој, представља то да је читав „државно“ институцијални и безбедоносни систем сачињен од бивших припадника терористичке организације Косова (ОВК), или њених активних подржаваоца који су у виду неке ратне одштете од Унмика добили институционалне положаје, министарске позиције и председничка места (šire u. Hofbauer 2009), те су у том смислу и започели дијалог о нормализацији односа са Србијом, сматрајући преговарачку позицију састављену од Хашких оптуженика као „кооперативну“ и спремну на сарадњу у било ком смислу, за сопствене и интересе међународних актера (уп. Ђурковић 2014).

Модел институционалне управе ро свему судећи користио је и користи системску снагу у недовршеној борби етничког чишћења вршене у оквиру „нормализације односа“ одвија „тихим тоном“. Подаци из истраживања безпоговорно сведоче о томе. Различите врсте насиља међутим нису се одражавале само на релацији међусобних односа Срба и Албанаца у међуетничким срединама, комшијским и суседским односима, она су се манифестовала пре свега на политичкој релацији Београд - Приштина у сврси дневно-политичких потреба, најчешће манифестованих подизањем националистичких тензија, што је последично, с времена на време у пракси изазивало различите врсте сукоба, чији је предмет трпљења био српски народ и српска културна баштина на Косову и Метохији.

Насиље над Србима појачало се крајем 2015. и с почетком 2016. године, а у одређеном смислу може се претпоставити да је томе допринео раст националистичког популизма с обе стране.

Примера ради, упркос потписаним споразумима који су у одређеној мери регулисали поједине сфере међусобних односа између Србије и Косова, бројне одлуке, пре свега приштинских власти, настојале су да након потписивања главнине споразума у Бриселу опструирају договорено, што се најјасније показало увођењем рестриктивне политике „реципрочних мера“. Ове „рестрикције“ најпре су се одразиле на забрану уласка на територију Косова возилима са српским регистарским ознакама, како би се тиме условила могућност уласка на територију централне Србије возилима са Косова која имају републичке ознаке (КоSSев 01.09.2015). Политика „реципрочних мера“ само је означила нову фазу у преговорима Србије и Косова. Косово је, добивши могућност управљањем границама, посебно прелазима који су непосредно повезивали Србе са Косова и Метохије са централном Србијом, стекло могућност да даљи процес дијалога условљава различитим уценама у остваривању своје даље „државности“. Стиче се утисак да је интеграција коју је споразумно Србија прихватила, посебно када су у питању преговори о најважнијим економским и стратешким позицијама (границе, мобилна телефонија и енергетика), значајно ослабила „преговарачки потенцијал“ српског тима. У поседу своје „преговарачке опције“ Србији је након тога остало већ окрњено питање имовине (Давидовић 2016), о којој би преговори тек требало да уследе, и коначно завршни параф који би Косову признао независност.

С тим у вези су и отворене намере приштинских, европских, али и локалних српских институција и политичких актера, да се до максимума ограничи слобода политичких деловања, пре свега на северу. Готово потпуно транспарентно онемогућавање политичког деловања опозиционих странака са ограничавањем слободне мисли и грађанских активности, на северу Косова и Метохије последњих година интензивније је стваран амбијент ‘страховладе’, како од приштинских институција и Еулекса с једне стране, тако и од представника Срба са севера, који су деловали у окружењу опште криминализације и нарастајућих тензија, чиме је на северу створен одређени вакуум за интересне сукобе различитих геополитичких и геоекономских интереса. Крајња саботажа политичких активиста странке „Слобода демократија правда“ Оливера Ивановића приказивана је у

митровичкој свакодневици бројним хапшењима и притворима њених челника, како би им се онемогућило политичко деловање (Јединство 21. 09. 2015).

С друге стране, нити приштинске нити интитуције ЕУ нису вршиле операције у смислу привођења ратних оптуженика за злочине над Србима током рата и мартовског насиља 2004. године, као ни за злочине насталих након тога. Процес оснивања специјалног суда за ратне злочине на Косову је трајао у складу са подржавањем које је Косово имало у НАТО алијанси, те је нестајање (ликвидирање) сведока за суђења Харадинају, Тачију и другима, благонаклоно посматрано из угла међународних актера (Цвијић 2017). Драматична ситуација у којој су преговори били у кризи, а међуетничке тензије нарастајуће, европска делегација настојала је да врши даље притиске на Србију, посебно када је у питању поглавље 35, чиме је транспарентно српској јавности ставила до знања да је наступило време у коме су европске интеграције Србије условљене бриселским преговорима. Притисци су се очито све више испољавали и били у форми неког модела признавања косовске независности, са кидањем свих веза које Србија има са својим становништвом на Косову. Уосталом, о кризи евроинтеграција је и сам директор Канцеларије за КиМ у једном интервјуу за *Косев* рекао како се:

„Додатно погоршавају услови за евроинтеграције Србије чиме се врши притисак да се Србија натера да директно или индиректно призна независност Косова (...) данас смо информисани да постоји и амандман који нам додатно отежава наставак евроинтеграција кроз платформу за поглавље 35, предлагач је Немачка, а амандман подржавају Велика Британија и Хрватска“ (Ђурић 2015).

У складу са наведеним, у пракси је направљен преокрет политичких крилатица. Некадашња крилатица „и Косово и Европа“ имала је тенденцију да прерасте у крилатицу „Косово за Европу“. То је најпластичније манифестовано у документу Нацрта заједничке преговарачке позиције за поглавље 35 који је Европска спољна политичка служба (EEAS) представила државама чланицама ЕУ у оквиру комитета за проширење коме припада Србија, у виду очекивања за свеобухватну нормализацију односа са Косовом. Најзначајније тачке документа тичу се следећих услова:

1. Престанак финансирања српских институција на Косову и њихово усклађивање са законодавством Косова.

2. Пуно поштовање закона на северу Косова у погледу општинских статута, печата и обележја Косова.
3. Транспарентност финансирања ЗСО од стране Републике Србије.
4. Подношење извештаја МУП-у Косова од стране МУП-а Србије о финансирању пензија интегрисаним припадницима.
5. Плаћање трошкова канцеларије српског официра за везу у Приштини
6. Имплементација споразума о регистарским таблицама на северу Косова.
7. Отварање главног моста на Ибру за сав саобраћај.

Наведени захтеви само су део од укупно 35 тачака које се тичу нормализације односа. Међутим, треба увидети да се захтевана „нормализација односа“ са Косовом елаборира иако главнина спроведених споразума у пракси није решила ниједан захтев који се тиче интереса српске заједнице на Косову и Метохији. Демант српског преговарачког тима у одређаном оквиру пружио је одговор на захтеване услове који се пре свега тичао тога, када је први захтев у питању, да би распуштањем привремених институција на Косову око 5000 људи остало без посла, чиме би се угрозио опстанак око 20.000 људи што би последично изазвало велике тензије, те да је без формирања Заједнице српских општина ову тачку немогуће спровести. Затим, поштовање печата и статута општина на северу такође зависи од настајуће ЗСО и без њеног конкретног статута не може се спровести. Уз то немогуће је спровести и тачку 3 о транспарентном финансирању ЗСО када она није ни створена, те у том смислу није могуће ни дати извештај о финансирању. Такође, наглашено је да ће, признато право на неограничено финансирање ЗСО од стране Србије, касније вероватно бити ограничено са притисцима да се та средства смање и редуцирају.

Захтев који се односи на подношење извештаја о финансирању пензија некадашњим припадницима српског МУП-а није у складу са БС, док је проблем новчаног регулисања канцеларија српског официра за везу у Приштини наишла на проблем који се тиче регулисања имовинско-правних питања, јер је канцеларија у Приштини узурпирана имовина ПИО фонда Републике Србије. Надаље, предложено је да имплементација споразума о регистарским таблицама буде одложена због свеукупне социјалне нестабилности на северу, на крају и због начина на који ће прихватити становништво да се коначно укине српски МУП који издаје српске таблице. На крају, отварање моста на Ибру условљено је катастарским одвајањем северне и јужне Митровице у насељу Брђани (шире

у: KoSSev 15.10.2015). Као што се може видети у извештају, српско-косовски дијалог је већ након две године преговора запао у кризу која више има везе са геополитичким интересима великих западних сила, него са реалним стањем међуетничких односа између Срба и Албанаца на Косову.

Инсистирање на гашењу српских институција на Косову у периоду спровођења најинтензивнијих насиља над Србима и српским наслеђем на Косову и Метохији, наводи на мишљење да „европски партнери“ под „нормализацијом односа и помирењем“ пре свега подразумевају решавање неког облика „међудржавних“ питања него интеграције и суживота која би била или требало да буде резултат било каквих преговора и споразума. Напредовање у имплементацији споразума из Брисела пратио је пораст насиља над Србима на Косову, што је Србима отприлике наговештавало каква их будућност чека у „мултиетничком Косову“. Несарадња и потпуна изолација српских средина, чести сукоби и намерно изазване штете, уз институционалне притиске Косова, у главама Срба инсталирали су једну визију будућности углавном усмерену ка будућем улагању у некој новој средини, претежно у централној Србији. Деструкција читавог система на Косову, са тенденцијом укидања српских институција и готово никаквим развојем приватног сектора (Радовановић 2020), Србима на Косову није отворала никакве перспективе.

Заоштрена политичка ситуација, неправедна прерасподела друштвених средстава као и очигледне геополитичке претензије ПИС у Приштини ка северу покрајине, све су више утицале на континуиране миграције српског становништва са овог поднебља. Да бриселска имплементација није била у кореспонденцији са интеграцијом Срба у Косовски систем нити у вези са нарастајућим помирењем Срба и Албанаца показују следеће изјаве Срба са Косова и Метохије:

„Постоје само интересни односи који се пре свега своде на трговину ситнијег облика, али са тиме се почиње и са тиме се завршава. Наравно, има Албанаца који су ту живели и пре рата и са њима је одређен број комшија у коректним односима. Ти односи су били свакако пријатељски пре рата, они су се наставили готово у истом облику и данас, али ипак треба рећи да су рат, насиље 17. марта, и сви каснији догађаји, као што је велики притисак усељавања Албанаца у нашу заједницу, па куповина наше земље, утицали на то да се и таква пријатељства сведу на неке безличне комшијске односе. Моје прве комшије су данас Албанци, и са леве и са десне стране, купили су земљу поред

мене и ту се населили. Са њима сам у фер односима, али се свакако они своде само на поздрављање, „како си комшија“, „добар дан“ и слично. Е сад, постоје и они који су непријатељски настројени, па се неретко дешавало да дође до проблема и насиља које се углавном или готово увек спроводи над Србима. Просто све иде тенденцијом којом је српска етничка мањина слабила на Косову, тако су они јачали и по самој природи ствари, пошто смо ми незаштићени, њима су све време отворене руке за насилне акте над нама“ (Старо Грацко насеље - Липљан, м. 1991).

Као што се може видети из приложеног, међуетнички односи на југу Косова и Метохије своде се на несарадњу и избегавање контакта на интернетничкој релацији. Забринутост расте управо због чињенице да потенцијално пријатељство и ближи комшијски односи касније не прерасту у одређени облик насиља над Србима које се дешавало у пракси ових људи. Слично је и у другим мултиетничким и моноетничким срединама:

„Србима овде можете да радите шта хоћете. Нико вам то право неће ускратити. Србину можеш да радиш шта хоћеш, и да га каменујеш и да их гађаш и да их псујеш, све је дозвољено. Ни за шта нећете одговарати. Све то је довело до ситуације да нам се ове године деца не играју у дворишту своје школе. Ниједно дете ове године није пришло игралишту. Сада су се посебно наоштрили последњих година па и месеци, од кад је њихова РОСУ полиција почела да изводи своје акције малтретирања Срба и на северу Косова и овде, они су добили неки вид моралне подршке чиме сматрају да је насиље над Србима легално и легитимно, па кад га примењује полиција и специјалне јединице, а можда ће ускоро и њихова војска, зашто онда не би и деца и њихови родитељи“ (Гојбуља-Вучитрн, м. 1975).

Идентична ситуација је и у северним општинама које су пак са албанским становништвом на одређеној физичкој дистанци. Међутим, страх од међуетничких конфликта само говори о чињеници да Бриселски споразум није резултирао међуетничким помирењем, а ни релативном интеграцијом, већ насупрот томе, повећао страх и небезбедност Срба као угрожене „мањине“.

„Свакодневни живот овде се темељи на идентитетским разликама које постоје међу нама, култура, религија, политичка уверења итд. Ми на то не можемо да утичемо, то је тако и то је одраз проблема са којима се сусрећемо у свакодневном животу. Свакодневни живот се ипак одвија нормално, с тим што треба имати у виду да нема неке конкретне сарадње између мултиетничких

заједница, дружења, у смислу заједничких излазака, а све је то због различитих идентитетских разлика, и даље смо у неком привидном или наглашеном сукобу, у зависности од периода и кризе која је актуелна. То може да се види из косовске свакодневице, Срби живе у енклавама и немају поверења у албанску заједницу како би ка њој усмерили своју интеграцију, а са друге стране ни Албанци немају поверења у Србе па нити желе нити раде на интеграцији Срба у свој новостворени систем. Створена је нека вештачка атмосфера, неки облик експеримента где глобална политика утиче на локалне прилике. Под великом смо лупом Међународне заједнице, али ипак, вероватно због неког чврстог менталитета, успевамо да се очувамо како знамо и умемо, иако су свакодневни услови неизмерно тешки и несавладиви“ (К. Митровица, м. 85).

Приказ међуетничких односа из угла српске заједнице (због које се и спроводи Бриселски споразум) не сведочи о помирујућим околностима које је требало да изгради дијалог, већ као што се може видети, тзв. „нормализација“ изазива забринутост и страх код Срба који у сваком смислу избегавају било какве контакте са Албанцима те је њихова комуникација усмерена на моноетничкој релацији. Дабоме, може се видети да су међуетничке баријере додатно условљене геополитичким претензијама од стране ПИС у Приштини и Међународне заједнице и да такви покрети, како на југу тако и на северу Косова, изазивају одређена негодовања и страхове.

Деструкција коју је произвела досадашња имплементација БС имплицитно утиче на одлуке које доносе и планирају Срби са Косова и Метохије. Из страха од насиља, неретко медијски прокламованих, њихов живот сведен је на ишчекивање неизвесне будућности. Нетранспарентност и неучествовање у дијалогу произвело је додатну сумњу да се судбина Косова, али и њихова лична, кроји иза кулиса, и у том су смислу и њихове наде и планирање будућности усмерени ка рађању новог живота на неком безбеднијем и сигурнијем месту, ако не њиховог, онда сигурно њихове деце.

6.4. Директна димензија насиља

Директно насиље представља један од најчешћих облика насиља које се може идентификовати на постконфликтним подручјима. Најчешће се рефлектује у виду његовог најзаступљенијег модела а то је физичко насиље, према дефиницији усмереног на другу особу или заједницу карактеристичну по одређеним културно-етничким особеностима.. Наведени модел насиља најчешћи је у оним зонама у којима је за време ратног сукоба било сурових ратних злочина са обе стране, што се рефлексивно појављује у виду ратне освете (Boyle 2014).

Међутим, правило које је установио Бојл није применљиво у нашем случају, знајући да се насиље није манифестовало само у оним тачкама у којима је било јаких ратних упоришта, већ се оно испољава и у деловима у којима током ратних сукоба није било конфликта. Они су пре свега повезани са чињеницом да је у нашем случају на делу концепт реактуализације националног препорода са коначним циљем дефинисања „националне“ територије, те се у реализацији наведеног пројекта врши насиље над мањинском српском заједницом и њеном културном баштином.

Можда најрелевантнији показатељ међуетничких односа је степен израженог интеретничког сукоба који се приказује у различитим формама директног насиља. Управо зато што код овог облика насиља нема посредника, већ се оно испољава у директном контакту две особе или две групе, а манифестује се преко више врсти насиља и то, физичког и вербалног, најчешће и најлакше их је идентификовати. Присутно је економско и психолошко, теже уочљиво и сексуално насиље, један од такође учесталих облика недела када је у питању интеретничка (једносмерна) релација на Косову. У следећој табели дајемо приказ насиља извршеног над Србима на Косову и Метохији у периоду „нормализације односа“:

Табела: 10

Приказ укупног броја директног насиља лоцираног у медијским садржајима (НИН, Јединство, KoSSev) које се манифестовало кроз његову директну димензију у периоду од 2013-2018. године.

ДИРЕКТНО НАСИЉЕ						
ГОДИНА ИЗДАЊА ШТАМПАНИХ МЕДИЈА	ФИЗИЧКО НАСИЉЕ	ПСИХИЧКО НАСИЉЕ	ВЕРБАЛНО НАСИЉЕ	СЕКСУА ЛНО НАСИЉЕ	ЕКОНОМС КО НАСИЉЕ	УКУ ПНО
2013.	10	/	3	/	/	13
2014.	14	/	7	/	/	21
2015.	44	/	4	6	/	54
2016.	56	/	4	/	/	60
2017.	18	/	3	1	/	22
2018.	21	/	4	/	/	25
УКУПНО	163	/	25	7	/	195

Као што се може видети у датој табели, најчешћи и готово подразумевани облик насиља који трпе Срби на Косову и Метохији из ове групације је физичке природе. Његов интензитет је растао у току спровођења БС, темпом, да је врхунац достигао крајем 2016. године када је износио чак 56 различитих врста физичког насиља које су претрпели Срби од стране Албанаца. Као што смо до сада више пута истакли, упркос ишчекивању да се сукоби смање или на неки начин обуздају и контролишу, насилни акти над Србима са напредовањем у БС добијали су на динамици и то са почетних 10 напада током 2013. године, тај број се повећао током 2014. године на 14 физичких напада, а током 2015. и 2016. године он је четвороструко 44 и петоструко већи 56; дакле, у години када је главнина споразума имплементирана или је у процесу имплементације.

Опадање физичког насиља над Србима током 2017. и 2018. године било је приметно и на тренутак је давало наду да ће се етнички егзодус над Србима примирити и коначно довести под лупом закона (*имајући у виду да су имплементирани споразуми о правосуђу на Косову*) насиље се пак није до краја каналисало и сузбило. Бројке говоре о нимало

безначајним злочинима које су претрпели Срби или српска домаћинства и то у 2017. 18 напада различитих врста и 21 напад током 2018. године. Добијени подаци потврђују седму посебну хипотезу истраживања која је у вези оспоравања: „Основних права човека, права на слободно кретање, права на рад, те права на живот, која услед многобројних директних и других облика насиља, постају маргинална категорија српске етничке заједнице на ‘Косову’“. Довољно је рећи да наведени облици насиља вршених над српском мањином представљају отворени атак на сва људска права, те да остаје упитан иоле нормалан живот у наведеном окружењу.

Физичко насиље над Србима у различитим регионима Косова кретало се у оквиру одређених стандардних форми директног насиља. Међу најчешћим били су отворени атаки оштрим и тупим предметима чији је циљ наношење повреда или убиство припадника српске етничке групације, затим неретка је била употреба оружаних средстава, а бројни Срби преживели су готово смртоносне повреде. Потом, бомбашки напади на српска домаћинства, како у мултиетничким тако и у моноетничким срединама где живе Срби били су од значајног процента, као и различити облици насиља усмерених ка деци, такође у циљу изазивања ширих сукоба на међуетничкој основи. Укупан број физичких насиља над Србима у току спровођења БС био је чак 163. За разлику од физичког насиља, у истраживаним медијским садржајима није идентификован ниједан облик напада који произилази из неког модела психичког или економског насиља.

Претпоставља се наине, да такви облици насиља нису идентификовани, не зато што их није било, већ зато што су такви облици насиља неуочљиви, уз то, свакако да се доступни новински садржаји конкретно нису бавили тим врстама насиља у свом извештавању. Подразумевано, бројни физички напади над Србима укључивали су прожимање психолошких и економских облика пласираних као његов саставни део. Примера ради, у анализираним чланцима, неретко се могло видети, као што је приказано на претходним сликама, да се над Србима спроводе различите врсте психичког малтретирања, у форми коју службена лица спроводе над њима. Различити облици психичког насиља често произилазе из институционалне структуре неодговорних службеника, припадника Косовске полицијске службе, и тичу се неадекватног службовања у виду бирократског малтретирања које се свођеног на лични ниво, до нестручног спровођења закона у коме се, мимоилазећи званичне регулативе, лица српске националности приводе по ванзаконским процедурама

поводом којих трпе различите психичке последице, произашле из злоупотребе службеног положаја. С тим у вези, значајан је број и вербалних напада на Србе. Вербални напади на Србе кретали су се у просеку између четири и пет облика насиља годишње, тако да је укупан број вербалних насиља износио 25, док је сексуални облик малтретирања, који се односио углавном на младе девојке или децу, износио чак 6 покушаја током 2015. године и један покушај сексуалног малтретирања у 2017. години. Само један пример овакве врсте насиља даје се у једном тексту „*Косев-а*“ од 08. децембра 2015. године под насловом „*Гораждевац у магли: „Тата, напали су село*““ у коме се осим физичких напада са могућим српским жртвама говори и о ширим околностима на Косову и Метохији у којима обитава српска заједница:

„Магла, у зидовима породичних кућа, рупе од панцирних метака, запаљен ауто, растурен споменик жртвама у НАТО бомбардовању са фотографијама погинулих - слике са којима „најлакше“ може да се опише једно од метохијских села - Гораждевац ове недеље. Село које је симбол трагедије од 13. августа 2003., када је убијено двоје српске деце, а четворо рањено пуцњима из ватреног оружја, тако памти и „горе дане“. Ипак, мештани су посебно уплашени после јучерашње пуцњаве панцирном муницијом и четрдесетоминутног чекања у мраку - без струје, да полиција стигне. Њихов живот је непрестано ишчекивање, полицијска станица са свега три српска косовска полицајца“. Домаћинство Саше Петровића јуче је „по други пут у пет месеци, било на мети напада. Овог пута на његову и комшијску кућу је пуцано панцирним мецима, а комшијама је запаљен и ауто. Показује рупе од метака на својој кући и објашњава:

„Један метак завршио је и у купатилу, по зидовима куће, са спољне стране сам видео оштећења од хитаца. Не могу да прикријем, био сам мало у шоку, али ово се већ дешавало и раније, пре неких четири-пет месеци. Ово се често дешава и у општини Пећ и у општини Клина (...) највише је ћеркица уплашена. Ја сам покушао да прикријем ту ситуацију рекавши јој да се ради о снимању неког филма, као то су глумци, те је онако мало јача пуцњава, али видим да нисам успео до краја да је преварим, она капира да ту нешто није у реду. Оно што мене брине јесте што се овакве ствари не процесуирају, не санкционишу, што представници албанске заједнице ретко кад подижу глас кад се ове ствари дешавају, што судство и

полиција не раде професионално свој посао. Практично долазите у ситуацију да немате коме да се обратите. И међународна заједница и она ћути (...) порука је врло јасна - селите се. Нисте пожељни овде. Али, оно што мене боли је што ретко ко од лидера на локалном и централном нивоу не сме да се супротстави таквим људима и да подигне глас, да осуди такве људе и да их процесуира“. (...) „Ништа, ништа нам не доноси будућност. Сада је, чини ми се, још теже. Таман када се ослободиш...још тежа је ситуација. Дошло је до ситуације да не можеш испред своје куће да станеш. Шта друго да ти кажем, не знам. Нисам неки говорник, јер је дошло стварно „до овде“: са стрепњом да легнеш, са стрепњом да устанеш“.

О безбедносно-политичкој ситуацији током „нормализације“ односа говори и следећи случај забележен на магистралним путевима и у том смислу не произилази из облика сукоба које се дешавају у оквиру супротстављених интереса око имовинских питања, нити било каквих сукоба произашлих из сфере „освете за ратно насиље“, већ просто описује општу нетрпељивост Албанаца према Србима на Косову и Метохији и неангажовање ПИС у Приштини и ЕУ на решавању проблема безбедности када је српска заједница у питању. Следећи облик покушаја отмице који припада сексуалном насиљу преноси „Јединство“ од 12. септембра 2016. године, бр. 36, под насловом „*Преплашене три девојчице на путу од школе до куће*“ (стр. 11), у коме се наводи:

„Док су се враћале из школе која се налази у Горњем Кусцу (О. Гњилане, прим. аут.), три девојчице српске националности старости између 11 и 12 година, на путу ка њиховим кућама у селу Станишору доживеле су велики страх, када су их како су испричале својим родитељима, зауставила двојица непознатих мушкараца који су били у плавом голфу, зауставили возило причали на непознатом језику и руком их позивали да уђу у кола. Људи из голфа су отишли када је на истом путу наишао један пешак који је у том реону шетао пса. Од мештана Станишора се може чути да је сличних ситуација било и раније и да су се ђаци који пешаче у школу око два километра често нашли и на мети паса луталица. Према његовим речима, за децу која из Станишора иду у школу у Горњем Кусцу за сада није обезбеђен школски превоз. Он и други житељи овог села истичу да би надлежни требало да се ангажују да реше ово питање. Иначе у Станишору живи око три стотине Срба и неколико албанских породица“.

Наредни пример вербалног насиља износи се такође у „Јединству“ од 01. јуна 2015. године, бр. 20, у коме се показује једна врста претњи и притисака које несумњиво показују албанску ненаклоност ка могућем помирењу са Србима на КиМ. Радња се дешава у Приштини и одраз је верске нетрпељивости, приказана је под насловом „Претње због црквеног звона“:

„Комшо немој да лупаш то звоно, зашто звониш, овде живе муслимани, рекао је непознати Албанац свештенику Маринковићу. Дарку Маринковићу, приштинском пароху и свештенику цркве Светог Николе у овом граду, непознати Албанац претио је због звоњаве црквеног звона која су се у приштинској цркви после дужег времена огласила прошлог понедељка. Око пола једанаест ујутро стајао сам на паркингу преко пута цркве са црквењаком спремајући се да поведем дете у школу у Лапље Село, када нам је, очигледно, чекајући тренутак, пришао млађи човек. Одмах ми се обратио на јако добром српском језику речима: комшо немој да лупаш то звоно, зашто звониш, овде живе муслимани. Када сам га запитао зашто и коме се обраћа, почео је да ми прети говорећи да врло добро знам да се обраћа мени, рекао нам је отац Дарко и подсетио да се црквено звоно на цркви Светог Николе огласило ових дана први пут после једноипогодишње паузе, када је такође звоњење било прекинуто због претњи. Ово није први пут да доживљавам претње и провокације, а сигуран сам да је овај човек који ми је јутрос претио исти онај који ми је пре више од годину дана запретио да ће с браћом поново запалити цркву (...) Свештеник Маринковић подсећа и на инцидент од пре око годину дана када је припадница косовске полиције оптужила тадашњег пароха Стеву Митрића, да је сам поломио споменике унутар црквеног дворишта“. (...) Отац Дарко додаје да сви Срби у Приштини „живе у изолацији са високом металном капијом на улазу и зидом који одваја црквену порту од околних објеката. Отац Дарко каже да му се осим једног старијег Албанца, од комшија нико не јавља. Он сведочи да ни остали Срби из Приштине не живе боље. Њих педесетак већ петнаест година живи са страхом“.

Као што је приказано у квантитативно-квалитативној анализи, насиље над Србима на Косову и Метохији није територијално омеђени феномен, за кога би се могло рећи да је

специфичан за одређена подручја, села и насеља специфична по мултиетничности или пак за она насеља која су географски ближа оним подручјима где је ратна бујица оставила разорне последице људских жртава, већ се насиље над Србима спроводи у различитим формама, плански, осмишљено и сасвим перфидно како у мултиетничким, тако и у изолованим моноетничким насељима, али и, као што се из приложеног може уочити, и по магистралним прометним цестама.

Посебно је важан сегмент насиља који се односи на забрањивање упражњавања вероисповести и црквених обреда, који је уз прожимање са физичко-симболичком врстом насиља, један од најактуелнијих чинова у малтретирању Срба. Нажалост, насиља спровода над Србима још увек задржавају облик оних недела која су мучила српску заједницу и у предратним околностима, када су вршене отмице деце, жена и мушкараца, која се и данас манифестују на улицама Косова и Метохије, чак и под надзором Европске уније и Међународне заједнице. Различите врсте притисака у српском народу схваћени су углавном као претње које се упућују искључиво ради расељавања из насеља у којима су Срби остали и након рата, док, насиља која се врше у повратничким заједницама, претежно на југозападу Косова и Метохије, имају за циљ да заплаше повратнике и тиме покажу да повратнички живот неће моћи да проживе у миру и благостању, већ ће бити и остати жртве националистичког насиља док год су присутни на Косову. Посматрано из угла међуинституционалних односа и преговора у којима учествују Србија и ПИС у Приштини, дијалог о „нормализацији“ односа по свему судећи до сада је имао за резултат само предавање државне интересне сфере Републике Србије на Косову и Метохији, у виду укидања институција, неинтересовања за националне интересе у смислу државне и приватне имовине и заштите која је из те проблематике требало да произиђе, на крају, истраживање показује да је дијалог вођен за разграничење Србије и Косова, а не за помирење српске и албанске заједнице стациониране на Косову и Метохији.

Досадашњи преговори чији је резултат повлачење српске државе са свом својом апаратуром, нису утицали на решавање међуетничких проблема и насиља усмереног ка српском народу, већ су споразумно давали снагу приштинским институцијама да спроводе терор над Србима и српском културном и националном баштином. Додатна брига за будуће међуетничке односе на Косову и сам опстанак српске заједнице произилази су из тога да се насиље које се манифестује из косовске структуре подржава или „благосиља“ од стране

европских партнера и у том смислу користи у циљу остваривања пројекта етнички чистог Косова. Покушаји отмица малолетне деце, застрашивање и покушаји убиства из аутоматског оружја усмерених ка Србима, забрањивање посета српским светињама, маргинализовање и забрана коришћења српског језика у институционалном делокругу, узурпирање приватне и државне српске имовине под потпуном интеграцијом полиције и судства, уз бројне друге притиске, указује на то да се, бар за српску заједницу, живот неће нормализовати ни након завршетка процеса започете „нормализације“. Промовисање будуће војске Косова, са све чешћим упадима специјалних јединица на север Косова, уз непрекидна медијска најављивања различитих врста „етничких чишћења“ Срба и свакодневно „тихо“ етничко насиље које се тим поводом спроводи, српска заједница изложена је размишљању о селидби и тихом нестајању са ових простора. Дугорочност дијалога и неретке једностране опструкције, уз опште насиље, не дају наду српском живљу за опстанак у плански креираном, ризичном и небезбедном окужењу.

Свакодневни атаци праћени институционалним оглушивањем када је у питању страдање Срба, све више говоре српској заједници да ће наду за мирнијим животом пронаћи једино као „избеглице у својој земљи“. Поражавајуће стање српске заједнице на Косову и Метохији вишеструко је оптерећивало инсистирање српског преговарачког тима за настављањем дијалога са приштинским институцијама, иако ниједна обавеза из самог споразума није спроведена с њене стране. Континуирано пропадање српства на Косову се може описати феноменом „дугог трајања“ (уп. Вукадиновић 2018), у коме се Србија повлачила са свог историјског простора.

Преговарачка делегација свакако је у одређеним тренуцима имала све слабију подршку у народу, посебно Срба са севера, који у већини случајева нису ни били за бриселску интеграцију у косовске институције. Деструктиван положај српске заједнице на КиМ у крајњем случају изневерило је и представништво Српске православне цркве и то не само када је у питању брига за опстанком српског живља, већ и у изостанку неког облика бојкота због видног уништавања културног и верског наслеђа (Политика 2013). Имајући у виду да самим споразумом у Бриселу српска црква на Косову и Метохији није добила посебан статус, већ је „споразумним“ мимоилажењем тог питања све више била жртва претње да уласком Косова у Унеско, православна баштина постане имовина тзв. Косова, новоизмишљене и самопроглашене творевине. (Не)брига у десетогодишњем континуитету

спровођена од стране српске владе, иде у прилог креирања нове „националне баштине“ Косова, што упућује на закључак да је коначно српска-косовска политика мртва (Антонић 2010), те да је сасвим парадоксално, „евроинспирација“ заменила светосавље и косовски завет, не само код политичке, већ и код црквене елите и црквеног клира. Претпоставке су у вези показатеља да се најбитнији проблеми српске заједнице и српског националног бића на КиМ, као што су повратак Срба, заштита верских објеката, и дозвољавања да се над Србима врши неки облик „тихог етничког чишћења“ на Косову, не потражују од Међународне заједнице, упркос „споразумном повлачењу“ српских институција и чињењем крајних уступака приштинској делегацији.

6.5. Насиље над приватном и друштвеном имовином

Насиље које се на Косову спроводи над приватном имовином под протекторатом ЕУ и САД само је још један показатељ да покровитељи и промотери косовске независности (Митровић 2019), немају намеру да у оквиру свог мандата заснују концепт мултиетничности на миру и начелима права. Наиме, оно што се у традиционалним либералним државама сматрало светињом, алудирајући пре свега на тзв. земље „квинте“, сада се скрнави и терорише на најгоре могуће начине. Потребно је уочити чињеницу која се константно код домаћих аутора понавља у анализама косовског проблема, а то је да се непоштовање права и закона на Косову и Метохији не би догађало, да то није у складу са тренутним и далекосежним интересима земаља које врше безбедносно правну јурисдикцију.

Посебна пажња се треба усмерити на такозвани процес „нормализације односа“ као међународноправног документа „двеју страна“ чија је већ десетогодишња имплементација произвела правне ‘последнице’ и у складу са њима решења правно-безбедносних питања су обавезујућа. Међутим, дугогодишња непринципијелност и недоследност у реализацији потписаног од стране Међународне заједнице и ПИС из Приштине доводи до енормног скрнављења и урушавања свега што је српско на Косову, а то се одражава и на стање приватне имовине. У следећој табели дајемо приказ регистрованих јединица у новинским

садржајима који су беспоговорно у мањем броју од релних деликата који се догађају у пракси:

Табела: 11

Приказ укупног броја етничког насиља лоцираног у медијским садржајима (НИН, Јединство, Kossev), манифестованог кроз димензију уништавања и скрнављења приватне и друштвене имовине у периоду од 2013-2018. године.

НАСИЉЕ НАД ПРИВАТНОМ И ДРУШТВЕНОМ ИМОВИНОМ			
ГОДИНА ИЗДАЊА ШТАМП АНИХ МЕДИЈА	НАСИЉЕ НАД ПРИВАТНОМ ИМОВИНОМ	НАСИЉЕ НАД ДРУШТВЕНОМ ИМОВИНОМ	УКУПНО
2013.	2	2	4
2014.	22	7	29
2015.	20	4	24
2016.	53	8	61
2017.	38	5	43
2018.	76	13	89
УКУПНО	211	39	250

Као и у до сада приказаним табелама, насиље над српском приватном и јавном добијало је на динамици у периоду „нормализације“ односа између Србије и Косова. Број напада на приватну имовину Срба на КиМ заиста је на високом нивоу и упркос чињеници да би поред голог живота, приватна имовина требало да представља „светињу“, око које нема потребе преговарати, посебно имајући у виду чињеницу да се ради о територији на којој правну легислативу имају „узори“ демократије и либералног капитализма САД и ЕУ. Осим рушења и спаљивања српске имовине од стране екстремних албанских појединаца и група, насиље над њом неретко се врши и од стране институционалних и владиних одлука, које бројним актима приватне поседе преиначују зарад проширења албанског етникума.

Број етнички мотивисаних напада на српску приватну имовину током 2014. године увећао до 22 напада, док је исте године оштећено 7 објеката државне имовине.

Да случајевима екстремних напада није крај, говори наредна 2015. година у којој је српска имовина (претежно дакле куће у којима људи живе, помоћни објекти или приватни поседи, који у већини случајева служе за прехрану читавих домаћинстава), поново на удару даљих албанских насртаја 21 када је у питању приватна, али и јавна имовина, 4 напада ове врсте. Када говоримо о 2016 години приватна имовина Срба изложена је била великом броју напада, чак 54 регистрованих атака и 8 када је реч о имовини Републике Србије. Као што можемо видети, број насиља се више него удвостручио у оба наведена случаја у односу на 2015. и 2014. годину. Уместо прекида насиља, српску заједницу на Косову је и током ове две „завршне“ године БС чекао сукоб са комшијама Албанцима, који се по правилу завршавао на штету самих Срба или на штету саме државе Србије. 2017. године спроведено је 38 напада на приватну и 5 напада на јавну својину, док је током 2018. године регистровано рекордних 76 напада на приватну и 13 напада на јавну имовину Срба. Појашњењу стварног стања говори чињеница да је у току 2021. године поднето више од 70.000 пријава против узурпиране имовине на Косову и Метохији од стране Албанаца (Filipović 2021). Добијени резултати беспоговорно потврђују осму и девету посебну хипотезу истраживања које су у вези тврдњи да: је на Косову: „Заступљена пракса насилног и против правног узурпирања српске имовине од стране албанског становништва“, односно да због тога: „Политика повратка принудно расељених лица српске заједнице наилази на отпор косовских Албанаца (*скрнављења кућа и имовине*) које се латентно подржавају од косовских структура безбедности“. Наравно, хипотезе су додатно потврђене добијеним интервјуима који у potpunosti говоре да повратка Срба на КиМ нема.

Овде свакако треба нагласити да се у анализираним случајевима, посебно нападима на јавну имовину Републике Србије, пре свега пребројани напади са одликама неких физичких атака, примера ради рушења државних објеката без икакве координације са институцијама Републике Србије, нити неким сувласником предмета рушења, затим, ломљење прозора или било какво уништавање имовине у којој су углавном стационирани Срби, амбулантни и болнички објекти, просветне зграде и слично. Овакви облици насиља по правилу се спроводе над оном јавном имовином која је тренутно стационирана у српским заједницама и у функцији је коришћења. На пример, поштанске зграде, зграде мобилне

телефоније, општинске и здравствене објекте. У анализи нису укључени бројне једностране институционалне одлуке (нпр. доношење закона у „Уставу Косова“ о присвајању рудника *Тренче*) или уопштено о присвајању целокупне имовине на Косову од 1989. године.

У оквиру анализе нису свакако укључени ни бројни неправни облици приватизације бројних предузећа без учешћа Србије или власника фирми. Такви облици правног насиља за сада су скрајнути из дијалога иако спорадично утичу на процес „нормализације“ односа. С друге стране, када су у питању објекти приватне својине, најчешће се ради о демолирању, бесправном уклањању кућа, помоћних објеката, или приватних бизнис центара чији су поседници Срби. Ти објекти углавном се бесправно третирају у процесу „нормализације“ односа под званичним институционалним образложењем да су „у процесу урушавања“ те да се рушење спроводи због „безбедности грађана“, затим, да је приватни посед који се узурпира од јавног и „националног“ интереса грађана Косова - Албанаца, у коме нема обештећених власника и томе слично. Наиме, анализом докумената, такође и материјала добијеног дубинским интервјуима, аутор долази до закључка да се над српским становништвом на Косову и Метохији спроводи чиста етничка сагрегација у коме српски народ нема могућности правне жалбе или неког судског поступка у заштити приватне имовине. Неретко су преко приватних имања прошли ауто-путеви, изграђене албанске зграде, болнице и школе, а да за власништво над срушеном имовином нико није марио. Лако је уочити да се иза плашта „нормализације односа“ промовише једна перфидна политика етничке сагрегације, која има за циљ етничко ширење доминантне албанске етнице на уштрб општепризнате имовинско-правне докуменатације коју поседују Срби и наочиглед Међународне заједнице и ЕУ.

Барјактаревећ наводи да је према званичним подацима на простору Косова и Метохије узурпирано чак милион катастарских парцела, пашњака и шума у власништву Срба. Упоредно с тиме, наставља се и даља отимачина читавих поседа приватне имовине, ситне и крупније стоке, која је по правилу српска (Barjaktarević 2007: 115). На основу добијених података не може се идентификовати подручје на коме нема неког облика матретирања Срба, било у виду отимања и узурпације имовине, било у смислу неког другог физичко-правног насиља. Насиље над Србима готово подједнако се спроводи и у Клини, Пећи, Призрену, Штрпцу, Косовском поморављу и Гњилану, тако и у Србици и Вучитрну. Од 2013. године насиље се „пресељавало“ ка српској заједници на северу Косова, како у

узурпирању јавне имовине, тако и у облику различитих атака на приватну својину. Нешто о наведеном каже се у једном интервјуу одрађеном у мултиетничком селу Церница код Гњилана:

„Константно имамо проблема са Шиптарима. Они додуше нису тако интензивни и толико опасни као до 2006-2007. године када су нам нон-стоп падале бомбе на куће, већ је сада заступљен неки облик лакшег насиља, али је оно дуготрајно и просто не оставља вам простора да размишљате о будућности у Церници. Од недавно је познат случај Васић, било је у свим новинама о томе, каменовали су му кућу, то је мој комшија из села. Он се сада иселио. Стално имамо проблема, пролазе деца поред пута (*албанска*- прим. аут.) и бацају на наше куће шта стигну, стаклене флаше, камење и то просто траје. Немам неко конкретно објашњење зашто то раде, не знам, да ли је то нека мржња која је последица рата, мада та деца су мала да рат нису ни запамтила, или се насиље једноставно пренело кроз породицу па се етнички напади настављају. (...) Имамо неке парцеле шума овде у селу, ја лично немам нешто много, али је то све углавном посечено, посекли Шиптари и државно и приватно. То је свакодневна пракса. Дође пре подне са ладом нивом, исече један кубик па иде кући, након поднева, дође по другу туру, предвече још једну и тако сваког дана. Овде имамо једног Албанца који сече по 100 дебала у просеку дневно мора да исече и да прода, и то ради више од 5 година. Али је шума веома добра и брзо расте, али ми њој немамо приступа. Ми чак немамо приступа нашим имањима која се налазе изнад Албанских кућа. Не смеш горе ни да прођеш, прво од паса које хране Шиптари, а после и од њих, приступ нам је горе онемогућен“. (Церница - Гњилане, м. 88).

Поређења ради, следећи извештај говори о насиљу на северном делу Косова и Метохије које је у овом случају спроводила косовска специјална јединица, те насиље добија форму институционалног насиља над приватном имовином и голим животом грађана:

„Други (*упад полиције* - прим. аут.) је био у кући у којој су без разлога упали. Кућа се налази поред пута, мада и не баш непосредно поред пута, не знам ни зашто су тамо упали, јер није било никаквог повода за то. Мислим на то да у кући нема никога ко се бави политиком, нити било којим обликом криминала или слично. Породица се не бави неким привредним делатностима, па да ето, можда постоји неки облик превоза робе или тако нешто, већ су људи обични грађани, мирни и повучени. Том приликом су им (*поред физичког малтретирања* - прим. аут), поломили све прозоре

на кући која је, по угледу на остале куће, старије градње и ни по чему не одскаче од других овде“. (север Косова и Метохије - Зубин Поток, м. 80).

Истоветно је и на крајњем југу Косова у мултиетничкој општини Гора, где насиљу не могу да се одупру ни бројни Горанци муслиманске вероисповести:

„Нешто што је свакако карактеристично јесте да је раније постојала граница на Гори, коју је држала српска војска и полиција, а сада је фактички нема, па Албанци из Албаније често прелазе на нашу страну. Што се тога тиче знам да одређен број људи са њима има проблеме. Они се тичу штете коју Албанци наносе њиховом имању, крађа шума је честа, а неретко се чује да је некеме украдена стока или нешто од пољопривредних машина. На пример пре рата то није било тако, граница је била чвршћа и била је већа контрола па није било крађа и разбојништва. Рушењем границе и склањањем српске војске доста тога се променило. Доста тежак економски живот отежавају учестале крађе због чега је у последњих неколико година повећан број миграција горанског становништва“. (Гора, м. 95).

Као што се може препознати и у извештајима и у табели Косово у процесу дијалога и „нормализације“, иако преузевши одређену улогу међународног субјекта, није регулисало интеретничке односе, или боље рећи, није у пракси законски санкционисало опште насиље спроводено над неалбанским заједницама, посебно над Србима. У том смислу, насиље које се спроводи у различитим областима и сферама друштва у кризним ситуацијама има тенденцију да прерасте у „природни облик“ структуралног насиља, по правилу циљно рационално усмереног ка експлоатацији једне етничке групе, расе или културе, али ако коначно и не „склизне“ ка неком облику структурализације, оно је свакако структурално подржавано, имајући на уму чињеницу да бројна насиља, штете и жртве јесу последица институционалних тј. „Владиних“ одлука. У низу дајемо сликовити приказ неких облика насиља над приватном и јавном имовином на Косову и Метохији:

Слика 10. Запаљено 25 кошница Србину пчелару из Пасјана (Гњилане) Извор: (KoSsev 22.03.2015).

Слика 11. Пример институционалног насиља над имовином манастира Високи Дечани. Под општинском и

судском претњом, уз насилне протесте покрета историчара Косова „Alji Hadri“ и компанија „Арико“ и „Ирија“ настоје бесправно одузети манастиру 25 хектара земље. Извор (KoSSev 05.06.2016).

Слика 12. Пример институционалног насиља над приватном имовином Срба. Општинске власти Вучитрна срушиле две српске куће и једну оштетиле. Власници кућа кажу да нису претходно обавештени, да нису дали сагласност и да је реч о системском прогону Срба из тог града, а не о комуналним проблемима. Извор (KoSSev 22.03.2015).

Примери институционалног и појединачног насиља над приватном¹¹⁶ и јавном имовином на Косову и Метохији само су неки од бројних који се срећу у српској свакодневици на „Косову“. Алармантно стање социјално правне депривације српске заједнице на „Косову“, додатно погоршава чињеница да већина случајева претрпљене штете или било каквог облика узурпације приватне и јавне имовине није могуће накнадно судски

¹¹⁶ Велики број нерешених случајева узурпирања и отимања имовине Србима огледа се и у следећем: У агенцији која се бави решавањем овог проблема, још 2007. године стигло је више од 42.000 пријава, што је најгоре, међу узурпаторима су и владине институције. На пример, Министарство правде Косова, последњих 11 година користи пословни објекат чији је власник Драган Ђурђић из Приштине. Објекат некадашње фирме „Баком“ налази се на друштвеном земљишту, на имовини „Панораме“ За његово постављање Ђурђић је имао уредну дозволу. У просторије величине 85 квадратних метара 2004. уселило се особље Канцеларије за извршење затворских санкција Министарства правде Косова, да би их од 2013. преузела Комисија за посредовање истог министарства. Д. Ђурђић, који данас живи у Београду, каже да годинама безуспешно покушава да врати свој објекат. Ово је јединствен случај да Министарство правде неке земље узурпира приватну имовину. Тога нема ни у Африци, Азији, ни у најудаљенијим деловима света. Више пута сам интервенисао у Агенцији за имовину, али ми они ни до данас нису ослободили објекат. Неколико пута сам ишао и у Министарство правде. У Министарству правде не желе да коментаришу овај случај. У телефонском разговору заменика министра Нусрет Хоца нам је рекао да се ова институција не бави појединачним случајевима, а да он конкретно није упознат са предметом. Косовска агенција за имовину се оглашава као ненадлежна. (KoSSev 05.10.2015).

процесуирати, због судских нерегуларности, опште етничке дискриминације и наводног „нефункционисања“ косовског судства када су у питању проблеми Срба. Насиље над приватном имовином спроводи се и над становништвом које је настањено и живи у одређеним енклавама, али и на повратничка насеља изграђена у процесу реинтеграције Срба.

Ако на тренутак ‘занемаримо’ штету приватне својине, која је последица бујања националистичких страсти албанског народа у постратном окружењу у процесу „помирења“, погледајмо стање српске државне имовине у процесу дијалога и нормализације односа Србије и Косова. Иако се БС, намерно или ненамерно није бавио имовинским стањем Републике Србије на Косову и Метохији, забрињавајуће стање њеног статуса у оквиру „нормализације“ и дијалога све више наговештава последицу да ће српска, било друштвена или државна имовина на „Косову“, бити предмет „ратног плена“ јаче стране, без обзира што су у постконфликтном амбијенту „обе стране“ приступиле неком облику правне нормализације односа „засноване на Резолуцији СБ УН 1244.“ Како наводи Барјактаревић у поседу државе Србије огромне су и бројне непокретности. Од тога је: „24.500 хектара пољопривредног, шумског и грађевинског земљишта, више од 1,4 милиона квадратних метара службених зграда, 145.000 квадрата пословних и 25.000 стамбених зграда (...) и још 750.000 квадратних метара других грађевинских објеката“ који вреди око 220 милиона евра, не рачунајући војну имовину која је вредности око 95 милиона евра“ (Barjaktarević 2007: 115).

Бројни аутори наглашавају да су огромни поседи јавне својине на „Косову“ у процесу дијалога предмет опште етничке сагрегације, пре свега од стране Унмика, који није на адекватан начин решио власничко право над имовином, и у том је смислу искључена читава гарнитура српских фирми и институција која је власник или сувласник имовине, као и деоничари међу којима припадају грађани, некадашњи радници приватизованих фирми који никада нису контактирани у вези процеса приватизације. Димитријевић наглашава, да су, бар у поступку нормализације односа Србије и Косова, међународни актери и привремене институције у поступку приватизације „требало да се руководе потребом за унапређењем коегзистенције давањем подршке помирењу између различитих заједница и стварањем релевантних услова којима се омогућава очување њиховог идентитета, колективних и индивидуалних права“ (Димитријевић 2007: 473). На могућност релевантног

и „кооперативног“ модела приватизације се нису освртали ни Унмик ни приштинске институције, иако се сва имовина на Косову у суштини не може посматрати независно од процеса приватизације на нивоу Србије (Давидовић 2016: 118). У складу са тиме, опште мишљење је да је сам Унмик заједно са његовим наследником у приватизацији, Косовском поверилачком агенцијом (КПА), изашао из оквира свог деловања чиме је прекршена Резолуција 1244 СБ УН (Мијаčić и Vlašković 2022: 10), али и нарушен међуетнички имовински однос, начињена етничка дискриминација, и трајно у одређеним деловима Косова онемогућено право на повратак и одржив живот (Давидовић 2016).

Србија у почетном периоду приватизације је након 2000-тих година забрањивала нелегитимну продају своје имовине, успевајући да оспори бројне предмете, али је посустајање у тужбама у УН утицало на пораст илегалне приватизације (Димитријевић 2008), да би Косово у том вакуму наставило бројним актима и уставним члановима да нелегално присваја комплетну српску имовину, због чега је Србија све више осуђена на покушај интервенције само у оним деловима у којима су густо насељени Срби (Мијаčić и Vlašković 2022: 15). Димитријевић сматра да би Србија могла у даљем процесу „нормализације“ тражити адекватну надокнаду у име оштећених лица у поступку приватизације на Косову (Димитријевић 2008: 509). Међутим, као што је указано, проблем имовине на Косову, укључујући и имовину Српске православне цркве, није покренут као део БС, те је процес приватизације и отимања настављен упоредо са дијалогом у Бриселу. Чини се да ће имовинско питање уз све насртаје институционалне и терористичке које имају за циљ присвајање, уклањање и делегитимизацију Србије као правног наследника исте, имовинско стање претворити у неки облик „ратне деобе“ у постратном дијалогу.

Посебна забринутост када је имовинско стање у питању јесте статус имовине у српским заједницама, па и на северу Косова, јер је и оно предмет бројних покушаја присвајања. Пример су недавни покушаји узурпирања седам LUX-ових локала у северној К. Митровици спровођених уз подршку Косовске полиције упркос томе да то питање није ни било на дневном реду у Бриселу. Међутим, тај насилни покушај одбијен је физичком реакцијом Срба (шире у KoSsev 26.05.2016) али остаје претња шта ће се десити са другим значајним ресурсима. Како год да било, српска јавна и приватна имовина на Косову и Метохији у процесу дијалога трпи велике штете коју јој наносе антисрпски настројене албанске групе у виду физичког уништавања и институционалних одлука којима се

преиначује имовинско право. Просто речено, читава институционална инфраструктура Косова усмерена је на скрнављење свега што је српско, а у континуитету читавог збивања, осећаја беспомоћности и правне сагрегације, српска заједница додатно је дискриминисана и санкционисана за основна људска права и права на уживање општих слобода на европском тлу у оквиру европске легислативе на Косову.

Свакодневно насиље чије су жртве били Срби није престајало ни након вишегодишњег дијалога и „нормализације“ односа Србије и Косова. Штавише, може се рећи да се насиље над Србима и српском баштином интензивирало и каналисало у оквиру институционалног делокруга и политичких одлука. Током 2017. и 2018. године, када је напослетку требало да се формира Заједница српских општина, која је беспоговорно била један од предмета спорења Срба и Албанаца у даљој имплементацији Бриселског споразума, од кога је зависила даља релаксација односа у виду отварања моста на Ибру и спровођења потпуне слободе кретања, затим, потпуног решавања питања енергетике и сл, све више је акценат стављан на поштравање међуетничких сукоба и интензивирање несарадње која је искључиво била усмерена из приштинских кругова. Почетком 2017. године настоје се у косовском парламенту усвајати одређени рестриктивни закони који нису били плод разговора и споразума. Такве одлуке¹¹⁷ Приштинске Владе само су додатно доприносиле нестабилности и немирима у косовско-српској свакодневици, како Срба тако и Албанаца. Њима је с једне стране преиначено не само међународно право, већ и сам процес „нормализације“ односа.

Таква је на пример одлука ПИС у Приштини да неким „уставним“ актима присваја сву имовину Републике Србије на КиМ¹¹⁸, која је уследила без икаквих преговора и споразума. Убрзо је интензивирано укидање министарстава у Скупштини Косова, која такође припадају Србима, неретко са одлукама да се поједини министри бесправно смене са одређених функција итд. Примера ради, током априла месеца 2017. године је након направљених одређених помака у повратку Срба на Косово и Метохију затражена оставка од Министра Јевтића (мин. за заједнице и повратак), а бројне друге одлуке такође су биле

¹¹⁷ Различите врсте такси на одређене производе који се „увозе“ из централне Србије.

¹¹⁸ Види: КоSSев 15.03.2017. „Приштина пре 15 дана донела одлуку о присвајању имовине Србије на КиМ-у, Ђурић се данас састаје са српском“, <https://kossev.info/pristina-pre-15-dana-donela-odluku-o-prisvajanju-imovine-srbije-na-kim-u-djuric-se-danas-sastaje-sa-srpskom/> и КоSSев од 01.04.2017 „Мустафа: Министар Јевтић мора да оде“ <https://kossev.info/mustafa-ministar-jevtic-mora-da-ode/>

наменски усмерене према Србима, какво је судско гоњење српских радника са ЈП „Националног парка Шар планина“ који су оптужени за дуговања Косову у вредности од 150.000 евра (07. јул 2017), затим бројне акције усмерене ка секторима који још увек нису били или нису постали предмет преговора и дијалога. На пример акција одузимања 918 српских здравствених књижица у српском Републичком фонду за здравствено осигурање у општини Гњилане.¹¹⁹

Након петогодишњег дијалога и процеса „помирења“ наступила је фаза у којој је приштинска делегација настојала да усваја бројне рестриктивне одлуке усмерене на изолацију Србије и њено дистанцирање са простора КиМ. Такав амбијент посредно или непосредно дефинисао је још једну нову „кризу дијалога“ изазвану пре свега због правних надлежности које Србија има на Косову, а које су међународно-правно признате, али и због приштинског противљења формирања ЗСО, посебно око њених будућих надлежности за које је српска делегација сматрала да би требало да буду идентичне начелима Републике Српске у БиХ. Једноставно речено, пета и шеста година имплементације споразума искочила је из „шина нормализације“ и све више је подсећала на „ратну политику“ санкција и уцена углавном наступилих од стране приштинских актера. Санкције су се надаље односиле на јавну забрану повратка, на расписивање потерница за ратне злочине приликом повратка, чиме се настојало застрашивање Срба и онемогућавање насељавање изграђених објеката. Затим Срби све више су постајали жртва различитих малтретирања. Ускраћивана им је слобода кретања уз непризнавање валидне путне документације, чак и српских безвизних пасоша (Ђурић 2017), чиме су се угрожавала основна права људи. Нарастајућа криза уследила је управо онда, како су говорили критичари, када је албанска страна требало да пружи Србима неки облик аутономије, па макар он био и најмањи. То је она „диференца специфика“ која је била константна међу политичким странкама у Србији, а упорно је наглашавала да је „замрзнути конфликт“ једино могуће решење, управо због чињенице, како се то својевремено говорило, јер је „са Албанцима немогуће преговарати“ (уп. Самарџић 2018).¹²⁰ Таква размишљања су пре свега произилазила из дугогодишње праксе, која је на простору Косова и Метохије показала да Албанци имају једини и основни циљ, а то је проширење свог етникума (уп. Башчаревић 2016; Вукадиновић 2018), али и коначно

¹¹⁹ <https://kossev.info/kosovska-policija-oduzela-918-srpskih-zdravstvenih-kartica/>

¹²⁰ Можда је исправније рећи да са САД-ом и ЕУ нема договора.

заокруживање Велике Албаније (в. Деспотовић 2019).

Подаци из истраживања показују да је процес „нормализације“ односа за сада потврдио историјске претензије албанског народа, који није имао (*посматрано на основу насиља које се интензивирало са албанске стране над Србима*), реалне жеље за помирењем и заједничким суживотом на Косову, већ је оспоравањем повратка Срба, њиховим малтретирањем појединачним и јавним, над приватном и јавном имовином, над српском баштином и споменичким наслеђем, радио на етницизацији Срба и „тихом етничком чишћењу“ под плаштом тзв. нормализације и помирења. Тиме је српској заједници у завршним годинама дијалога јасно стављено до знања да није прихваћена њена интеграција и коначно међуетничко помирење.

Ову тезу посебно је потврдила чињеница да је приштинска делегација током десетогодишњег периода „помирења“, настојала да српско-албанске односе заснује на непомирљивим и пре свега конфликтним ареалима обележеним насиљем. Очигледним одустајањем и настојањем да се маргинализује ентитет ЗСО, јасно показује намере за истинским помирењем две заједнице. Насиље над Србима и даље се наставило истим, незаустављивим трендом. Примера ради, током 2017. године је у Ђаковици и даље је настављено рушење српских кућа чији су се станари иселили током рата 1999. године. У „Јединству“ од 15. маја 2017. године, бр. 19, под насловом „У Ђаковици се наставља рушење српских кућа“, констатује се стање српске заједнице након пет година „помирења“:

„Удружење расељених Срба из Ђаковице саопштило је у петак да општинске власти у том граду планирају рушење једне српске куће, власништво породице Аврамовић, чији су чланови избегли 1999. године. У саопштењу се наводи да је општинско руководство Ђаковице преко невладиних организација тражило сагласност од породице Аврамовић да се кућа сруши, јер наводно угрожава околину у такозваној српској улици у Ђаковици. Породица Аврамовић није дала сагласност за рушење своје куће. „После рушења куће Стефића, Стојановића, Томића, Миловановића, у Српској улици у Ђаковици се смишљено и организовано наставља рушење српских кућа“ истичу из Удружења, наводећи да су у Ђаковици на старом православном гробљу подигнуте две зграде локалне администрације. Срби из Ђаковице питају међународну заједницу у Приштини, као и све невладине

организације која је следећа кућа за рушење, уједно траже да им се врати одузето демократско право и да свој труд и енергију уложе на обнову српских кућа, а не ћутањем и одобравањем. Рушењем, застрашивањем и забраном повратка Срба у Ђаковицу, шаље се веома лоша порука са циљем немира и понижењу према интерно расељеним Србима из Ђаковице“ наводи се у саопштењу“.

„Дакле, и поред чињенице да су САД и ЕУ свакодневно присутни на Косову у виду неког „међународног контролора“, те њиховог посредовања у преговорима и имплементацији већег дела потписаног споразума, институционално насиље косовских органа, али и „Владе“ Косова се није предупредило и санкционисало. Демолирање читавих улица у којима су поседи и куће припадали Србима, сада се „препакују“ у паркове који су посвећени „ОВК“ „ослободиоцима“, осим тога, на мети су српске школе и други јавни објекти, на чијим местима се бесправно изграђују нови споменици и објекти неке нове албанске државе на Балкану под међународним надзором, и то без могућности „реституције“. Но, стварно стање међуетничких односа и карактер дијалога, препознати су већ крајем октобра 2017. године када је на увоз брашна из централне Србије, Косово бесправно и противно ЦЕФТА споразуму о слободној трговини, наметнуло таксе од 40 евра по тони.¹²¹ Уз то су и ишле додатне препреке које су указивале на то да је Србима немогуће организовати председничке изборе у својим општинама на Косову и Метохији, и да је, осим забране коју уводи Приштина,¹²² то и последица самог БС према коме ће у наредном периоду Срби са Косова и Метохије на председничким изборима у РС гласати као „страни грађани у својој земљи“.

Рестриктивне мере Приштине су све више настојале да међуетничке односе доведу до тачке ескалације и сукоба. Након такси на увоз брашна из Србије, ПИС у Приштини увеле су додатну таксу на увоз српских блокова крајем децембра 2017. године.¹²³ Може се претпоставити да су политички сукоби произвођене од стране ПИС у Приштини прећутно одобрани из Брисела или из одређених међународних кругова, јер су сукоби интензивирани и након молби Србије да се испоштују потписани споразуми о слободној

¹²¹ <https://kossev.info/uvoz-brasna-novi-problem-na-relaciji-beograd-pristina/>

¹²² <https://kossev.info/bela-zemlja-zaustavljena-dva-autobusa-sa-glasacima/>

¹²³ <https://kossev.info/pristina-uvela-dodatnu-taksu-na-uvoz-srpskih-blokova/>

трговини. Уз то, све више се говорило о укидању новоуспостављеног суда за ратне злочине на Косову, који до сада није направио помак у суђењу бившим припадницима „ОВК“ за ратне злочине. Један пример је у свету да значајан део некадашње терористичке организације сада има „политички имунитет“ и представља централни део институционалне елите на Косову, упркос интерполовим потерницама за трговином органима и другим оптужбама.

Општа атмосфера насиља неоспорно је утицала на српску заједницу, али и на њено ишчезавање са простора КиМ. Значајно је једно саопштење из тог периода Б. Ничића из Чаглавице, које је дато за емисију Вање Булића „После ручка“, преноси га KoSSev од 22. априла 2018. године, под насловом „*О положају косовских Срба: Неко вас бије и не да вам ни да плачете*“, који на веома прецизан начин говори о ситуацији на Косову и Метохији, током шесте године имплементације споразума када су резултати и бенефити договореног већ морали да се покажу у пракси, односно да грађани „уживају све слободе“ постигнутог споразума. Текст преносимо у целости:

„Тамо се дешава тихи одлазак. Свакодневно се продаје имовина, људи продају, одлазе, очигледно то никог не занима, нити ове представнике наше доле, нити ове у Београду. Људи су дискриминисани од стране свих“. Толико пара дође да би могли као богови да живимо а ми немамо књижару и школску зграду, лекове, шприц, рукавице у болници. Ми и даље после 20 година немамо нормалне школе, немамо болнице. Имао три бараке, где се лечимо и где се врше операције. Овде по Београду се хвале да се тамо највише деце рађа. Није тачно, 266 деце се прошле године родило, и сваке године све мање. Рађало се 1000. до пре пет година - 700, 600. Последњих пет година то опада. Деца нам устају ујутру у 5 да би ишли у школу, јер им часови почињу од пола седам, зато што су три школе протеране из Приштине - у Лапљем Селу у једној школској згради - у три смене. Мучење. За 20 година се нико није сетио да направи школску зграду. Паре долазе са три стране - косовски буџет, српски буџет - 300 милиона евра из Београда годишње долази, а раније је било и до 500 - фондови међународне заједнице. Толико пара дође тамо да би ми као богови могли да живимо“.

„Сваког дана људи одлазе. Правио сам прилог - 150 купопродајних уговора се

месечно склопи само на територији општине Грачаница. Продавци Срби, купци Албанци. Одоше људи. Председник Вучић је пре неколико дана поменуо да је то план Тачија, да је то циљ Албанаца да промене етничку слику српских општина. Какве то везе има да ли је то Тачијев план? Шта смо ми урадили да се то спречи? Градоначелник је Србин у тој општини, Скупштина општине је српска. Како да зауставимо продају? Врло лако. Први начин - омогућите људима нормалан живот. Створите нормалне услове да живе, неће да помишљају на продају. Али треба неко да дође да их пита - зашто продајете? Нико није дошао. Чаглавица је место из којег ја долазим. Имала је 300 српских кућа. Етнички чисто српско село је било. Данас има 100 и сваки дан се продаје, на читавом Косову, дакле, створите им нормалне услове. Ту земљу коју Албанци купују су велике паре, милиони евра. Неће Албанац да купи њиву да сади пшеницу и кукуруз, него гради насеље и на тај начин мења етничку структуру. Ко му даје дозволу за ту градњу? Та српска општина. Тај градоначелник Вучићев. Та скупштина његова. Ко претвара пољопривредно земљиште у грађевинско? Та општина иста. Само то нека забрани. Као што је градоначелник Ранилуга пре пет, шест година (...) урадио. Прва одлука му је била то - забрана претварања пољопривредног земљишта у грађевинско“ (KoSSev 22. април 2018).

Опште безнађе и једноумље које је на Косову и Метохији након шест година имплементације споразума све више било доминантно утицало је на општи морал српског народа, али и на жељу и чврстину става да се остане на вековној српској земљи. „Атмосферу страха“ присутну међу Србима на Косову, стимулисале су бројна политичко-криминогена насиља испољавана како на политичком, тако и на образовно-научном нивоу, те је спрега између високе политике и криминала и општем безакоњу у коме је Косово предњачило у региону, постала свакодневна пракса (KoSSev 2017).¹²⁴

Општу безбедносну нестабилност и криминогену ситуацију, додатно је закомпликовала чињеница опште политичке катаклизме на северу Косова и Метохије у којој су у последњих пет година животе губили главни политички лидери Срба, а међу њима и главни политички лидер „косовских Срба“ Оливер Ивановић, у јануару 2018. године. Опште политичко безнађе у том периоду је север Косова ставило на специфичној релацији између повећаног криминала на локалном нивоу и албанских насртаја и претензија на север,

¹²⁴ <https://kossev.info/video-kosovska-mitrovica>

где се створио вакуум за различите политичке оптужбе којима је подлегло и убиство председника странке „Слобода, демократија, правда“. Као што је то изложено у претходној дескрипцији стања на КиМ „нормализација“ односа Србије и Косова није утицала на побољшање живота Срба на Косову, нити опште политичке климе најављиване у свим претходним предизборним кампањама.

Између осталог, јасна доза непријатељства према Србима и српским представницима показана је приликом обиласка Срба на КиМ од стране српског председника А. Вучића септембра 2018. године када му је плански, одлуком „Владе“ у Приштини, блокиран пут у општини Србица.¹²⁵ То је показало да се у односима Београда и Приштине развио један сасвим нови моменат увођења „рестриктивне“ политике који још једном показује да је „нормализација“ била само плашт иза кога су се крили бројни националистички интереси уз манифестовање жеље да се Косово у процесу дијалога, на овај или онај начин конституише као независна република. За многе актере, изненађујуће прећутну улогу у овом периоду одиграла је читава западна Међународна заједница и Европска унија које су благонаклоно посматрале рестриктивне мере Приштине, чак и подржавале, а то несумњиво показује и тадашња изјава косовског Министра спољних послова Беџета Пацолија (Bedzet Pacoli) који је изнео да је „заједно са премијером R. Haradinajem (Ramus Haradinaj) одлучио јутрос да се повуче дозвола коју је дао председнику Србије Александру Вучићу да отпутује у подручје Дренице“ (Исто). Застрашујуће, посебно за српску заједницу на Косову у том периоду, било је такође све брже напредовање КБС-а (косовских безбедносних снага) ка званичној војсци Косова, која је, не само ванспоразумна, већ и противна Резолуцији 1244 СБ УН.

Уз то, нова баријера овога пута имала је налог саме „Владе“ Косова да забрани увоз све робе са натписом „Косово и Метохија“,¹²⁶ али и робе са натписом „Косово Унмик“, „Косово Резолуција 1244“, „Косово Уједињене нације“, што је означило наступање нових (а)политичних мера у српско-албанским односима чиме се Србија ван дијалога, рестриктивним мерама или тзв. „царинским ратом“ избацује са Косова и Метохије. „Трговински рат“ започет с почетка 2017. и током 2018. године увођењем санкција на увоз

¹²⁵ <https://kossev.info/vlada-kosova-ukinula-dozvolu-za-posetu-vucica-srbici-pacoli-imamo-podrsku-medjunarodne-zajednice/>

¹²⁶ <https://kossev.info/trgovinski-rat/>

српске робе на Косову и Метохији, и тиме у одређеном временском интервалу неки облик ‘хуманитарне кризе’ над српском заједницом, пошто је дугорочни ембарго доводио до повремене несташице робе. При том, све је више наговештаван сценарио по коме се Србија или боље рећи српски преговарачки тим налазио у „мат позицији“ и да је политика „нормализације“ односа под вођством ЕУ била пре свега у остваривању геополитичких интереса САД-а, водећих чланица ЕУ, на крају и самих Албанаца као њихове „балканске војске“ (уп. Ђурковић 2014).

Шестогодишњица перманентног насиља институционализованог насиља представило је српској заједници да приштинска страна ипак није за неки озбиљнији вид решавања међуетничких проблема, чиме се потврђује десета посебна хипотеза истраживања која је у вези са ставом да је „вишегодишњи суживот на Косову током преговора о нормализацији односа, показао да албанска страна није расположена за било који вид компромисног решења косовског проблема, инсистирајући у својим делима и порукама упућеним Србима, да се не назире мир у будућности“. На такве претпоставке на самом почетку дијалога са представницима косовских Албанаца указивали су бројни припадници интелектуалне елите, а шестогодишња имплементација и наступајућа криза дијалога интензивније у пракси показује да су такве претпоставке тачне. Осим тога, бројне одлуке, у виду „буђења“ Албанаца са југа Србије (Прешево, Медвећа, Бујановац) небројано пута указивале су да планови о уједињењу Албанаца јесу реалност са којом се треба суочити и када су у питању бриселски преговори. На то указује једно запажање Ање Филимонове из Института за словенске студије РАН, које је дато за КоSSev од 27. октобра 2014. године, под насловом „Србију чека 25 мрачних година“ у коме, предвиђајући ток преговора са косовским Албанцима, Филимонова предвиђа последице које су уследиле након шестогодишњег преговарања и најновијих ретроактивних захтева Албанаца за косовском независношћу, али и све већих веза са Албанцима из региона. У чланку се каже:

„Пројекат велике Албаније добио је некакав нови импулс. Изгледа да је Запад прошао прву фазу, она је завршена 2008. године проглашењем независности Косова, а сада је фаза учвршћивања такозване ‘независности’ и ширења на регион. То очигледно иде на неколико нивоа и у неколико праваца. На примеру југа Србије, односно општина Прешево,

Бујановац и Медвеђа видимо како се полако, али сигурно догађа то учвршћивање (...) Оно што би требало да брине државни апарат Србије јесте учвршћивање које може да се одигра путем повезивања са образовним системом Албаније и Косова, укључујући и југ Србије, где се такође показују неки програми налик онима у Албанији и на Косову. Значи, сада је посебно угрожен југ Србије. Постоје и економски пројекти којима се југ Србије повезује са Приштином, а то укључује заједничка заседања локалних управа са чиновницима такозване Републике Косово. Пројекат Велике Албаније остварује се и путем повезивања Косова и Албаније, што показује и свечано отварање ауто-пута. Границе између Албаније и Косова не постоје. Само је питање времена када ће Албанија и територија такозване Републике Косово бити уједињене. Остаје да се види да ли ће то бити нормализовано, али ће се то фактички догодити“. У свему томе „није узалуд Запад стварао ову зону девијантног криминала, хаоса и ужаса. Они имају велики новац и инструменте, а само јака држава може томе да се супротстави. Запад инсистира да држава мора да буде слаба, само јака држава ће елиминисати све ове опасности са којима се суочава Србија. Дакле, велика Албанија заједно са Косовом није нешто што лебди у ваздуху, већ ће за пет година постати реалност за Србију. Тако ће почети тотална албанизација балканског простора“.

Међуетничка напетост, последњих година све више одигравана на северу покрајине, неретко се завршавала политичким играма исценираним за прикупљање дневнополитичких поена обе стране. Само је један пример обилазак језера Газиводе Хашима Тачија након долажења председника Александра Вучића на север Косова. Наведеној и другим сличним приликама учесталим у шестогодишњој имплементацији споразума, Срби са севера одговарали су постављањем барикада на главним магистралним путевима, иако се сваки дневнополитички сукоб национално-популистичких странака „обе стране“ завршавао коначном интервенцијом ЕУ и најављивањем нових сусрета у Бриселу.¹²⁷ Поред дневнополитичких игара, шестогодишњица имплементације сасвим је парадоксално нагласила да север и даље остаје „сива зона“ између Србије и Косова. „Председнички“ обилазак севера Косова „обе стране“ парадоксално је навести да је север „ничија земља“. Српским представницима онемогућен је или ограничен долазак, док су албански представници непожељни међу српским народом, те се барикадама показује њихов „легитимитет“ у очима

¹²⁷ На пример види: <https://kossev.info/taci-u-stilu-putina-sa-kamerom-dok-plovio-gazivodama/>

Срба.

Сукоб око „севера“ с друге стране постигао је резултате који су и данас актуелни. Унеколико након међусобних неразмирица, Албанци су настојали да санкције према Србији доведу до највишег могућег нивоа. Крајем 2018. године уводе се рестриктивне мере за бројне личности српске политичке елите, а међу њима и према познатом француском хуманитарцу Арно Гујону (Солидарност за Косово), чиме су ПИС у Приштини све више настојали да покажу Србији да је коначно изгубила суверенитет на Косову и да је бриселски процес могуће изиграти у кризним ситуацијама. Озбиљност ситуације саопштио је и сам Гујон, а то је наговестило непријатељску политику Приштине и непоштовање права Срба и споразума из Брисела. Током задржавања на прелазима, Арно Гујон је претрпео значајне облике насиља које су се огледале у следећем:

„Тада су ми запретили, рекавши да ће ми преко својих канала уништити репутацију и имиџ, пошто ја, наводно, њих блатим. Даље су ми претили да ће уништити мој и углед моје породице, што није било ни мало пријатно чути, иако знам да немају ни један једини разлог нити су ми могли наћи било који пропуст. Заправо, једина моја „кривица“ је и томе што сведочим о тешком животу Срба на КиМ, што им помажем у намери да остану и опстану у својим домовима упркос свим потешкоћама које их сналазе“ (Гујон 2018).

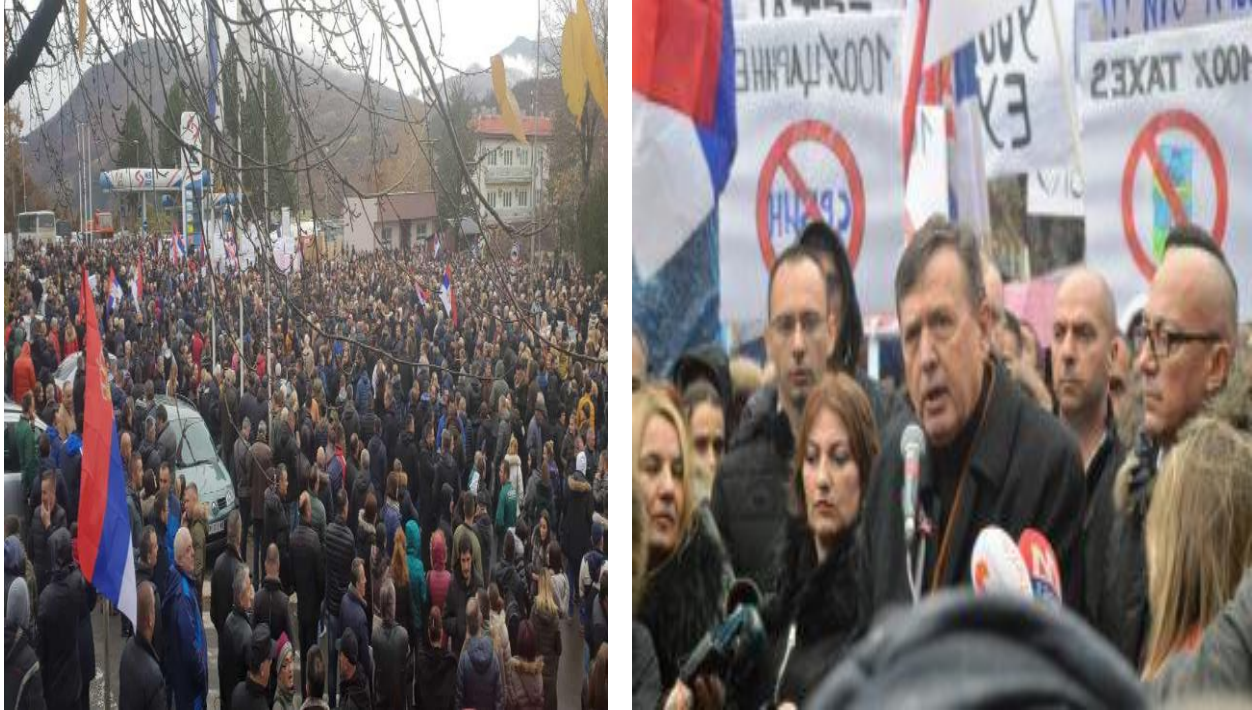
Читава иницијатива ремећења досадашњег тока дијалога имала је свој епилог у нешто ранијем потраживању САД-а за укидањем Унмика на Косову и Метохији (Комазец 2018), те су у „старом стилу“ настављени различити облици насиља над Србима на северу Косова и над Србијом у смислу интензивирања политичког насиља у оквиру практичне политике на северу Косова и Метохије. Појединачно превазилажење одређених криза уз притиске Међународне заједнице ипак није на адекватан начин решило међуетничке конфликте на КиМ. Подршка Међународне заједнице и Сједињених држава, током бриселских преговора показала се у увођењу тоталних царина на увоз робе уз Србије и из БиХ, са баријером од 100% у децембру месецу 2018. године.

Између осталог, на указану подршку западног дела Међународне заједнице за епилог „царинског рата“ са Србијом и наставком насилне политике и сам Хашим Тачи је потврдио да су му светски лидери саопштили: „имете 100% моју подршку, наставите“, поручио му

је Доналд Трамп“,¹²⁸ (наг. аут.), што је како је Тачи навео значило и подршку за обустављање рада Унмика на Косову и Метохији. Дипломатска активност Србије на укидању такси и враћању нормализације и даљих преговора је све дубље завлачила српску преговарачку позицију у попуштању и даљем уклањању својих регулатива са Косова и Метохије. Поводом приштинских рестриктивних мера организовани су митинзи четири општине са севера Косова у циљу изражавања забринутости због настајуће „хуманитарне кризе“. Последица „кризе дијалога“ била је симболично напуштање косовских институција од стране четири градоначелника са севера, мере које су требало да доведу до успостављања даље „нормализације“, а не крајњих прекидања дипломатских активности „две стране“.

Уосталом, бројни домаћи и страни аналитичари указивали су да су мере увођене од Приштине и одговори које поводом тога чини Србија, више облик „куповине времена“, са циљем остваривања тренутних бенефита у процесу дијалога (Чавошки 2019). На следећој слици дат је приказ митинга због рестриктивних мера које је увела Приштина српској заједници и Србима на Косову. Митинг представља одраз незадовољства, али и „кризу дијалога“ са претпоставком да ће север Косова још дуго бити предмет спорења „две стране“ уз одуговлачење дијалога и продужавања „старе кризе“.

¹²⁸ <https://kossev.info/taci-ako-se-ukloni-rezolucija-1244-ruski-veto-se-automatski-ukida/>

Слика 12. Митинг у К. Митровици након увођења такси од 100% од стране ПИС у Приштини. Извор (KoSSev 03.12.2018).

Политичка криза на КиМ настала увођењем такси на српске производе била је само још једна од последица сматра Лоренцо Капузела (L. Capusela) толерисања приштинским елитама моћи од стране САД-а, јер су Албанци од почетка косовске кризе „имали врсту неформалног договора са међународном заједницом да могу да раде шта желе“ и тиме све наредне кризе изазиване су из хира који је међународна заједница толерисала (Капузела 2018). Притисци на Србију у наредном периоду интензивирали су се, те је дијалог из Брисела настојао да добије другу форму, или да се превазиђе неким новим „Бриселом 2“. Мишљење научне јавности из периода „кризе дијалога“ генерално је углавном бивало ближе мишљењу које поводом овог случаја износи Бошко Мијатовић у НИН-у, под насловом „Застој на Косову“, бр. 3524, од 12. 07. 2018. године у коме се детаљније описује преговарачка позиција Србије:

„Око Косова тренутно влада застој, не због српске борбености, како сугеришу режимски медији, већ због сукоба међу Албанцима, да ли Србима дати макар минималну заједницу српских општина или не. Оквирни договор је верујем одавно прихваћен од стране председника Вучића, представника ЕУ и Хашима Тачија: Србија ће потписати

„свеобухватан правно обавезујући споразум“ (како тражи ЕУ), којим ће дати пуну независност Косову, укључујући и чланство у Уједињеним нацијама. Једино не би било изричито поменуто признање независности, како би се Вучићу олакшала медијска одбрана овог споразума: моћи ће да каже да Србија НИЈЕ признала Косово. Албанци би требало, као свој прилог историјском договору, да одобре оно што су већ давно прихватили: заједницу српских општина (ЗСО). До сада је нису оперативно дали да би имали шта да наводно „жртвују“ када дође тренутак. Овим би омогућили Вучићу да се хвали како је изборио високу аутономију за Србе и тиме их заштитио од албанске мајоризације и евентуалних зулума. Причаће како ће српска деца на Косову сада моћи мирно да спавају и сличне пропагандне флоскуле. Та ЗСО свакако не би донела широку аутономију српским општинама: у косовском систему општине имају мала права, тако да ЗСО не би имала надлежности које се сматрају државним атрибутима (полиција, судство, порези итд), већ ће бити углавном номинална без важнијих надлежности. Својевремено је албански став чак био да ЗСО не треба да има ни скупштину, ни неки извршни орган, већ да буде практично место размене мишљења и искустава између представника општина. И тако, требало би да се Србија дефинитивно одрекне свих права на Косову, а да добије само неважну ЗСО, без икаквих озбиљних надлежности. Вучић је свакако спреман на ову „трампу“ како би се реализовала његова трговина са ЕУ и САД: ви мени власт, ја вама Косово“.

„И све је лепо договорено, кад види враже! Аљбин Курти не да Србима ни ЗСО. А он замало да добије последње изборе са својом радикално националистичком странком. И сада се Тачи, ЕУ и други муче да врате албанску страну на пут старог договора, али им тешко иде. Курти види да Албанци имају добре карте у рукама: имају пуну подршку САД и других западних сила, контролу над целим Косовом после укидања српских институција од стране Србије, функционишу у међународном саобраћају готово као независна држава после учлањивања у ММФ, Светску банку, Међународни олимпијски комитет уз сагласност Србије и, можда најважније, Србија је талац косовских управљача, јер јој је потребан договор са њима да би се задовољио услов ЕУ за придруживање Србије о решеним свим спорним питањима са суседима. Зато Курти тражи све. Али, Србија има у руци једну карту коју Курти потцењује, а Вучић лоше користи: она признаје или не признаје независност Косова. Међународни фактори то савршено добро схватају и зато ломе Албанце како би косовски проблем коначно био решен, посебно имајући у виду Вучићеву кооперативност и

минималне захтеве са његове стране. Уопште, током свих ових година Србија је врло кооперативна, а једини „отпор“ који је пружала тицао се рокова, односно одуговлачења. Нисмо чули да постоји нека озбиљна црвена линија преко које се неће прећи (шта би с толико рекламираним Вучићевом планом?), не види се одлучност српских преговарача у борби за државне интересе већ поданички однос са Могеринијевом. Као да се ради о ситном трговинском питању, а не о целој покрајини. Да се у последњој деценији тврђе преговарало, шансе за повољније решење биле би веће. На пример, уместо ЗСО можда би се могле добити северне општине. Или повољније решење за ЗСО. Или више пара, било шта. Овако ће Србија остати и без покрајине и без било каквог другог добитка“.

Крајњи епилог шестогодишњег преговарања на крају је резултирао тиме да су Србија и Косово направили помак у смислу нормализације односа односећи се на то да је Србија у суштини изгубила своје властодржачке ингеренције на простору своје јужне покрајине. И даље активна популистичка политика и политичка саботажа изградње цивилног друштва на Косову није допринела нормализацији суживота Срба и Албанаца, већ је изоштрила високу међуетничку дистанцу, мада су ове две популације имале прилике да буду у што чешћем контакту након споразума и тиме упознају обострану различитост (Марковић Савић 2014: 25).

Чак се показало да је новоуспостављени бриселски споразум допринео повећању етничке дистанце према албанској етничкој групацији, који је у различитим периодима зависио од тренутне кризе српске заједнице на Косову и Метохији, односно у зависности од степена насиља које врше Албанци¹²⁹ (Шуваковић и Петровић 2014: 49). Општа арогантност утврђена у бројним истраживањима Срба према албанској популацији изазвана је сигурно и читавом атмосфером одустајања од Резолуције 1244 СБ УН (Суботић 2020: 127) и њеним дерогирањем током потписивања и примене бриселских споразума. Такви ставови српске популације такође су у вези већ показаног негирања читавог бриселског процеса на Косову и Метохији. Примера ради, једно истраживање ставова студентске популације у К. Митровици показује да је само 4,2% студената Приштинског Универзитета било за доследну примену Бриселског споразума, али и то да су се њихова размишљања

¹²⁹ Нпр: интервенције РОСУ полиције на северу покрајине.

кретала у правцу да је „то историјска грешка и продаја српства на Косову и Метохији“, те да је „реч о типичном изразу политике немешања коју Запад спроводи руководећи се властитим интересима“ итд. (Краговић 2014: 98).

Дакле, суштина је у томе да је читав процес „помирења“, у већој или мањој мери прожет пројектом (де)конструкције колективног идентитета (Попић 2021), пре свега Срба (ур. Vulović 2022), направио „бумеранг ефекат“ посредством кога се у српском колективном бићу изградио осећај неправедног односа према српским националним интересима (Краговић 2014), што је утицало на комплетан отклон према транснационалним организацијама и Европској унији (Башчаревић 2014: 115). На пример како Башчаревић, значајан постотак ставова српске студентске популације у вези је чињенице да је приступ Србије ЕУ и НАТО пакту од мале или никакве важности, те да је комплетна сарадња са земљама Запада донела више штете него користи, посебно Србима са Косова и Метохије (Башчаревић 2014: 119). Наведено је у сагласју са једном чињеницом коју износи Анђелковић, а то је да су сви програми који се у постратном амбијенту намећу српској заједници, посебно оној на Косову и Метохији програми „несрпских глава“. У том се смислу, препоручује Анђелковић, комплетан српски род мора вратити изворном Светосавском патриотизму како би на најбољи могући начин успео да одоли пројектима који нам се у последњих двадесет и више година сервирају из евро-америчких центара моћи. Повратак на светосавски дух је у вези одупирања процесима (де)митологизације и (де)национализације у који је увучена Србија (Анђелковић 2010: 59 и даље).

Процеси урушавања националног бића посебно су присутни код српске државе, а неретко су изражени у виду самоиницијативног уклањања косовских амблема са ознака Војске Србије, који се сада категоришу према НАТО стандардима; такође тај процес приметан је и у замени стихова у химнама на њеним војним парадама. На пример како наводи Шуљагић, на последњој војној промоцији 2022. године упадљив је изостанак патријарха СПЦ, а „војни оркестар и хор са солисткињом извели су песму о одбрани границе Косова и Метохије 1999. године „Јунаци са Паштрика“, заменивши један стих те песме „Косово је душа Србије“ стихом „славимо све хероје Србије“, и то на захтев Министарства одбране Србије“ (Шуљагић 2022: 32). Видно повлачење Србије са Косова и Метохије и дугорочно не планирање стратешке одбране бар северног дела покрајине, довело је до тога да у „пост-споразумном“ амбијенту српска заједница представља

‘оголели’ предмет албанских насртаја и напада који немају адекватну заштиту.

Европска унија и Кфор у том периоду су се заиста показали као фактор који подржава немире и нестабилност како би извршиле притисак на Србију да додатно ради на попустљивој политици према Косову и тиме допринесе његовој независности (Павловић 2022). Разуме се, такав амбијент допринео је томе да и албанска етничка заједница има значајну етничку дистанцу према колективним Србима (уп. Попић 2021), што детерминише ове међуодносе на устручавање од међусобне интеграције на дужи временски период. Наиме, како су притисци све учесталији ка српској заједници, посебно на северу покрајине, грађани севера институционалну сферу скорашње интеграције у косовски систем изједначавају са стањем аномije у којој они проналазе бројне начине прилагођавања и довијања, што је проузроковало „негативне перцепције у погледу будућности у реалном животу“ (Вешић 2015: 6).

Било како било, „прва рунда“ преговора у шестогодишњој завршници окончана је у лошијем стању него на свом полету, када се можда код јавности у Србији креирало мишљење да ће споразум резултирати неким обликом заштите Срба на КиМ. Нажалост, као што је показано, криза је наступила више као последица неслагања са захтевом да се Србима на Косову додели одређени легитимитет и тиме оформи бар неки вид аутономије у косовском правном систему. Упркос томе што је таква политика најављивана током вишегодишње имплементације Споразума, Србија је као „кооперативни“ партнер у дијалогу „платила“ цену своје конструктивности губљењем суверенитета и интегритета на Косову и Метохији и томе ‘запала’ у преговарачку атмосферу не поседујући значајне адуте који јој могу у будућности послужити за одбрану националних интереса, али и „голе“ заштите српског народа на Косову и Метохији. Чини се да је ипак са шестогодишњом завршницом имплементације Бриселског споразума и непринципијелности приштинских преговарача и европских промотера косовске независности, Србија сада званично морати да поштује „територијални интегритет“ Косова који је *de facto* признала (Суботић 2020). С друге стране, српски народ на Косову и Метохији током имплементације Споразума претрпео је значајан пораст насиља албанских институција и косовских Албанца, упркос чињеници да се српски грађани са Косова и даље настоје интегрисати у косовско друштво. Митровић сматра да је нарастајуће насиље и дезинтеграција овог простора још увек у интересу великих сила, те да се новонастали сукоби рефлектују у међуодносима по

инжењерингу САД и ЕУ са циљем одржавања „Источног питања“ на Балкану (Митровић 2014: 101).

Митровић (2014) даље закључује да ће новостворени модел „независног Косова“ као „ванбрачни“ амерички производ у „трбуху Европе“ имати далекосежне последице по даљу безбедност у овом региону, али и шире у свету. У том смислу Србија као кандидат за евроинтеграцијске процесе мора преиспитати свој пут а посебно пут потенцијалног уласка у НАТО савез. Она мора задржати војну неутралност и обновити савезе са источним земљама (Русија, Кина и Индија) и у том ходу раскинути зависну модернизацију и американизацију са циљем изграђивања сопственог модела развоја у кохабитацији са источним земљама али и земљама суседима, те у наведеном амбијенту сачувати националне интересе на КиМ, јер:

„За Србе Косово је Јерусалим, духовни храм, темењ и оса духовне вертикале епског идентитета, у чијем средишту је завет јунака: *„борба за крст часни и слободу златну“*. Без Косова Срби неће знати ни ко су, ни куда иду. Лутаће светом као зомби, у потрошачком свету и култури смрти. У праву је Хедер Ентеринг Киндергатен када тврди да су митови за мале народе штитови против социјалне и духовне куге коју производи потрошачки капитализам“ (Митровић 2014: 102).

7. СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ ‘НАКОН’ БРИСЕЛСКОГ ПРОЦЕСА

7.1. Свакодневица српске заједнице

Табела: 10

Приказ укупног броја етничког насиља из материјала добијеног дубинским интервјуом спроведеним у милитетничким насељима на простору Косова и Метохије.

МАТЕРИЈАЛ ДОБИЈЕН ДУБИНСКИМ ИНТЕРВЈУОМ	ЗБИР СВИХ ВРСТА НАСИЉА	УКУПНО
ВУЧИТРИ-ГОЉБУЉА	11	11
ГЊИЛАНЕ-ПАСЈАНЕ	7	7
ГЊИЛАНЕ-ЦЕРНИЦА	6	6
ШТРИПЦЕ-СЕВЦЕ	9	9
НОВО БРДО-ЈАСЕНОВИК	5	5
ЛИПЉАН - СТАРО ГРАЦКО НАСЕЉЕ	9	9
ИСТОК	4	4
ГОРАЖДЕВАЦ	5	5
ОРАХОВАЦ	8	8
ГОРА	3	3
К. МИТРОВИЦА - СЕВЕР	3	3
ЗУБИН ПОТОК	4	4
УКУПНО	74	74

Идентификоване јединице анализе садржаја на материјалу добијеном путем дубинског интервјуа спроведеног широм Косова и Метохије показују да не постоји нека значајнија разлика у степену испољавања насиља у регионима у којима је интервју

спровођен. Унеколико повећану значајност добио је регион Вучитрна са 11 идентификованих јединица различитих облика насиља, затим Штрпце са 9 облика насиља подједнако као и у Липљану 9, на следећем месту је регион Гњилана 6 Пасјане-Будрига, даље Церница 7, да би такође висок степен насиља био регистрован у Ораховцу, чак 8 облика насиља у периоду имплементације БС.

У нешто мањем, али не и безначајном броју, насиље над Србима регистровано је и у регионима Метохије, Исток 4, Гораждевац 5, затим и у делу Косовског Поморавља, Ново Брдо 5, као и у призренском округу, Гора, нешто мање, 3 регистрована случаја, али је фрапантна чињеница да се након потписивања и имплементације Бриселског споразума насиље Албанаца пренело и на север покрајине, Косовска Митровица 3 и Зубин Поток 4 облика насиља над Србима, српском имовином и српском баштином. Укупан број насиља над Србима регистрован након вешегодишње имплементације споразума и дијалога са Албанцима посредством Европске уније на Косову и Метохији износи чак 74 различитих врста насиља регистрованих у интервјуу о свакодневици Срба на овим просторима. Као и у досадашњој анализи, највећи број насиља које трпе Срби на Косову и Метохији односи се на настојање да им се посредно или непосредно од стране починиоца насиља укаже на очекивано исељавање из свог родном места и поводом тога продају имовине. Свакодневни притисци претежно се односе на одређене облике симболичког насиља, након којих следе различити облици насиља над приватном и јавном имовином и над културно-споменичким наслеђем. Осим тога, притисци за исељавањем манифестују се и преко учестале продаје српских кућа у којима се масовно насељавају Албанци, те се потреба за исељавањем одвија и под разлогом пренатрпане албанске насељености у одређеним подручјима. Неке од свакодневних брига су приказане у следећим изјавама испитаника:

„Живот у Новом Брду је исти као и свуда у енклавама. Ново Брдо је још једна мултиетничка заједница где је проценат Срба мало већи у односу на Албанце. Има нас негде око 7.000 док је Албанаца негде око 3.000 од укупног броја. Што се тиче међуодноса са Албанцима и он је такође исти као и свуда где има Албанаца. Они су просто главна етничка група у тзв. држави Косово и настоје да наметну своје обрасце живота и уопште правила живљења. Превасходно су примат економски интереси, али има и других који се тичу неких културно историјских знаменитости. Дакле, на сваком пољу, где они мисле да могу да нешто присвоје, да преузму, или некако илегално „прогурају“ не одустају од својих циљева ни под тачком разно. Такав је случај недавно био са историјским знаменитостима у Новом Брду, дакле ради се о тврђави коју су покушали да присвоје као своју, дакле, „Косоварску“, иако је она културно историјско знамење Републике Србије. Требала им је нека основа да би Косово могло да постане чланица Унеска, а свесни су да не могу да добију

Дечане и Пећку патријаршију, пошто су ти манастири већ под заштитом Унеска али као српска културна баштина, они су мислили да ће им присвајање тврђаве бити лакше имајући у виду да је Н. Брдо мало и посве забачено село. Да би то могло да прође они су настојали да прво реновирају тврђаву, па да је након тога прогласе као за културно историјски споменик који су Албанцима оставили древни Илири. То им је потребно не би ли коначно имали бар један историјски споменик чиме би „доказали“ своју историчност на делу а тиме и конститутивност тзв. Косовске државности. Међутим, то им ипак није прошло, не само зато што Шиптари нису потомци Илира него и зато што су археолози из Београда открили неке археолошке чињенице чиме је доказано да тврђава није њихова“ (Ново Брдо – Гњилане м. 88).

За разлику од општине Ново Брдо, метохијска насеља оптерећена су другачијим али свакако отежавајућим проблемима који описују српску свакодневицу.

„Гораждевац је једна од најизолованијих општина у Метохији и према томе, њен опстанак, али и опстанак њеног релативно малобројног становништва је веома дискутабилан. Изложени смо свакодневним притисцима, а држава Србија се све више удаљава са ових простора, тако да су ранији механизми заштите данас одсутни. Нема ни Кфора ни Унмика тако да је и безбедносна ситуација веома лоша. Имате ове косовске институције, али да ли је потребно нешто о томе да причам. Од скоро је познато неколико случајева уништавања приватне својине, чак и људи који и данас живе у Гораждевцу. Једноставно, ако дан или два нисте код куће, велике су шансе да вам нешто нестане из вашег дворишта, или да се некако фалсификују папири да сте кућу, њиву или неки објекат продали Шиптарима, а да за то нисте ни знали“. (Гораждевац – Пећ, м. 87).

Српска свакодневица угрожена је и у деловима косовско-митровачког округа. Преостала српска села у општини Вучитрн свакодневно се сусрећу са нерасположеним комшијским понашањем које се из времена у време погоршава:

„Свакодневни живот у селу Гојбуљи је веома отежан с обзиром на присутност Албанаца у комшилуку. Не знам да ли бих имала бољи пример да опишем своје страхове што се тиче тога, него на примеру своје деце. Од када се повећао број Албанаца у нашем селу, од негде 2011. године, касније и више, од 2012. и 2013. године су масовно почели да се уселјавају и да заузимају српска имања, ја децу више нисам смела да пуштам да иду сама у школу. Од тада је моја обавеза да их испратим од куће до школе, и наравно од школе до куће. Некада ми је мало теже да се уклопим са њиховим распоредима, пошто ми тренутно три ученика, две ћеркице и мали син иду у школу „21 Новембар“, па се често дешава да имају различито време доласка кући и онда сам и ја чешће на путу него на свом послу.

Ево једног примера који ми се десио пре неколико дана, а то се дешава константно последњих 10 година, они су се враћали из школе, две ћерке близнакиње које су осми разред и син који је баш мали и предшколског је узраста. На путу од школе до куће су их сачекала шиптарска деца са псима и штаповима у рукама и том приликом су им претила и псовала. То су албанска деца из комшилука, која су доста млађа од моје деце, али просто је код њих веома јака етничка мржња према Србима да је то чудо једно. Иако смо ми са појединим њиховим родитељима у коректним

комшијским односима, често се јављамо једни другима, чак се некад дешава да ми комшиница Албанка да неке производе које она има или јој не требају, нпр. нешто из своје баште, али када су деца у питању онда је међу њима обавезно малтретирање на етничкој основи. Сад не знам, да ли они то науче код своје куће, или је тако у њиховом друштву, али знам да никако не смем да децу пуштам вани без мог или мужевљевог присуства.

Било шта друго, да пођу до продавнице, ја морам да их пратим, дакле сваки њихов корак, посебно девојчице. Нажалост, ми то неретко пријавимо косовској полицији, али да ли би требало нешто о томе да кажем. Просто они су на њиховој страни и никада није дошло до решавања неког злодела над Србима, дође до неког упозорења али се то наставља уколико сутра. Тако је и са децом, а тако је и са комшијама Албанцима“. (Гојбуља – Вучитрн, ж. 73).

Као што се јасно може видети у интервјуима, свакодневни живот Срба на Косову и Метохији је и надаље, након готово десет година дијалога, оптерећен етничком мржњом испољеном на свим пољима. Од дечијег узраста па до комшијских односа, правило је исто, дијалог и „нормализација“ односа нису имали никаквих резултата у побољшању међуетничке безбедности, у сектору регулисања слободе кретања, као ни у заштити културно историјских споменика.

Појединачна и „институционална хајка“ спроводена над српским етникумом постала је саставни део „културног миљеа“ у коме живи албанска етничка групација и у том смислу насиље које се спроводи над Србима се конституише као облик националистичког насиља имплементираног у односу на заједницу Срба. Дакле, насиље које се у континуитету врши над Србима од прератних времена када је достигало невероватне проценте (в. Бериша 2012: 46), преко периода који је обележило „владање“ Међународне заједнице до данашњих дана „културни геноцид“ није престајао, већ је свој интензитет контролисао у зависности од тренутне друштвенополитичке климе на КиМ. Различити облици насиља вршеног над Србима и даље нису изашли из основне матрице националистичког насиља, у служби стварања властите, националне, по идејним пројектима чисте етничке државе, што је и био модел углавном свих врста национализама на југословенском простору (Трипковић 2005). По овом моделу, може се претпоставити, да је „институционална толеранција“ насиља доминантна у оквиру деловања ПИС у Приштини и ЕУ на КиМ, у контексту свих својих сегмената, било да је у питању насиље које произашло из сектора безбедности, било да су у питању судске процедуре, деловање јавног тужилаштва или напросто питања слободе кретања, она је усмерена ка остваривању „старих“ националних, у овом случају

сепаратистичких циљева приштинске ратне „елите“, а они су у вези освајања територије Косова и Метохије и потпуну „нормализацију“ односа са Србијом у смислу тзв. „обостраног признања“.

Анализа показује да су неретко, осим државних органа и службеника ПИС у Приштини, актери насиља и сами Албанци цивили, највероватније као доминантни подржаваоци и наследници „ратне културе националистичког насиља“ са тенденцијом да се шири невероватним интензитетом, имајући у виду чињеницу да су њихова деца активни промотери истог, у виду константног притисака усмерених ка „другом и другачијем“ који је у дотичном амбијенту лако препознатљив. Они у овом смислу ни на који начин нису повезани са државним органима, али су као саставни део ратне атмосфере инструменти спровођења насиља чија су дела само последица ратне пропаганде, али и потенцијалног страха у случају одбијања поистовећивања са већинским делом „насилне заједнице“ (ур. Korotaj Драча 2022). Наравно, различити видови насиља шире се и додатно каналишу ка препознатљивом ‘другом’ (Србима), као последица његовог несанкционисања или чак, као што је приказано, политичког подржавања националном реториком коме је дат и правосудни легитимитет.

Нормализација односа која је још увек у току, са повременим или привременим застојима и блокадама које се у пракси за сада углавном манифестују са приштинске стране, није у међуетничкој свакодневици допринела сарадњи и одрживом односу српске и албанске заједнице, већ се та релација одржала на старим темељима страхова и несарадње какава је била присутна у ратним временима. Уз то, јасно се може тврдити да су албанске претензије ка даљем територијалном освајању и ширењу својих структура на подручја где су настањени Срби додатно угрозили српску заједницу и тиме допринели већој нетрпељивости и етничкој дистанци. Иако су у плану пројекти помирења и сарадње, очигледни су покушаји и настојање да се „нормализација“ односа извргне руглу и тиме подјарми екстремним националистичким плановима који поспешују етничку мржњу и насиље. Овакво виђење има и Митровић који, разматрајући питање програма стварања мултиетничког Косова од стране Међународне заједнице тврди да су наведени резултати несарадње и даље коегзистенције паралелности „ксенофобичних заједница“ на КиМ прави показатељ неуспеха западног дела „међународних снага да подстакну изградњу мултиетничког и мултикултуралног грађанског друштва, већ су подржале трибалистички

сензационализам у проглашењу тзв. независне државе Косово и подстакле даљу политичку дезинтеграцију овог геопростора“ (Митровић 2010: 637).

Заиста, колико год дуго посматрали српско-албанске међуетничке односе, крајње време је за напуштање тренда циничне и лицемерне политике што је и довело до свакодневице која сведочи о непостојању мултиетничког живота, засниваног на различитим моделима истребљивања једних над другима, а у овом случају, дакле у периоду тзв. нормализације односа под надзором ЕУ. Читава анализа добијеног материјала показала је да је на КиМ у последњих десетак година у пракси наступио процес растакања националних институција који је у вези општег политичког стања у држави да се урушава било шта што је национално, било шта што има патриотских вредности. Нема ниједног сегмента нашег живота који није захватила ерозија (де)национализације. Она је посебно заступљена у јужној српској Покрајини, у њој растакање је пре свега кренуло од урушавања националних и државних институција, а сада се полако преноси на национални дух српског становништва. Тај процес у спреси је појаве да „тамо где се не заступа српско становиште (...) оно се свесно баца под ноге“ (Анђелковић 2016 :8).

7.2. Економска перспектива

Наравно, пројекат „нормализације“ односа између осталог имао је за циљ (бар прокламовани) да регулише и економске и тиме на неки начин „рационализује“ међуетничке односе (Vulović 2022) до мере у којима су они међузависни на слободном тржишту, што би бар теоријски омогућило једно свеобухватно прожимање две заједнице у пракси. Међутим, низак економски стандард Косова, уз оптерећујућу политичко-статусну политику двоструких циљева, доводи економске прилике у сасвим незавидну ситуацију. Бесправно поспешена приватизација значајног дела државних предузећа на Космету од стране ПИС у Приштини и Унмика (Давидовић 2016) у ограниченом смислу обећавала је бржи економски напредак, уз додатно економско оснаживање упућеног од европских фондова за развој, затим фонда РС али и посебног фонда за дугорочно оснаживање економске заједнице на Косову, степен економског незадовољства је и даље на високом нивоу, што показује привредна инфраструктура како српске тако и албанске заједнице. Неретко је указивано на то да је систем „тробуџетског“ улагања на Косову често у спреси

са висококриминализованим подручјем, како европских и косовских званичника (Hofbauer 2009), тако и српских фондова, који често у „законски нерегулисаном“ подручју пронађу путеве мимоилажења постојећих процедура за различите облике малверзација, под утицајем чега је читаво подручје, укључујући и српске средине, на веома ниском или потпуно поражавајућем степену развитка, са израженим степеном корупцијског миљеа у ширем друштвеном систему (уп. Радовановић 2020).

То уосталом показују следећи ставови интервјуисаних испитаника. Први интервју приказује економску перспективу српске заједнице у Старом Грацку, мултиетничком насељу општине Липљан, посматрајући економске могућности у складу са присутношћу албанске заједнице.

„Ипак, и поред насиља које као некакав усуд лебди изнад нас, све би се то некако и издржало, или би се чекао дан када би се можда ситуација нормализовала да има неке друге перспективе за нас Србе овде. Говорим само о Србима јер за Албанце постоје свакако велики број могућности, ако ништа друго има их доста и не морају да брину о свом ишчезавању. Највише нас брине то што смо сведени на веома мали број људи, посебно у односу на то колико нас је бар до пре 10-так година било. Велики део људи је продао своја имања на која су се доселили Албанци, и што не постоји нека економска перспектива. Људе доле углавном везују послови које већ имају, па је немогуће дати отказ у неким средовечним годинама и чека се дан када ће то да нестане као и све остало. До тада ће ти људи живети у Старом Грацку. Већина људи размишља на начин да задржи оне послове које има, рекао сам да је то само клуб и школа, а осталих могућности за младе, за неко ново запошљавање или покретање неког сопственог посла, не да нема, него је он немогућ.

Још увек код нас постоје неке ствари које се држе као спорне. Такав је на пример велики терен који је колико ја знам још увек у власништву Републике Србије. Али он се искључиво користи за играње званичних утакмица, дакле користе га само тимови који су регистровани. Ако бисмо на пример сад ми хтели да га некад користимо како бисмо одиграли неку утакмицу, одмах би се јавили Албанци и похрлили би на терен. Ту би се прича о терену завршила јер су они демографски бројнији и тако би ми изгубили свако право на његово коришћење. За то нам је послужио пример терена у Липљану који је до недавно био у надлештву РС али је то конфисковано без икакве расправе чије је то власништво, па су веома велике шансе, да не кажем загарантоване, да се тако деси и са нашим тереном. Јер, све јавне институције које су биле наше, сада су њихове“ (Старо Грацко – Липљан, м. 91).

Слична економска перспектива је и у Штрпцу, најјужније, али и једне од бројнијих српских заједница:

„Бројчани однос Срба и Албанаца сада је у Штрпцу, око 8-9 хиљаде Срба напрема 3-4 хиљаде Албанаца. Бројчано нас је више, што је и представљено у општинској структури, дакле број запослених је сразмеран броју Срба и Албанаца у самој Сиринићкој жупи. Што се тиче, неког

свакодневног живота, сарадња са Албанцима се заснива само на трговини и грађевинским пословима. Чак Срби унајмљују Албанце да раде грађевинске послове, тако да је то у реду. Такође они су велики откупци стоке коју купују од нас и то за сада функционише добро. С друге стране, Штрпце је општина која је имала своју производњу одређених добара (фабрике и погони), али тога после рата, посебно последњих десетак година нема. Дакле, дошло је до затварања свих српских фабрика, погона и осталог да би се сада све то котирало у албанским рукама. У томе и јесте проблем наше немоћи, јер смо осуђени да купујемо све што нам је потребно од Албанаца, од грађевинског материјала па до намештаја за куће. Заправо у Штрпцу постоје и српске грађевинске фирме, али је сав посао ипак у рукама Албанаца. Не бих знао да кажем због чега је то тако, али како год да било, то ствара осећај да се српска средина на Косову не развија на потребан начин. Уместо ми да радимо, бар оно што се финансира из Србије, то раде Албанци. Срби не поседују локале у којима би могао да купиш на пример телевизор или нешто од беле технике, то све купујемо од њих. Све је то на крају крајева у реду, али то ће трајати до оног тренутка док ми имамо приходе из централне Србије и овдашњих институција које се тренутно воде као „паралелне“. Када тога сутра не буде било, моћи ћемо да се иселимо одмах, јер неће бити основа за један нормалан живот овде. Просто, нећемо имати од чега да живимо јер је сва производња и услуге у албанским рукама. Додуше, то је и сада доступно неколицини становништва, док се остали баве неким примитивним облицима сточарства и мањим делом пољопривредом“. (Штрпце, м. 88).

Да је економска перспектива веома лоша у српској заједници на Косову говори и следећи извештај из Косовског Поморавља, околина општине Гњилане, чије казивање указује на политичке нерегуларности који значајно утичу на економско стање, али и на међуетничке односе Срба и Албанаца:

„Што се тиче останка и материјалне ситуације, људи највише имају примања од српских институција, школа, болница, општина, то су главна примања, приватни сектор готово да не постоји, уколико изузмемо локалне продавнице и ситну трговину пољопривредних производа. Када су у питању улагања српске општине у виду подстицаја за покретање бизниса, новоформирана „косовска општина“ у којој раде Срби, дакле говоримо о општини која је интегрисана из српског у косовски систем, она сада поседује сву имовину, земљиште и остало што је било у власништву српске општине и све остале видове имовине, дакле поседе, реке, шуме итд. Пазите сада, та новооснована српска општина даје у закуп земљиште Албанцима (Шиптарима), а такође има и земљишта које је продато од стране српских становника. Дакле општина Партеш-Пасјане-Будрига, је дала Албанцима да граде фабрику у нашем селу, у нашој општини по уговору од 99 година и то 8 хектара површине. У тој општини за сада раде неколико Албанаца, а у последње две три године се све више запошљавају Албанци, па за сада има више од десетак Албанских радника. С друге стране села, има неколико већих имања која су продата Албанцима након проглашења „независности“ Косова. Ту су се такође прошириле неке Албанске фабрике у којима ради неколико Срба, међутим, ствар треба погледати с друге стране, а то је бојазан која је тиме изазвана код Срба који овде живе. Са обе стране села су нам се приближили Албанци са својим имањима тако да су нас сатерали у неизбежну средину, за шта су посебно криви српски представници, општински радници. Ми смо се надали да ће нам они пружити подршку у опстанку на овим просторима, а они су нас изненадили и средства дали Албанцима а не Србима. Па сад ви имате контрапродуктиван процес, Албанци се шире и

богате, а Срби „ишчезавају“ и умањују своје поседе у „српским општинама““ (Пасјане-Будрига м. 93).

Извештаји показују да је њихово тренутно економско стање заиста угрожено албанским присуством у околини, са парадигмом да се под притиском насељавају и купују српска имања. Осим тога, бројне нерегуларности произилазе из непланског и нетранспарентног улагања српских (тзв. паралелних), али и косовских структура у којима су интегрисани Срби. Како је приказано у једном од интервјуа, постоје пројекти често завршаваних на штету Срба (*нпр. градња албанских фабрика на српској општинској земљи*), поводом чега они трпе значајне притиске и страхове, који ће, беспоговорно касније утицати на њихово принудно исељавање.

Штавише, према речима испитаника, интеграција и уз то опстанак српске заједнице се не заснива на начелима прокламованих током преговарања, већ се у пракси дешава некаква „последница“ споразума да српске фирме и српске фабрике полако али тихо нестају из њихових заједница или их напрасно преузимају Албанци као једини могући власници. Једно реторичко питање испитаника било је сасвим прикладно, а оно гласи: зашто у српским заједницама, у српским срединама, сами Срби не могу бити саставни део власничке структуре, приватни власници или поседници одређене имовине? Како су сами испитаници образложили, таква дугорочна политика осиромашује и онако економски нестабилну и зависну заједницу од српских структура и српског инвестиционог фонда. Дакле, захтеви испитаника крећу се у смеру оснивања одређене заједнице која ће имати реалног економског основа за даљим опстанком на Косову и Метохији и противни су политици свођења српске заједнице на завистан елемент како од српских тако и од косовских структура.

У појединим српским срединама има и те како основа за тако нешто, на пример читав сијасет државних предузећа како на југу тако и на северу, затим оснаживање малих и средњих предузећа заснованих на различитим делатностима од грађевинске индустрије па до малих пољопривредних предузетника. Између осталог, то је једини основ да се у датим околностима интеграције у косовске структуре оснажи српска заједница, која би се бар на неки начин одупрла константним економским миграцијама ка централној Србији, поспешеним албанским насиљем. Међутим, треба рећи да је читава ситуација око власничке

структуре и економске прерасподеле средстава за производњу на КиМ само још један фактор произашао као последица „транзиције без социјалне одговорности“ које је на снази у Србији (Митровић 2010). Пре свега, како указује Митровић, транзиција посебно на КиМ показала је да је читав процес „пута ка непознатој обали“ прожет с једне стране транснационалним интересима великих центара моћи, али да у „крчењу пута“ (Вратуша Жуњић 2013) најзначајнију улогу имају војне снаге САД-а. У том је смислу и економско-индустијска имовина на КиМ била предмет насилног отимања (Davidović 2016) државних и друштвених установа, пре него што се следио неки модел „компромисног“ решавања имовинског проблема у постратном амбијенту у оквиру Унмик администрације.

Индустријска инфраструктура у процесу транзиције Србије, али и у оквиру послератних међуетничких односа на КиМ нелегално је приватизована од стране Унмика и Косовске агенције за приватизацију (КПА), чији су нови власници постали странци или неке нове, највероватније криминогене структуре из албанског миљеа (op. Davidović 2016). С тим у вези, читава индустријска инфраструктура Косова и Метохије следила је судбину транзиционих процеса којима је пловила Србија, с тим што је одређени део имовине РС на КиМ нелегално, као део ратног плена, додуше под надзором Унмика и САД-а, приватизовала КПА. Посебан проблем је, како су испитаници истакли, што се и оне државне или друштвене фирме и предузећа на КиМ, физички настањене у регионима у којима живе Срби, неретко на мети албанских структура власти, чиме подлежу даљој приватизацији у корист већинске етничке групе на КиМ. На тај начин српска заједница остаје без икаквих средстава који би јој омогућили даљи економски останак и опстанак у местима живљења и директно постаје зависна од албанске власничке групације, односно од економских средстава која пристижу из Србије у виду „паралених“ давања и социјалне помоћи.

Интересантно је да се посебно у овом случају може писати о феномену „црне историје транзиције“ (Митровић 2010: 799). Транзиција је на КиМ посебно добила један специфичан наратив који истиче Митровић, а то је, да је она генерално, у зависности од подручја, те у том случају и примата економских или војних снага, била последица (нео)империјалног развоја коју су карактерисали процеси „радикалне приватизације, дерегулације, либерализације, зависне модернизације (...) глобализације, наглашен антисоцијализам и идеологија људских права и слобода, начело колективне међународне безбедности под покровитељством НАТО-а и неприкосновено лидерство САД“ (Митровић

2010: 680). На испитиваном подручју наравно примат су имали одређени фактори који су одиграли кључну улогу у дерегулацији простора, а они су у вези геостратешких и геоекономских интереса САД-а и других евро-западних промотера косовске независности, у оквиру које је на КиМ примат добила албанска етничка групација, у корист чијих интереса је ишла евро-америчка доминација на овом простору, да би у складу са постојећим струјама ишла и економска прерасподела и „право“ на економску прерасподелу средстава.

У оквиру наведене кампање српска заједница и под окриљем преговора и наводном „помирења“ на КиМ трпи значајне последице произашле из система у коме српска заједница још увек није добила (питање је и да ли ће добити?) ентитет у коме ће моћи да располаже са индустријским комплексима и „економским објектима“ у складу са својим интересима. На пример, изузев веома лоше економске перспективе у српским заједницама, али и на читавом Косову и Метохији, испитаници су истакли и бојазан који настаје због неравноправне прерасподеле преосталих државних објеката РС на КиМ. Како у споразуму из Брисела још увек није решено питање имовине, у пракси се настоји преиначити став из Резолуције 1244 СБ УН према коме је имовина Републике Србије на Косову и Метохији припала Србији након разбијања СРЈ. Сем једностране приватизације српских предузећа на удару су и државни објекти (Хотели, Ски центар на Шар планини, Трепча, локали, фудбалски терени и др. наведено у изјавама), који се налазе у српским заједницама, за које се у процесу „помирења“ локални Срби надају да ће остати у њиховом власништву, иако је већина тих објеката у некој врсти „стечаја“ до неког следећег насилног преузимања од стране ПИС у Приштини, или неког „споразума“ који ће по наведеним моделима у изјавама испитаника припасти у рукама већинске заједнице на Косову.

Можда се може констатовати да читав програм решавања спорних питања између Србије и Косова је у процесу дијалога подвргнут улози произвођења ретроградних међуодноса, имајући у виду да је сам процес приватизације и решавања питања некадашњих социјалистичких предузећа у овом случају био једностран, без учешћа Србије као основног правног наследника истих (Davidović 2016), те да се наведени односи користе у сврху, како указује Митровић (Митровић 2010), формирања „патуљастих држава на Балкану“, а не стварној коегзистенцији на постулатима културе мира и сарадње. Наравно, као што је указано у последњем исказу испитаника, није редак случај да се у читавој еуфорији двоструких стандарда пронађе простора за малверзације којима су подложни и службеници

српских структура, те да се могуће проневере у крајњем исходу завршавају на штету Срба и српске заједнице на Космету. Ханс Хофбауер у својим истраживањима показао је висок степен проневера којима су наклоњени Еулекс и Кфор, односно њихови службеници. Не треба посебно говорити о томе да је читав „косовски полигон“ креиран за малверзације обимнијих размера, само једним делом везаних за проток нафте са Истока на Запад (уп. Митровић 2022; Вратуша Жуњић 2012) и за шверц дроге и оружја истим каналима (Чула и Романо 2010: 135).

7.3. Планирање будућности

Сходно претходним резултатима, бојазан заступљена код српске заједнице због досадашњег неједнаког третирања када су у питању економски интереси обе заједнице, посебно у насеобинама које чине већински Срби, прети да дугорочно српске појединачне али и укупне циљеве усмери ка планском исељавању. Будући да немају основа да верују у досадашњи процес интеграције, који је и до сада више пута маргинализовао интересе српске заједнице (да не говоримо о општој (не)сагласности о интеграцији у косовски систем) на Косову и Метохији, Срби су, посебно млађа популација, више опредељени за „интеграцијом“ у систем у централној Србији. На дугорочном плану, изнуђено расељавање решава се највише уписом на студије на неком од универзитета у Србији, затим удајом, коју прате бројни сезонски радови ван КиМ, да би се касније завршили пресељавањем на подручју централне Србије или крајњим избеглиштвом у иностранство, претежно Луксембург, Немачка, Белгија, ради потраге за адекватним условима живота. Наведено потврђују изјаве испитаника:

„На примеру моје шире породице моћи ћете да видите примере расељавања људи из Старог Грацка, Липљана и уопште са Косова и Метохије. Ми, ту где сам одрастао и живео, одрасли смо нас троје деце, брат и сестра са родитељима, укључујући и моју стрину са њених четворо деце. Али су сада, како смо сви одрасли више или мање на путу расељавања. Живимо и овде али смо више у централној Србији због посла и живота којим смо кренули. Дакле, нас шесторо смо, или трајно отишли из села, или смо на релацији факултет село, посао у Србији - село, па се тако враћамо. Зашто се то тако дешава? Има везе са тиме што млади не виде Старо Грацко као дестинацију у којој је када су у питању Срби неку дугорочну перспективу, видим га као једно село које у погледу српског становништва чека потпун одлазак. Сигуран сам да ће у неком тренутку то село да постане потпуно Албанско место, и тако млади не могу свој живот и опстанак да виде ту. То се наравно догађа у оном

тренутку када људи стасају када почну да размишљају о породици, о будућности, тада је преломна тачка када се људи одлучују на одлазак и на расељавање. Слична је ситуација са свим младим људима, моја браћа и сестре су такође на путу ка Србији, неки су отишли као радници после средње школе, неки су удајом променили место пребивалишта, неки су на студијама и немају намеру да се враћају и просто читав младалачки живот се одвија у том смеру“ (Старо-Грацко Липљан, м. 91).

Слична ситуација је и у осталим деловима Косова и Метохије где су настањени Срби. Проблеми са којима се сусрећу неретко произилазе из српских структура или из њихове „немогућности“ односно небриге за побољшањем оног дела свакодневице која би значајно унапредила живот младих људи.

„Шта да кажем још о ширим економским условима овде; на пример из Цернице нико није отишао да служи косовску војску КБС, док су из других села Срби ишли и полагали заклетву „Републици Косово“, и чак су за то награђени са 50.000 динара месечно само да не иду више у Косовску војску, а ми радимо овде за 20.000 динара. Ја сам пре две-три године био запошљен у једној невладиној организацији при Косову, имали смо своје канцеларије и своје пројекте које смо радили. Међутим, пошто је у све наше послове било упућено косовско руководство, брзо су нас стопирали и истерали с посла. Сада на наше позиције раде Албанци. Зашто су то они урадили? Па зато што смо ми кренули да улажемо у српску заједницу, да се бар на неки начин покренемо, зато је стопиран сваки наш покушај, није требало ни да верујемо да ћемо нешто успети овде да урадимо. Нема никаквог посла са Шиптарима. Е а сада је обрнута ситуација, сада са нашим представницима је немогућ никакав договор, нити је могуће „завршити“ било какву донацију која би нам овде живот значила. Због свега тога, мој брат за неколико дана иде за Словенију, добио је папире и иде горе да ради, а кад неко оде одавде, повратка му нема. Разумем и албански језик, доста добро и говорим, живот ме је натерао да научим, али ми то не омогућава да нешто конкретније радим било где овде. Етничка дискриминација је велика, а верујте довољна је једна фудбалска утакмица између Србије и Албаније да се подигну етничке тензије и то се одмах претвори у насиље над Србима. Па ти види да ли је могуће да се ради у њихове институције“ (Церница – Гњилане, м. 89).

О драматичној ситуацији говори се и у Ораховцу, где Срби посебних страхова имају од ширења радикалног исламизма који на сваки могући начин, уз никакве економске могућности за српску заједницу беспоговорно утиче на размишљање и стварање могућности за обавезно и безусловно исељење:

„Овде нема говора о будућности, ми смо скоро сви дигли руке, мој план је исељење. Нема тих пара да ме задрже овде. Спреман сам на све само да се склоним одавде. Моји родитељи овде немају са киме да попију кафу, мој отац не може да изађе да прошета, јер се све то своди на морање,

трговина и остало. Имам, примера ради, два пса, ја њих не смем да шетам због Албанаца, зато што и они имају псе, а они много воле псе, и када бих ја њих шетао ја бих тиме заправо њих провоцирао. Можда се некада деси неки инцидент због керова, да се приликом сусрета на улици покољу па да то изазове још већу мржњу међу нама. Не смем да их прошетам. Шиптари воле псе, чак и ако виде да ја имам добре псе, они ће доћи да ми их украду, или да ми их убију. Сутра да имам децу, ја немам где да их прошетам.

Ти овде имаш индиректан осећај неслободе. Просто Шиптари су свуда и само поимање њиховог присуства ти ствара осећај некаквог странца у својој земљи. И у дворишту се не осећам пријатно, они пролазе ту испред, галаме, причају на шиптарском и ту нема живота. Актуелно је последњих година и некакво радикално ширење ислама, имамо једног комшију из близине који је живео у Шведској 10-так година, е сад не знам тачно, ваљда су га ангажовали ови муслимани из С. Арабије и сада је дошао овде и отворио Медресу да проповеда ислам, приводио младе Ашкалије, Шиптаре Цигане и остале, на његовој кући је застава С. Арабије, купио српску кућу у којој проповеда фундаментални Куран. Има свега. Откуд знам шта је. Некакво ширење ислама. То је вероватно због тога што су Шиптари слаби верници и сами су много подељени, па је лако било шта проповедати. Има Сунита има Шиита, има Бектеша, имају и Текије, не иду у џамије, не иду код оце. А главни центар Бектеша је у Тирани. Тако да их има са разних страна у Ораховцу“ (Ораховац, м. 80).

Унеколико релаксиранија је ситуација у заједницама у којима има више Срба. Они наглашавају да би уз адекватну помоћ српске државе овде ипак, и поред свега, могло да се опстане, али свакако само ако та помоћ буде приступачна свима:

„Што се тиче неких породичних планирања, ускоро се женим па могу говорити о томе, ми смо спремни да останемо у Новом Брду, али смо уједно спремни и да одемо сутра. Реалност живота на Косову каже да смо ми у нашим кућама од данас до сутра. Просто не знаш када ће нешто да се деси и да те то натера да промениш место пребивалишта. А зар то није живот у страху? Недавно је била прича о планирању етничког чишћења које је требало да се спроведе над Србима па је то додатно улило страхове у главама Срба, па је свакодневица оптерећена не само планираним исељењем, већ страхом за голи живот“ (Ново Брдо – Гњилане, м. 88).

Као што је наведено у изјавама испитаника, осим економске и политичке нестабилности проузроковане нерегулисаним и некомплементарним, паралелним системима, подложних значајним коруптивним делатностима, расељеништво и избеглиштво коначно је вишеструко убрзано нарастајућим структурама формираних ван споразума, а које прете, да у будућности угрозе опстанак српске заједнице. Међу тим структурама свакако је и „војска Косова“ прекомпонована од неког модела ненаоружане

цивилне заштите у наоружану групацију и састављена од бројних припадника албанске заједнице који су под оптужбом за злочине почињене над Србима током рата. Затим, страхови који утичу на избеглиштво извиру и из нарастајуће структуре исламских заједница, религијски повезаних на једнаким основама са албанским исламизмом, прете да до краја наруше ионако крхку међуетничку атмосферу на Косову, што потврђују бројна учествовања албанских младића у ратовима на Блиском истоку.

Напади ових формација учестали су и на Косову и Метохији, пре свега у виду напада на српску православну баштину. Манифестације ових насиља неретко су се дешавале у облику симболичког насиља; исписивањем графита са претећим порукама Исламске државе или неке њене формације на Косову, али и покушајима подметања експлозива и рушења српских светиња. Комплексна ситуација која је на политичким сукобима вођена у оквиру БС само је додатно контаминирала међуетничке односе Срба и Албанаца, што се показује у свим интервјуима. У бројним истраживањима установљено је да се етничка дистанца повећала након 2000. године, што сведочи о томе да „иза гламурозне пропаганде о мултикултурном Косову, од стране фактора „међународне заједнице“ на делу се спроводи друга стратегија прикривеног и отвореног етничког и културног потискивања и маргинализације неалбанског становништва“ (Митровић 2010: 645). Посебно забрињавајућа ситуација настаје када је у питању интеграција у косовски систем због чињенице да се већи број српских младића *(највероватније због опште револтираности и економских неједнакости, коју прати и урушавање српског националног бића на КиМ)*, привремено, до прве реакције Србије, интегрисао у војску Косова, да би након интервенције тај процес био заустављен одређеним економским издацима за ова лица, у циљу заустављања општег пропадања српске заједнице на Косову и Метохији.

Управо истицана лојалност интервјуисаних грађана истакла је неједнако третирање српских становника од стране сопствене државе, али и нагласила да је процес интеграције и „помирења“, уз све нерегуларности које произилазе из практичне политике, читав процес „нормализације“ одвело у странпутицу. Последице оваквог модела брзо могу довести до најављеног парадокса, а то је да српски младићи, они који су претрпели и још увек трпе етничко насиље од стране косовских Албанаца, али и од косовских структура, укључујући и војне и специјалне полицијске тимове, буду интегрисани у исте третирајући их као чланове некадашње припаднике Ushtria Çlirimtare e Kosovës (УЏК) - „Ослободилачке војске

Косова“. Треба рећи да је читав програм маргинализације српске заједнице на Косову само део оног пројекта у коме је Србија приступила у савремености. Пројекат (де)национализације у пракси се реализује у виду гашења националних институција „са намером да се изврши десуверенизација Србије и прихвати статус њене потчињености Западу, те да се у оквиру глобалног система компромитују и разарају све битне националне институције и чиниоци колективног националног идентитета, чији је резултат расрбљавање српског народа и промена идентитета“ (Анђелковић 2017: 87).

У том је смислу интеграција српских житеља на КиМ у некадашњу терористичку организацију само процес настанка тзв. „мултиетничког друштва на „Косову“ у коме би Србија изгубила било какво право на легитимитет који јој на овој територији припада по основу Резолуције СБ УН 1244. Све се то одвија под процесом „нормализације односа“ у коме се на КиМ губи национални идентитет, уклопљен у ширу слику урушавања националног и културног бића на овом простору. Кључ читавог процеса може се потражити у растрзавању духовне копче утемељене на Косову и Метохији, што у једној светосавској равни подразумева повезаност са територијом и њеним православним светковинама (уп. Бодрожић 2009). Дакле, треба нагласити да је интеграција и „нормализација“ односа која је ишла досадашњим током у свим тачкама и у свим сегментима довела у питање опстанак српског националног идентитета, односно директно трговала њиме. Неки од најопаснијих елемената тог процеса јесте полицијска, а са њом и непланирана али настајућа војна интеграција Срба у албанске „ОВК“ структуре, затим интеграција у албански изборни систем, чиме су Косовци званично постали „Косовари“, те полагање заклетве на коју су били приморани судски, скупштински, полицијски и војни кадрови, а која се тицала позивања да ће као службеници „Републике Косова“ часно служити и подржавати њен територијални интегритет и суверенитет“.

Уколико овоме додамо и то да су сви кадрови приморани да носе обележја и заставе „Републике Косово“, посебно припадници припадници „војске Косова“ на чијим беџевима се осликава двоглави орао на црвено црној позадини, попут оног на „ОВК“ симболима, онда се заиста схвата у каквом се стању налази национално биће на КиМ, односно комплетно национално биће српског народа. Сходно наведеном, планирање будућности припадника српске заједнице још увек је на релацији „бити или не бити“. Она зависи преваходно од њихове друштвенополитичке, али и културне заштите коју ће на крају процеса

„нормализације“ добити од државе Србије. Сваки модел кидања ових веза, према изјавама испитаника, повлачи потезе који се у пракси читавају у расејању Срба са КиМ, те према томе и планирању будућности ван места рођења. Наравно, осим коначног „шлагворта“ дијалога који се очекује, предиспозиционирање будућности Срба са Космета ка започињању неког облика „прекограничног“ живота произилази и из чињенице да је већ више од двадесет година од НАТО агресије над Србима, немогуће да се заснује живот на помирљивим односима међу Србима и Албанцима, које је посебно контаминирала политика „помирења“ са поражавајућим резултатима.

Митровић сматра да је феномен „подељеног друштва“ који је присутан на КиМ само резултат трибалистичких намера међународних снага, чији су програми „статуса пре стандарда“ довели до формирања једне протомодерне заједнице са великом међуетничком дистанцом која се базира на потенцијалном конфликту и трајном жаришту. У том се смислу данас и након интеграције као услова „помирења“ овај геопростор или „тачка Србије и балканског простора – простор на који би се могла применити синтагма Рејмона Арона о „региону недовршеног мира...“ или, како би социолози дијагностификовали „замрзнутог конфликта“ (Митровић 2010: 638), који има тенденцију да на дуже стазе „замрзне“ паралелни живот и паралелне структуре због чињенице неадекватног управљања сукобима од стране западног дела Међународне заједнице (Митровић 2022).

Сличног става је и Анђелковић, када каже да је читава прича расрбљавања српског народа у вези оног програма који је још Хитлер формулисао у походу на Балкан, а она је исказана речима: „Срби су државотворно потентан народ на Балкану, и, као такви, не смеју да живе уз Дунав. А један од кључних начина да се Србима стане ногом за врат јесте разарање њихове самосвести. Они морају да престану да знају ко су, одакле су и куда иду“ (Гавриловић 2015: 365, цит. у. Анђелковић 2017: 89). Процеси (ре)институционализације Срба у косовски правни поредак иду у смеру специфичног „националног отуђења“, чиме се учествује у ширем програму (де)митологизације и (де)национализације „глобалног села“ (уп. Попић 2021).

7.4. Питање безбедности

Питање безбедности српског народа на Косову и Метохији било је једно од најбитнијих питања које је дугорочно оптерећивало српску заједницу на Косову. Тим пре, јер је она константно била предмет (*талац*) насиља косовских Албанаца у постратном амбијенту, с времена на време умећи да поприми обресе озбиљнијег етничког чишћења. Поред неких, можда мање битних питања, питање слободног и безбедног кретања био је један од предуслова ових али и било којих других преговора. У том се смислу очекивало да ће бар проблем безбедности коначно бити решен, те да ће, иако поред несигурне економске основе, на Косову бити сигурно свакодневно обитавање, што би у неком ограниченом смислу на дужи временски период одложило демографску транзицију (уп. Митровић 2022) и тиме створило услове за неки бољи амбијент постизања консензуса. Уосталом, интеграција српских безбедносних структура (*полиције и цивилне заштите*) бар је на тренутак створила осећај да ће се основна питања и неки најнижи ниво насиља санкционисати, те створити услове за нормалан живот, посматрано из угла тадашњих али и садашњих идеолога „преговарања са Западом. Међутим, након десетогодишње имплементације споразума ствари ипак стоје другачије.

„Исток и околна места која припадају Метохијском подручју су по мени највише страдала како у ратним тако и у послератним сукобима са Шиптарима. Ја нисам неки учењак па да то мало јасније објасним, али мислим да је то због тога што су у овим деловима Косова и Метохије била јака ратна упоришта УЋК терориста. Цео овај регион има неколико познатих места где су они, али и ми посебно страдали. На пример Кећ Поток одавде ка Пећи, па имате у околини кућу у којој је убијен њихов главни терориста Адем Јашари, па регион Ђаковице све до Истока и даље ка Црколезу обележен је јаким ратним борбама. И данас није другачије када је у питању безбедност. Ево ми имамо доста повратничких кућа које су направљене у Истоку и Осојанима, али повратника још увек нема. Не дају им да се врате, имовина је узурпирана, а направљени објекти су константно под крађом и рушењем. Скидају цреп са кућа, носе прозоре и врата, а често и блокадом пута и протестима указују да Срби никада више овде неће доћи. Мислим да је тога свесна и Међународна заједница, па се због тога и не труди да у потпуности реализује повратак. И када би се ти људи вратили, знају да би им живот био као нама, пун страха, непреспаваних ноћи и озбиљне материјалне али и људске штете. Краду тракторе, краве, шуму, све што имамо, нећете веровати, носе и кокошке. Мало је релаксиранија ситуација у Бањама, Сувом Грлу и Црколезу, пошто су села у близини па онда имају неки облик заједнице, а Исток и Осојане су подложни честим нападима и недељима Шиптара“ (Исток, м. 78).

Да лоша безбедносна ситуација није само карактеристика метохијских насеља, показује и релативно нестабилно стање у Новом Брду:

„Где год је било каквих несугласица на међуетничкој основи Срби су се иселили из тог места, док се Албанци не померају, већ се шире. Дакле унапред се зна ко је крив за било шта. Први случај хапшења после рата је био у Новом Брду (...) Тако да, све ово сада, читав живот на Косову и Метохији па и у Новом Брду личи на осветнички процес који је припао Албанцима, и то не за дела која је учинила српска полиција, него за измишљене ствари којима се врши притисак на Србе за иселавањем. Наравно, сви људи који су коначно изашли из затвора су изашли са великим здравственим проблемима од којих се и данас не баш успешно лече. Читав случај је порука Србима да са Албанцима нема преговора, договора, дружења, пријатељстава нити било чега другог, јер су они спремни на све. Чује се то често, нпр, ухапшен на прелазу на Мердару, овде, онде и то се тако завршава, а да о томе Србија не реагује никако, чак им пружа уступке у тзв. компромисним преговорима са њима“ (Ново Брдо – Гњилане, м. 88).

Околина Вучитрна такође сведочи о небезбедним условима и нерегуларностима које КПС – Косовска полицијска служба са намером допушта, са циљем одобравања притисака вршених над Србима чији ће резултат бити убрзано „тихо етничко чишћење“:

„Ако треба нешто рећи о безбедности Срба јужно од Ибра, ево једног примера од недавно, све ово што сам ти причао дешавало се у последњих 10 година, значи после Брисела, кад су бар ови наши причали да ће да буде боље и безбедније. Скоро је мој син отишао у Гојбуљи, близу куће имамо реку на којој воли да пеца, а река се такорећи налази у мојој башти близу моје куће. Међутим, та деца која имају псе, Албанци, дошли и јурили га са псима, псовали га и он је јуришом дотрчао кући и рекао ми да га јуре албанска деца. Па сам ја трком отишао до комшије Албанца чија су то деца да му кажем шта се дешава како би он поводом тога нешто предузео. Он као и по старом, почне да се умиљава и настоји да објасни како то неће да се понови јер он са комшијом „неће да има рећ“, као ухвати децу за уши и почне да их виче. Мада и сам знам да од тога нема ништа и да ће их одмах помиловати и рећи да наставе као и до сада и да су то српска деца и да ово није њихова држава тако да они овде не требају ни да живе. Јер, кад већ немаш заштиту од полиције и институција, од Србије већ да не помињем, мораш сам да се браниш, принуђен си на тако нешто, а с друге стране ако дозволиш да ти шиптар ремети свакодневни живот а ти му не узвратиш правом мером, то ће те пратити целог живота. Јер то је „жугадија“, они су јаки када су у „чопору“ и онда у таквим ситуацијама знају да нападају, а када су сами мањи су од маховог зрна. Јер чим осете да ћутиш, да не пружаш отпор, они иду до краја па ако треба и душу ће да ти узму, а уколико виде да пружаш неки отпор и они ће мало да устукну“ (Вучитрн – Гојбуља, м. 78).

Као што је приказано у изјавама испитаника безбедносна ситуација и надаље је веома лоша. Српска заједница сведена је на самоиницијативну безбедност било да је у питању чување имовине или пратња деце у школе. Пре покретања Бриселског дијалога, безбедност на Косову вршио је Кфор и у одређеном смислу постојала је извесна доза уступака када су у питању албански насртаји, они су и тада зависили од одлучности самих контингента Кфора да спречи одређено насиље. Но, са препуштањем управе од стране Унмика, али и српских преговарачких тимова, косовским безбедносним структурама, ратна пропаганда нашла је место у неделима појединаца у и ван институционалног система Косова. Као што се могло видети у интервјуима притужбе и жалбе српских грађана крајње су маргинализоване, чак и када су у питању најделикатнији облици насиља.

По датом изгледу, насиље косовских Албанаца попримило је изгледе општег растућег насиља у процесу „нормализације“ односа, што показују и добијени бројчани подаци, а оснажено је пре свега огромним „попуштањем“ и „кооперативним“ понашањем у току дијалога од стране српског преговарачког тима, што се последично одразило на превелику потребу за исељавањем због неадекватних безбедносних околности. Наведена политика агресивног протеривања становништва само је продужена рука, још увек у функцији старих игара продужавања ратова у конфликтним или постконфликтним зонама у којима насупрот интересима великих сила веома тешко је пронаћи одговор на заустављање демографских одлива. Из опуса Љ. Митровића јасно можемо видети да је фактичко стање на КиМ само део ширег геопростора, у коме се Србија налази „између две ватре“, Русије и Запада, те под наведеном тежњом за неокOLONIZацијом ресурса трпи значајне последице које утичу и на демографски раст и обнављање наталитета (Митровић 2022: 106). Наравно, укупни процеси на КиМ се под једним мудрим цитатом могу подвести и након процеса „нормализације односа“ а он се своди на резултат „чије је стадо његова је и планина“ (Митровић 2022: 109). Сходно наведеном, потребно је рећи да нормализација односа није допринела суживоту на овом простору, јер су програми Западних центара готово константно у последњих двадесет година били усмерени на осиромашавање српског насупрот албанском етникуму.

Уз то, пропратни проблеми са којима се сусреће српска заједница, претња по живот је крајње оправдан разлог за проналажењем неког сигурнијег места за одрастање и нормалан живот. Претње са којима се свакодневно сусрећу Срби више личе на неки модел

сукоба који је познат из неког облика радикалног исламизма, него на модел доступан данас под патронатом Европске уније и читавог западног дела Међународне заједнице на Косову и Метохији. Претње и покушаји лишавања живота деце, са најгрубљим и нечовечанским облицима насиља довели су српску заједницу на европском тлу у ситуацији у којој нема планирања будућности, у којој нема улагања и ангажовања око пољских и окућних радова. Српске породице доведене су у ситуацију да морају да размишљају да ли ће сутрашњица осванути у још једном напетом дану пуног страха или у неком облику принудног избеглиштва.

Планска нерегуларност подржана од највиших структура косовских институција само је продужена рука ратних захтева који се данас тихо остварују. Међутим, ови процеси насилног и екстремног расељавања становништва нису карактеристика само Балкана, односно посебног кризног жаришта на КиМ. Како запажа Митровић, „демографска транзиција“ условљена ратом и његовом последицом у смислу осиромашења великог броја популације само су неки од узрока расељеништва којима је изложена глобална популација. Наиме, неки аутори прогнозирају да ће у року од наредних двадесет пет година више од једне милијарде људи живети ван своје или ван земље својих родитеља. Наравно, добар део узрока тих миграција огледа се у глобализацијско-транзицијским факторима данас присутних у свим земљама света. „У свету је, с једне стране, све више присутна појава присилног искорењавања избеглица, азиланата и апатрида, а с друге, све већа добровољна мобилност високообразованих у потрази за даљим усавршавањем, вишим стандардом, бољим животом, професионалном и социјалном промоцијом“ (Митровић 2022: 111).

У такву ширу слику света уклапа се и косовска-српска заједница имајући у виду да је њена судбина у знатној мери органичена и условљена бројним геостратешким и геоекономским интересима великих и моћних играча. У том је смислу веома мали простор за маневрисање остао националним државама у коме има све мање места за компромисом тежићи процесу експлоатације сиромашних и богаћења богатих. На КиМ као „путу за руски марш“ већ се више од двадесет година одвијају процеси геополитичке транзиције која је непосредно у вези стратешких интереса Западних земаља ЕУ, В. Британије и пре свега САД, зато је на овом геопростору како запажа Митровић потребна реактуелизација мирнодопских решења како би се интересна сфера балканских народа препустила Балканцима (Митровић 2008).

7.5. Друштвенополитичка атмосфера

Друштвено политичка атмосфера у последњих десетак година драстично се променила, како у оквиру националних обриси, тако и у оквиру међународног контекста. С једне стране, када су у питању национални обриси, пре свега акценат је стављен на неком, по бројним ауторима (нпр. Чавошки 2019; Самарџић 2018; Јанев 2013), веома дискутабилном политичком деловању, имајући у виду чињеницу да сам ток дијалога није ишао према жељеној опцији, у том смислу да су преговори ишли више „на руку“ „Косову“ и да је тиме Србија ослабила или изгубила свој национални интегритет.

С друге стране, Косово је учествујући у бриселским дијалозима, вештом манипулацијом, притисцима и насиљем над српским живљем на Косову и Метохији, те уценама и ултиматумима Европске уније, све више мимоилазило званичне споразумно договорене тачке и тиме нелегално и нелегитимно радило на својој потпуној независности. У свему томе српски народ на Косову и Метохији у „најмању руку“ очекивао је, ако не потпуну заштиту Републике Србије према Резолуцији 1244 СБ УН, онда неки облик аутономије и независности од косовских структура, али и јаке везе са централном Србијом и Владом у Београду. Међутим, дугогодишњи дијалози о „помирењу“ за сада су ситуацију довели до „пуцања“, те су међуетнички набоји још увек актуелни, а насилни акти које спроводи приштинска „ратна елита“ дискриминисали су српску заједницу до највеће могуће мере. Последњи период „дијалога“ и „помирења“ обележен је бројним трзавицама у којима су учестале војне акције приштинских јединица РОСУ, које посебно на северу покрајине делују ван споразума у Бриселу, те тиме условљавају даљи ток дијалога, што доводи до могуће ескалације сукоба и нестабилности.

Продубљавање насиља од стране приштинских структура „почело“ је или је било приметније са завршавањем преговора око кључних стратешких питања, нпр. телекомуникација, енергетике, споразума о ИВМ-у што је у пракси омогућило да се српска заједница на северу одвоји од Србије и тиме прекине било каква веза која би могла бар привремено да пружи заштиту Србима. „Обезглављени“ Срби су у краћим интервалима протествовали због бројних акција косовске специјалне полиције, блокирањем путева и привременим изласком из косовских институција, не би ли тиме предупредили дијалог и вратили се за преговарачким позицијама. Проблематична ситуација изазивана напетостију у животима Срба са Косова била је актуелна током читавог преговарачког периода у

последњих више од десет година. Како се „Србија повлачила“ са Косова, тако је и српска заједница усмеравала своје планове, а бројни озбиљнији немири повремено су изазивали краћа одсељења једног дела српског становништва.¹³⁰ Повремене кризе са озбиљним исходом (*тема ет. чишћења*) по животе Срба биле су само ‘шлагворт’ који је додатно узнемирио Србе на Косову и Метохији, и коначно предочио чињеницу да је њихова будућност на Косову од тада заиста неизвесна, посебно због чињенице да је целокупан западни део Међународне заједнице више или мање подржао или благонаклоно гледао на бројне екстремне ванспоразумне акције ПИС у Приштини (*нпр. прављење војних и полицијских база у Зубином Поточу и Лешку*), које ће даље условити дијалог Београда и Приштине.

Одмеравање снага у току дијалога, уз снажне и агресивне акције Приштине, оставило је на Србе посебан утисак, а досадашњи преговори из њиховог угла нешто су што би релевантно описало, не само живот на „Косову“, већ и очекивања и наде за предстојећом будућношћу. Ставови о дугогодишњој политичкој ситуацији на Косову из угла српске заједнице су дати у следећим изјавама:

„Кад је у питању атмосфера око споразума, иако се говори о формирању неке ЗСО, која би требало да води рачуна о Србима на Косову, нема неких јаснијих праваца како би она требала да изгледа. Просто, све је препуштено политичким елитама па је народ у том смислу нека врста „коллатералне штете“. Дакле, биће нам како нам буде, не знамо ни куда ни како да идемо даље, живимо од данас до сутра, а све указује да овде живота надале нема. Већ се доста младих одселило, нема економске перспективе, Срби просто ништа не раде, немају средстава, нема помоћи која је обећана и која се свакодневно обећава из Београда, или је просто има, али само на папирима који служе за „прање новца“. Срби из села нису добили никакве донације у виду машина како би покренули сопствену фирму и тако „таворимо“ у незнању. Имамо доста обрадивог земљишта, али се оно и даље обрађује „примитивним средствима за производњу“, тако да људи нису у стању да зараде нешто више новца како би даље улагали у пољопривреду, већ им доходак изађе само за сопствене потребе, и то у мањим количинама. Сваке године је све горе и горе, ситуација ниједног тренутка није ишла у корист Срба“ (Пасјане-Партеш-Будрига - Гњилане, м. 93).

Затим,

„Заправо, боље је било док се није извршила интеграција српских у косовске структуре, ако ништа друго имали смо српске судове који су се налазили у Лесковцу и Краљевицу па је тамо могло

¹³⁰ На пример последњи немири који су праћени медијским извештавањима о планирању етничког чишћења Срба са Косова од стране Албина Куртија.

по нешто да се заврши, сада када је косовски суд коначно признат од стране Србије то се веома лоше одразило на положај српског народа овде. Други пример јесу неке безбедносне структуре. До пре потписивања БС имали смо наше људе који су били запошљени при цивилној заштити и полицији, додуше, они су доле радили у цивилној униформи, али су ипак били на терену што је условило да се код грађана створи одређена доза безбедности. Сада је велика већина њих интегрисана у косовску полицију и то је одмах довело до тога да ситуација више није иста. Напросто, добили су албанске шефове, ушли у албански систем и ту више нема приче. Ниједан Србин који је запошљен у њихову полицију неће и не може нешто претерано да се заложи за одбрану српских права и Срба уопште, већ ће, страхујући за свој посао а у том смислу и за материјалну обезбеђеност своје породице, прећутати и склонити се од сваког проблема који се тиче међуетничке основе“ (Штрпце, м. 88).

Сличне изјаве су и из других српских заједница:

„И за друге српске општине, али посебно за нас, за средине које су остале мањински српске, ми немамо ништа од формирања ЗСО, не само што је ЗСО заједница која ће бити формирана у оквиру косовског правног система, већ зато што знамо да за нас никада више неће бити оне бригае која је постојала до 2013. године. Нико од нас ништа није ни очекивао од спровођења БС, сви смо знали да је то тренутак када нам је српска политичка елита окренула леђа. Било је приче да ће све да се интегрише, као што се интегрисало, то је само погоршало ствари и иницирало је још већу интеграцију српских у косовске институције (...) Тада је било много више народа, и даље је све од документације могло да се заврши ту у Ораховцу и тада је све било могуће, још увек се српска политика са Косова и Метохије није повукла, сви смо се надали неком коректнијем решењу или бар продужетку ситуације која је била тада актуелна. Иако није било посла нешто претерано, ипак смо осећали да је Србија уз нас и њену подршку смо стално имали. Да ли је то била помоћ у храни или нечему другом, отварању културног центра, запошљавање неког појединца, али је помоћ била ту.

Друга ствар јесте да Шиптари овде нису долазили, ја сам се играо пре на нашем игралишту, Шиптара ту није било, нити да пролазе нити да питају за продају кућа, много је утицало на то што је ту био Кфор. Било је више деце ту, имали смо турнире, сви смо се дружили, имали смо редовну линију која је ишла од Ораховца до Хоче, школа је колико толико била пунија, просто се осећао живот овде иако смо и тада били енклава (...) Тотално је било другачије, јесмо били изоловани, али нас у суштини нико није дирао када је Кфор радио свој посао како треба. Тада су долазили само они Шиптари који продају млеко и паприку и нико више. Држава је тада свакоме давала дрва за огрев, за школу и то је веома битно. Осећала се подршка и то је нама било довољно, поклонили за Нову и за Божић, књиге за децу, то није ни имало где да се купи. Рачунари за средњу школу и тако то. Имали смо омладински центар. Сад нема нечега од тога, али сада нема ни ко да игра. Људи који су тада били ангажовани да брину о нама су заиста помагали како су могли, организовали су недељни биоскоп, локалну библиотеку, а то је све финансирала држава Србија. Тај дечко који је радио у тој библиотеци је 2013. године изгубио посао због промене политике и отишао је да живи у Ирској. Ти људи су просто знали како треба очувати народ овде, а после 2013. године је настала чиста „политика“, све је нестало што треба да чини једну структуру друштва. Ипак је до тада било живота у Гету на Косову, велика већина је била ту. Све куће у комшилуку код мене су биле ту“ (Ораховац, м. 85).

Као што можемо видети, промена политичког курса, уз одлагање формирања ЗСО, по каквом год моделу, дугорочно је преоријентисала Србе да своју будућност планирају на неком другом месту. Сва стремљења, сва њихова настојања, уз константне притиске Албанаца, усмерена су ка планирању живота ван свог места рођења. Посебно забрињавајуће је то да су готово сви испитаници (*можда изузев испитаника из Горе*) оправдано разочарани у предстојеће могућности формирања неке заједнице, чак и ако се формира, према њиховим изјавама, то неће драстично променити њихово усмерење. Такво мишљење посебно је актуелно у мањим српским срединама у којима живи око 1.000 становника, јер за њих током преговора није издејствован никакав степен заштите и изолованости од Албанаца, посебно зато што се са бриселско-косовском интеграцијом, спустила „гвоздена завеса“ на међуетничкој релацији која је омогућила додатне притиске и куповину српске имовине.

Штавише, забрињавајућа ситуација је и у већим српским срединама какво је Штрпце или заједница Срба из околине Гњилана (Партеш-Пасјане-Будрига), чије бриге и страхови су такође усмерени на свој и живот своје деце, за коју у већини случајева планирају студирање и креирање будућности у централној Србији. Посебно забрињавајућа ситуација јесте што се читава српска заједница на Косову и Метохији „разјединила“, највероватније због дугогодишњих притисака Албанаца на север покрајине, те под тим утиском значајан број српских ђака уписује факултете у Нишу, Крагујевцу, Врању, Београду, а много мање у Косовској Митровици на Приштинском Универзитету. У том је смислу, предиспозиција за даље формирање неке будуће заједнице Срба веома дискутабилна, јер је велики одлив ионако малог броја становништа оптерећен великим неповерењем у новонастале институције, а уз то се изгубила нада у подршку Србије које је до 2013. године била на снази, а која је својим деловањем, посебно нерегуларностима на свакодневном нивоу, довела српску заједницу до потпуне изопштености, са депривацијом приватног сектора, под утицајем чега се формирала култура „системских паразита“ који преживљавају углавном од институционалних фондова Републике Србије.

Нарочито проблематична ситуација након десетогодишњег „дијалога“ створила се на северу КиМ. Иако „окупиран“ у оквиру косовског правног система, очекивало се (*бар поједини политички представници*) да ће север „како-тако“ издејствовати одређени степен аутономије или ће макар, због повољног географског положаја одржати неки вид контакта

са централном Србијом. Нажалост, непринципијелна политика ПИС у Приштини и константно насиље албанских специјалних служби, уз попустљиво деловање српских представника, довели су ситуацију у неки облик крајње непомирљивости Срба и Албанаца. Бројни искази са северног, али и са јужног Космета иду у прилог томе:

„Оно што је видљиво на Косову јесте да БС можемо да видимо као феномен који је донео велики број насиља на Косову према Србима. То можемо да видимо на основу статистичких података, они су свакоме доступни, мислим да се за период од само неколико година тај број етнички мотивисаног насиља повећао за неколико стотина Албанаца према Србима. Оно је пре свега почињено због тога што смо ми Срби, што припадамо српској етничкој заједници а испољава се највише у енклавама јужно од Ибра. На северу такође видимо резултат БС, који је довео до велике пометње и до великих проблема, он је чини ми се повећао идеолошке разлике између Срба и Албанца јер им је дозвољено да на свој начин тумаче БС и тиме се удаљили, а не нормализовали односе. Тако има више негативних последица, а боље је рећи да ми живимо последице БС. Лоши односи, лоше прилике, иако је Србија урадила све што је у њеној моћи за применом БС. Србија је интегрисала све своје институције у косовски систем, Курти је све то поништио, својом деструктивношћу и мржњом према српској заједници која се једноставно види свакодневно“ (Косовска Митровица, м. 80).

Идентични утисци су и из друге најсеверније општине на Косову и Метохији, из Зубиног Потока:

„Пошто сте ме питали да ли је БС допринео решавању међуетничких проблема са Албанцима, рећи ћу вам да их ми нисмо у суштини до тада ни имали код нас у Ибарском Колашину. Они су настали са применом БС односно са првим 2011. и са другим 2013. године, јер су се они тицали уоквиравања шиптарске државе Косово. До тада ми овде нисмо имали ни царинике ни косовске полицајце, а сада имамо не само њих, него и РОСУ специјалце који нам свакодневно патролирају путевима, неретко упадају у апотеке и радње, општине и школе. БС је све уништио. Све насртаје Шиптара до тада ми смо бранили барикадама па и оружјем, а од тада смо под „миром и стабилношћу“ све дали њима. Ево сада праве три базе код нас у Зубиног Потоку, чиме су нас окружили максимално и сада немамо куд. У сендвичу смо, а то су испреговарали наши у Бриселу. Све су нам наместили, преварили су нас као вук псе. Знате како вук вара псе? Тако што један вук дође са једне стране да завија, како би пси кренули ка њему, а када се пси одмакну од стада, онда чопор вукова наиђе са потпуно друге стране и направи покољ међу овцама. Е тако су нас ови наши преварили у Бриселу. Говорили су чувамо територијални интегритет и суверенитет и под том паролом су, не продали, него дали све. (Зубин Поток, м. '75).

Показује се да је неповерење подједнако заступљено и на северу и југу Косова и Метохије.

„Не знам да ли треба још говорити о тим косовским структурама, јер нам нису само они криви. Ми смо овде имали осећај да су се Албанци, дакле Хашим Тачи, Рамуш Харадинај и данас Курти удружили са Србима из Београда, Вучићем, Дачићем, Петковићем, Стефановићем и осталима да „спакују“ Србе са Косова и Метохије у некакав облик заједнице који ће привремено задовољити њихове интересе како се не би бунили, а да то траје толико времена да би се створио простор да Србија уђе у ЕУ. Дакле, привремено ућуткати Србе да би се добио приступ европским фондовима. О томе сведочи чињеница да су многи наши челници, нпр. председник Српске листе из општине Ново Брдо је био на свечаном промовисању КБС-а, војске Косова, са око 40 припадника из редова српске етничке мањине који су свечано положили заклетву да ће по цени својих живота бранити и чувати Косовску независност и државотворност. Дакле то је документовано, постоје докази на интернету а да нико више о томе ништа није рекао зашто је он ту био и са којим основама. Ако држава Србија не подржава нелегално формирање косовске војске зашто онда шаље своје политичаре на такве пријеме? (Ново Брдо, м. 88).

Отежавајуће околности за српску заједницу произилазе такође и из разлога што десетогодишњи преговори нису донели ништа конкретно Србима на Косову. Последице тога виде се у изјави следећег испитаника из Косовске Митровице, а тичу се процеса деморалисања српске заједнице:

„Морам да кажем да је пре потписивања БС овде било више ентузијазма, у српској заједници, јесте град био инфраструктурно лошији, али је било више ентузијазма и више борбе. Некако од потписивања споразума људи су више носталгични, мање је енергије за животом овде, а о томе сведочи и велики број миграција које су из Митровице усмерене ка централној Србији. Обични грађани су се надали да могу да добију неки посебан статус за Србе на северу и сматрали су да је ту могућ живот, као што и јесте у само једном таквом моделу јер једино је Србија држава у коју они верују, како у безбедносном смислу, тако и у економском. Немамо поверења у косовске институције, то је новопрокламована држава без идентитета, без сигурности, без неке историјске државности која нама није присна, а није присна ни Албанцима. То је неки нови пројекат Међународне заједнице, а то се сада види боље када је кренула криза са Украјином. Иако они говоре да је Косово јединствен случај, сада се види да је случајева много. Треба рећи да је сада на тему дошла атракција да и на северу треба имати Албанаца. То до сада никада није било и просто не знам зашто се то сада ради. На пример у мом селу у Зубином Потоку никада није било Албанаца, а сада је дошло време да они и њихова војска заузму пунктове и прелазе што се до сада никада није десило. Ситуација је потпуно контроверзна и не знамо како ће се све одвијати надаље“ (Косовска Митровица, м. 80).

У одређеним деловима интервјуа спроведених са Србима на КиМ, без обзира на појединачне ствари, очито се види карактер „дијалога“, а неке кључне ствари које су имплементирани у пракси могу се свести на кратке одреднице. Оне се тичу пре свега 1. Коначног губитка територије Косова и Метохије од стране Србије; 2. Гашење интегралних државних институција на КиМ и њихову замену албанским; 3. Препуштање српског становништва да се пререгиструје и учествује у потпуном раду друге албанске државе на Балкану; 4. Препуштање српског православног наслеђа на Косову и Метохији у руке косовских Албанаца муслиманске вероисповести, „што ће са досадашњим политичким током веома брзо бити регистровано као наслеђе Косова под Унесковом заштитом“; 5. И на крају, свеукупан процес „дијалога“ има тенденцију да заврши са губитком националне свести и националног идентитета српске заједнице на Косову и Метохији.

Карактер досадашњег дијалога упућује на то да је он имао пре свега „ратни и освајачки карактер“ (*што се јасно показало у истраживању*). Преговори су се једнострано користили за јачање албанске позиције на Косову и Метохији. Конструктивна политика Београда, без јасног учешћа локалних Срба са Косова и Метохије, омогућила је некадашњим „ОВК“ терористима да етапно „дијалошки освајају“ једну по једну стратешку позицију Србије. Кључне ствари десиле са су се споразумом о интегрисаним прелазима, али и касније са телекомуникационом и енергетском имовином, посебно са интеграцијом правосудног система, затим и са неактивним учешћем Срба у блокирању покушаја албанских специјалних служби да без дозволе врше одређене операције на северу Косова, чиме се први пут у српској историји дозволило не само да Албанци направе војне базе на северу покрајине, већ и да уопште „албанска чизма“ крочи на етнички чисту територију Срба (Бојовић 2018).

Тиме је омогућено да се кршењем дијалога и тачака из споразума у пракси створи нова „ратна атмосфера“, без неких претераних могућности да се ствари врате на стварно стање пре почетка дијалога. Наравно, посматрајући српско-албанске односе до тренутка завршавања овог рада уочљива је тенденција нарастања кризе и међуетничких сукоба који су очигледно интензивирани од стране ПИС из Приштине. Настојањем да се радикалним потезима заокружи коначна независност Косова доводи читав процес дијалога до бесмисла, чиме на дужи период обезвређује не само приштинске актере и институције, већ и посреднике оличене у САД-у и ЕУ. Очигледно да су помирење две етнице на овом простору

оне могућили непринципијелни преговарачи и промотери насилни косовске независности, а „дипломатске вештине“ ултимативног преговарања ипак су посведочиле да нема јасне и рационалне воље да се пронађе крајње компромисно решење „косовског проблема“. Уз то, данас су сасвим јасна ‘претпреговорна’ указивања. „*Ко до сада није упознао језик Европске уније, треба да се посвети гајењу цвећа*“ (Самарџић 2018).

ЗАКЉУЧАК

Релативно кратку историјску кохабитацију албанског становништва у оквиру средњовековне српске државе нарушила је појава национализма, која је под дејством иностраног фактора, како у средњем тако и у току савремености, нарушила српско-албанске односе сарадње и довела их до пуцања, крајње нетрпељивости и сукоба. Константни инострани притисци на Косову и Метохији према српској држави од стране великих сила нису дозвољавали да се албанска етничка мањина на КиМ конституише као интегративни део Републике Србије, већ су у оквиру својих империјалистичким интересима (Митровић 2019) који траје до данашњих дана, злоупотребљавали албански фактор за своје геоекономске циљеве - данас усмерене на кидање веза српског народа са КиМ са својом матичном државом. Последично томе, албански национализам екстензивирао се до мере у којој у оквиру преговора о решавању вековних међуетничких сукоба, настоји да различитим облицима насиља усмереним ка српској заједници ограничи деловање РС на КиМ и тиме игнорише суверенитет који јој припада по међународном праву и Резолуцији СБ УН 1244.

Сходно наведеном, предметна оријентација спроведеног истраживања била је усмерена ка изучавању српско-албанских етничких односа у савремености, када су етнички сукоби добили нову 'међународну димензију' „помирења“ под арбитражом западног дела Међународне заједнице и Европске уније. Посебна заинтересованост за наведени предмет истраживања изазвала је читава плејада међународних и правно обавезујућих споразума из Брисела (Јанев 2013; Симовић и Шурлан 2014; Ђурић 2014), чиме су уз медијаторство ЕУ гарантована сва права Србима на Косову, као новом међународно-правном субјекту; обавезавши се тиме на потпуну заштиту „мањина“, овога пута Срба. У том смислу циљеви и хипотезе истраживања били су усмерени на утврђивање опште социјално правне дискриминације Срба на Косову и Метохији у периоду „нормализације односа“, чиме се посредно испитивала могућност опште „конструкције“ међуетничких односа у новоформираном миљеу мултиетничности заснованом на начелима помирљивости, након тринаестогодишњег полуотвореног сукоба.

Проблем је посебно посматран у прокламованом регулаторном оквиру евро-америчке наводне политике „конструктивности и кооперативности“ у дијалогу, чија би последица (*уз подразумевани компромис „обе стране“*) требало бити новоизграђено мултиетничко грађанско друштво на Косову и Метохији, које би у духу превазилажења

етнонационалистичких страсти сведочио не само о постетничком уређењу света, већ и о оперативности и делотворности евро-америчке „демократије“. Концепт „конструктивности и кооперативности“ „обе стране“ у овом случају довео је до маргинализације Резолуције 1244 СБ УН и уз вишедеценијско бујање једностраног албанског национализма, прожетог насиљем над Србима и српском православном баштином на Косову и Метохији, довео Србију у незавидан положај скрнављења свог националног интегритета и суверенитета.

Резултати истраживања говоре да почетак преговора са Албанцима који се у два наврата вршио у Бриселу (*и још увек је у току под посебним оптерећењем*), уз снажне гаранције европских медијатора о мирној будућности, ипак није резултирао обећаним исходом, бар када је у питању стање српске заједнице на КиМ. Квантитативно-квалитативна анализа добијених података у истраживању показује да је читав процес дијалога о помирењу са косовским Албанцима у одређеном смислу испољио тенденције Приштине, али и западног дела Међународне заједнице, да се различитим облицима насиља над Србима и ултимативним притисцима српска заједница сведе на неки модел „обезглављеног“ народа, који у будућности неће моћи да има никакав утицај на доношење одлука у оквиру потенцијално настајуће Заједнице српских општина, као крајњег епилога преговора. Оно што је у пракси ‘оголило’ намере приштинских и европских преговарача јесте континуирано насиље над српском заједницом и њеном баштином на Косову и Метохији. Резултати истраживања показали су да се насиље над Србима подстицало како је српски преговарачки тим правио низ уступака по питању српских интереса на Косову и Метохији чиме је, моделом ‘кооперативног играча’ у дијалогу (обележеног ратном реториком), довео српску заједницу на „Косову“ у положај подјармљеног и крајње ‘нерелевантног’ фактора. Губитак најкредибилнијих институција РС на Косову и Метохији дефинисао је карактер преговора на модел пружања ‘свега ни за шта’ (Самарцић 2018), а његов коначни резултат на уступање „нашег за наше“ (Чавошки 2019).

Одређени период током дијалога српском преговарачком тиму уливао је наду да ће одрицање од појединих националних интереса на крају резултирати одређеним правима за српску заједницу на Косову и Метохији, те допринети безбедности и општој слободи Срба. Међутим, сваки помак ‘напред’ за албанску заједницу значио је ‘корак назад’ за српску. Посебно зато што у пракси није поштовано ни оно што је део споразума из Брисела. Ситуацију нетранспарентног и крајње некоректног споразума за српску заједницу на

„Косову“, посебно за српске националне интересе и српско национално биће, пратила је организована политика насиља како од албанских институција, тако и од стране албанског живља, према свему што је српско на Косову и Метохији. Насиље над Србима од бројних приштинских и европских актера правдано је тиме да на Косову и Метохији не постоји транспарентно судство и структуре безбедности, ипак се након судске и полицијске интеграције испоставило да насиље није у корелацији са непостојањем институција реда, већ са његовом међународном толеранцијом и дуготрајним националистичким интересима албанске заједнице, који претендују на спровођење циљева зацртаних још у оквиру „Призренске лиге“.

На то указују континуирана недела над Србима која су се у овом истраживању манифестовала кроз форме структурног, културног и интерперсоналног насиља. Етничко насиље интензивирало се током дијалога на свим нивоима, на пример у оквиру структурног, затим значајан пораст се види и у оквиру политичког насиља против свих људских права, али и у оквиру његових подврста које се односе на укидање права на психолошки, културни и интелектуални интегритет, укључујући и велики број институционалних притисака које је у истраживаном временском интервалу износило чак 195 облика само ове врсте. Такође, недела спроводена у оквиру културног-симболичког и материјалног насиља, односе се скрнављење историјске баштине српског народа на КиМ и чине значајан облик притисака на Србе, укупно 130 изведених аката ове врсте. Сличан износ је и директног малтретирања Срба које се кретало у оквиру његових подврста, углавном физичког, вербалног и сексуалног насиља, чији је укупан број износио чак 195 регистрованих јединица. Уз то је ишао велики број рушења, паљења и уништавања приватне и јавне српске имовине који је достижући рекордних 250 облика у периоду „помирења“. Укупан број насиља спроведених над Србима регистрованих у анализираним медијским садржајима износио је 770 насиља различитих врста, које су Срби претрпели у досадашњем процесу „дијалога о помирењу и нормализације односа“.

Добијени подаци указали су на чињеницу да, када је у питању албанска страна, до сада нису ниједног тренутка постојали истински мотиви за рационалном нормализацијом односа, већ је дијалог коришћен као параван да би се иза кулиса промовисали националистички планови чији је једини циљ био „интеграција“ (*читај освајање*) севера покрајине и имплементирање косовских специјалних јединица на два гранична прелаза, пре

почетка преговора контролисаних од стране Срба. С друге стране, подаци добијени из дубинских интервјуа су, уз квалитативну анализу медијских садржаја, јасно предпочили чињеницу да је досадашњи ток дијалога, али и сам текст споразума, угрозио српску заједницу, српско наслеђе и довео у питање њихову и будућност њихове деце на овим просторима.

Готово безизлазна друштвенополитичка ситуација српске заједнице на КиМ, у свођењу „биланса“, након десетогодишњег дијалога о „помирењу“ под надзором међународних актера захтева кратко ‘реактивирање’ индикатора о резултатима наведених процеса. Наиме, као најнефективнији показатељи резултата дијалога јесу степен насиља који је напред изнешен, затим број повратника (Срба) у новостворени косовски поредак, као и питање имовине СПЦ, пре свега као баштине исељеног народа са КиМ. Посебно питање које је ‘подразумевано’ у споразуму, иако њему није посвећена ниједна тачка, односи се на повратак српске заједнице на своја огњишта, која и до данашњег дана није остварила никакве резултате. Важно је рећи да је сијасет одлука које се тичу наведених процеса институционално подржан, што од стране ЕУ, Републике Србије, али и од новоуспостављених приштинских структура. Таква документа су пре свега у вези доношења нових закона, одлука и стратегија о повратку избеглих и интерно расељених лица, али и о заштити њихове стамбене и остале имовине.

Упркос бројним одлукама, стратегијама, те промоцији политике повратка и стварања опште безбедности за Србе на Косову, треба поновити да су резултати поражавајући. Имовина повратника, укључујући и новоизграђена насеља, константно је на мети напада Албанаца. Планско институционално, али и индивидуално рушење српских кућа актуелно је као и у предратном и ратном периоду, повратак је поред тога често онемогућен континуираним протестима и каменовањем аутобуса приликом кратких посета имања или светиња. Затим, имовина оних Срба који живе широм Косова под сталном је претњом. Крађе, очито осиромашених домаћинстава, не пружају никакву наду за даљим опстанком, већ мотивишу и присиљавају и најосиромашнија домаћинства да уточиште потраже у колективним центрима. Отимању подлежу како пољопривредне машине тако и српске куће и њиве помоћу различитих модела фалсификовања документације о наводној купопродаји српске имовине. Посебан је проблем институционално доћи до регулисања права Срба, јер су она под јавном блокадом челника из Приштине. Ситуација је нарочито драматична ако

се зна да су бројна српска имовина узурпирана од стране косовских судова, министарства правде али и међународних институција, под спором више од 20 година. Осим етничког насиља које се у „процесу помирења“ интензивирало над српском заједницом и њеном баштином, очаравајући су и подаци да је број повратника, након десетогодишњих преговора у значајном паду, уз и онако мали проценат враћених. На пример, према једном извештају УНХЦР-а, број повратника током 2015. године је био 802. особе, да би у току 2019. године пао на поражавајући број од 191. лица (Radovanović i Milosavljević 2022: 15).

Подаци су додатно поражавајући уколико се каже да се до марта 2008. године на КиМ вратило 18.060 лица (Стратегија одрживог опстанка и повратка на КиМ 2010: 4; Стратегија повратка 2010), дакле за осам година од њиховог насилног протеривања, да би по ‘окончању’ процеса о „нормализацији“ односа тај резултат, за целокупни период до данашњих дана износио 28.111 лица (Radovanović i Milosavljević 2022: 14). Дакле, говоримо о броју од непуних 10.000 лица враћених током периода „нормализације односа“, међу њима, посматрано пропорцијално, најмањи је број повратника Срба. Тим следом се број повратника наставио и у 2022. години када је износио укупно 204 лица, од којих 155 Срба (UNHCR 2023). Међутим, у свим подацима о броју повратника Срба, па и у Стратегији (2010), каже се да је број враћених значајно мањи него што се то уобичајено износи, јер се расељеници сусрећу пре свега са страхом за безбедност своје породице и немогућношћу да изађу на крај са „непријатељски настројеним“ судством (Радовановић и Обрадовић 2023).

У ширем објашњењу Стратегије (2010) наводи се да је процес повратка расељених становника, пре свега Срба, и данас оптерећен протествовањем Албанаца које се врши на различите начине, паљењем и уништавањем новоизграђених кућа, крађом стоке, машина и сличним недељима које оптерећују повратак, и повратнике наводе на одустајање. На пример, Радовановић и Милосављевић (2022: 18) наводе да је само у периоду од средине 2015. године до краја 2019. ОЕБС забележио чак 1.621 инцидент, који је непосредно или посредно утицао на перципирање лоше безбедносне ситуације од стране повратника (опет речено Срба). Такви инциденти забележени су у оним регионима где је примећен покушај значајнијег повратка. Мада жеља за повратком не јењава, треба рећи да још увек на „Косову“ постоје „затворени градови“ за Србе и да се, како је додуше констатовано у добијеном материјалу, тај програм неретко подржава од приштинских структура (уп. Радовановић и Обрадовић 2022). Између осталог, Козарев тврди да је сагласан са

стручњацима који наводе Косово и Метохију као постконфликтни регион у коме је „најлошији повратак у историји постконфликтних ситуација. Илустрације ради, у крвавом сукобу са стотинама хиљада убијених и протераних у Руанди повратак је био више десетина пута бољи него у случају Косова и Метохије“ (Козарев 2015).

Уз проблем повратка српског становништва, упитан је и опстанак Српске православне цркве, чији културно историјски споменици са целокупном верско-културном баштином нису били део споразума, а предмет су уништавања од стране албанских институција и албанских екстремиста. ‘Незаинтересованост’ СПЦ за учешће у дијалогу, довело је до трагикомичне ситуације у којој српска баштина прети да постане саставни део „Косовског културног богатства“. У истраживању смо показали да су бројне српске светиње потпуно физички уклоњене са места на којима су се окупљали протерани Срби. У то име поставља се питање, како осмислити повратак Срба на своја огњишта ако им је уклоњена светиња, вековни „стуб опстанка“? Или се, реторички речено, намерно уклоњене српске цркве и манастири никада више неће изградити на земљи која припада СПЦ и држави Србији, последично чему се српски народ не мора ни враћати у градовима из којих је протеран? Потребно је поставити питање, да ли је то исход преговора о „нормализацији односа“?

Посматрајући резултате преговора о „помирењу“ након десетогодишњице дијалога, не треба претерано фокусирати пажњу на сферу у којој су доминанту улогу имале међународне институције и приштинске „ратне елите“, већ се треба (*док још увек има простора*) осврнути на сопствене резултате, односно на пређашње кораке који су довели до неповољних друштвених околности, пре свега српске заједнице на КиМ, али и националних интереса Републике Србије. У том смислу треба означити „фантомске грешке“ постратних елита. Препуштање српских генерала Међународном суду у Хагу, затим пребацивање овлашћења преговора о статусу КиМ са СБ УН на конвент ЕУ и наставком ‘кооперативне’ политике по питању националних интереса РС, са укидањем српских државних институција у јужној српској Покрајини, има тенденцију да до краја демотивише српски народ на КиМ за опстанком, чиме се формира специфичан облик самоодрцања од средњовековне ‘заветне’ српске земље, и свесно учествује у глобалном програму (де)национализације и расрбљавања Срба (уп. Анђелковић 2016). У том је смислу, како запажа Митровић, постратна преговарачка позиција српске стране била једнака опортунизму политичких

елита око проглашења косовске независности, чиме је на дуже стазе прихваћен диктат европских дволичних дипломата (Митровић 2013, шире у. Базић и Перовић 2013). Тиме се на један специфичан начин напустила вековна борба за стратегију суверености и заштиту аутентичних права Срба на Косову и Метохији и кренуло путем нове (де)митологизације (Анђелковић 2016), (де)колективизације (Попић 2021) и рационализације (Vulović 2022) српске националне државе, а доведен је у питање не само територијални, већ и национални опстанак (Шуљагић 2022).

Сходно наведеном, с почетком преговарачког процеса се видно направио један дисконтинуитет када је у питању унутрашња политика Србије, што јасно рефлектује забрињавајућа околност у којој се налази српска заједница и њена културна баштина на КиМ. Квалитативна анализа добијених података јасно је показала да су приштинске институције, уз свесрдну подршку западних промотера косовске независности, беспоговорно добијале подршку у заузимању стратешких позиција током тзв. дијалога о „нормализацији“ односа који су током читавог периода имали изразито уцењивачки карактер. Пак, на стратешко деловање приштинских и албанских „партнера“ неретко се одговарало помирљивим наступом који је последично био у функцији губљења стратешких места и позиција у дијалогу, те је државна политика била ближа демагошкој делатности него вештини чији поглед у будућност обавезује на одговорност у пројектовању решења друштвенополитичке акције у сфери функције и одбране националних интереса на Косову и Метохији, али и успостављању квалитетних међуетничких односа на КиМ и културе мира на Балкану (Митровић 2000: 45).

Притом, дијалогом који се наставља Републици Србији се прети да остане обезглављена, и не само без територијалног интегритета, већ и без „срца“ свог националног бића, што у ближој или краћој будућности доводи целокупан српски род у ситуацију специфичне постмодерне флуидности (уп. Бауман 2005) Досадашњи „дијалог“ водио је ка „нормализацији“ у којој је Србија губила преговарачку позицију, али још увек (*у мањој мери*) постоје елементи да се очува српско национално биће, а тиме и српска позиција на Космету, уз оснаживање српске заједнице и јачања веза са Србијом. Штавише, иако је процес дијалога неретко оптерећен ултимативним поступањем западних промотера косовске независности, треба рећи да трговина националним идентитетом није опција, те да свако преговарање које води неједнаком учествовању и неједнакој деоби детерминише

међуетнички однос за нове сукобе и нови „иредентизам српске заједнице“ у неком будућем периоду. Политика неуравнотежености у постконфликтним ареалима беспоговорно доводи до осећаја који попримају угрожене заједнице (у овом случају српска) да се тренутним односом снага, али и присилно наметнутим решењима, „историја не завршава“. У том се смислу ни једна етничка групација неће умирити под туђом управом (уп. Шутовић 2006), нити ће је икада прихватити као своју, већ ће чекајући одговарајућу асиметрију односа снага ступити у процес ревидирања историје у сопствену корист, што на дужи период доводи до поновне дезинтеграције, неједнакости, избеглиштва и сиромаштва. Сразмерно томе, дугорочност мира се пре огледа у „обостраном“ задовољавању интереса, а не у потпуној интеграцији, која веома брзо претендује на неки нови облик несарадње, бојкота и на крају сукоба.

9. ЛИТЕРАТУРА

Аврамов, С. (2006). Међународноправни вид Косовскометохијске кризе. У *Срби на Косову и у Метохији, Зборник радова са научног скупа*, 13-35. Београд: САНУ. Доступно на: <http://www.sanu.ac.rs/Izdanja/SrbiNaKosovu/01AvramovSmilja.pdf>

Аврамовић, З. (2017). Предлози политичког и друштвеног оквира за косовски дијалог. *Национални интерес*, 3 (30), 63-79. <https://doi.org/10.22182/ni.3032017.3>

Андреевич, Б. О. (2018). *Пословоенне форми внешнегo вмешательства в кризисные процессы на территории БуГ (1995-2008) и СРЮ (1999-2008)*. Дисертација на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Институт славяноведения Российской академии наук. Преузето са: <http://www.dslib.net/vseobwaja-istoria/poslevoennye-formy-vneshnego-vmeshatelstva-v-krizisnye-processy-na-territorii-big.html>

Андреевна, Д. О. Сергеевна, М. Л. (2019). Марти Ахтисаари: взгляд на решение конфликта в Косово (2004-2007). *Genesis: исторические исследования*, 4. Преузето са: https://cyberleninka.ru/viewer_images/18602282/f/2.png

Антонић, С. (2008). *Културни рат у Србији*. Београд: Завод за уџбенике.

Antonić, S. (2001). Priroda petooktobarskog prevrata, 'Miloševićevo zaveštanje' i demokratska Srbija. U I. Spasić, M. Subotić (prir. i ur.), *R/evolucija i poredak: O dinamiци promena u Srbiji*, (str. 33-40). Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Антонијевић, С. (2013). *Могућности унапређења заштите и очувања српске националне баштине простора Метохије на почетку 21. века*. Докторски рад. Факултет безбедности - Универзитета у Београду.

Анђелковић, П. (2010). Косовски завет - српска ухронија и/или српска ентелехија. У У. Шуваковић, Д. Маликовић (прир и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник, књ. 4, Социологија и друге друштвене науке*, (стр. 1-19). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Анђелковић, П. (2016). Слобода - српско становиште и Голгота. У У. Шуваковић, Б. Јовановић (прир и ур.), *Век српске Голгоме (1915-2015) I-III, тематски зборник међународног значаја, књ. 3, Друштвене науке*, (стр. 331-341). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Анђелковић, П. (2018). Расрбљавање српског народа и промена идентитета у глобализирајућем друштву. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 48(2), 87-106. <https://doi.org/10.5937/zrffp48-16634>

Арадураж, А. (2011). *Kultura i globalizacija*. Београд: Библиотека XX век.

Арежина, В. (2021). Методологија истраживања у политичким наукама. *Српска политичка мисао*, 71(1), 273-292. <https://doi.org/10.22182/spm.7112021.12>

Арон, Р. (2001). *Мир и рат међу нацијама*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Атлагић, Н. (2019). Агресија НАТО алијансе на СРЈ 1999. године и крај Југославије. *Баштина*, 47, 253-260. <https://doi.org/10.5937/bastina1947253A>

Базић, Ј. (2010). Друштвени процеси и чиниоци који би могли да утичу на будућност Косова и Метохије. У Д. Маликовић, У. Шуваковић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима: међународни тематски зборник, књ. 4, Социологија и друге друштвене науке*, (стр. 87-98). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Базић, Ј., Перовић, Б. (2016). Љубиша Митровић о Косову и Метохији. У Д. Захаријевски, Г. Стојић (прир. и ур.), *Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића*, (стр. 99-114). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Базић, Ј. (2018). Друштвено-политичко уређење Југославије као системски узрок њеног распада. *Социолошки преглед*, 52(4), 1147-1170. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-19819>

Вакчић, Ј. (2006). Теоријско – истраживачки приступи етничкој везаности (*ethnicity*), национализму и нацији. *Sociologija* 48(3), 231-264.

Barth, F. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little, Brown and Co.

Батаковић, Д. Т. (1996). Велике силе, Србија и албанско питање. *Баштина*, 7, 185-203.

Батаковић, Д. (1998). *Косово и Метохија: историја и идеологија*. Београд: Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“.

Башчаревић, И. (2014). Ставови студената према Европској унији, НАТО и Хашком трибуналу. У У. Шуваковић, Ј. Петровић (прир. и ур.), *Студенти на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова*, (стр. 111-126). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Башчаревић, И. М. (2016). *Однос српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века према косовском миту као топосу националних интереса*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Башчаревић, И. М. (2018). Србија у Југославији 1986/1987. године - анализа садржаја периодичних штампаних медија. *Социолошки преглед*, 52(4), 1285-1315. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-19413>

Бериша, Х. (2012). *Политичко насиље на Косову и Метохији од 1945. до 2003. године*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука.

Вешић, М. (2015). *Ставови Срба са Севера Косова о актуелним проблемима на Косову и посебно према Заједници српских општина*. Београд: Forum за етничке односе.

Bildjuschkin, K, Ewalds, H, Nietamäki, et all (2021). *Glossary of Concepts Related to Violence*, 44. Helsinki: Finnish institute for health and welfare. Preuzeto sa: <http://urn.fi/URN:ISBN:9789523438026>

Bilig, M. (2009). *Banalni nacionalizam*. Београд: Библиотека XX век.

Бјелица, С. (2006). Косово и Метохија у оквиру Југославије. *Култура полиса*, 4-5, 411-420.

Богдановић, Д. (1986). *Књига о Косову*. Београд: САНУ.

Бодрожих, Ђ. (2008). *Национална држава*. Београд: Српска књижевна задруга Партедон.

Бодрожих, Ђ. (2009). Српска нација - порекло и етос српског национализма. *Српска политичка мисао*, 26(4), 325-336. <https://doi.org/10.22182/spm.2642009.16>

Бодрожих, Ђ. (2012). Српски национални идентитет: извори и основи. *Национални интерес*, 13(1), 111 - 129. <https://doi.org/10.22182/ni.1312012.5>

- Бојовић, Д. (2013). *Вечни Колашин*. Београд: Просвета.
- Boyle, M. J. (2014). *Violence after War: Explaining Instability in Post-Conflict States*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Буквић, Р. (2005). Институционални оквири привредног развоја Косова и Метохије, 1945-1990. У *Срби на Косову и Метохији* (стр. 397-418). Београд: САНУ. Преузето са: <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/70300/>
- Brubaker, R., Laitin, D. (1998). Ethnic and Nationalist Violence. *Annual Review of Sociology*, vol. 24, 423-452. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.423>
- Brubejker, R. (2003). Nacionalizam u novom kontekstu: fenomen nacionalnog i nacionalno pitanje u novoj Evropi. *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 72(18), 283-336. Преузето са: <https://dokumen.tips/documents/nacionalizam-u-novom-kontekstu-fenomen-nacionalnog-i-.html?page=1>
- Burazer, N. (2015). *Pregled dijaloga Beograda i Prištine uz posredovanje EU*. Београд: Centar savremene politike.
- Васић, Н. (2005). Статус Косова и Метохије – аутономија или независност?. *Баштина*, 19, 171-193.
- Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Београд: Prosveta.
- Велер, Х. У. (2001). *Национализам; историја – форме – последице*. Нови Сад: Светови.
- Велимировић, Н. (2014) „Национализам Светог Саве”. У *Епископ Николај, Сабрана дела Епископа Николаја, књига XIII, књига IX*, (стр. 305-318). Шабац: Манастир Светог Николаја
- Виријевић, В. (2011). Ђаковица – „Живи сведок пропасти српства“. *Баштина*, 31, 197-215.
- Вукадиновић, З. Ч. (2002). Косовска Митровица у историјским документима 1455-1957. – од Дмитровице до Северне Косовске Митровице. *Баштина*, 14, 265-277.
- Вукадиновић, И. (2020). *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945-1969)*. Докторски рад. Београд. Филозофски факултет.

- Вукадиновић, Г. Шнајдербек, Б. (2017). Најважнији безбедносно ограничавајући споразуми Републике Србије. *Војно дело*, 6, 122-138. doi:[10.5937/vojdelo1706122V](https://doi.org/10.5937/vojdelo1706122V)
- Вуковић, С. (2000). Сједињене Америчке Државе и разбијање Југославије. *Социолошки преглед*, 34(3-4), 85-98. <https://doi.org/10.5937/socpreg0003085V>
- Вукоњански, И. (2013). Правни статус поседа цркава и манастира на Косову и Метохији после другог светског рата. *Баштина*, 35, 187-204.
- Вукчевић, Д. (2008). Спољна политика ЕУ и Косово: Хроника најављене независности. *Политичка ревија*, 15(1), 57-70.
- Вукоичић, Ј. (2013). Етничко насиље и идентитет. *Политичка ревија*, 37(3), 65-89. <https://doi.org/10.22182/pr.3732013.4>
- Vulović, M. (2022). The Serbian Progressive Party's re-articulation of the Kosovo myth within the internal dialogue on Kosovo, 2017-2018. *European Politics and Society*. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2058755>
- Вучинић Нешковић, В. (2013). *Методологија теренског истраживања у антропологији. Од нормативног до искуственог. Етнoлошка библиотека, посебна издања, књига 10.* Београд: Српски генаолошки центар.
- Вратуша, Ж. В. (1999). Супротна теоријска тумачења НАТО бомбардовања Југославије у светлу критике идеологије. *Социолошки преглед*, 33(1-2), 35-47.
- Гаталовић, М. (2018). *Бурна времена - Косово и Метохија у државној политици Југославије 1966 – 1969.* Београд: Институт за савремену историју.
- Гаћиновић, Р. (2004). *Отимање Косова и Метохије.* Београд: НИЦ Војска
- Гаћиновић, Р. (2008). Насиље на Косову и Метохији. *Политичка ревија*, 15(1), 71-90. <https://doi.org/10.22182/pr.1512008.5>
- Гаћиновић, Р. (2008). Косово и Метохија - изазови и одговори. У Ћ. Јован (прир.), *Космет - Гордијев чвор*, (стр. 21-52). Београд: Институт за упоредно право.
- Гаћиновић, Р. (2008). Дефинисање насиља. *Српска политичка мисао*, 22(4), 147-164. <https://doi.org/10.22182/spm.2242008.7>
- Gellner, E. (1998). *Nacije i nacionalizam.* Zagreb: Politička kultura.

Gibs, D. H. (2001). Izvori jugoslovenskog ratnog sukoba. *Sociološki pregled*, 35(3-4), 177-211. <https://doi.org/10.5937/socpreg0103177G>

Gow, J. (2010). The War in Kosovo, 1998-1999. In C. W. Ingraio; G. B. Cohen (ed), *Confronting the Yugoslav Controversies*, (p. 302-345). Washington: United States Institute of Peace Press.

Голубовић, З. Т. (2000). Србија данас као затворено и осиромашено друштво – и где је излаз?. *Социолошки преглед*, 34(3-4), 41-46. <https://doi.org/10.5937/socpreg0003041G>

Гускова, Ј. (2007). Албански фактор сталне дестабилизације балканског региона: о чему говоре документи. *Издања САНУ*, 55-60.

Давидовић, С. (2016). Модели приватизације друштвених предузећа на Косову и Метохији под окриљем УНМИК администрације. *Политичка ревија*, 50(4), 115-132. <https://doi.org/10.22182/pr.5042016.7>

Давидовић, С. (2017). Мисија EULEKS - „косовски“ тест заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније. *Национални интерес*, 30(3), 239-259. <https://doi.org/10.22182/ni.3032017.11>

Деспотовић, Ј. (2017). Геополитичка судбина Косова и Метохије – између евроатланске окупације и пројекта Велике Албаније. *Политика националне безбедности*, 8(2), 29-48. <https://doi.org/10.22182/pnb.22017.2>

Дејзингс, Г. (2005). *Религија и идентитет на Косову*. Београд: Библиотека XX век.

Denda, S. L., Micić, J. M., Bjeljac, Ž. N. (2018). Aktualnost Cvijićevih istraživanja u kontekstu srpsko-albanskih odnosa na Kosovu i Metohiji. *Baština*, 45, 213-232. <https://doi.org/10.5937/bastina1845213D>

Derens, Ž. A. (2009). *Kosovska zamka - Kosovo godina nulta*. Beograd: Hiesperia.edu

Dimitrijević, D. (2007). Privremena uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu i Metohiji i zaštita imovinskih prava. *Теме*. 31(3), 473-510.

Ђерић, В., Папић, Т. (2016). Међународноправни аспекти одлуке Уставног суда Србије о уставности и законитости Бриселског споразума. *Анали правног факултета у Београду*, 64(2), 200-214. <https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1602200D>

Ђокић, Б. (2015). Кршење људских права на Косову и Метохији (1999-2014)- један случај. *Анали правног факултета у Београду*, 63(1), 268-286. <https://doi.org/10.5937/AnaliPFB1501268D>

Ђокић, Б. (2016). Косово и Метохија у Другој и Трећој Југославији: од Бујанске конференције до једнострано проглашене независности. У Д. Мاستиловић (ур.), *Наука и евроинтеграције*, књ. 10, том 1, (стр. 107-122). Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Бања Луци.

Ђорић, М. (2013). *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља*. Докторски рад. Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.

Dordano, B. (2001). *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Ђурковић, М. (2014). Европске интеграције Србије између нормативи-зма и геополитике. *Култура полиса*, XI(посебно издање), 89-107. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/1225>

Ђурић, В. (2014). Бриселски споразум - поново смишљене смутње. *Српска политичка мисао*, 46(4), 159-180.

Eriksen, T. H. (2004). *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Џилић, М., Јанковић, Ј. (2016). Насилје. *Socijalne teme*, 1(3), 67-87. <https://hrcak.srce.hr/176988>

Џуџек, М. (2016). *Politikološki aspekti etničkih konflikata u savremenom svetu - od Drugog svetskog rata do početka XXI veka*. Doktorski rad fakulteta za evropske pravno - političke studije Univerziteta Educons, Novi Sad.

Zirojević, M., Spaić, I. (2022). Razumevanje kolektivnog nasilja [Understanding Colective Violence]. *Kultura polisa*, 19(2), 223–243. <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2022.19.2p.223zs>

Zdravković, H. (2005). *Politika žrtve na Kosovu: Identitet žrtve kao primarni diskurzivni cilj Srba i Albanaca u upornom sukobu na Kosovu*. Beograd: Etnološka biblioteka.

Здравковић, М. (2014). Велика Албанија – Обликовање нове нестабилности на Балкану. *Војно дело*, 66(1), 160-193. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1401160Z>

Здравковић, М. (2021). Узроци првих сукоба Срба и Албанаца кроз историју. *Национални интерес* 40(2), 183-204. <https://doi.org/10.22182/ni.4022021.8>

- Јанев, И. (2013). Бриселски споразум и проблем виртуелног признања Косова и Метохије. *Српска политичка мисао*, 42(4), 287-309. <https://doi.org/10.22182/spm.4242013.15>
- Јанјић, Д. (2007). Kosovo: politika i život u paralelnim svetovima. U М. Rašević, Z. Mršević (прир. и ур.), *Pomeramo granice*, (стр. 119-152). Београд: Институт друштвених наука.
- Јанјић, Д. Lalaj, А. Pula, В. (2010). Kosovo under the Milošević Regime U C. W. Ingrao, G. B. Cohen (ed.), *Confronting the Yugoslav Controversies*, (стр. 272-301). Washington: United States Institute of Peace Press.
- Јањић, Д. (2011). *Косово између сукоба и дијалога / етнички сукоб и криза идентитета: Српско - албански односи*. Београд: Форум за етничке односе.
- Јовановић, Ђ. (2012). *Prilagođavanje - Srbija i moderna: od strepnje do sumnje*. Ниш: Sven
- Јовановић, В. (2019). „Rekonkvista Stare Srbije“: o kontinuitetu teritorijalne i demografske politike na Kosovu. U А. Pavlović, А. Zaharijević, G. Pudar Draško, R. Halili (прир. и ур.), *Figura neprijatelja; preomišljavanje srpsko - albanskih odnosa*, (стр. 95-112). Београд: Copyright
- Јовић Лaziћ, А. (2004). Zaštita kulturne baštine na Kosovu i Metohiji. *Međunarodni problemi*, 56(4), 465-489.
- Kovacs M. (2008). Balkan Knot: Consequences of the Kosovo Crisis. *MGIMO Review of International Relations*, 1(1), 24-28. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2008-1-1-24-28>
- Коштуница, В. (2012). *Зашто Србија а не Европска унија*. Београд: Фонд Слободан Јовановић.
- Петровић-Белкин О.К., Пчелкина В.В., Ремизов Б.а., Матвеев Г.Г., Ведмин М.И. (2019). Позиција мировог сообщества односително међународно-правовог статуса Косово в 1998-2019. *Конфликтология / nota bene*, 4. DOI: 10.7256/2454-0617.2019.4.31861
- Краговић, Б. (2014). Ставови студената о могућим решењима за статус Косова и Метохије. У У. Шуваковић, Ј. Петровић (прир. и ур.), *Студенти на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова*, (стр. 193-110). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Kurti, A. (2007). Niti u Srbiji, niti pod UNMIKOM, u: Kosovo - proizvodnja države. *Limes - časopis za društvene i humanističke nauke*, 1, 169-176.

Лазаревић, Т, Аритонович И. (2011). Тема као ефективни медијски рам у западним масмедијима - ефекат стварања и одржавања негативних стереотипа о Србима са севера Косова и Метохије. *Социолошки преглед*, 45(4), 531-560. <https://doi.org/10.5937/socpreg1104531L>

Lazić, D. S. (2018). Države-nacije i nacionalizmi: organizacija, ideologija i solidarnost. *Politička revija*, 57(3), 201-207. <https://doi.org/10.22182/pr.5732018.13>

Ломпар, М. (2018). „Слобода и истина“. Београд: Catena mundi.

Марковић, М. (1999). Узроци и последице НАТО агресије на Југославију. *Социолошки преглед*, 33(1-2), 13-19. <https://doi.org/10.5937/socpreg9901013M>

Марковић, М. (2010). Косово и европска цивилизација. У Д. Маликовић, У, Шуваковић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник, књ. 4, Социологија и друге друштвене науке*, (стр. 7-34). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Марковић Савић, О. (2014). Етнички стереотипи студената на северу Косова и Метохије и у Београду: представе о свом народу и другима. У. Шуваковић, Ј. Петровић (прир. и ур.), *Студенти на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова*, (стр. 19-44). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Марковић Савић, О. (2018). *Етницитет: Социолошко истраживање етницитета у северном делу Косовске Митровице*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици.

Marušić, B. (2017). Pravo na samoopredeljenje u svetlu međunarodnopravnih pitanja i disolucije SFRJ. *Studia Polensia*, 6(1), 49-97. <https://doi.org/10.32728/studpol/2017.06.01.03>

Matić, R., Matić, M. (2016). *Društveni uzroci nasilja*. Preuzeto sa: <http://franjevacki-institut.hr/sadržaj/pdf/2014-11-13-19-03-9571-.pdf>

Malešević, S. (2009). *Sociologija etniciteta*. Београд: Edicija Reč.

Malešević, S. (2011). *Sociologija rata i nasilja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Мандић, М. (2020). Утицај политике условљавања Европске уније на спољну политику Републике Србије. *Политичка ревија*, 30(4), 363-382. <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.16>

Маничинский Я. А., Денисов, О. Д. (2014). Косово и Метохија: между автономией и сепаратизмом. Пушкино: Центр стратегической конъюнктуры.

Маликовић, Д. (2005). *Качачки покрет на Косову и Метохији 1918-1924*. *Баштина*, 16, 232-253.

Maciulewicz, M (2019). Newcomers and Locals. Invisible Boundaries Among Inhabitants of a Divided City in the Balkans. *Colloquia Humanistica*, 8, 204-220. <http://dx.doi.org/10.11649/ch.2019.013>

Медојевић, Ј., Милосављевић, С. (2022). Уништавање српских цркава и манастира на Косову и Метохији од 1999. до 2022. године: културно-географске детерминанте. *Зборник радова Филозофског факултета*, 52(4) 237-256. <https://doi.org/10.5937/zrffp52-40045>

Memeli, S. (2007). Kritički bilans iskustva UNMIK-a. U Kosovo - proizvodnja države, *Limes - časopis za društvene i humanističke nauke*, 1, 27-41. Preuzeto sa: <http://www.limesplus.rs/images/2007-1/2007-1-Ceku.pdf>

Миладиновић, С. (2019). Супротстављеност етничких интереса као један од кључних узрока распада Југославије. *Социолошки преглед*, 52(4), 1091-1114. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-20066>

Милошевић, З. (2008). Независност Космета - историјско подсећање и нова питања? *Политичка ревија*, 15(1), 9-22.

Милентијевић, Н. Станковић, М. (2017). Значај кумановског споразума у решавању сукоба на Косову и Метохији. *Култура полиса*, 14(34), 79-91.

Миливојевић, С. (2006). Комунистички концепт аутономије Косова и Метохије. *Баштина*, 20, 161-176.

Мировић, Д. (2019). *Бриселски споразум: хронологија и последице*. Београд: Catena Mundi.

- Мильковић Матић, Ј. (2019). У прилог научној употреби појма народ. *Политичка ревија, Политичка ревија*, 62(4) 109-134. <https://doi.org/10.22182/pr.6242019.6>
- Мијаčić, Д., Влашковић, В. (2022). *Privatizacija na kosovu iz ugla srpske zajednice*. Приштина: Kosovska fondacija za otvoreno društvo.
- Митровић, Љ. (2000). *Нови светски поредак и Балкан; социолошка и геополитичка разматрања*. Ниш: Студентски културни центар.
- Митровић, Љ. (2008). *Савремени Балкан у кључу геополитике*. Београд: Институт за политичке студије.
- Митровић, Љ. (2010). Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферног капитализма. *Теме*, 34(2), 677-698.
- Митровић, Љ. (2010). Културна политика и култура мира на Косову и Метохији - региону замрзнутог конфликта/недовршеног мира и протомодерног стања друштвености. У У. Шуваковић, Д. Маликовић, (прир. и ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, међународни тематски зборник, књига 4, Социологија и друге друштвене науке*, (стр. 637-655). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Митровић, Љ. (2014). *Геополитичка транзиција Балкана*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Љ. (2015). *Под лупом социолога*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Љ., Захаријевски, С. Д. (2015). Савремени Балкан између глобализације и фрагментације. У П. Миленковић, С. Стојшин, А. Пајванчић (прир. и ур.), *Друштво и простор; друштвени простор и културноисторијска значења*, (стр. 79-95). Нови Сад: Српско социолошко друштво.
- Митровић, Љ., Поповић, А. (2016). Путеви Голготе и епопеје српског народа (1915-2015). У У. Шуваковић, Б. Јовановић (прир. и ур.), *Век српске Голготе (1915-2015), књига 3*, (стр. 331-341). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Митровић, Љ. (2019). *Социолошке маргиналије на савремене теме*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Љ. (2022). *Социолошке маргиналије на савремене теме (II)*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Љ. (2022). *Демографска обнова Србије*. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу; САНУ-огранак у Нишу.
- Младеновић, Н. (2014). Srpska kosovska politika: model igre i mešovite strategije. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 8(12), 41-58. <https://doi.org/10.5937/GodFPN1412041M>

McGarry, J, O'leary, B. (1993). *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*. London: Routledge Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315003641>

Nagy, A. (2014). North Kosovo as a Political and Administrative Phenomenon. *Revue des Sciences Politiques*, 42, 25-33. Preuzeto sa: https://www.researchgate.net/publication/322303574_North_Kosovo_as_a_Political_and_Administrative_Phenomenon

Накарада, Р. (1999). Последице НАТО интервенције у Југославији. *Социолошки преглед*, XXXIII, (1-2), 125-133.

Nedeljković, S., Jović, G. S. (1998-1999). Istorijsko geografski pogled na demografske karakteristike Kosova i Metohije krajem XIX i početkom XX veka. *Baština*, 9-10, 241-251.

Недељковић, С. (2016). *Успостављање политичких односа између власти у Београду и Приштини у оквиру процеса глобализације*. Докторски рад. Београд: Факултет политичких наука.

Nedeljković, S. (2007). *Čast, krv i suze*. Beograd: Zlatni zmaj.

Nedeljković, S. (2011). *Kultura i nasilje - Pojmovi i paradigme*. Kruševac: Baštinik.

Nedeljković, S. (2013). Prizrenska liga (1878-1881) između mita i stvarnosti U B. Dimitrijević (ur.), *Zbornik radova Humanizacija Univerziteta nauka i savremeni Univerzitet 2, međunarodni tematski zbornik*, (str. 399-411). Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu. <https://izdanja.filfak.ni.ac.rs/zbornici/2013/humanizacija-univerziteta-knjiga-1>

Nikolić, K. (2012). „Ili će Srbija biti republika ili će prestati da postoji“. *Istorija 20. veka*, 2, 166-178. [10.29362/ist20veka.2012.2.nik.165-188](https://doi.org/10.29362/ist20veka.2012.2.nik.165-188)

Николић, К. Цветковић, С. (2014). *Срби и Албанци на Косову и Метохији у 20. веку (1912-1990)*. Београд: Институт за савремену историју.

Николић, Р. Т. (1914). Ширење Арнаута у српске земље. *Гласник Српског Географског Друштва*, 3(3-4), 110-127.

Николић М., Вукотић Лазар, М., Ротер Благојевић, М. (2021). Споменици светске културне баштине на Косову и Метохији - проблеми и перспективе заштите. *Архитектура и урбанизам*, 53, 89-99. <https://doi.org/10.5937/a-u0-34403>

Oblast Brankovića 1972. *Opširni katastarski popis iz 1455*. U Н. Hadžibegić, А. Handžić, Е. Kovačević, (ur). Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.

Obradović, М. (1981). *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*. Priština: Institut za istoriju Kosova.

Љzkirimli, U. (2012). Nacija kao artičoka? Kritika etnosimboliističkih interpretacija nacionalizma. *Diskrepancija*, 11(16/17), 139-159. <https://hrcak.srce.hr/77480>

Orlović, S. (2007). Kosovo i Metohija - između obećane nezavisnosti i fактичке podele. *Hereticus*, 3-4, 36-58. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Павловић, А. (2016). *Свакодневни живот становника северне Косовске Митровице*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Патрушев, А. (2018). Проблема независности Косово в системе международных отношений, *Космополис*, 1(20), 113-123.

Ravićević, O., Kron, L., Simeunović - Patić, B. (2013). *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Perišić, P. (2013). Pravo naroda na vanjsko samoodređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašenja nezavisnosti Kosova. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 34(2), 761-783. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/119387>

Петровић, Р., Благојевић, М. (1986). *Сеобе Срба са Косова и из Метохије: резултати анкете спроведене 1985.1986. године*. Београд: САНУ.

Петров, В. (2014). Уз дилему о контроли уставности Бриселског споразума. *Српска политичка мисао*, 46(4), 111-120.

Petrović, N. (2017). Kosovo pod Turcima. *Viteška kultura*, 6(6), 37-50.

Петровић-Пироћанац, З. (2013). Косово и Метохија од Дрезденског конгреса до почетка сецесије Албанаца - прилози за историјско-политички увод у трагедију „земље високог ризика“. *Политичка ревија*, 35(1), 23-44.

Попић, С. (2021). *(Де)конструкција колективног идентитета на Косову и Метохији*. Докторски рад. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Пребићевић, О. (2012). Србија између ЕУ, Косова и Метохије и предстојећих парламентарних избора. *Српска политичка мисао*, 35(1), 187-210.

Пророковић, Д. (2017). Улога НАТО у осигуравању „државности Косова“ и последице по безбедност Србије. *Политика националне безбедности*, 8(2), 105-118.

Proroković, D. Davidović, S. (2021). Pogled na Išingerov plan za status Kosova i Metohije: Srbija nije zapadna Nemačka. *Argumenti – časopis za društvena/politička pitanja*, 15(42), 185-195. <https://argumenti.info/wp-content/uploads/2021/04/Argumenti42.pdf>

Putinja, F, Stref, F. Ž. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Радовановић, М. (2015). Срби, Албанци и остали етницитети на Косову и Метохији, са освртом на појаве међуетничке флотантности и њихову условљеност. У Д. Радојичић (прир. и ур.), *Косово и Метохија у издањима Етнографског института САНУ (1951-1998)*, (стр. 183-211). Београд: Службени гласник; Музеј у Приштини; Етнографски институт САНУ.

Радовановић, Ђ. (2020). Радни статус запослених у приватном сектору у Косовској Митровици. У О. Марковић Савић, Н. Прашевић (прир. и ур.), *Наука без граница III Међународни тематски зборник 5, Друштво у огледалу науке*, (стр. 389-404). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Радовановић, Ђ. (2020). Ставови о искуству студената са корупцијом на Универзитету у Приштини. У О. Марковић Савић, Н. Прашевић (прир. и ур.), *Наука без граница II Међународни тематски зборник 5, Друштво у огледалу науке*, (стр. 389-404). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Радовановић, Ђ., Обрадовић, Ф. (2020). Од идеје до праксе; бриселски споразум и косовско-метохијска свакодневица. *Баштина*, 52, 351-363. <https://doi.org/10.5937/bastina30-29157>

Радовановић, Ђ., Обрадовић, Ф. (2022). Димензије социјалне искључености избеглих и интерно расељених лица у руралним областима на Косову и Метохији. *Баштина*, 58, 193-206. <https://doi.org/10.5937/bastina32-39909>

Радовановић, Ђ., Обрадовић, Ф. (2023). Социјално правна депривација интерно расељених и избеглих лица на Косову и Метохији у оквиру „Косовске кризе“. *Српска баштина*, VIII(1), 202-217.

Radovanović, M., Milosavljević, M. (2022). *Analiza prepreka pri procesu povratka raseljenih lica iz rata na Kosovu u periodu od 2017. do 2021. godine*. Nacionalni konvent o Evropskoj Uniji; Radna grupa za Poglavlje 35. Preuzeto sa: [Analiza_prepreka_pri_procesu_povratka.pdf](#)

Радојевић, М. (2017). Политичка решења и статусни аранжмани за Косово и Метохију. *Национални интерес*, 30(3) 159-192. <https://doi.org/10.22182/ni.3032017.8>

Radojković, S. (2012). *Dugotrajni društveni sukobi – Kosovo i Metohija od 1980. do 2008. godine*. Master rad. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu.

Radojković, S. (2016). Nedržavni akteri i praksa zagovaranja nezavisnosti - slučaj Kosova od 1999. do 2008. godine. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 10(15), 135-160.

Ренан, Е. (1907). *Шта је нација?* Београд: Српска Национална Омладина.

Ристановић, П. (2018). *Српска интелектуална елита и косовско питање 1974-1989*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.

Rutherford, A., Zwi, A. B., Grove, N. J., Butchart, A. (2007). Violence: a glossary. *J Epidemiol Community Health*, 61(8), 676–680. <http://dx.doi.org/10.1136/jech.2005.043711>

Савовић, М., Прља, Д. (2008). Историјски узроци настанка и утавно правни развој аутономне покрајине Косово и Метохија. У Ј. Ћирић (прир.), *Космет - Гордијев чвор*, (стр. 111-142). Београд: Институт за упоредно право.

Савић, М. (2014). Сувереност држава између кризе међународног права и савремене политичке реалности. *Политеиа*, 4(8), 69-96. <https://doi.org/10.7251/POL1408069S>

- Самарцић, С. (2008). *Градња и разградња државе - Србија у суочењу са Европом од 2000*. Београд: Филип Вишњић.
- Самарцић, С. (2018). *Трагедија Косова и Метохије*. Београд: Catena Mundi.
- Свирчевић, М. (2013). Конституисање првих органа власти у земљама које су после Балканских ратова припале Србији 1913 - 1913. године. *Страни правни живот*, 1, 164-183.
- Selinić, S. (2018). Jugosloveni i jugoslovenstvo krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX veka. *Kultura*, 161, 105-122. <https://doi.org/10.5937/kultura1861105S>
- Симовић, Д., Шурлан, Т. (2014). (Не)Правна природа Бриселског споразума. *Српска политичка мисао*, 46(4), 141-157. <https://doi.org/10.22182/spm.4642014.8>
- Славковић, Б. (2014). *Политичке, економске и културне прилике на Косову и Метохији 1929-1941*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
- Словић, С. (2009). *Аронова теорија међународних односа и актуелно косовско питање*. Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу.
- Словић, С. (2009). Државноправни развитак и међународни положај Косова и Метохије од Берлинског конгреса до краја 20-ог века. *Баштина*, 27, 205-219.
- Smit, A. (1988). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Smith, A. (1992). Chosen peoples: why ethnic groups survive. *Ethnic and Racial Studies*, 15(3), 436-456. <https://doi.org/10.1080/01419870.1992.9993756>
- Smith, A. (1996). Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism. *Nations and nationalism*, 2(3), 371-338.
- Smit, A. (2003). *Nacionalizam i modernizam; Kritički pregled savremenih teorija nacija i nacionalizma*. Zagreb: Fakultet političkih nauka.
- Spajić-Vrkaš, V. (1995). Antropološko konstruisanje etniciteta. *Društvena istraživanja* 2(22), 273-292. <https://hrcak.srce.hr/32136>

- Станковић - Пејновић, В. Р. (2018). Нестајање Југославије на тржишту глобалног капитала. *Социолошки преглед*, 52(4), 1476-1500. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-18097>
- Стевановић, О. (2015). *Војнотехнички споразум и Резолуција 1244 Савета безбедности Уједињених нација*. Београд: Фондација за српски народ и државу.
- Стефановић, Н. (2016). *Облици политичког насиља у грађанским ратовима на простору бивше СФРЈ од 1991. до 1995. године*. Мастер рад. Универзитет у Београду, Факултет политичких наука.
- Subotić, М. (2004). Имају ли нације pupак? Gelner i Smit o nastanku nacija. *Filozofija i društvo*, 25, 177-211. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2004/0353-57380525177S.pdf>
- Subotić, М. (2007). *На други поглед: Прилог студијама национализма*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију. <https://www.researchgate.net/publication/305776278>
- Суботић, М. (2008). Космет између силе и права. *Политичка ревија*, 15(1), 39-56. <https://doi.org/10.22182/pr.1512008.3>
- Суботић, М. (2012). Косово и Европска унија - нова власт стара дилема. *Национални интерес*, 15(3), 217-238. <https://doi.org/10.22182/ni.1532012.10>
- Суботић, М. (2017). Косово и Метохија: питање унутрашњег дијалога. *Национални интерес*, 30(3), 81-105. <https://doi.org/10.22182/ni.3032017.4>
- Суботић, М. (2019). Од Резолуције 1244 до Бриселског споразума - политика препуштања КиМ. *Политичка ревија*, 61(3), 129-149. <https://doi.org/10.22182/pr.6132019.6>
- Суботић, М. (2020). Ка „неславној“ завршници „косметског“ питања. *Политичка ревија*, 65(3), 127-154. <https://doi.org/10.22182/pr.6532020.6>
- Supek, О. (1989). Etnos i kultura. *Migracijske teme*, 5(2-3), 145-153. <https://hrcak.srce.hr/128048>
- Танчић, Д. (2010). Положај Косова и Метохије од балканских ратова до 1945. године. *Баштина*, 28, 293-311.

Терек, Ј. (2017). Методолошке специфичности емпиријских проучавања омладинског насиља у Србији. *Социолошки преглед*, vol. LI(1), 181-207.

Tesar, F. (2019). *Etnički konflikti*. Београд: Библиотека XX век

Tierney, S. (2015). Je li pandorina kutija konačno otvorena? Kosovo i neobična sudbina teze o dekolonizaciji u međunarodnom pravu samoodređenja. *Politička misao*, 1(52), 79-110.

Томић, Ј. (1995). *О Арнаутима - у Старој Србији и Санџаку*. Београд: Просвета.

Томić, Ђ. (2008). Како дефинисати нацију? Нација и национализам као предмет научног истраживања. Преузето са: <http://userpage.fu-berlin.de/~tomic/wp-content/uploads/Tomic-2008-Kako-definisati-naciju.pdf>

Трипковић, М. (2007). "Насилје". У А. Мимица, М. Богдановић (прир. и ур.), *Sociološki rečnik*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ћосић, Д. (2000). *Пишчеви записи 1951-1968*. Београд: Филип Вишњић.

Uzelac, G. (2003). Kad nastaje nacija? Konstitutivni elementi i procesi na primeru hrvatske. *Geopolitics*, 7(2), 33-52.

Урошевић, А. (1965). *Косово*. Београд: Научно дело.

Филиповић, М., Цветковић, В. (2019). Пројекат „природне Албаније“ као претња територијалном интегритету Републике Србије. *Војно дело*, 4, 114-125.

Филиповић, М. (1937). *Етничке прилике у јужној Србији. У Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*. (стр. 387-497). Скопље: Штампарија „Јужна Србија“.

Freud, S. (1969). *Psihopatologija svakodnevnog života*. Београд: Мatica срpsка.

Фундић, Д. Б. (2018). *Аустроугарска и обликовање Албаније (1896-1914)*. Докторски рад. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Hébert, L. N. (2009). State-Building From the outside-in: UNMIK and its Paradox. *Journal of Public and International Affairs*, 20(65-86). Преузето са:

https://www.researchgate.net/publication/215663008_State-building_from_the_Outside-In_UNMIK_and_its_Paradox

Hobsbawm, E. (1993). *Nacije i nacionalizam; program, mit, stvarnost*. Zagreb: Novi Liber.

Hobsbom, E. (1993). *Izmišljanje tradicije*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Heitmeyer, W., Hagan, J. (2003). *International Handbook of Violence Research*. London: Kluwe Academic Publishers. [DOI%3A%2010.1007/978%2D0%2D306%2D48039%2D3_1](https://doi.org/10.1007/978-0-203-06248-0_3)

Цвијић, Ј. (1922). *Насеља и порекло становништва - метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*. Београд: Државна штампарија.

Чавошки, К. (2019). *Наше за наше*. Београд: Catena Mundi.

Ћеку, А. (2007). Manifest nezavisnog Kosova. U Kosovo-proizvodnja države, *Limes – časopis za društvene i humanističke nauke*, 1, 111-113.

Чула, Ђ., Романо, В. (2010). *Вукови у магли. Косово: ОУН талац мафије и САД*. Београд: Јасен.

Džuda, T. (2002). *Kosovo: rat i osveta*. Beograd: Samizdat B92.

Dženkins, R. (2001). *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Шутовић, М. (2005). Промоција ‘модерних’ метода борбе за државу Албанаца на Косову. *Баштина*, 19, 127-137.

Шутовић, М. (2004). Покушај (ре)дефинисања уставног аранжмана аутономних покрајина из 1974. године. *Баштина*, 17, 137-150.

Šutović, M. (2006). Antinomije ‘paralelnog’ kosovskog društva. *Sociologija*, 49(1), 65-88. <https://doi.org/10.2298/SOC0701065S>

Шутовић, М. (2007). Косово између историјског и етничког права и демократије. *Баштина*, 22, 253-285.

Шутовић, М. (2010). Политички плурализам и/или национални монизам. *Српска политичка мисао*, 30(4), 187-206. <https://doi.org/10.22182/spm.3042010.9>

Šutović, М. (2011). Самоопредељење народа и распад југославије. *Култура полиса*, 8(15), 43-86.

Шутовић, М. (2013). *Политика заточеника*. Београд: Чигоја штампа.

Шуваковић, У., Петровић, Ј. (2014). Перцепција вредности патриотизма и приоритетних друштвених циљева код студената Приштинског и Београдског универзитета. У У. Шуваковић, Ј. Петровић (прир. и ур.), *Студенти на северу Косова и Метохије: резултати емпиријских истраживања ставова*, (стр. 73-92). Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.

Шуваковић, У., Стевановић, О. (2019). Сепаратистичка побуна албанских студената на Косову и Метохији 1981. као почетак разбијања социјалистичке Југославије. *Социолошки преглед*, 52(4), 1196-1229. <https://doi.org/10.5937/socpreg52-20074>

Шуљагић, С. (2022). О савременим покушајима поништавања српског идентитета на Косову и Метохији. *Национални интерес*, 43(3), 9-49. <https://doi.org/10.22182/ni.4332022.1>

ИЗВОРИ:

Antonić, S. (2009). Da li je trebalo izdržati „još malo“? *Nova srpska politička misao-časopis za političku teoriju i društvena istraživanja*, (12. април). Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/srbija-i-nato/da-li-je-trebalo-izdržati-jos-malo.html?alphabet=l>

Antonić, S. (2011). Kraj kosovske politike. *Nova srpska politička misao-časopis za političku teoriju i društvena istraživanja*, (4. јануар). Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/kolumne-slobodana-antonica/kraj-kosovske-politike.html?alphabet=l>

Antonić, S. (2019). Srbi u raljama prištinskog FT1P. *KoSSev*, (2. јануар). Preuzeto sa: <https://kossev.info/srbi-u-raljama-pristinskog-ft1p/>

Anđelković, N. (2021). Pregovori o Kosovu: Od grupe, preko trojke i solo nastupa, do dueta posrednika. *BBS NEWS Na srpskom*, (2. јун). Преузето са: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-57332575>

Амандмани на свеобухватни предлог за решење статуса Косова (2007). Преузето са: https://media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/amandmani_cyr.pdf

Већковић, М. (2015). Unesco: Rušitelji crkava dobili rundu. *Новости*, (21. октобар), Dostupno на: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:572962-Unesco-Rusitelji-crkava-dobili-rundu>

Beta, (2013). Mirni izbori u senci incidenta u Kosovskoj Mitrovici. *Beta*, (3. novembar). Preuzeto са: <https://www.dw.com/sr/mirni-izbori-u-senci-incidenta-u-kosovskoj-mitrovici/a-17201125>

Богдановић, Г. (2011). Кфор заузима барикаде, код Пећи убијен Србин. *Новости*, (20. октобар). Преузето са: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:349999-Kfor-zauzima-barikade-kod-Peci-ubijen-Srbin>

Бриселски споразум - Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа Београда и Приштине (2013). Канцеларија за координационе послове у преговарачком процесу са Привременим институцијама самоуправе у Приштини - Влада Републике Србије. Преузето са: <https://www.kord-kim.gov.rs/p03.php>

Влашковић, З. (2013). Распуштене српске општине на Космету јужно од Ибра. *Јединство*, (10. јун), бр. 23-24.

Врзић, Н. (2012). Бриселска уцена Косметом: Мој пријатељ Мартин. *Печат*, (9. септембар). Преузето са: <https://www.pecat.co.rs/2012/09/briselska-ucena-kosmetom-moj-prijatelj-martin/>

Гојгић, Лј. (1996). *Maske nisu pale*. *NIN*, (6. Septembar), бр. 2384.

Гујон, А. (2018). Приштина покидала ланас солидарности од Париза до Грачанице. *Јединство*, (17. септембар), бр. 37.

Дворжак, В. (2015). Чешка између Путина и НАТО. *Печат*, (15. мај). Преузето са: <http://www.pecat.co.rs/2015/05/vaclav-dvorzak-ceska-izmedju-putina-i-nato/>

Đurić, M. (2015). Nemački uslov - (in)direktno priznanje Kosova. *KoSSev*, (13. oktobar). Preuzeto sa: <https://kossev.info/novi-nemacki-uslov-%E2%80%93-indirektno-priznanje-kosova/>

Đurić, M. (2017). Đeneral Janković: Ni bezvizni srpski pasoši ne važe? *KoSSev*, (25. avgust). Preuzeto sa: <https://kossev.info/djeneral-jankovic-ni-bezvizni-srpski-pasosi-ne-vaze/>

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Ustavna povelja i "Sl. glasnik RS", br. 72/2009, "Sl. list SRJ", br. 11/2002, "Sl. list SCG", br. 1/2003. Preuzeto sa: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html

Закључак Владе Републике Србије поводом избора Рамуша Харадинаја за председника Владе Косова (2004). Preuzeto sa: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=23896>

Зечевић, Д., Драговић, Р. (2015). Владика Теодосије: Приштина хоће да окупира српске светиње. *Новости*, (25. октобар). Preuzeto sa: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:573443-Vladika-Teodosije-Pristina-hoce-da-okupira-srpske-svetinje>

Извештај са Косова (2008). *Косово очима Патријарха Павла*. Preuzeto sa: <http://www.zlocininadsrbima.com/Feljton.aspx?Naslov>

Извештај Канцеларије за Косово и Метохију (2019). *Извештај о Дијалогу Београда и Приштине, који се води уз посредовање Европске уније, за период од 2013. године до маја 2019. године. Влада Републике Србије*. Београд. Preuzeto sa: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://otvoreniparlament.rs/uploads/akta/Izve%C5%A1taj%20o%20Kosovu%20i%20Metohiji.pdf>

International crisis group ICG (2004). *Kolaps na Kosovu - Evropski izveštaj*, br. 155 (22. април). Приштина/Београд/Брисел. Preuzeto sa: https://www.files.ethz.ch/isn/28082/155_collapse_in_kosovo_serbian.pdf

Jakšić, M. (2013). Војкот је успео. *RT RS*, (3. новембар). Preuzeto sa: https://rtv.rs/sr_lat/politika/jaksic-bojkot-je-uspeo_434663.html

Janjić, D. (2014). Granica sa Kosovom, samo bez zastave. *KoSSev*, (05. septembar). Preuzeto sa: <https://kossev.info/janjić-granica-sa-kosovom-samo-bez-zastave/>

Jevtić, Ž. (2011). Barikade jedini adut za nove pregovore sa Prištinom. *Blic*, (30. jul). Preuzeto sa: <https://www.blic.rs/vesti/tema-dana/barikade-jedini-adut-za-nove-pregovore-sa-pristinom/lj3xpke>

Јовановић, Ж. (2018). *Транскрипт аудио-снимка са округлог стола „Геополитички и безбедносни аспекти могућих решења статуса Косова и Метохије“*. Београд: Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност и Радна група за унутрашњи дијалог о Косову и Метохији. Преузето са: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.unutrasnjidijalog.gov.rs/doc/Okrugli%20sto%20Fakulteta%20za%20diplomatiju%20i%20bezbednost%2019022018%20-%20transkript.pdf

Капузела, Ј. А. (2018). Насиље на северу је могућ сценарио. *НИИ*, (13. децембар), бр. 3546.

Кojić, N. (2020). *Izbori 2008: DS ispred SRS, Dačić izabrao Tadića i ostavio Koštunicu bez vlasti. NI*, (27. мај). Преузето са: <https://rs.n1info.com/vesti/a603770-izbori-2008-ds-ispred-srs-dacic-izabrao-tadica-i-ostavio-kostunicu-bez-vlasti/>

KoSSev (2014). U tročasovnom premijerovom eskpozeu - 1,15 minuta na Kosovo i Metohiju. *KoSSev*, (28. април). Преузето са: <https://kossev.info/u-3-casovnom-premijerovom-eskpozeu-115-minuta-na-kosovo-i-metohiju/>

Козарев, Д. (2015). *Број повратника на КиМ веома мали*. Преузето са: <https://www.kim.gov.rs/lat/v616.php>

Косијанчић, М. (2011). Kfor zauzima barikade, kod Peći ubijen Srbin. *Tanjug*, (20. октобар). Преузето са: <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:349999-Kfor-zauzima-barikade-kod-Peci-ubijen-Srbin>

Комазец, Р. (2018). Србија се супротставља иницијативи САД за укидање Унмика. *Јединство*, (22.октобар), бр. 42.

Marković, R. (2014). *Da li je Briselski sporazum pravni ili politički akt?* *KoSSev*, (24. јун). Преузето са: <https://kossev.info/da-li-je-briselski-sporazum-pravni-ili-politicki-akt/>

Milošević, M. (2008). *Posle odluke EU o slanju misije EULEKS na Kosovo u vladajućoj koaliciji u Beogradu brzo produbljena kriza zbog koje prethodi blokada državnih institucija u dramatičnim okolnostima*. *Vreme*, (7. Februar). Preuzeto sa: <https://www.vreme.com/vreme/kriza-2/>

Миливојевић, З. (2018). *Транскрипт аудио-снимка са округлог стола „Геополитички и безбедносни аспекти могућих решења статуса Косова и Метохије”*. Београд: Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност и Радна група за унутрашњи дијалог о Косову и Метохији. Преузето са: <chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglcfindmkaj/https://www.unutrasnjidijalog.gov.rs/doc/Okrugli%20sto%20Fakulteta%20za%20diplomatiyu%20i%20bezbednost%2019022018%20-%20transkript.pdf>

Министарство унутрашњих послова Републике Србије МУП (2022). *Облици испољавања насиља у породици*. Преузето са: <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/gradjani/saveti/nasilje+u+porodici/oblici+ispoljavanja+nasilja+u+porodici>

Мишчевић, Т. (2014). Завршићемо преговоре за шест година. *НИН*, (2. јануар), бр. 3288. Преузето са: <http://nin.co.rs/pages/article.php?id=83893>

Мишчевић, Т. (2014). Бриселски споразум отвара преговоре. *НИН*, (11. децембар), бр. 3337. Преузето са: <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=90873>

Mladenović, A. (2008). “Potpisivanje SSP reakcije”. *BBC Serbian. com*. Preuzeto sa: https://www.bbc.com/serbian/news/2008/04/080430_eu_djelic

Несторовић, М. (2014). Етнодемографски проблеми Косова и Метохије. Преузето са: <https://www.scribd.com/doc/201774982/013-Milos-Nestorovic-Etnodemografski-Problemi-Kosova-i-Metohije>

Novinar online (2011). Тадић послао жандармерију да уклони барикаде?!. *Novinar online*, (8. децембар). Преузето са: <http://www.novinar.de/2011/12/08/tadic-poslao-zandarmeriju-da-ukloni-barikade.html>

Oblast Brankovića-opširni katastarski popis uz 1455. godine (1972). У Н. Hadžibegić, А. Handžić, Е. Kovačević (прир.), *Seriја II Defteri*, knjiga 2, sv. 1. Sarajevo: Orijentalni institut Sarajevo.

Preuzeto sa: <https://www.scribd.com/doc/60208030/Oblast-Brankovica-Opsirni-katastarski-popis-iz-1455-godine>

Одлука о поништавању противправних аката привремених органа самоуправе на Косову и Метохији о проглашењу једностране независности (2008). Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=83040>

План РС за Косово и Метохију (2004). Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=19840>

Платформа за сузбијање насиља у Јужној Африци. Преузето са: <https://www.saferspaces.org.za/understand/entry/what-is-violence#Asocietalchallenge>.

Политичка платформа за разговоре са представницима привремених институција самоуправе у Приштини (2013). Преузето са: https://www.srbija.gov.rs/extfile/sr/183065/politicka_platforma_kim2013_lat.pdf

Политика (2013). Патријарх Иринеј се оградио од владике Амфилохија. *Политика*, (10. мај). Преузето са: <https://www.politika.rs/scc/clanak/257444/Patrijarh-Irinej-se-ogradio-od-vladike-Amfilohija>

Резолуција Народне скупштине Србије поводом „Предлога за свеобухватно решење статуса Косова специјалног изасланика ГСУН М. Ахтисарија (2007). Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=63899>

Резолуција Народне скупштине о заштити суверенитета (2007). Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?id=80729>

Резолуција о основним принципима за политичке разговоре са привременим институцијама самоуправе на Косову и Метохији (2013). Преузето са: <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/index.php?pf=1&id=182774&url=%2Fkosovo-metohija%2Findex.php%3Fpf%3D1%26id%3D182774>

РТС (2008). Срби с Космета основали скупштину. *РТС вести*, (28. јун). Преузето са: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3121/srbi-s-kosmeta-osnovali-skupstinu-.html>

РТС (2011). Изјава Х. Тачија. Пуцање на Србе „практична демонстрација реда и закона“. *РТС вести*, (26. јул). Преузето са: <https://arhiva.vesti-online.com/Vesti/Srbija/153382/Taci-Ne-pomeramo-se-iz-Jarinja-i-Brnjaka>

РТС (2012). Север Косова неће Приштину. *РТС вести*, (15. фебруар). Преузето са: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1045396/sever-kosova-nece-pristinu.html>

РТС (2012). Србија није признала Косово. *РТС вести*, (25. фебруар). Преузето са: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/>

RTV.RS (2012). Zandarmerija uklonila barikadu. *RTV.RS вести*, (26. Avgust). Preuzeto sa: https://rtv.rs/sk/politika/zandarmerija-uklonila-barikadu_301981.html

РТС (2015). Пут Косова ка Унеску, од твита до реалности. *РТС вести*, (21. јун). Преузето са: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1984234/put-kosova-ka-unesku-od-tvita-do-realnosti.html>

РТС (2022). У порасту број напада на православне цркве и гробља на Косову и Метохији. *РТС вести*, (19. јул). Преузето са: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4891920/oeps-izvestaj-crkve-groblja-kim.html>

Савић, А. (2018). *Транскрипт аудио-снимка са округлог стола „Геополитички и безбедносни аспекти могућих решења статуса Косова и Метохије“*. Београд: Институт за стратешке студије Факултета за дипломатију и безбедност и Радна група за унутрашњи дијалог о Косову и Метохији. Преузето са: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.unutrasnjidijalog.gov.rs/doc/Okrugli%20sto%20Fakulteta%20za%20diplomatiju%20i%20bezbednost%2019022018%20-%20transkript.pdf>

Самарцић, С. (2018). Илузија да ће север припасти Србији. *КоSSев*, (27. novembar). Преузето са: <https://kossev.info/samardzic-iluzija-da-ce-sever-pripasti-srbiji/>

Споразум о телекомуникацијама између Београда и Приштине. Канцеларија за Косово и Метохију. Преузето са: <https://www.kim.gov.rs/p20.php>

Стратегија одрживог опстанка и повратка на Косово и Метохију (2010). „Службени гласник РС“, број 32. Преузето са: www.pravno-informacioni-sistem.rs

Стратегија за заштиту деце од насиља (2020). Службени гласник Републике Србије, бр. 80/2020. Преузето са: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_06/SG_080_2020_002.htm

Tahiri, E. (2014). Posete srpskih zvaničnika samo sa dozvolom Prištine. *KoSSev*, (19. septembar).
Preuzeto sa: <https://kossev.info/tahiri-posjete-srpskih-zvanicnika-samo-sa-dozvolom-pristine/>

Тодорић, В. (2017). Иницијатива за оцену уставности полагања заклетве српских судија Хашиму Тачију. *KoSSev*, (3. novembar). Преузето са: <https://kossev.info/narodna-stranka-trazi-ocenu-ustavnosti-zakletve-sudija/>

Turković, M. (2015). *Ekonomsko nasilje*. Preuzeto sa: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/20862#>

UNHCR (2023). *Prošle godine 204 povratnika na Kosovo i Metohiju - najviše Srba: Problem povratak imovine i lična dokumenta*. *Euronews Srbija*, (1. april). Preuzeto sa: <https://www.euronews.rs/srbija/aktuelno/83005/unhcr-prosle-godine-204-povratnika-na-kosovo-i-metohiju-najvise-srba-problem-povratak-imovine-i-licna-dokumenta/vest>

Филиповић, В. (2015). Дански војник из НАТО снага: Албанци краду српске светиње. *Блиц*, (25. октобар). Преузето са: <https://www.blic.rs/vesti/politika/danski-vojn-iz-nato-snaga-albanci-kradu-srpske-svetinje/g031ppm>

Filipović, V. (2021). Na Kosovu 70.000 slučajeva uzurpirane imovine. *Danas*, (08. новембар).
Preuzeto sa: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/advokat-na-kosovu-70-000-slucajeva-uzurpirane-imovine/>

Цвијић, В. (2017). Случај Харадинај Француски кључ. *НИН*, (12. јануар), бр. 3446.

CIG (2014). Politicki saveti Srba sa Kosova novom Predsedniku i novoj Vladi Srbije. Preuzeto sa: <https://www.yumpu.com/xx/document/view/29869039/politiaki-saveti-srba-sa-kosova-novom-predsedniku-i-novoj-vladi-srbije>

Џомић, В. (2018). Шта је СПЦ на Косову и Метохији - и зашто је од 2008. Црква искључена из преговора о КиМ. *Нова српска политичка мисао-часопис за политичку теорију и друштвена истраживања*, (21. септембар). Преузето са: <http://www.nspm.rs/kosovo-i-metohija/sta-je-spc-na-kosovu-i-metohiji-%E2%80%93-i-zasto-je-od-2008.-crkva-iskljucena-iz-pregovora-o-kim.html>

Дžуда, Т. (2012). Kosovo polako prerasta u nerešiv problem. *Nova srpska politička misao-časopis za političku teoriju i društvena istraživanja*, (23. februar). Preuzeto sa: <http://www.nspm.rs/hronika/tim-dzuda-kosovo-polako-prerasta-u-neresiv-problem.html?alphabet=1>

ПРИЛОЗИ:

Прилог 1

УПИТНИК – ВОДИЧ КРОЗ ПОЛУСТРУКТУРИСАНИ ДУБИНСКИ ИНТЕРВЈУ

Подаци испитаника:

- 1) Пол: а) мушли, б) женски
- 2) Година рођења: _____
- 3) Место рођења: _____
- 4) Пребивалиште: _____
- 5) Школска спрема: _____
- 6) Занимање: _____

ОПИШИТЕ ВАШ ОДНОС ПРЕМА ДРУШТВЕНОМ ОКРУЖЕЊУ, С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА МЕЂУЕТНИЧКУ СВАКОДНЕВИЦУ СА АЛБАНЦИМА?

1. На чему се заснива Ваш свакодневни живот, како изгледа обитавање у једној мултиетничкој средини на Косову, опишите кретање од куће до школе/посла с обзиром на то да је присутност Албанаца у комшилуку Ваша свакодневица? _____
2. Опишите свакодневно обитавање Ваше породице ван радних обавеза у односу на свеприсутност Албанаца, да ли контакти (случајни или неслучајни) изазивају одређене реакције при сусрету, шта нам можете рећи о томе? _____
3. Опишите Ваше поимање будућности у заједници у којој живите? _____
4. Уколико међуодноси постоје, да ли у њима увиђате неке облике несугласица и сукоба, или пак солидарности и сарадње, какав је Ваш однос према Албанској заједници (комшилуку), како гледате на њих, да ли имате пријатеље (колеге-комшије) међу Албанцима? _____

5. Уколико је однос са Албанцима преоптерећен „старим несугласицама“ (стрепњом и тензијама), колико то утиче на Ваш живот, свакодневне активности, планирање породице и сл? _____

6. Да ли је целокупна политичка ситуација након споразума довела до умањења страха од међуетничког насиља (уколико постоји), како је постојећи страх од могуће ескалације утицао на Ваше планове у будућности? _____

7. Уколико је Ваш однос заснован на сарадњи, шта он обухвата и на чему се заснива? _____

ОПИШИТЕ ВАШ СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У ПОГЛЕДУ НА ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ

1. Србија и Косово су од 2011, посебно од 2013. године интензивирале разговоре који су имали за циљ нормализацију живота Срба и Албанаца на Косову. Да ли су и у ком смислу наведени преговори нормализовали заострене међуетничке односе, да ли сте осетили некакву промену, у смислу да ће преговори допринети новом квалитету Вашег живота? _____

3. Реците нам нешто о односу Срба и Албанаца у Вашем окружењу што је било специфично за период пре 2013. године, (контакти, међуодноси, комшијски односи, пријатељство, сукоби, сарадња, насиље) итд. _____

4. Договор о Заједници српских општина на Косову је постигнут са циљем да се омогући безбеднији, сигурнији и нормалнији живот Срба на Косову, шта мислите о томе и да ли Вам ЗСО улива неку врсту наде која би у будућности позитивно одговорила на живот Ваше деце? _____

5. Одређени део споразума је омогућио да се пререгиструјете као „грађани Косова“ (личне карте, пасоши, саобраћајне исправе, катастарска и судска документа и сл), да ли сте тиме добили одређене користи у смислу (слободе кретања, завршавања свакодневних обавеза које Вам та документа омогућавају, регулисање катастарских и судских обавеза) и сл? _____

6. Одређене тачке споразума су омогућиле интеграцију српских у косовске институције, шта мислите о томе, да ли је то у пракси резултирало неким бенефитима које су грађани српске националности могли да користе на Косову, да ли Вам наговештавана будућност улива поверења да свој и живот ваше деце планирате у средини у којој живите? _____

7. Да ли је споразум и дугогодишња његова примена допринела решавању међуетничких сукоба између Срба и Албанаца у Вашем окружењу (уколико их има)? _____

8. Да ли је конституисање косовских судова и осталих институција безбедности (полиције, војске, специјалних снага Косова) допринела смиривању тензија и решавању конфликта у Вашој средини; да ли је конституисање судова резултирало праведнијим међуетничким односима? _____

9. Какво је Ваше мишљење о Бриселском споразуму и последицама/бенефитима које је он произвео? _____

ОПИШИТЕ ВАШ СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У ОДНОСУ НА ЕКОНОМСКУ ПЕРСПЕКТИВУ

1. Опишите економску ситуацију у Вашој породици и околини, какви су економски односи (трговина, сарадња, услуге, производња) у односу на албанску заједницу? _____

2. Да ли су међуетнички конфликти између Срба и Албанаца имали одраза на Вашу економску делатност, на пословне амбиције и економско планирање? _____

3. Уколико сте имали проблема у вези развијања привредних делатности од стране албанске заједнице, на шта су се они односили, опишите их? _____

4. Какав је Ваш економски положај у односу на тренутну економску ситуацију на Косову, да ли имате одређене планове из економске сфере за предстојећу будућност? _____

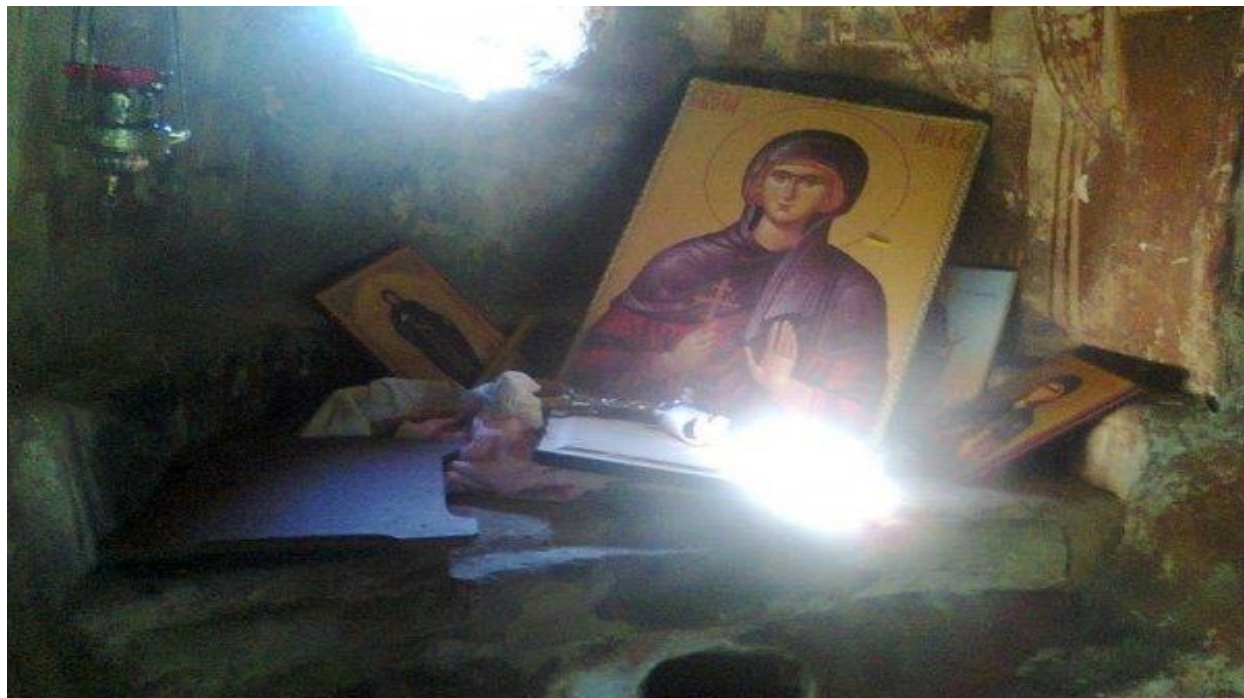
5. Бриселски споразум је својом применом омогућио формирање косовских структура које су реализовале запошљавање радника у различитим институцијама, какав је Ваш однос према тим институцијама и какве пројекције имате уколико сте запослени у косовским структурама? _____

6. Опишите Ваше материјално стање? _____

ОПИШИТЕ ВАШ СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ У ОДНОСУ НА БЕЗБЕДНОСНУ СФЕРУ

1. Опишите нам безбедносну ситуацију у Вашој средини, да ли се безбедносна ситуација променила након потписивања Бриселског споразума? _____
2. Бриселски споразум је успоставио безбедносне снаге Косова (полицију и др службе), колико су оне допринеле Вашој безбедности након 2013. године? _____
3. Да ли од периода 2013. године можете да посведочите о некој ризичној ситуацији по Вашу и безбедност Ваше породице? _____
4. Споразум из Брисела је укинуо српске структуре безбедности (полицију, цивилну заштиту), шта мислите о томе, какве су Ваше перцепције безбедности у наредном периоду? _____
5. Да ли сте некада имали конфликт или неки вид сукоба са Албанцима из окружења, ако јесте, да ли је косовска полиција правовремено одреаговала, опишите ситуацију? _____

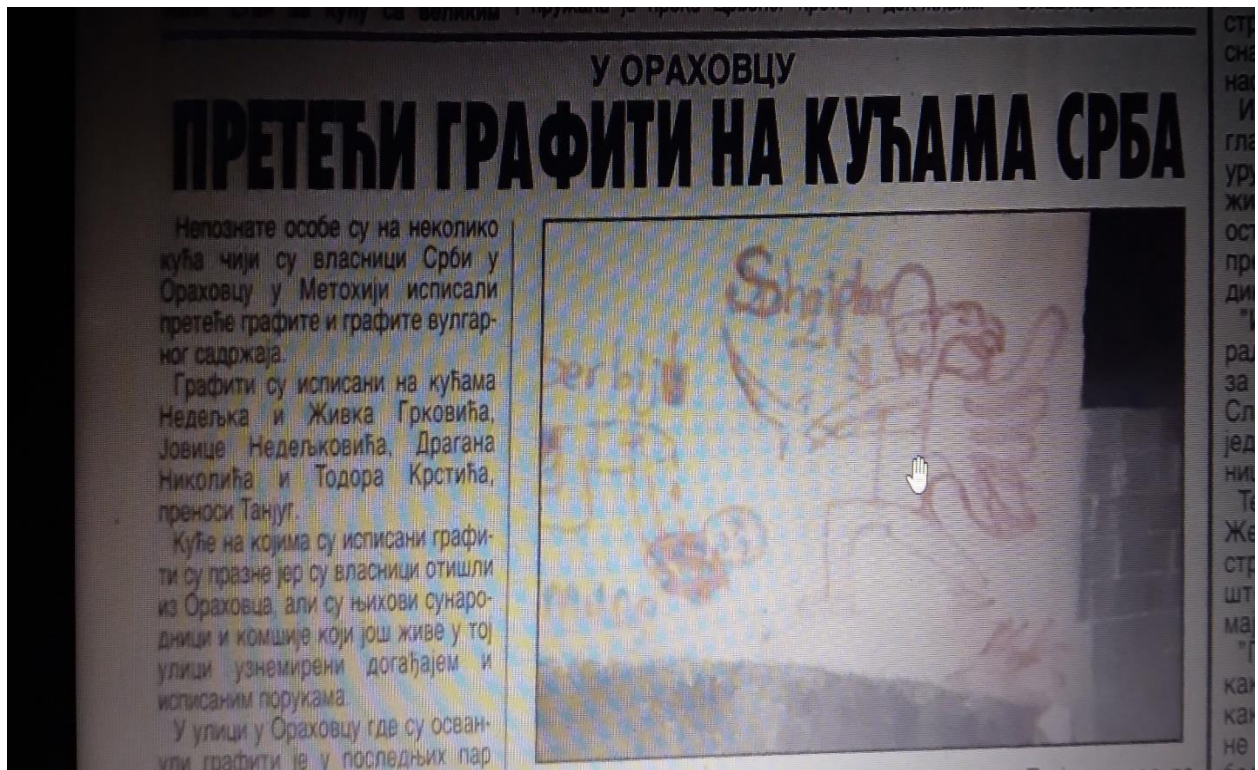
ПРИЛОГ: 2 Фотографије које су обележиле истраживани период. Насиље над Србима и њиховом православном баштином.

Слика 7. Обијена и оскрнављена Црква Свете Петке у Дрснику (Клина). Извор: (KoSSev 07.07.2015).

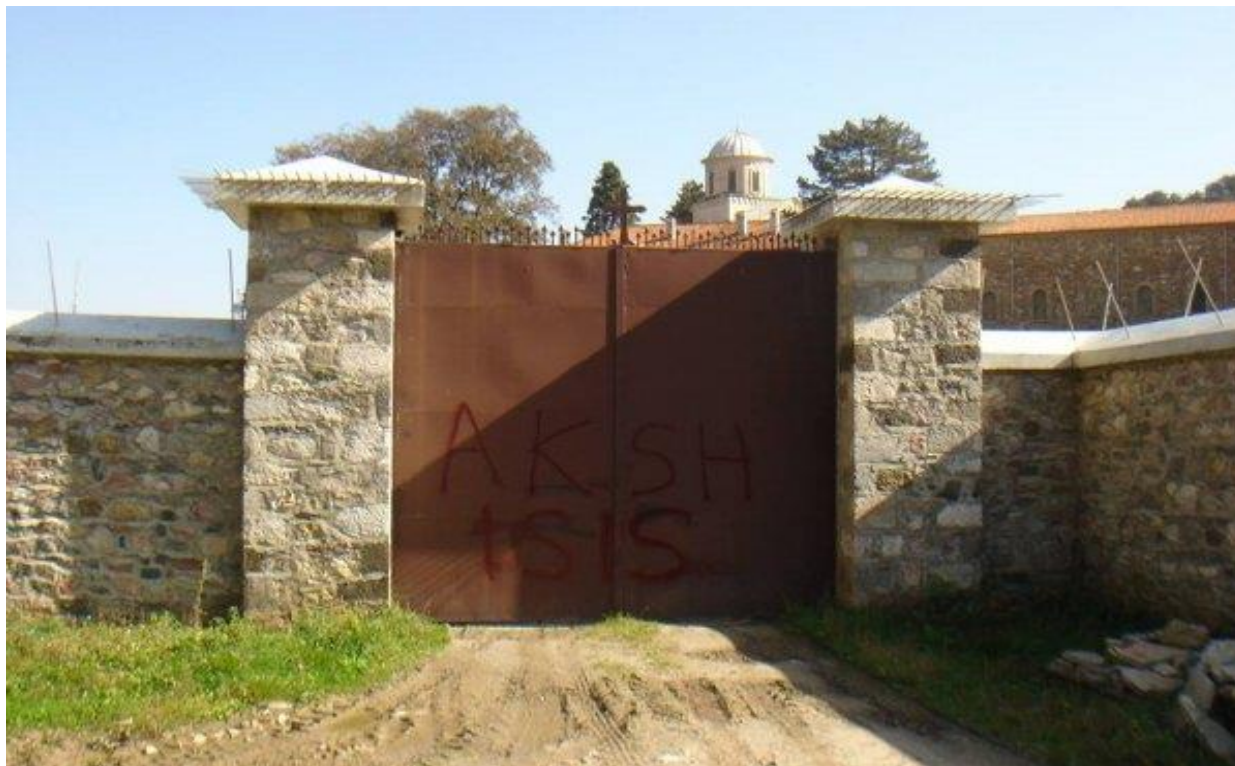
Слика 8. Оскрнављен гроб, и ископани посмртни остаци Србина на православном гробљу у Ливочу (Гђилане). У селу од 1999. живе само Албанци. Извор: (KoSSev 19.02.2015).

Слика 7. Фотографију направио аутор: „Јединство“, бр. 13-14, од 07.04.2014. године.

Слика 8. На главној капији Богословије у Призрену натпис „УЏК“. Извор (KoSsev 15.02.2015).

Слика 9. Графити „ISIS“ (Islamska država), и „AKSK“ (Armata Kombëtare Shqiptare - Албанска национална армија) на манастирској капији Високих Дечана. Извор: (KoSSev 13.10.2014).

Слика 10. Запаљено 25 кошница Србину пчелару из Пасјана (Гњилане) Извор: (KoSSev 22.03.2015).

Слика 11. Пример институционалног насиља над имовином манастира Високи Дечани. Под општинском и судском претњом, уз насилне протесте покрета историчара Косова „Alji Hadri“ и компанија „Арико“ и „Пирџа“ настоје бесправно одузети манастиру 25 хектара земље. Извор (KoSSev 05.06.2016).

Слика 12. Пример институционалног насиља над приватном имовином Срба. Општинске власти Вучитрна срушиле две српске куће и једну оштетиле. Власници кућа кажу да нису претходно обавештени, да нису дали сагласност и да је реч о системском прогону Срба из тог града, а не о комуналним проблемима. Извор (KoSSev 22.03.2015).

Биографија аутора

Ђорђе (Драгиша) Радовановић рођен је у Косовској Митровици 10. 08. 1990. године; основно и средњошколско образовање стекао је у Општини Зубин Поток, где и данас живи. Основне студије уписује 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Катедра за социологију), где дипломира на теми „Животни стилови и вредносне оријентације друштвених слојева“ са просечном оценом (9,02/100). Мастер академске студије уписује 2016. године на истом факултету, и мастерира на теми „Ставови према корупцији и искуства студената са корупцијом на Универзитету у Приштини“, 2017. године, са просечном оценом (10/100).

Наставља школовање на истом Универзитету на докторским академским студијама Социологије и усмерава се на истраживање тематике интернетичких односа у оквиру које је и написао докторску дисертацију. У току студија укључује се на пословима прикупљања и уноса података у истраживању „Социјална дистанца стереотипи и ставови према актуелним друштвенополитичким питањима студената Универзитета у Приштини“, које спроводи Филозофски факултет, Катедра за социологију у оквиру пројекта III 47023, Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, на којима касније и бива ангажован по уговору из Министарства науке, као истраживач приправник, односно истраживач сарадник на Филозофском факултету.

Такође, у току и након студија, бива ангажован на неколико стручних пракси у Центру за социјални рад (2017), и бројним организацијама у UNICEF-у (2015) године. У складу са учешћем на научно-истраживачким пројектима, наставља да се бави истраживањем интернетичких сукоба, социјално-правним положајем угрожених група, међу којима су и интерно расељена лица са Косова и Метохије, али и ширих појава које су везане за проблематику политиколошких феномена на подручјима „кризних жаришта“ са посебним усмерењем на подручје јужне српске Покрајине. У оквиру наведених области, поседује радове објављене у међународним тематским зборницима и научним часописима.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ђорђе Радовановић

Број индекса 09/2017

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

«Српско албански односи и етнички сукоби у оквиру савремених друштвених промена на Косову и Метохији»

-
- резултат сопственог истраживачког рада;
 - да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
 - да су резултати коректно наведени и
 - да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

Ђорђе Радовановић

У Косовској Митровици, _____

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Ђорђе Радовановић

Број индекса 09/2017

Студијски програм Социологија

Наслов рада “Српско албански односи и етнички сукоби у оквиру савремених друштвених промена на Косову и Метохији“

Ментори проф. емеритус Љубиша Митровић; проф. Др Иван Башчаревић

Потписани/а _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Потпис докторанда

Ђорђе Радовановић

У Косовској Митровици, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Српско албански односи и етнички сукоби у оквиру савремених

друштвених промена на Косову и Метохији“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прерада
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис докторанда

Ђорђе Радвановић

У Косовској Митровици, _____

1. Ауторство. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.